

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KİMLİK ADINA ÖLDÜRMEK

Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme

VAMİK D. VOLKAN

VAMIK D. VOLKAN KİMLİK ADINA ÖLDÜRMEK

VAMİK D. VOLKAN

Prof. Vamık D. Volkan Kıbrıs-Lefkoşa'da doğdu ve tıp eğitimini Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladıktan sonra ABD'ye yerleşti. Prof. Volkan, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Emeritus Professor, Massachusetts eyaletindeki Austen Riggs Center'ın Erikson Eğitim ve Araştırma Enstitüsü'nde Kıdemli Erik Erikson Bilim Adamı ve Washington Psikoanalitik Enstitüsü'nde Emeritus Eğitim ve Süpervizyon Analisti'dir. Ankara Üniversitesi ve Finlandiya'daki Kuopio Üniversitesi Prof. Volkan'a "Fahri Doktora", Tel Aviv'deki İzak Rabin İsrail Çalışmalar Merkezi "Onursal Rabin Öğretim Görevlisi", Amerika'daki Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi "Konuk Hukuk Profesörü", Avusturya'daki Viyana Üniversitesi "Konuk Siyasal Bilimler Profesörü" ve Viyana'daki Sigmund Freud Vakfı "Konuk Freud Bilim Adamı" unvanlarını vermiştir. Prof. Volkan Türkiye'de Ege Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi (Cerrahpaşa) ve Bahçeşehir Üniversitesi'nde de misafir öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Ayrıca Prof. Volkan eski ABD Başkanı Jimmy Carter'm yönetimindeki Görüşmeler Ağının üyesi olarak görev almış, Viyana Kenti ve Dünya Psikoterapi Konseyi tarafından verilen Sigmund Freud Ödülü'ne layık görülmüştür. Kırk tane kitabın yazarı olan ve dört yüzü aşkın bilimsel makale yayınlayan Prof. Volkan 2005, 2006 ve 2007'de, ortaya koyduğu psikopolitik teoriler ve dünyanın problemleri birçok yerinde barış için yaptığı çalışmalar nedeniyle Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir.

MEDİNE BANU BÜYÜKKAL

1966'da İstanbul'da doğdu. Kadıköy Anadolu Lisesi'nden mezuniyetinin ardından AFS bursuyla 1 yıl ABD'de kaldı. İÜ Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde psikiyatri ihtisası yaptığı sıralarda, Vamık Volkan sayesinde psikanalizin zengin ama karmaşık dünyasına daha yakından bakma fırsatı buldu. Bir gün kendisi de psikanalist olmayı hedefliyor. Halen özel bir hastanede psikiyatrist olarak çalışmakta. Psikiyatri, psikanaliz ve tarih alanlarındaki çevirileri arasında Vamık Volkan'ın olgu öyküleri dizisi ile *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular* başlıklı kitabı da yer alıyor.

VAMİK D. VOLKAN
KİMLİK ADINA
ÖLDÜRMEK

Kanlı Çatışmalar Üzerine
Bir İnceleme

Türkçesi: Medine Banu Büyükkal

Kimlik Adına Öldürmek
Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme
Vamık D. Volkan

Kitabın Özgün Adı:
Killing in the Name of Identity: A Study of Bloody Conflicts

İngilizceden çeviren: Medine Banu Büyükkal
Kapak tasarımı: Utku Lomlu
Mizanpaj: Bahar Kuru

© 2006, Vamık Volkan
© 2007; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Everest Yayınları'na aittir.

1. Basım: Eylül 2007

2. Basım: Şubat 2009

ISBN: 978 - 975 - 289 - 435 - 8

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık
Tel: (212) 674 97 23
Faks: (212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI

Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
Genel Dağıtım: Alfa, Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00
e-posta: everest@alfakitap.com
www.everestyayinlari.com

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

*Zihin ve İnsan Etkileşimleri Merkezi'ndeki
eski çalışma arkadaşlarıma...*

*Doğanın kanunudur,
İnsan yas tutmak üzere yaratılmıştır.*

*İnsanın insana insanlık dışı davranışı
Binlerce, on binlercesini yasa boğar!*

Robert Burns, *Man Was Made to Mourn*
(İnsan Yas Tutmak Üzere Yaratılmıştır)

İÇİNDEKİLER

Giriş	1

Kısım I: Gürcistan Aklımdan Hiç Çıkıyor

Gürcistan Cumhuriyeti'nde Kitlesele Travma	13
"Altın Post"ta Üç Kuşak.....	35
Yas Tutmayı 10 Yıl Ertelemek ya da Yas Tutamamak	54
Sığınmacılar ve Bağlantı Nesneleri Üzerine	86
"Sofi'nin Seçimi"ni Okudunuz mu?"	110

Kısım II: Toplumsal Travma ve Kuşaktan Kuşağa Aktarım

Doğal Afetlerden Etnik Arındırmaya	137
AWON ve Dört Bin Altın Yıldız.....	165
"Sıcak Yerler", Anıtlar, Özür Dilemeler, Bağışlamalar.....	183
Bataan Ölüm Yürüyüşü ve Hayvan Öldürme Tutkusu.....	214
Politik İdeoloji Olarak Kendinde Her Şeye Hak Görme ve "Seçilmiş", "Akut" ve "Sıcak" Travmalar	238

Kısım III: Yan Yana Var Olan Kimlikler:

Birlikte Var Olmak Olanaklı mı?

Resmi Diplomasiden Gayriresmi Diplomasiye:

Genel Bir Bakış	261
Kuramdan Uygulamaya: Ağaç Modeli	278
Ağır Topçu Ateşi Altında 4 Temmuz Kutlaması.....	323
<i>Dizin</i>	355
<i>Albüm</i>	365

GİRİŞ

19 Kasım 1977’de, zamanın Mısır cumhurbaşkanı Enver Sedat, cesur bir hamleyle İsrail’e uçtu ve Knesset’te Mısır ile İsrail arasındaki “psikolojik bariyer”den söz ettiği bir konuşma yaptı. Konuşması sırasında, bu bariyerin iki ülke arasındaki sorunun yüzde yetmişini oluşturduğunu öne sürdü. O zamanlar farkında değildim, ama bu olay hayatımı değiştirdi. O sıralarda, psikiyatr olarak Amerikan Psikiyatri Derneği (American Psychiatric Association-APA) Psikiyatri ve Dışişleri Komitesi’nin üyesiydim. Sedat’ın konuşmasından sonra, Amerikan fonlarıyla desteklenen bu komiteye Sedat’ın sözünü ettiği psikolojik bariyeri ve bunu ortadan kaldırmanın yollarını araştırma görevi verildi. 1979-86 arasında İsrail, Mısır, Filistin ve diğer yerlerden gelen nüfuzlu dele-

gelerle birlikte çalıştık ve bu sayede ben çatışan geniş grupların psikopolitik ve psikososyal yönlerini yakından tanımış oldum. O zamandan beri, meslek yaşamımın büyük kısmını, yerinde yürüttüğüm çalışmalarla, diğer birçok sorunlu bölgeye psikolojik bir mercekten bakmaya adanmış oldum.

Arap-İsrail çatışması üzerine altı yıllık çalışmalarım sırasında, Washington DC'deki Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi'nin (CSIS) önleyici diplomasi bölümünün başkanlığını yıllarca yürütmüş olan bir diplomatla, Joseph Montville ile tanıştım. Dostluğumuz hâlâ sürüyor. 1983'te, Montville'in çabalarıyla, tanınmış psikanalistler, siyaset bilimciler, antropologlar, felsefeciler ve eski diplomatlardan oluşan ve sıradışı, heyecan ve keyif verici etkinliklerde bulunan bir gruba ben de katıldım. Daha sonra, eşlerimiz veya partnerlerimizin eşliğinde, her yılın bir haftasını artık bir hayli yaşlanmış olan psikanalist Erik H. Erikson ve eşi Joann ile Kaliforniya'daki Big Sur'daki Esalen Enstitüsü'nde geçirmeye başladık. Bu proje dört yıl sürdü. Erikson'un sağlığı artık bizimle buluşmasına elvermiyordu. 12 Mayıs 1994'te 91 yaşında öldü.

Esalen Enstitüsü altmışlarda, insan doğasına yeni anlayışlar getirilmesini teşvik eden sponsor programların gözbebeği idi. Daha az bilinen bir gerçekse, bu enstitünün seksenlerde Sovyetler Birliği ile bir vatandaş diplomasisi başlatmış olduğuydu. Big Sur, kaplıcaları ve konuklara yemek sunulan bahçeleri olan güzel bir yerdir. Bize bir ev verildi ve burada, hem Erikson ile birlikte, hem de kendi aramızda yapılandırılmamış tartışmalar yürüttük.

Ben bir psikanalistim ve mesleki toplantılarda Erikson'u daha önce de görmüştüm, ama Big Sur projesine dek onunla yakın bir ilişkim olmamıştı. Erikson çok ünlüydü, çocuk gelişimi üzerine toplumsal ve kültürel etkileri araştırmış ve bebeklikten yaşlılığa dek insan yaşamının sekiz evresinin psikolojisini tanımlamış, ayrıca birçok çalışma gerçekleştirmişti. Aynı zamanda, "kimlik"

(öznel ve kalıcı bir aynılık duygusu) kavramını psikanalitik bir araştırma alanı haline getirmişti. Sanırım Sigmund Freud “kimlik” kavramını yazılarında yalnızca beş kez kullanmıştır. Erikson’a kadar kimlik, psikanalitik bir terim olarak kabul görmüyordu.

1950’lerin başlarında Senatör Joseph McCarthy ve adamları ABD’de “paranoid” bir atmosfer yarattılar. Amerikalıların zihinleri sürekli “komünistlerle” meşguldü, onlardan korkuyorlardı. Berkeley’deki profesörlerden sözde bir “sadakat yemini”ni imzalamaları istendiğinde, o sıralarda Berkeley’de eğitim veren Erikson, Batı Sahili’ni bırakıp yeniden Doğu Sahili’ne döndü. 1951 Mayıs’ından 1960 Eylülü’ne kadar (Ekim 1956 ile Şubat 1958 arası aldığı iki yıllık izin haricinde) Austen Riggs Merkezi’nde çalıştı. Burası, Massachusetts Stockbridge’de küçük, kâr amacı gütmeyen açık bir psikiyatri hastanesidir. Erik Erikson’un, o sıralarda Stockbridge’de kalmakta olan Norman Rockwell tarafından yapılmış portresi hâlâ Austen Riggs Merkezi’nin ana girişindeki duvarda, geçmişte orada çalışmış ünlü hekimlerin portrelerinin yanında asılı durmaktadır.

1994’te Austen Riggs Merkezi’nde Erik H. Erikson adına disiplinlerarası bir araştırma ve eğitim enstitüsü kuruldu. Austen Riggs Merkezi’nin Erikson Enstitüsü’nün girişimlerinden biri de Riggs deneyimini (hekimlerin “açık toplum” içinde psikiyatrik hastalarla çalışması) çağdaş toplumun daha büyük sorunlarına taşımaktı. Erikson, psikososyal ve tarihsel bağlamından uzakta bireyin anlaşılamayacağını fark etmişti.

2004’te Austen Riggs Merkezi Medikal Direktörü ve CEO’su olan Edward Shapiro ile Merkez’in Erikson Enstitüsü’nün başı olan Gerard Fromm, benim için Kıdemli Erikson Öğretim Görevlisi pozisyonu yarattılar. Bu sayede her yıl Stockbridge’de birkaç ay geçirme şansı elde ettim, gelecek yıllarda da bu durum devam edecek. Son iki yıl içinde Riggs’de on ay kaldım ve bu bana bu kitabı yazma fırsatı verdi. Kitap esas olarak kimlik kavramını

temel alıyor, daha önce de belirttiğim gibi, gerçek anlamda bu terim psikanalize Erikson tarafından sokulmuştur.

Bireyin kimliğine odaklanmanın yanı sıra Erikson geniş grup kimliklerine de ilgi göstermişti. *Pseudospeciation* (yalancı türleşme) adını verdiği bir süreç tanımladı. Buna göre, insanlık tarihinin başlangıcında her insan grubu kendine özgü bir kimlik duygusu geliştirmişti, hayvan postlarını ve tüylerini, kendi kimliklerini farklı postlar ve tüyler takan diğer gruplarınkinden korumak üzere birer zırh gibi kullanıyorlardı. Erikson, her grubun, gerçek insan kimliğinin tek sahibinin kendileri olduğuna emin olduklarını varsayıyordu. Bu şekilde, her grup bir yalancı tür haline geliyor, diğer gruplara karşı üsttenci bir tavır takınıyorlardı. Bu kitapta, hepsi de çocuklukta oluşan etnik, ulusal, dinsel ve bazı ideolojik geniş grup kimliklerini ele alacağım.

“Gayriresmi” Arap-İsrail müzakerelerine katılmam sayesinde, soyut bir kavram olan “geniş grup kimliği”nin önemini kavrayabildim. Bunun uluslararası ilişkilerde ne kadar önemli olduğunu da. Dünya olaylarını farklı bir açıdan anlayabilmek için geniş grup kimliğinin titizlikle incelenmesi gerektiği yolundaki görüşüm, Araplar ve İsrailliler dışında, çatışan diğer geniş grupların (sözelimi Ruslar ve Estonlar, Sırp lar ve Hırvatlar, Gürcüler ve Güney Osetler) ileri gelen delegeleriyle yıllar boyu yürüttüğüm diyaloglar sırasında yaptığım gözlemlerle daha da pekişti. Ayrıca, geniş gruplarının kimliğini etkin biçimde korumaya ve ait oldukları grubun ortak “biz-lik” duygusunun aldığı yaraları onarmaya çalıştıkları sıralarda çeşitli politik liderlerle uzun zamanlar geçirdim. Geniş grup kimliği kavramının neredeyse elle tutulur hale geldiği sığınmacı kamplarını ve travmaya uğramış toplulukları ziyaret ettim.

Erik Erikson’un bireysel kimlik tanımının izinden giderek ben de geniş grup kimliğini, on binlerce hatta milyonlarca insanın (çoğu yaşam boyu birbirleriyle asla karşılaşmayacak olan insanlar) bir yandan diğer bir geniş gruba ait insanlarla bazı ortak

özellikler taşıırken, bir yandan da kahıcı bir aynılık duygusunu paylaşması şeklinde tanımlıyorum. *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri* isimli kitabımda geniş grup kimliğinin (biz Arabız, biz Katoligiz vb.) nasıl evrildiğine ilişkin bir kuram tanımladım, bunun çeşitli bileşenlerine örnekler verdim ve politik liderlerin toplumun ortak duygularını nasıl yönlendirebildiklerini inceledim. Bu kitapta, geniş grup kimliği ile 11 Eylül 2001’de ABD’de olduğu gibi, düşman elinden çıkan kitlesel travma arasındaki ilişkiye odaklanıyorum.

11 Eylül 2001 dünyayı değiştirdi. Herhalde, 11 Eylül’den ve “terörizmle savaş” olarak bilinen şeyin başlamasından sonra ve son üç yıl içinde Madrid, Kazablanka, İstanbul, Mombasa, Kızıl Deniz’deki Taba beldesi, Mısır ve Londra’daki terör bombalamalarının ardından, Erikson’un *yalancı türleşmesinin* yankılarına daha kolay kulak verebiliriz. Halen dünyanın birçok yerinde “biz” ve “onlar” şeklinde derin bölünmeler ve dinlerin ya da uygarlıkların çatışmasına dair konuşmalar sürmekte. Haçlı Seferleri sırasında Hristiyanlarla Müslümanlar arasında yaşananlar gibi, ezeli düşmanlıklara dair hayali ve/veya gerçekçi ortak zihinsel temsiller yeniden etkinleşti ve bir grubun kendini “ötekilere” üstün hissetmesi rutin hal aldı.

Bu kitap 11 Eylül ya da “terörizmle savaş” hakkında değil. Bunun yerine, ben geniş grup kimliği meseleleriyle ilişkili *evrensel öğelere* odaklanıyorum. Bunların bazıları bir araya toplandığında, insani trajedilerin gerçekleştiği bir atmosfer yaratırlar. Belli koşullarda, insanoğlu “ötekileri” gözünü kırpmadan öldürebilir. Kimlik uğruna, ortak bir terör dalgası başlatabilir ve sonuçları onlarca hatta yüzlerce yıl hissedilecek kitlesel travmalar gerçekleştirebilir. Ötekilerin aşağılanması ve öldürülmesi, buna karşın toplumlarda yeni politik ideolojilerin evrilmesine, var olan kültürel törenlerin zehirlenmesine ve yıkıcı hale dönüştürülmesine, geniş grup kimliğinin değişikliğe uğratılmasına yol açar, kısaca, onlarca belki yüzlerce yıl sonra yeni kitlesel trajedilerin oluşma-

sı için zemin hazırlar. Böyle uzun vadeli süreçlerin incelenmesi ve kitlesel travmalar, politik ideolojiler ve yeni trajediler arasındaki bağlantıların araştırılması sayesinde, 11 Eylül sonrası dünyaya taze bir bakış açısıyla bakma fırsatı yaratabiliriz ve uluslararası sorunlarımızın bazılarını barışçıl çözümler bulmak için yeni stratejiler geliştirme iznini kendimize verebiliriz. Bu kitapta tanımlanan kavramlardan bazılarının *yalancı türleşmenin* habis yönleriyle savaşmamızda yararlı olacağını umuyorum.

Bu kitapta Gürcistan, Güney Osetya, Kuzey Kıbrıs, İsrail, Almanya, Kuveyt, Estonya ve ABD gibi dünyanın çeşitli kesimlerinden insanlar kendi deneyimlerini anlattılar ve geniş grup kimliği adına insanların neler yapabileceğini tanımlayarak, inanılmaz koşullar altında insanların onurlarını koruma savaşımını göz önüne serdiler. Kitap üç kısma ayrılıyor. İlk kısım, “Gürcistan, Aklımdan Hiç Çıkmıyor” Kafkaslar’da travmatize olmuş bireylerin ve ailelerin dokunaklı öykülerine odaklanıyor. Bu bireyler veya aileler bize “kitlesel travma”, “yas tutma” ve “uyum sağlama” kavramlarını kendi ifadeleriyle tanıtsınlar istedim. “Ötekilerin” elinden kitlesel bir travma yaşandığında, buna karşı bireysel tepkilerin yanında, toplum da öngörülebilir yanıtlar verir. Kitabın ikinci kısmı, “denetim altına alınmadığında” habis sonuçlar doğurabilecek bu türden toplumsal yanıtları ele alıyor. Vietnam Gazileri Savaş Anıtı dikmek gibi bazı tepkiler, hem kişisel hem de toplumsal yaraların iyileşmesine katkıda bulunur. Yine, bazı insanların ve bazı geniş grupların öykülerini anlatarak, travmanın “kuşaktan kuşağa iletilmesi” kavramını örnekledim. Büyük bir grupta utanç, aşağılanma, çaresizlik duyguları ve yas tutma zorluğuna yol açan kitlesel bir trajedinin ortak zihinsel imgesi, onlarca hatta yüzlerce yıl sonra insanların kimlik adına kasten çıkarttıkları cehennem yangınlarını körükleyebilir.

Sigmund Freud, esas olarak insan doğasındaki saldırganlık yüzünden, geniş grup çatışmalarının anlaşılmasına ve daha önemlisi çözülmesine psikanalitik katkılar konusunda kötüm-

serdi. Son otuz yıl içinde ben bireysel psikolojik sorunlar üzerine çalışmaktan yavaş yavaş uzaklaştım, çünkü artık bireylerin iç dünyalarına dair bildiklerimizi geniş grup süreçlerine uygular olmuştum. Toplumlar insanlardan oluştuğuna göre, geniş grup hareketlerinde de ister istemez bireysel psikolojinin türevlerini görürüz. Ama giderek daha iyi anladım ki, bu tür hareketlerin kendilerine özgü kalıpları var. Geniş grup kimliğini ve bir geniş grubun savaşta veya barışta diğer bir geniş grupla nasıl ilişki kurduğunu anlamaya çalıştım. Ben de barışçıl bir dünya bulmak veya kurmak konusunda kötümserleştim, yalnızca insanlarda saldırganlık olduğu için değil, aynı zamanda kendi başına grup psikolojisinin düşmanlar ve yandaşlar bulmayı gerektirdiğini de gördüğüm için. Bunu *Düşman ve Yandaş Edinme Gereksinimi* başlıklı kitabımda tanımlamıştım. Ne yazık ki bu gereksinime sıklıkla aşırı yıkıcı eylemler eşlik eder.

Irak gibi kitlesel travmaya uğramış yerleri demokratikleştirme çabaları sürmekte, ne var ki, az gelişmiş denenen ülkelerde (aslında sözde gelişmiş olanlarda bile) demokratik bir devlet kurulması, çatışmalara savaş veya savaş benzeri yollardan “çözüm” aramayı engellemiyor. Çeşitli politik sistemler gelip gittikçe, kimlik meseleleri her şeyi karmaşıktırmaya devam ediyor, özellikle de (ama ille de değil) bir geniş grup ötekine komşu olduğunda. Sınırım yaşamımın geri kalanında ben barış dolu bir dünya görmeyeceğim ve inanıyorum ki gelecekte de, geniş gruplar başka bir kimlik grubundan olan insanları aşağılamaya, sakat bırakmaya ve öldürmeye devam edecektir.

Öte yandan, Arap-İsrail diyalog dizisine katıldığımdan beri, belli özgül ve sınırlı uluslararası sorunları ele alırken psikanalitik bilgileri kullanan içgörüler ve teknikleri, farklı kimliklere sahip gruplar arasında şiddet içermeyen bir eşzamanlı varoluş yaratmak üzere kullanmak açısından daha iyimser oldum. Bunun olabilmesi için psikanalistler uzun süreçler boyunca tarihçiler, politika bilimciler, diplomatar ve diğerleriyle yerleşik bir ekip oluş-

turarak dünyanın sorunlu bölgelerinde bizzat bulunarak sabırla çalışmaya gönüllü olmalıdırlar. Bu kitabın üçüncü bölümünde “Ağaç Modeli” adını verdiğim yöntem tanımlanıyor. Bu yöntem, Sedat’ın Knesset konuşmasında sözünü ettiği sorunlara benzer sorunlar karşısında yükselen engellerin ortadan kaldırılması için model oluşturabilecek, yıllar süren, psikanalitik bilgilerin kullanıldığı “gayriresmi” diplomatik çabalardan oluşmaktadır.

Austen Riggs Merkezi’nde bu kitap üzerinde çalışırken bana destekleyici bir ortam sağladıkları için Edward Shapiro ve Gerard Fromm’a teşekkür etmek isterim. Ayrıca, Riggs’in muhteşem kitaplığının kütüphanecisi Rachel Vigneron’a ve Liz Thomson’a teknik yardımları için teşekkür ederim.

1987’de, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde Zihin ve İnsan İlişkileri Merkezi’ni (Center for the Study of Mind and Human Interaction-CSMHI) kurdum ve 2002 yılında emekli olana dek burayı yönettim. Ne yazık ki, üç yıl sonra, 2005 Eylülü’nde CSMHI kapatıldı. Bu merkezin akademisyenleri klinisyenler, eski diplomatlar, tarihçiler ve diğerlerinden oluşuyordu. Bu kitabı hazırlarken, dünyanın çeşitli yerlerinde CSMHI kurucusu ve yöneticisi olarak yürüttüğüm çalışmalarda aldığım notlardan çok yararlandım. Virginia Üniversitesi’ndeki CSMHI merkezinin eski program idarecisi Joy Boissevian’a bu notların hazırlanmasında yaptığı değerli yardımlardan ötürü teşekkür ederim. CSMHI’den çalışma arkadaşlarım hep yanımda oldular ve bu kitapta tanımlanan olayların birçoğunu gözlememe yardım ettiler. Desteklerine minnettarım.

Son iki yıldır editörüm olan Dianna Downing’in titiz ve akıllı yardımları olmasaydı bu projeyi bitiremezdim.

Ayrıca, ABD dahil, dünyanın çeşitli yerlerinden öyküleriyle bu kitaptaki kuramsal kavramlarımın belkemiğini oluşturan bütün insanlara şükranlarımı sunuyorum. Son olarak, II. Dünya Savaşı yetimlerinden biri olan eşim Elizabeth Palonen Volkan’a, kendisi henüz birkaç aylık bir bebekken İtalya’da Nazi güçlerine karşı sa-

vaşırken öldürülen babasını aramasının öyküsünü anlatmama izin verdiği için teşekkür ediyorum. Onun öyküsü, 2004'te Anma Günü'nde resmi açılışı yapılan Washington DC'deki II. Dünya Savaşı Anıtı gibi anıtların geniş grup psikolojisine dair bize söylediklerini işitmeme yardımcı oldu.

KISIM I

GÜRCİSTAN AKLIMDAN
HİÇ ÇIKMIYOR

BÖLÜM 1

GÜRCİSTAN CUMHURİYETİ'NDE

KİTLESEL TRAVMA

1991 Kasımı'nda, Sovyet İmparatorluğu çöküp Mihail Gorbaçov'un iktidardan düşmesinden yalnızca bir buçuk ay önce, SSCB Dışişleri Bakanlığı'nın Diplomasi Akademisinin bir konuğu olarak Moskova'ya çağırıldım. Eşim ve ben Washington DC'de Dulles Havaalanı'nda bir Aeroflot uçağına bindik ve ertesi gün Moskova'daki Şeremetevo Havaalanı'na indik. Orada bizi Yuri Urbanoviç karşıladı. Kırklı yaşların başlarındaki bu iri ama nazik bey-le daha önce de karşılaşmışım; SSCB'nin müzakere kuramları ve teknikleri üzerine uzmanlaşmış Diplomasi Akademisi'nin eğitici kadrosundaydı. Havaalanının VIP salonuna alındığımız sırada, Diplomasi Akademisi'nde doktora öğrencisi olduğunu öğrendiğimiz nazik genç bir adamın Yuri'ye eşlik ettiğini fark ettim. Yalçın

Nasirov adındaki bu genç, bir Azeri Türkü olduğunu söyledi. Kıbrıs kökenli bir Türk olduğum bilgisini almıştı ve beni, çoğunu anladığım bir Azeri Türkçesi'yle selamladı. Bizi SSCB Dışişleri Bakanlığı'na ait süratli, siyah bir arabaya bindirip Moskova'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Daimi Temsilcisi'ne ait dev bir apartmandaki dairemize götürdüler.

Arabada Yalçın, bana, Azeri Türkçesi'yle apartmanımızın güvenli olduğunu ve dünya satranç şampiyonu Garry Kimoviç Kasparov'un yan dairemizde kaldığını fısıldadı. Sovyet Azerbaycan Daimi Temsilcisi'nin eşimle birlikte bana üç "koruma" atadığını ekledi. O ve iki arkadaşı, yanımızda Sovyet ev sahiplerimiz olmadan daireden çıkacak olursak bizi koruyacaklardı. Bu kente daha önce de gelmişim, ama bu sefer, Moskova'nın artık benim bir zamanlar bildiğim yer olmadığını fark ettim. Her yere huzursuzluk hâkimdi. Gorbaçov'un Moskova'sına önceki ziyaretlerimde yaşadığım huzur ve can güvenliğinden eser kalmamıştı.

Moskova'ya gelmemin amacı, dört gün boyunca (12 Kasım 1991'de başlayıp 15 Kasım akşamına dek) Diplomasi Akademisi'nin büyük salonlarından birinde çeşitli Sovyet Cumhuriyetlerinin ve özerk politik bölgelerin temsilcilerine etnisitenin ne olduğunu açıklamak üzere konuşmalar yapmaktır. Beni davet eden, o zamanlar SSCB Diplomasi Akademisi'nin rektörü olan Büyükelçi Oleg Peressipkin'di. Sovyetler Birliği'nde gelişen kaygılara karşı etnisitenin altında yatan güçlerin daha iyi anlaşılmasının bir tür panzehir olabileceği düşünülmüştü. Birçok kişi, Gorbaçov'un Sovyetler Birliği üzerindeki gücünün giderek zayıfladığını fark ediyordu ve çeşitli grupların daha büyük birlik yerine kendi etnisite duygularıyla giderek daha haşır neşir olacağından korkulur olmuştur.

Peki ben nasıl oldu da modern tarihin en yanar döner dönemlerinden birinde kendimi bu tür bir karışıklığın içinde buldum? Her şey çok yavaş ve masum başladı... Ama araştırmacı ruha sahip bir psikanalist ve üniversite idarecisini daha önce pek az he-

kimin gitmeye cesaret ettiği bu uzak ve hatta tehlikeli yerlere çeken ürkek ilk birkaç adımın arkası kendiliğinden gelmişti. Sovyetler Birliği'ndeki çalışmalarım, iki yıl önce, CSMHI'nin (1987'de kurduğum disiplinlerarası merkez) Sovyet Parlamentosu'nun alt kanadı (Duma) ile Amerikan-Sovyet ilişkilerini araştırmak üzere bir sözleşme imzalamasıyla başlamıştı. Ekibimizin Moskova'ya ve Sovyetler'in Charlottesvill'e ziyaretleri sırasında SSCB Dışışleri'nden ve SSCB Psikoloji Enstitüsü'nden çok sayıda insanla tanışmıştım.

1990 yılında, ben ve eski Dışışleri Bakanı yardımcısı Harold Saunders da dahil olmak üzere ekibimizin dört yesi, Komünist Parti'nin Moskova kararghına götürülmüş ve Mihail Gorbaçov'un yardımcılarından bazılarıyla tanıştırılmıştık. O zamanki adıyla Sovyet Baltık Cumhuriyetlerinde olup biten olaylara ışık tutmamızı istiyorlar ve bu gelişmelere nasıl tepki vermeleri gerektiğine dair fikrimizi soruyorlardı. (İlk başta kuşkulanmış olmalarına karşın, Sovyet yetkililerin bizi ABD hükümetinin casusları veya CIA ajanları olarak görmedikleri açıktı.) Sanırım Gorbaçov *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka*'nın (yeniden yapılandırma) Sovyetler Birliği'ndeki çeşitli grupları bir araya getireceğine inanıyordu. Ama, Baltık Cumhuriyetlerinden Litvanya, Latviya ve Estonya'da bunun tam tersi gerçekleşmekteydi. Komünist kararghında olduğum sırada, bu cumhuriyetler Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını elde etmek için gdererek seslerini yükseltmeye başlamıştı. Diğer cumhuriyetlerde ve bölgelerde de benzeri gerinlikler yaşanıyordu. Gorbaçov için çalışanların, bu gelişmeleri şaşkınlıkla karşıladıklarını görebiliyordum.

1991 Kasımında yeniden Moskova'ya geldiğimde, bağımsızlık hareketleri Baltık Cumhuriyetlerinin çok ötesine yayılmış ve iyice şiddetlenmişti. Sovyetler Birliği'nin dört bir yanında ortaya çıkmış kitle hareketlerinin yarattığı kargaşa, Ronald Reagan'ın "şeytanın imparatorluğu" dediği, bir zamanlar muazzam bir politik varlık olan bu gücün temellerini sarsmaktaydı. Diplomasi

Akademisi, dağılma tehdidi yaratan bu etnik-milliyetçilik sorunlarına yanıt bulmayı umuyordu. Ama o zaman bile umutlarının boşuna olduğunu sezebiliyordum.

Benim, grup kimliğinin gücünü ilk fark edişim, nüfuzlu bazı Araplar ve İsrailliler arasında yürütülen gayriresmi diyaloglara¹ önce dinleyici, sonraları kolaylaştırıcı rolünde katılmam sayesinde oldu. 1979-86 arasında gerçekleştirilen bu diyaloglarda, kendilerini etnik, dinsel, milliyetçi veya ideolojik temellerine göre tanımlayan insanlardan oluşan geniş grupların davranışlarını etkileyen tarihsel, politik ve psikolojik etmenleri daha iyi anlayabildim. Bu tür geniş grup psikolojisi (geniş grup kimlikleri temelinde), onları diğer geniş gruplardan farklı kılan belli duygusal ve düşünsel bağlılıkları paylaşan on binlerce, yüz binlerce, milyonlarca insanı etkiler.²

1 Bkz. Vamik D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships* (Northvale, NJ: Jason Aronson, 1988).

2 Age. 1988 yılında, insan toplumlarının düşman ve yandaş edinme gereksinimlerini çocukluktaki bireysel gelişmeyle bağlantılandıran bir kavram geliştirdim. Her çocuk büyürken tutarlı bir kendilik duygusu (aynı zamanda annesi gibi, kendisinin dışındaki insanlara, yani ötekine ait tutarlı bir duygu) geliştirmeye çabalar. Çok küçük bir çocuk henüz kendini bir kişi olarak algılayamaz: Çocuk rahat, doymuş ve iyi bakılmış olduğunda, “iyi” bir kendiliği vardır. Engellenmiş, kızgın ve terk edilmiş olduğunda kendiliği “kötü”dür. Üç yaş civarında siyah (“kötü”) ve beyaz (“iyi”) kendiliklerinden, “gri” oluşturma yetisini geliştirir. Artık çocuğun bütünlüklü, tutarlı bir kendiliği vardır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Edith Jacobson, *The Self and the Object World* (New York: International Universities Press, 1964); Margaret S. Mahler, *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation* (New York: International Universities Press, 1968); Erik H. Erikson, *Identity and the Life Cycle* (New York: International Universities Press, 1959); Otto F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism* (New York: Jason Aronson, 1975) ve *Internal World and External Reality* (New York: Jason Aronson, 1980).

Ben bu bütünleşmenin asla tam olmadığını öne sürdüm. Herkesin içinde bazı “iyi” ve “kötü” imgeler bütünleşmeden kalır. Kişinin bunları içinde his-

Ortadoğu'daki çalışmalarım, "biz"i ve "onlar"ı tanımlayan güçlerin, baskı altında gerileyerek (regresyon), işin çabucak "ötekiler"i aşağılamaya ve hatta öldürmeye dek varabileceğini ve geniş grupların, "biz-lik" duygularına ister gerçek isterse hayal ürünü olsun, her türlü tehdidi ortadan kaldırmak üzere zaman zaman şiddete başvuracaklarını bana göstermişti. Ya da, sırf aşağı gördükleri, daha az insan saydıkları (açıkça veya gizliden gizliye) gruplardan üstün oldukları yanılmasını korumak amacıyla da katliam yapabilirlerdi. 20. yüzyıl zaten tarihin en kanlı yüzyıllarından biriydi ve Sovyetler Birliği'nde giderek artan kargaşa, yüzyılın son on yılının daha da kanlı geçeceğinin habercisiydi.

setmesi sıkıntı yaratır. Çocuklar, bütünleşmemiş parçalarıyla ilgili bir şeyler yapmak zorundadırlar. Bu sorunla başa çıkmanın bir yolu da bütünleşmemiş yönleri için kalıcı "depolar" aramaktır. Bu tür kalıcı "depolar" genellikle çocuğun ait olduğu geniş grubun "kültürel yükselteçleri"nde bulunur. (Kültürel yükselteçler üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. John Mack'in Psikiyatriyi Geliştirme Grubu'nun Cherry Hill, New Jersey'de 10 Kasım 1984'te gerçekleştirilen Güz Toplantısı'nda Uluslararası İlişkiler Komitesi'ne sunduğu makalesi, "Cultural Amplifiers of Ethnic-Nationalistic Affiliation and Differentiation.") Çocuklar büyüdükçe, bütünleşmemiş parçalarını bu tür depolara koymayı (dışsallaştırmayı) öğrenirler. Örneğin, sauna Finli çocuklar için iyi "depo" işlevi görürken, domuz Müslüman çocuklar için "kötü" depodur. Ortak ve kalıcı "iyi" depolar "biz-lik" için temel hazırlar, ortak ve kalıcı "kötü" depolar ise toplumsal düşmanlara duyulan gereksinimin başlangıç noktasını oluşturur.

Açık ki, geniş grupların düşman ve yandaş edinme gereksinimlerinin daha birçok nedeni vardır, bunların birçoğunu psikopolitika üzerine yazdığım kitaplarda ele aldım: *The Need to Have Enemies and Allies; Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (New York: Farrar, Straus&Giroux, 1997) [Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre (İstanbul, Bağlam Yayınevi)]; *Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crises and Terror* (Charlottesville, VA: Pitchstone Publishing, 2004) [Körü Körüne İnanç (İstanbul, Okuyan Yayınevi, 2005)]. Bu tür gereksinimler için en eski güdülenimlerden söz etmemin amacı, okura, toplumsal düşmanlarla, yandaşlarla ve geniş grup kimliği meseleleriyle uğraşmamızın (en azından benim uğraşmamın) psikolojik temellere dayandığını anımsatmak.

Ama aynı zamanda, bireysel ve grup psikolojisiyle ilgili süreçlere dair bilgilerim ve deneyimlerim, insan saldırganlığının her an parlamaya hazır yıkıcı güçlerinin ille de faciayla sonuçlanacak olumsuz bir sarmala dönüşmesi gerekmediğini bana göstermişti. Kısmen, psikanalist olarak başarıyla tedavi ettiğim hastalardan kaynaklanan temkinli iyimserliğimin etkisiyle, 1987 yılında Charlottesville'deki Virginia Üniversitesi'nde "Zihin ve İnsan İlişkileri Merkezi"ni (CSMHI) kurdum. Bu, dünyada bir tıp fakültesinde kurulmuş türünün tek örneği idi. Eğitim kadrosu hekimler (çoğu psikiyatr) ve psikologların yanı sıra tanınmış eski Amerikan diplomatları ve tarihçilerden oluşuyordu. Amacımız, uluslararası ilişkileri özellikle psikanalitik açıdan anlamak ve incelemektir. Çoklu disiplinlerden oluşan bir ekiple dünya meselelerini ele alırsak "önleyici tıp" kavramını genişletebiliriz diye düşünüyordum. Bu kavramın kitlesel insan saldırganlığına tepki vermek için yeni ve etkili yollar bulmamızı ve kitlesel hasarlar, tecavüzler ve katliamların toplumsal/politik süreçler üzerindeki yıkıcı etkilerini hafifletmek için yeni yöntemler geliştirmemizi sağlayacağını umuyordum.

Özellikle de geniş gruplarda ortaya çıktığı şekliyle, insan doğasına ilişkin kötümserliğime rağmen, düşmanlar arasında diyaloglar kurmak ve yerküre üzerinde barışçıl eşzamanlı varoluşun gerçek örneklerini yaratmak üzere yıllarımızı harcamayı (tıpkı bir psikanalistin, analizandının tedavisi için yıllarını harcaması gibi) göze alırsak, kurduğum merkezin (ve elbette dünyadaki diğer benzeri merkezlerin) belli uluslararası çatışma alanlarında başarılı olabileceğine inanıyordum. Genelde insan doğasını değiştiremezdik, ama belki de belli yerlerdeki kitlesel saldırganlığı ehlileştirmeyi başarırdık. Uzun vadede geniş grup psikolojisinin, yasal, ekonomik ve askeri etkileşimler de dahil olmak üzere uluslararası ilişkilerin her yönünü etkileme ve kirletme kapasitesine sahip olduğuna inanıyordum. CSMHI'nin görevinin, habis toplumsal/politik gelişmelere karşı bir tür aşı işlevi görmek olduğunu düşünüyordum.

Merkezimiz resmi diplomasiyle yarışmak üzere kurulmamıştı; resmi diplomasi tarafından kullanılabilecek yeni vizyonlar önerebileceğimiz umuduyla kurulmuştu. Özellikle teknoloji ve medyanın gücü sayesinde dünya o kadar hızlı değişiyordu ki, geleneksel diplomasi yöntemlerinin yeni bir soluğa gereksinimi olduğu besbelliydi. Ashında, geleneksel diplomasi medya ve ekonomik çıkarların küreselleşmesinin yanı sıra, hükümete bağlı olmayan, gayriresmi örgütlerin (NGO) yayılmasından da etkileniyordu. O sıralarda, bazı NGO'lar Amerikalıları ve Sovyetler'i aralarındaki ilişkileri geliştirmeleri için ciddi girişimlerde bir araya getirmeye başlamışlardı. Merkezimin akademik kadrosu, insan doğasıyla ilişkili diplomatik çabalara yeni bilgiler eklemek istiyordu; özellikle de, insanlar ortak bir kimlik şemsiyesi altında bir araya geldiklerinde ne şekilde hareket ettiklerine dair içgörüler kazandırmak amaçlanıyordu.

Diplomasiye yeni yaklaşımlar getirilmezse, Sovyetler Birliği'nde olup bitenlerin giderek daha vahşi protestolara, ayaklanmaları bastırmak üzere daha ölümcül müdahalelere yol açacağını ve etnik gruplar ve çok sayıdaki cumhuriyetler arasında kanlı iç savaşlar çıkacağını öngörmek zor değildi. Ama, 1991'deki Moskova ziyaretimde Sovyet liderlerinin bunun nasıl ya da neden böyle olduğunu göremediğini anlamıştım. Komünist gücün şaşalı dönemlerinde, ortak ideolojinin farklı etnik gruplardan insanları "kardeş" yaptığına inanılmıştı. Sovyet vatandaşlarının etnik kimlikleri dahili (ülke içi) pasaportlarında açıkça yazılıyordu. İnsanlar Ermeni, Latviyalı, Özbek vs. idi, ama bu kimlikleri esas Komünist kimliklerine ikincil sayılıyordu.

Sovyetler Birliği'nin muazzam çadırı bir kez sarsılmaya başladığında, altındaki etnik grupların her biri kendi küçük çadırının derdine düştü ve etnik kimlik temel uğraş halini aldı. Benim, etnisite ve geniş grup psikolojisi kavramları üzerine verdiğim dört günlük maraton seminerlerin Sovyet Cumhuriyetlerinin ve özerk

Sovyet politik gruplarının temsilcilerinin birbirlerini anlamalarına, birlikteliklerinin değerini kavramalarına ve kendi aralarında savaşmayı bırakmalarına yarayacağı umuluyordu.

Moskova'ya vardığım günün ertesi sabahı, Yuri beni Ostoyenka Caddesi'nde, Moskova Nehri üzerindeki Krimski asma köprüsünün yakınlarındaki Diplomasi Akademisi'ne götürdü. Orada beni Büyükelçi Pressipkin, General Vladimir Illariyonov ve diğerleri karşıladı. Birinci katın uzun koridorunu kaplayan kırmızı halıda merasim yürüyüşünü yaptım. İki yıl önce, koridorun iki tarafındaki duvarlar Sovyetler Birliği'nin tarihini ihtişamlı biçimlerde sergileyen afişler ve resimlerle doluydu. Bu kez, Moskova'daki değişikliklerin bir yansıması olarak, *glasnost* ve *perestroyka*'yı ve Sovyetler'in, Amerikalı bile olsalar, "ötekilerle" dost olmaya gönüllü olduklarını simgeleyen resimler ve afişler seçilmişti. Bazı resimlerde Amerikan ileri gelenleri Sovyet ileri gelenleriyle el sıkışıyorlardı. Ortasına Lenin'in resminin işlendiği kırmızı bir halı hâlâ duvarda asılıydı.

Dört gün sabahtan akşama kadar, aralarda "konyak molaları" vererek konuştum. Bu seminere katılmak için gelmiş olan Litvanya, Kazakistan, Azerbaycan, Ermenistan, Dağistan delegeleri ve Sovyetler Birliği'nin çeşitli yerlerinden gelen temsilciler için Yuri Urbanoviç sözlerimi, Rusça'ya çevirdi. Söyleyeceklerime ilgi büyüktü ne var ki, tartıştığım konular zaten çatışma içinde olan komşu cumhuriyetlerin temsilcileri arasında sözlü arbede başlattı. Etnik Ermeniler ve Etnik Azeriler hararetili tartışmalara girdiler. Dördüncü gün yaşlıca bir Rus elini kaldırdı ve bana ağır bir Rus aksam olsa da kusursuz bir İngilizce'yle hitap etti. "Doktor," dedi, "çabalarınızı takdir ediyoruz. Bizi çok bilgilendirdiniz. Ama siz de, ben de, sanırım bu salondaki herkes de biliyor ki bu pasta dağılacak." Elbette pasta Sovyet İmparatorluğu idi. Onunla aynı fikirde olduğumu açıkça dile getirmesem de, Sovyet Dışışleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi'nin bana verdiği görevin burada sona erdiğini anlamıştım.

Çok geçmeden pasta gerçekten de dağıldı.³ Birçok Sovyet Cumhuriyeti'nin yanı sıra özerk bölgeler de bağımsızlık arayışına girdiler. Ortalığı kaos kaplamış, kan gövdeyi götürür olmuştu. Sovyet kardeşliği düşü ansızın sona ermişti. Ortak ideolojiler ve evrensel hedeflerden oluşan "tutkal" çabucak erimiş, geride

3 Gürcistan, tarihi üç bin yıl öncesine dayanan çok eski bir ülkedir. Antropolojik olarak Gürcüler yalnızca Kafkaslar'da bulunur. Dillerine, İÖ 400 gibi erken bir tarihte bile kendine özgü alfabeleri (dünyadaki 14 farklı alfabeden biri) ile yazılmış kaynaklarda rastlanmıştır. Linguistik olarak Slav ve Türki dillerden farklıdır. Gürcistan'ın 4. yüzyılda kabul ettiği Hristiyanlık, insanların manevi kültürlerinin gelişmesinde kilometre taşı olmuştur. 4.-7. yüzyıllar arasında Gürcistan Bizans ile Sasani İmparatorluğu arasında paylaşılamamış, aynı kaderi 7.-10. yüzyıllar arasında bu kez Bizanslılarla Araplar arasında paylaşılacak şekilde yaşamıştır. 11.-13. yüzyıl arasında Gürcistan "altın çağı"nı yaşamıştır. İlk önce Kral IV. David ("inşaatçı" lakaplı) egemenliğinde, sonraları da Kraliçe Tamara'nın idaresi altında, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne uzanan bölge Gürcülerin denetimine girmiş ve hem Avrupa hem de Doğu'yla ticari bağlantılar kurulmuştur.

1220'de Kafkaslar'ın Moğollar tarafından istilası Gürcistan rönesansının sonunu getirmiştir. Konstantinopolis'in 1453 yılında Osmanlılara geçişi, Gürcistan'ı Hristiyan âleminden yalıtılmış ve sonraki üç yüz yıl boyunca Pers ve Osmanlı İmparatorluklarının ele geçirmek için rekabet ettiği bir ülke olmuştur. 1783 yılında, Georgievsk Antlaşması'yla Doğu Gürcistan Rusya'nın koruması altına girmiştir. 1801 yılında, Rus Çarı I. Paul Doğu Gürcistan'ı doğrudan Rus idaresi altına sokmuştur. Rus-Osmanlı ve Rus-Pers savaşlarının sonucunda, 1870'lerde Batı Gürcistan toprakları da Rus İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir.

Rus ve Gürcü aristokratları bu dönemde yakınlaşmış ve Rus İmparatorluğu'na karışmış olmanın bazı olumlu etkileri olmuş, yaşam standartları yükselmiştir. Gürcü nüfusu da düzenli artış göstermiş ve altyapı gelişmiştir. Ne varmış. Gürcü nüfusu da düzenli artış göstermiş ve altyapı gelişmiştir. Ne var ki, bu karışmanın Sovyet devrinde bile süren bazı olumsuz etkileri de olmuştur. Gürcü Ortodoks kilisesi, bağımsızlığını Rus Ortodokslarına kaptırmıştır. Bununla birlikte, Gürcü dilinin ve inanç sistemlerinin önemli kısmı "Ruslaştırma" baskısı altında sağ kalmayı başarmıştır. Farklı "aşiretlere" veya "kabilelere" bölünmüş olsalar da, Gürcüler antik kültürlerinden ve kendilerine özgü alfabelerinden daima gurur duymuşlardır.

etnik, dinsel ve kültürel faylarda derin kırılmalar bırakmıştı. Sovyet devrinin “Ruslaştırma” politikasına karşı düşmanlıklarla birlikte, komşu etnik gruplar arasında yüzlerce yıldır var olan gerginlikler su yüzüne çıkmıştı. “Bize” karşı “onlar” kavramını körükleyen politik söylemler yaygınlaşmış, yer yer şiddet, “etnik arındırma” ve diğer katliamları kışkırtır olmuştur.

Olan neydi? Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden her birinin farklı bir öyküsü vardı, ama birçoğu ortak bir sorunu paylaşıyordu: Eskiden, büyük ölçüde merkezi Sovyet denetimiyle bir arada tutulan çoğul etnisiteye sahip bir toplumdan yeni bir ulus nasıl

Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi'nden kısa süre sonra (1918 yılında) Gürcistan bağımsızlığını kazanmış, ama bu çok sürmemiştir. Kızıl Ordu ve Bolşevik örgütlerin işbirliğiyle, 1921 yılında bir Sovyet Cumhuriyeti haline gelmiştir. Sonradan, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Transkafkasya Federasyonu olarak bir araya gelmişler, 30 Aralık 1922'de Sovyetler Birliği'ne katılmışlardır. Bu Federasyon 1936 yılında feshedilmiş ve Transkafkasya Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'nin doğrudan üyesi haline gelmişlerdir. Gürcüler Sovyetler'in politikasında anlamlı rol oynamış (örneğin Josef Stalin de bir Gürcü'dü) olsalar da, Gürcistan kendi iç meselelerini ve uluslararası ilişkilerini idare hakkından yoksundu. Diğer Sovyet Cumhuriyetleri gibi, Gürcistan da kendi topraklarında özerk etnik oluşumlara sahipti: Abhazya, Acaristan ve Güney Osetya. Yeniden bağımsızlaşmanın getirdiği sorunlar, etnik Gürcülerle, Gürcü-olmayan diğer iki grup (Abhazlar ve Güney Osetyalılar) arasında etnik politik gerilimler uyandırmıştı. 1990'da, Abhazların ve Güney Osetyalıların içinde bulundukları durumdan şikâyetleri doruğa ulaştı ve kimlik-güdümlü politik hedefleri, Gürcistan'dan *de facto* bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçlandı. Bu ayrılıkçı girişimler, kızışmış Gürcü milliyetçiliğinin geri planında gerçekleşmişti.

Ayrılık iddialarına pek az kişi kulak asmış, çünkü o sıralarda her yanda “kimlik güdümlü idareler” mantar gibi bitmişti. birçok cumhuriyet ve küçük bölge, kendi başkanlarını seçtiklerini ilan ediyorlardı. Ne var ki, ilki Güney Osetya'da, ikincisi Abhazya'da iki şiddetli etnik çatışmanın patlamasıyla Gürcistan'daki durumun ne denli trajik olduğu açıklık kazandı. Bunun sonucunda, insanlar geniş grup kimliği adına başka insanları öldürmeye başladılar. Binlerce insan öldürüldü, yüz binlerce insan sığınmacı olmak zorunda kaldı ve Gürcü toplumu bütün olarak derin bir travma aldı.

kurulacaktı? Yeni filizlenen uluslardan her birinin kaderi karmaşık politik, tarihsel, ekonomik, asker, toplumsal ve dinsel etmenlere bağımlıydı. Aynı zamanda geniş grup psikolojik süreçleri de bunlarla iç içe geçmişti. Bu süreçlerden bazılarına örnekler vermek üzere Türkiye-Rusya sınırında küçük bir cumhuriyet olan Gürcistan'a odaklanacağım. Burada geçirdiğim beş yılı aşkın süre içinde olup bitenleri gözlemlene ve birinci elden öğrenme fırsatı buldum. Asıl ilgilendiğim psikolojik etmenlerin ortaya çıkışını ve etkilerini aydınlatmak, ama yine de Gürcistan'daki tarihsel ve politik etmenleri kısaca tanımlamayı da gerekli görüyorum.

Avrupa-Asya sınırındaki diğer birçok ülke gibi, Gürcistan'da birçok uygarlığın beşiği olmuştur. 1989'daki son nüfus sayımına göre, Gürcistan nüfusunun kabaca yüzde 70'i kendini etnik Gürcüler olarak tanımlamaktaydı. Tarihini ve kültürünü antikiteye dek izleyebilen bir Kafkas halkı. Gürcistan'daki 5,4 milyon nüfusun yaklaşık yüzde 30'u, yine zengin ve antik kültürlerle sahip etnik azınlıklardan oluşuyordu. Bu gruplar arasında, önemli sayıda Ermeni, Rus, Azeri, Oset, Yunanlı ve Abhazın yanı sıra Kürtler, Museviler, Mesketler vs. de bulunuyordu.

Bu etnik grupların her biri, yüzlerce yıldır bugün Gürcistan'ın modern politik sınırları içinde kalan bölgede yaşamaktaydı ve aralarındaki ilişkiler genelde barışçıldı. Sözgelimi, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in eski kesiminde aynı caddede kiliseler, camiler ve havralar yan yanaydı ve gruplar arasında evlenmeler de garip karşılanmıyordu. Özgül yöresel kimlik daha genel bir ulusal kimlikle yan yana var olabiliyordu ve bu ille de "daha az Gürcü" olmakla ilişkilendirilmeyordu. Bununla birlikte, gruplar arasında şiddete başvurulması olağan olmasa da bazı gerilimler mevcuttu. Bu zeminde *perestroyka* ve *glasnost*, etno-milliyetçilik karşısında milliyetçilik ve bağımsızlık karşısında demokrasi gibi kavramların Gürcistan'da giderek daha büyük sorunlar oluşturmalarına yol açmıştı.

Bağımsızlık açısından bakıldığında, Gürcistan'ın egemenliği, en yenisi 1918-21 arasında olmak üzere, çok eskilere uzanıyordu ve hep kendine özgü bir Gürcü kimliği var olagelmmişti. Politik huzursuzluklar ve yabancı egemenliğine karşı gösteriler artık yüzlerce yıllık bir gelenek halini almış ve Rus İmparatorluğu ve Sovyetler zamanında da sürmüştü. Baltık devletleri gibi, Gürcistan da sanki Sovyetler Birliği'ne zorla katılmış gibi görülüyordu, yani Batı yanlısı, demokrasi yanlısı emellerin önü kesilmiş ve Gürcü kimliği tehdit altına girmişti. Gürcistan'ın politik bağımsızlığı, uygulamadan çok ilke olarak var olsa bile, modern tarihi Gürcistan'da demokrasi, çoğulculuk ve kapsayıcı bir ulusal kimlik duygusunun var olduğunu ve "yeni" Gürcistan'ın temelini bunların oluşturacağını düşündürüyordu.

Diğer yandan, Gorbaçov devrimlerini izleyen politik bağımsızlık söylemi giderek "Gürcistan Gürcülerindir" sloganıyla renklenir olmuştu. Bu slogan ilk başlarda etnik Gürcü olmayanları da kapsamış olsa bile, giderek dışlayıcı yanı ağırılık kazanmıştı. Etnik-milliyetçilikteki bu tırmanış Gürcistan'ın etnik azınlıkları arasında kaygı yaratmaya başlamıştı, bu insanlar zaten Stalin'in Gürcistan-Türkiye sınırında yaşamakta olan binlerce Mesket'i topraklarından sürmesi veya Güney Osetya ve Abhazya gibi yarı özerk bölgelerde uygulanan "Gürcüleştirme" politikaları gibi hoşgörüsüzlük ve haksızlık örneklerini akıllarından silmiş değillerdi.

Her şeye rağmen, 1980'lerin sonlarına doğru, Gürcistan'da giderek artan bir çoğunluk Sovyetler Birliği'nden ve komünizmden ayrılma arzularını dile getirir olmuştu. 9 Nisan 1989'da, bir grup protestocu Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te, Yüksek (Supreme) Sovyet olarak bilinen binanın önündeki merdivenlerde toplanarak Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılması arzusunu ifade etmek üzere açlık grevi başlatmışlardı. Etraflarında onları destekleyen bir kalabalık oluşunca, Moskova, düzeni sağlamak üzere silahlı güç göndermişti. Sovyet kumandanı General Radyonov açlık grevini sona erdirmeyi hedefleyen müzakereleri hiçe saymış ve si-

lahlı birliklerinin giderek sayıları artan destekçi halkla protestocular arasında barikat kurmalarını emretmişti. Yan sokaklar kapatılmış ve grevciler Yüksek Sovyet binası önünde kısıtılmışlardı.⁴

Olay kısa sürede çığrından çıkmış ve Sovyet birlikleri grevcilere kimyasal silahlar ve özellikle bilenmiş süngülerle saldırarak, 16 ila 20 kişinin ölümüne yol açmışlardı. Bu kanlı gün Gürcülerin birçoğu için çok akıl karıştırıcı olmuştu, çünkü Gorbaçov hükümeti, devrimlere kendini adanmış izlenimi uyandırıyordu.⁵ Gerçekten bir şeyler değişiyor muydu, yoksa Sovyetler Birliği hâlâ eskisi gibi zulmedici miydi? Bu insanların öldürülmesi ihanet ve trajik bir kayıp olarak yaşanmış ve insanlar üzerinde derin duygusal etkiler bırakmıştı. Ateşe bu tür bir psikolojik körükle gidilmesiyle, artık bağımsızlık hareketini durdurmak iyice zorlaşmıştı.

Bununla birlikte, Gürcülerin tamamı bu milliyetçilik hareketine katılmıyordu, hatta tersi geçerliydi. Sovyetler Birliği tarafın-

4 Ayrıntılar için bkz. S. Neil MacFarlane, Larry Minear ve Stephen D. Shanfield, *Armed Conflict in Georgia: A Case Study of Humanitarian Action and Peacekeeping* (Providence, RI: Thomas J. Watson, Jr. Institute for International Studies, 1996).

5 Bu olay Moskova'da incelendi ve herhangi bir özür dilenmedi.

dan Gürcistan'da yaratılan alt bölünmelerle ortaya çıkmış yarı özerk Güney Osetya ve özerk Abhazya cumhuriyetleri de kendi etno-milliyetçilik dalgalarına kapılmışlar ve özerklik arzularını ortaya koymuşlardı (bu kez Sovyetler Birliği'nden değil, Gürcistan'ın kendisinden.) Etnik Gürcüler kendilerinin "Ruslaştırma" ve Rus hegemonyasının mağdurları olduklarını düşünürken, Sovyetler Birliği'nin bir kısmında birçok Güney Osetyalı ve Abhaz da aynı şekilde Gürcistan'ı mütehakkim ve istenmeyen Büyük Birader olarak algılıyorlardı. Geleneksel olarak etnik Gürcülerden farklı bir dil konuşan her iki azınlık grubu da, kendi kültürlerini ve yurtlarını (geniş grup kimliklerini) tehdit altında görüyorlardı.

Ateşli milliyetçi söylemi sınır tanımayan ünlü muhalif lider Zviad Gamsahurdiya'nın iktidara gelmesiyle, Abhazların ve Güney Osetyalıların milliyetçilik duyguları ve bağımsızlık arzuları da iyice şiddetlenmişti. Birçok politikacı gibi Gamsahurdiya da kendi etnik grubunun "biz-liğini" vurgulayarak halktan büyük destek toplamıştı. Belirsiz bir geleceğe yelken açan bu etnik grubun topluca bu duyguya ihtiyacı vardı. Gamsahurdiya'nın kuşuklu politik becerilerinin peşinde bu yolculuk çok geçmeden felaketle sonuçlanacaktı. Gürcüce'nin resmi dil ilan edilmesi gibi politikalar da bunu hızlandırmıştı. Bütün Kafkaslar'da geniş grup kimlikleriyle ilgili kaygılar tırmanmış ve her düzeyden ilişkiyi etkiler olmuştu, nihayet toplumsal gerilemeler (regresyon) ortaya çıkmıştı.

9 Mart 1990'da Gürcistan, Sovyetler Birliği'nden ayrıldı. Artmakta olan gerginliklerin bir sonucu olarak, Eylül 1990'da Güney Osetya'daki milliyetçiler Gürcistan'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler ve ilk hür milli seçimlere katılmayı reddettiler (Gamsahurdiya'nın ilk Gürcistan Cumhurbaşkanı seçildiği seçimler). 1990 güzünde, Gamsahurdiya'nın despot eğilimleri, şiddetli komünizm düşmanlığı ve her türden muhalefete karşı hoşgörüsüzlüğü onu Güney Osetya'nın özerk statüsünü feshetmeye ve bundan

birkaç gün sonra da Güney Osetya'nın başkenti Tshinval'de* sıkıyönetim ilan etmeye yöneltmişti. Grup kimliği ve bunun nasıl korunacağı giderek politikleşmişti ve kısa süre sonra şiddetli silahlı çatışmalar patlak vermiş, Güney Osetya'ya da sıçramıştı. Tshinval sokaklarında silahlar patlıyordu. Binlerce Güney Osetyalı Rus sınırından Kuzey Osetya'ya kaçmış, Güney Osetya'daki etnik Gürcülerin birçoğu da Gürcü topraklarına sığınmıştı.

Gamsahurdiya'nın milliyetçi politikaları ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü koruma veya yeniden elde etme arzusu, Abhazya'daki gerginliklerde benzeri bir tırmanışa yol açmıştı. Tepki olarak, Abhaz aydınları ve Komünist parti liderleri artmakta olan kaygıları ve kendi devletlerinde Abhazların giderek azalan nüfusunu, kendi milliyetçi hareketlerine kanallize etmişlerdi. 1989'da Gorbaçov'dan, tıpkı 1921-31 yılları arasında Abhazya ile Gürcistan'ın ayrı olduğu zamanlarda olduğu gibi, bağımsız bir Abhazya Sovyet Cumhuriyeti'ni yeniden kurmasını istediler. Gamsahurdiya için bu özellikle büyük bir sorundu, çünkü Abhazya'daki etnik Gürcülerin nüfusu Abhaz nüfusunun iki katından fazlaydı. Abhazya'nın başkenti Sohum'daki, Sohum Üniversitesi'nde ayrı bir Gürcü bölümünün kurulması üzerine, şiddet olayları başgösterdi. Politik gerginlikler daha tırmanınca, Abhaz Yüksek Sovyet Kurulu 1925 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe soktu ve Gürcistan'dan tam bağımsızlıklarını ilan ettiler. Gürcü askeri güçleri başkente girdi ve uzun süren vahşi silahlı çatışmalar gerçekleşti. Büyük ölçekli bir savaşın patlamasıyla, çoğu kuşaklar boyu Abhazya'da yaşamış olan on binlerce Gürcü mallarını mülklerini olduğu gibi geride bırakıp yurtlarından kaçmak zorunda kaldı.

Güney Osetyalılarla Abhazlar arasındaki çatışmalar yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başladığı sıralarda, zamanında Gamsahurdiya hükümetinin dışişleri bakanı olan Giorgi Hoştarya ve

* Bazı Türkçe kaynaklarda kentin adı Sihinvali olarak da geçmekte, burada Osetlerin kendi söyledikleri şekliyle kullanıldı. ç.n.

Gürcistan Dışışleri'nde üst düzey bir görevli olan Tedo Japaridze, Charlottesville'deki merkezime bir ziyarette bulundular (Sonraları Tedo Japaridze, Washington Gürcistan Büyükelçisi oldu ve Mart 2002'de Başkan Şevardnadze'nin Ulusal Güvenlik Danışmanını olarak atanana dek bu görevde kaldı). Hoştarya ve Japaridze, merkezimizin SSCB'nin son yıllarında Sovyetler'le yaptığı çalışmaları, ayrıca Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra özellikle Estonya olmak üzere, Baltık Cumhuriyetlerinin demokratik kurumları oturtmalarına ve Rusya'yla barışçıl ilişkiler kurmalarına⁶ yardımcı olma çabalarımızı duymuşlardı. Hoştarya, ülkesinde gelişmekte olan etnik çatışmalara karşı yardımımızı istemeye gelmişti. Ne yazık ki o sıralarda Gürcistan'da çalışma başlatmaya yetecek maddi kaynağımız yoktu. Kendimi çaresiz hissettim, ama iletişimi koparmamaya da söz verdim.

Şansıma, merkezde Gürcistan üzerine bir uzman bulunmaktaydı. Bu kişi, SSCB Diplomasi Akademisi'nde etnisite üzerine verdiğim seminerlerin düzenlenmesinde başrol oynamış ve 1992 güzünde CSMHI'ye Uluslararası Öğretim Görevlisi atanmış olan Yuri Urbanoviç'ti. Yuri o zamandan bu yana Charlottesville'de yaşıyor ve Virginia Üniversitesi'nin sevilen profesörlerinden biri oldu. Yuri, Gürcistan'da etnik Litvanyalı bir baba ve etnik Ermeni anneden doğmuştu. Merkezin Uluslararası Akademisyeni olduğu sırada, annesi hâlâ Tiflis'te yaşıyordu ve onun yardımıyla Gürcistan'da olup bitenleri yakından takip edebildik.

Ne ki, Gamsahurdiya'nın kışkırtıcı politik kararları ve giderek despotlaşan, istikrarsız idaresinin körüklemesiyle, Gürcülerin bağımsızlık ve demokrasi düşlerinin kısa zamanda tam bir kaosa dönüşmesini uzaktan izlemek dışında elimizden fazla bir şey gelmiyordu. Gürcistan başkenti Tiflis dışında idare, yerli toprak ağalarının ve milis güçlerinin eline geçmiş, yüz binlerce sığınma-

6 Bkz. Volkan, Kanbağı ve Joyce Neu ve Vamık D. Volkan, *Developing a Methodology for Conflict Prevention: The Case of Estonia* (Atlanta, GA: Carter Center Special Report Series, Kış 1999).

cı evlerinden edilmiş, merkezi hükümet içinde rakip fraksiyonlar peydahlanmış ve ekonomi tam anlamıyla çökmüştü. Nihayet, 1992 başlarında, Tiflis caddelerinde çatışmalar başladı, asker ve devlet adamlarından oluşan bir koalisyon Gamsahurdiya'yı iktidardan düşürdü (her şeye rağmen birçok Gürcü ona neredeyse tapınırcasına bağımlılığını sürdürüyordu).

Geçici askeri idare, eski Sovyetler Birliği dışişleri bakanı etnik bir Gürcü olan Edvard Şevardnadze'yi ülkeyi yönetmeye çağırmıştı. O yılın sonlarına doğru, kendi silahlı destekçileri sayesinde Batı Gürcistan'ın bir kısmında kontrolü elinde bulunduran Gamsahurdiya hâlâ kendisinin resmi cumhurbaşkanı olduğunu iddia etse de, Şevardnadze demokratik seçimle başkan seçildi, sonra ikinci bir kez daha seçildi. (Şevardnadze 30 Kasım 2003'e kadar iktidarda kaldı, ancak 2 Kasım parlamento seçimlerine karşı kitlesel protestolarla karşılaşınca görevinden ayrıldı ve ondan çok daha genç bir adam olan Mihail Saakaşvili Gürcistan Devlet Başkanı oldu.) Şevardnadze cumhurbaşkanı seçildiğinde, "Gürcü" olmanın etnisite değil, yurttaşlıkla ilgili olduğunu vurguladı, ancak izleyen yıllarda Gürcistan'daki kaos ve savaş hali bir türlü yatışmadı. Gamsahurdiya'nın 1993'te görünürde intiharıyla, bazı kışkırtmalar sona erip ateşkes müzakereleri başlasa da, çatışmaların pek azı kalıcı olarak çözülebilmisti ve sığınmacıların evlerine dönmesi ve diğer meseleler söz konusu olduğunda ilişkilerdeki gerginlik korunuyordu. Bu yıllarda Güney Osetya ve Abhazya'nın statüleri hâlâ netlik kazanmamıştı ve belli aralıklarla silahlı çatışmalar çıkıyordu, ama gerginlikler benim ve meslektaşlarımdan, durumu yakından incelememize izin verecek ölçüde istikrar kazanmıştı.

1995 yazında Yuri ve o sıralar Atlanta'daki Carter Merkezi'nin Çatışma Çözümleri Programı'nın yönetici yardımcısı olan Dr. Joyce Neu (halihazırda Kaliforniya'daki San Diego Üniversitesi Joan B. Kroc Barış ve Adalet Enstitüsü yöneticisi) duruma "tanı koymak" üzere Gürcistan'a ve Abhazya'ya gittiler. Eski Başkan

Jimmy Carter'ın yönetiminde Uluslararası Müzakere Ağı (INN) üyesi olduğum 1990'lardan başlayarak, Carter Merkezi'yle bir bağlantım vardı. Başkan Carter, o sıradaki Gürcistan başkanı olan Şevardnadze ile "Georgia'dan Gürcistan'a"* tarzında bir ilişki benimsiyordu. 1995 güzünde, merkezlerimiz (CSMHI ve Carter Merkezi) gelecekte aynı çabaların iki kere harcanmaması amacıyla, Gürcistan'da çatışma çözümüne yönelik var olan inisiyatifleri tartışmak üzere Amerikan NGO'larından 12 temsilciyi Charlottesville'de bir araya getirdi. O sırada çoğu NGO'nun Gürcü-Abhaz çatışmasıyla uğraştıklarını gözlemlediğimiz için, CSMHI dikkatini Gürcü-Güney Osetya meselesine odaklamaya karar verdi. Benim Gürcistan'a ilk gidişim 1998 Mayıs'ıydı, sonraki beş yıl boyunca da yılda en az iki kez gittim.

Mayıs 1998'de Gürcistan'a gelişim Gürcülerle Abhazlar arasında düşmanlıkların hortladığı döneme rastlamıştı. Gürcistan'a ilk yolculuğumdan yaklaşık iki yıl önce, 40.000 Gürcü sığınmacının ülkenin Gali bölgesine (Harita I) geri taşınmasına izin veren bir antlaşma imzalanmıştı. Abhazlar bu bölgenin kendilerine ait olduğuna inanıyorlardı, nitekim bölge hâlâ onların kontrolü altındadır. Ama orada etnik Gürcüler de yaşamaktaydı. Anlaşmaya göre, Gürcülerin kendi evlerine geri taşınmalarına ve sığınmacı olmaktan çıkmalarına izin verilecekti. Bu sığınmacıları geri almakla Abhazların bir barış antlaşması olasılığına yeşil ışık yakacakları umudu doğmuştu. Ama ne yazık ki, benim 1998'deki ziyaretim sırasında, Abhazlarla Gürcü güçleri arasında yeniden alevlenen savaş, Gali bölgesindeki on binlerce sığınmacıyı bir kez daha yollara dökmüş, herhangi bir anlaşma ümidi kalmamıştı.

Konuştüğüm bazı Gürcüler, Abhazlarla Rusları suçladılar. Gürcistan üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen Rusya'nın bölgede bir barış gücü bulundurarak çatışmaları canlı tuttuğu

* ABD'de Başkan Carter'ın doğum yeri olan ve Carter Merkezi'nin bulunduğu eyaletin adı Georgia'dır. İngilizce'de Gürcistan'ın adı da Georgia'dır. ç.n.

duygusu egemendi. ABD Başkanı George W. Bush'un 2005'teki Gürcistan ziyaretinden sonra, Ruslar bence Amerika'dan gelen baskıların sonucu olarak, Gürcistan'daki birliklerini çekmeyi ciddi olarak düşünmeye başladılar. Bazı Gürcülere göre Rus gücünün amacı barışı korumak değil, Gürcistan'ın iç meselelerine karışmak ve Gürcistan'ı Rusya'ya bağımlı tutmaktır.

Tiflis'te kaldığım sırada, 1918'de birinci Gürcistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 80. yılını kutlamak üzere bir resmi geçit töreni için hazırlık yapılırken Gali bölgesinde çatışmalar yeniden alevlendi. Düşmanlıklar hortladığı için, geçit töreni ve sonrasında Başkan Şevardnadze için planlanan resepsiyon iptal edildi. Resepsiyona katılamasam da, Gürcistan'ın Noe Jordania önderliğindeki ilk demokratik yönetiminin 80. yılını kutlamak üzere düzenlenen "akademik" bir toplantıya katıldım. Amerikan-Gürcistan Enstitüsü'nün başkanı olan ve New York'ta yaşayan, Başkan Jordania'nın torunu Recep Jordania bundan birkaç ay önce Charlottesville'e gelmiş ve Yuri Urbanoviç ile beni dedesini anmak üzere düzenlenen bu kutlamalara davet etmişti.

Bununla birlikte, Noe Jordania'yı anarken son yüzyılda gerçekleşmiş olan trajik değişimlerden söz etmemek olmazdı. 1920'lerde, Mtkvari Irmağı'nın her iki yakasına kurulmuş olan 1.500 yıllık güzel Tiflis "Kafkaslar'ın Paris'i" olarak anılıyordu. Şehir aydınlar, sanatçılar ve şairlerle doluydu. Şimdi, 1998'de yıldönümü kutlamasını düzenleyenler, toplantının yapıldığı binadaki tuvaletlerde tuvalet kâğıdı bile bulunmadığı için utanç içindeydiler, oysa ki duvarlarında minik pırıltılar saçan ayna mozaiklerin bulunduğu güzel bir binaydı. Bir zamanlar Rus Çarlarının Kafkaslar'daki naiplerini ağırlayan 19. yüzyıldan kalma bu yapı, General Radyonov'un askerlerinin 9 Nisan 1989'da protestocu Gürcüleri öldürdükleri yerden pek de uzak değildi. Toplantıya katılan bazı Gürcüler, Gürcü olmaktan duydukları gururu dile getirirken bu katliamdan da açıkça söz etmekten çekinmediler. O günden kalan yaraların hâlâ taze olduğunu kolayca görebiliyordum. Belli ki tu-

valet kâğıdı ya da basit ihtiyaç maddelerinin yokluğu toplumsal travmanın sürmekte olan etkilerinin bir yansımasıydı.

Bu tür etkileri, ufak çaplı olsalar da, başka yerlerde de gözledim. Sözelimi, bir gün Tiflis Üniversitesi'nden bir profesörle tanışmaya gittim. Bahçelerde simsiyah giysiler içinde yüzlerce öğrenci vardı. Bana öyle geldi ki, Tiflis'te herkes ya siyah ya da koyu lacivert giysiler giyiyordu. Siyah giysilerin âdetten olduğu, yas işareti olmadığı söylendi. (Tiflis'e daha sonraki ziyaretlerimde, yabancılar kaçırılmaya başlanmıştı, Gürcü dostlarımdan bazıları, yabancı olarak hemen göze batacak giysiler giymektense, kalabalığa karışmamı sağlayacak siyah veya lacivert giysiler giymemi önermişlerdi.) Öğrencilerin neden sınıflarında olmadıklarını merak etmiştim. Ana üniversite binasına girdiğimizde bunun nedenlerinden birini keşfettim. Kanalizasyon boruları patlamıştı ve muazzam binanın birinci katı insan atıklarından oluşan bir havuza dönmüştü. Bizim de profesörün bürosuna çıkan merdivene ulaşana kadar pisliklerin içinden yürümemiz gerekti.

1991-92'de, Gamsahurdiya'yı tutanlarla muhalefet arasında çıkan silahlı çatışmalar sırasında, Tiflis, özellikle de Rustaveli Caddesi'ndeki kamu binaları ciddi hasar görmüştü. Silahlı çatışmalar, ekonomik çöküntü ve komünizmden demokrasiye geçişteki uyum zorluklarının şehrin fiziksel görünümüne neler yaptığına şahsen tanık oluyordum. Altyapı tam anlamıyla çökmüştü. Yollar çukurlarla doluydu ve yakıt sıkıntısı yüzünden geceleri bazı mahallelerin elektriği bazen saatlerce kesiliyordu. Sanki Tiflis'teki her binanın onarıma ihtiyacı vardı. Bir kış, vatandaşların ısınma sıkıntısı çektikleri soğuğa dayanamayıp komşularının ahşap kapılarını, pencerelerini söküp yaktıkları, hatta ağaçlarını kestikleri anlatıldı. Sonradan, mallarına daha fazla zarar gelmesini engellemek amacıyla çoğu insan evlerinin dışını onarmadan bırakmıştı. Bir keresinde yıkık görünümlü bir eve girip de içeride nefis antika eşyalar ve güzel, çok değerli tablolar olduğunu görmek beni çok şaşırtmıştı.

Akşam karanlığı çöktüğünde Tiflis tek kelimeyle muhteşem görünüyordu. Ama ertesi sabah güneş yeniden ortalığı aydınlatığında, ne kadar zarar görmüş olduğunu görebiliyordum. Işıltılı vitrinleri, neon tabelaları olan tek bir dükkân kalmamıştı. Şehrin merkezinde yalnızca bir reklam vardı: Dev bir Coca-Cola afişi. Bu afiş, sanki Batı'nın komünizmin yerine geçmek üzere geldiğinin habercisiydi. (Bu ilk yolculuktan sonra, Tiflis'in görünümünde köklü değişiklikler olması yıllar aldı. Neon ışıklarının yeniden gözükmesi ilk önce yetişkinlere eğlence sunan bir sokakta olmuştu.) İnsanlar işlerine güçlerine devam ediyorlardı. İnsanların en azından yüzeyde trajediye bu denli uyum sağlamaları çok şaşırtıcıdır.

Çatışma belirtileri başka şekillerde de kendini gösteriyordu. Sözelimi İverya Oteli, Tiflis'in merkezinde, 18. yüzyılda hüküm sürmüş Kral Erekle'nin at üstündeki bir heykeline bakan yüksek bir binadır. Atın gerisi otele dönüktür. (Heykelin önünde, meydanın diğer tarafında bence Sovyetler zamanında inşa edilmiş en çirkin binalardan biri durur. Tiflisliler buna "Andropov'un Kulakları" derler, çünkü beton, penceresiz bir yapının her iki tarafında devasa ikişer kulağı andıran beton çıkıntıları olan bir binadır. Eski Sovyet lideri Yuri Andropov'un kocaman kulakları vardı.) Tiflis'e ilk ziyaretimde dikkatimi çeken bu bina değildi. Buraya gelen ziyaretçileri asıl şok eden, meydanın karşı tarafındaki İverya Oteli idi. Bina, çatısına varana dek, Abhazya'dan sığınmacılarla tıklım tıklım doluydu. Bu sığınmacılara ait rengârenk gömlekler, pantolonlar ve çarşafklar kurutmak veya havalandırmak üzere pencerelerden sarkıyordu. Dev bir fakirlik ve çaresizlik bayrağı gibiydi; insanların kimlik uğruna başka insanlara yaptıkları şeylerin canlı örneğiydi. New York'taki Times Meydanı'na gittiğinizi hayal edin, yüksek binalarından birini çepeçevre sarmalamış, halkınızın uğradığı aşağılanmayı simgeleyen dev bir bayrak gözünüzde canlandırın, bayrağın renkleri öyle canlı ki görmezden gelmek olanaksız.

Sığınmacı sorununu Gürcü göçmenlerin kendi ağzından dinleyip anlamak istiyorduk. Daha önceleri, şehrin çeşitli yerlerinde “Sığınmacılar Defolun” yazan afişler asılıydı. Şimdi bu afişler sökülüştü belki, ama hâlâ egemen olan ortak duygu sığınmacıların yerlilerin (ki aslında sığınmacılar da aynı etnik gruba aittiler) işlerini ellerinden alacakları, rızıklarını çalacakları ve toplumun var olan normlarını yıkacakları korkusuydu. Iverya Otelindeki sığınmacılarla tanışamadık, ama yine Abhazya’dan gelen Gürcülerle dolu başka bir sığınmacı kampı daha olduğunu işitmiştik. Bu, Tiflis’in merkezinden yaklaşık yarım saat uzakta, önceden bir tatil beldesi olan “Tiflis Denizi”ndeydi. Yuri bu yeri anımsıyordu. “Orada çok güzel yapay bir göl vardır,” dedi. “Çocukken o gölde yüzerdim.” Gürcü ev sahiplerimizin bazıları Tiflis Denizi’ndeki sığınmacı çocuklarla bazı çalışmalar yapmışlardı. Bir gün bizi oraya götürdüler ve orada, büyüleyici öykülerini bir sonraki bölümde anlatmaya başlayacağım aileyle tanıştım.

BÖLÜM 2

“ALTIN POST”TA ÜÇ KUŞAK

21 Mayıs 1998 günü, güneşli bir pazar öğleden sonrası, Gürcü ev sahiplerimiz, Yuri Urbanoviç, J. Anderson Thomson ve ben *Tbilisi Zgva*'ya (Tiflis Denizi) götürdüler. Adı deniz olsa da, burası Tiflis'in kuzeyinde muazzam büyüklükte insan yapısı bir baraj gölüydü. Bu baraj gölünün kıyısında üç tane lüks otel olduğu söylendi. Binalar Sovyetler'in en şaşalı zamanlarında, burası bir tatil beldesi iken inşa edilmişti. Ayrıca bize 300.000 iç sürgün Gürcü'nün üç bininin bu otellerde yaşamakta oldukları anlatıldı. Bu bilgi, bizi orada karşılaşacağımız mahşeri kalabalığa hazırlamıştı. Bu otellerden yalnızca birini ziyaret edecektik: “Altın Post” anlamına gelen “Okros Satsmisi”yi. Bu aslında uygun bir isimdi, çünkü bazı araştırmacılar Yunan mitoloji kahramanı Jason ve Ar-

gonotlarının ünlü Altın Post'u bugünkü Gürcistan'da bulduklarına inanıyorlar. Her ne kadar Yunan söylenceleri değerli metalleri işlemek konusunda dünyaca üne sahip Gürcistan'ı muazzam zengin bir diyar şeklinde betimlese de, modern Gürcistan, özellikle de Tiflis Denizi'ndeki otellerin bu efsanelerle yakından uzaktan ilişkisi yoktu.

Tiflis'in merkezinden otuz dakika kadar uzaklaştığımız sıralarda araba bir virajı döndü ve yokuş aşağı inmeye başladığımız anda Tiflis Denizi gözlerimizin önünde beliriverdi. Gölün suyu masmavi ve çok sakın görünüyordu. Yuri'nin çocukken burada yüzmekten neden hoşlandığını anlayabiliyordum. Sonra, uzaktan lüks bir otel gibi gözüken bir bina gördüm. Yaklaştıkça, yıkık bir yer olduğu, yoksulluk ve ihmalin pençesine düşmüş olduğu iyice belirginleşti. Doğu cephesine asılmış olan metal, yuvarlak dev bir tabelada Gürcü alfabesiyle "Okros Satsmisi" yazılıydı. Bu tabela, ihtişamını çoktan kaybetmiş olan sekiz katlı bu yapıda uygunsuz bir varlık ve refah simgesi olarak pek tuhaf kaçıyordu. Doğu cephesini geçtik ve binanın önündeki park yerine park ettik. Ön kapı gitmiş, yerine duvarda kocaman bir delik kalmıştı. Pencereler kırılmıştı ve bütün binanın boyaları dökülmüştü. Girişin ötesindeki geniş koridor, oynamakta olan birkaç çocuk dışında bomboştu. Koridorun sol tarafında, üst katlara çıkan merdivenin tırabzanı iyice gevşemiş, basamakları hasar görmüştü.

1989 ile 1994 arasında, Gürcistan Cumhuriyeti'nde net ham madde üretimi yüzde 70 ila 80 düşmüştü, bu eski Sovyet Cumhuriyetlerinde görülen en keskin düşüşlerden biriydi. 1990'ların başlarında iş olanakları yüzde 30 azalmıştı; 1993 baharında açık işsizlik oranı yüzde 8,4'e ulaşmıştı. Ama, enflasyon tırmanmaya devam ediyordu. 1992'de, fiyatlarda ortalama yüzde 900 artış olmuştu. 1994'ün ilk çeyreğinde, aylık enflasyon oranı yüzde 60'a varıyordu. Devlet üniversitesinde bir profesörün maaşı yaklaşık 5 Amerikan dolarıydı, özel firmadaki bir sekreterin kazancı daha yüksekti: Ayda yaklaşık 30 dolar. Nüfusun büyük çoğunluğu ha-

yatta kalmaya savaşıyor, Gürcüler sığınmacıları ekonomi üzerinde yük olarak görüyorlardı. Sığınmacılar ise Abhazya sınırındaki çok daha rahat ve varıl yaşamlarına dönecekleri yanılsamasına tutunuyorlardı.

Abhazya'daki 1994 ateşkesinden sonra Gürcistan ekonomisi düzelmeye başladı. Yeni bir "istikrar programı" kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın 1993'te yüzde 26 olan bütçe açığını, 1997'de etkileyici biçimde yüzde 4'e düşürmeyi başardı. "Sığınmacılar Defolun" yazıları birer birer ortadan kalkmıştı, ama ekonomi hâlâ kırılgandı ve Gürcistan-Abhazya sınırında hâlâ arada sırada kanlı çatışmalar olabiliyordu. Bu etmenler sığınmacıların Gali bölgesini geri alma yanılsamalarını canlı tutuyordu. Abhazya'dan gelen sığınmacılar, Şevardnadze hükümetinin de onayıyla bir milis gücü şeklinde örgütlenmişlerdi. Yeni bir çatışma çıktığında, Abhazlarla günlerce hatta haftalarca savaşılabiliyorlardı. Bu tekrarlayan mini savaşlarda ciddi can kaybı olabiliyordu. Bu çatışmalar Amerikan gazetelerinde yer alacak kadar büyük değildi, ama Gürcülerin (özellikle Gürcü iç sürgünlerin) ve Abhazların yaralarının kapanmasına izin vermiyordu. 1998'de yeniden alevlenen çatışmalar iç sürgünleri açıkça yeniden travmatize etmişti, aynı yılın 21 Mayıs Pazar günü, Altın Post otoparkında tanık olduğumuz olaylar da bu yeniden açılmış yaraların yansımalarıydı.

Otelin yıkık dökük girişinin önünde iki askeri araç park etmişti. Temiz milis üniformaları içindeki sekiz adam araçlarının yanında duruyorlardı. Bu milis grubun kumandanı, yaklaşık 1.65 boyunda, yapılı, güçlü ve ciddi görünümlü bir adamdı. Kırıksıklarla dolu yüzü belli bir bilgelik ve kararlılığı yansıtıyordu. Bize Mamuka Kaçavara diye tanıştırıldı. Çevirmenlerimizin yardımıyla çok meşgul olduğunu, ama bizimle konuşmaya zaman ayıracağını söyledi, koridorun sağ tarafında, girişin arkasında kalan küçük bir odaya girdik. Mamuka bize 45 yaşında olduğunu, Abhazya'nın Gali bölgesinin kuzeyindeki Rus sınırı yakınlarında Gagra şehrinden geldiğini söyledi. Tanınmış bir futbol oyuncusu olma-

sının yanı sıra, Sovyet döneminde bir tür muhafız gücü olan Abhazyaya “polis gücünde” binbaşydı. Mamuka ve adamları park yerindeki bazı genç adamlar ve Tiflis Denizi’ndeki diğer otellerden gelme birçok iç sürgün sınıra gidip savaşıma hazırlığındaydılar, geçmişte de sınırda sıcak çatışma çıktığında defalarca gidip savaşmışlardı. Gali bölgesinde saldırıya uğrayan Gürcülerin hiçbirini şahsen tanımasalar da bunun bir önemi yoktu. Bölgeye varmak için yedi-sekiz saat araba kullanacaklardı. Mamuka inandığı dava uğruna canını vermeye hazırdı.

Mamuka, iç sürgün olmadan önce ailesiyle birlikte Gagra’daki evlerinde yaşadıklarını anlattı. Evinin bulunduğu mahallede etnik Gürcüler ve etnik Ermeniler bir arada yaşıyorlardı. Gagra’daki etnik Abhazlarla iyi geçinmekteydiler ve birçok Abhaz dostu vardı. Tiflis futbol takımının 1981’de Avrupa kupasını nasıl kazandığını nostaljik bir ifadeyle anımsadı. Maçı Abhaz dostlarının evinde izlemişti, hep beraber şarap içmişler ve Gürcü türküleri söylemişlerdi. Ama şimdi her şey çok farklıydı. Abhazlar, Abhazyaya daha saf bir Abhaz kimliği kazandırmak uğruna, onu ve ailesini evlerinden apar topar kaçırmaya zorlamışlardı. Kimlik adına Abhazların onu öldürebileceklerini, kendisinin de, yüreği hiç elvermese de, onları öldürebileceğini biliyordu.

Bize Sovyetler zamanında Abhazyaya’da üç dil konuşulduğunu açıkladı: Rusça, Abhazca ve Gürcüce. Mamuka gençliğinde Gürcüce/Rusça eğitim veren bir okula gitmişti. Yetişkin olduğunda, Gagra’da çalıştığı polis biriminde Abhazların Gürcülere karşı ayırım yaptıklarını fark etmişti. Abhaz olmayanların terfi almalarnın çok zor olduğunu söyledi. Sovyetler Birliği’nin çöküşü yaklaştıkça etnik gerginlikler de tırmanmıştı, Abhazların, “Sizi burarlardan süreceğimiz günler gelecek,” şeklinde laflar ettiklerini işittir olmuştu. Savaşın “kokusunu,” başlamasından önce almıştı.

1992’de etnik çatışmaların patlamasından sonra Abhazlar Mamuka’nın yirmi yılda inşa etmiş olduğu evini yakıp kül etmişlerdi. Bu ev, Gagra’da eskiden babasının evinin olduğu yere yapılmıştı.

Babası da polis memuruydu ve Mamuka 9 yaşındayken ölmüştü. Elinde avcunda bir şey kalmayan annesi, onun karnını doyurabilmek için Mamuka'nın çocukluğu boyunca var gücüyle çalışmıştı. Abhazya'da çocukluğunda yaşadığı kişisel zorlukların, dünyanın bu kesiminde Gürcü olmakla ilgili yaşadığı sıkıntılarla iç içe geçmiş olduğunu seziyordum. Gagra'dan kaçtıktan sonra, ona en çok acı veren gerçek, annesinin hâlâ orada kalmış olmasıydı. Sonradan o da sığınmacı olmuş ve Tiflis'te ölmüştü. Mamuka'mn, annesinin ölümünden Abhazları sorumlu tuttuğu izlenimi edindim. Onu korumak için Abhazlardan yardım istemiş ama ihanete uğramıştı.

Mamuka bize ailesinin (karısı Dali, üç çocukları ve karısının anne babası) Tiflis Denizi'ndeki üç otelde kalan diğerleri gibi, savaşın gazabı Gali bölgesini vurmadan çok önce iç sürgün olduklarını anlattı. Bu yüzden, bazıları Mamuka'nın ailesini, Abhazya'yı gerçek savaşın ortasında terk etmiş olan sığınmacılardan daha az örselenmiş sayıyordu. Her şeye rağmen, Mamuka'nın kendisi savaşa katılmış ve düşmanın bağırsaklarını deşip bıraktığı cesetler ve daha nice akla hayale sığmayacak olaylara tanık olmuştu. "Yetmiş yıllık Sovyet idaresi beni dinsel inançlardan kopardı," dedikten sonra ekledi: "Yanıtları dinde bulamıyorum. Kâbus görmüyorum ama neden görmediğime de şaşıyorum. Gördüğüm dehşet verici şeyleri anlatmama imkân yok." 1993'te başından ve göğsünden ciddi biçimde yaralanmış ama iyileşmeyi başarmıştı. Bundan sonra Altın Post'taki ailesinin yanına gelmişti. Tiflis polis teşkilatında iş bulmuş olduğu için kendisini ve ailesini çoğu işsiz olan diğer sığınmacılardan daha şanslı görüyordu. İç sürgünlere hükümet tarafından bağlanan aylıkların kişi başına 5 dolar olduğunu da öğrendim.

Bize daha fazla açılmakta tereddüt etse de Mamuka'nın el hareketleri duygularının çok yoğun olduğunu belli ediyordu. Savaşa gitmeye hazırlanan bir adamdan, başka ne beklenebilirdi? Kendisini ve idaresindeki adamları kontrol altında tutması her şeyden önemliydi. Geriye dönüp baktığımda Mamuka'nın "Gali bölge-

sindeki Gürcüleri korumaya” giderken yabancılarla konuşmayı kabul etmesine hayret etmekten kendimi alamıyorum. Gitme telaşındaydı, dışsal koşullar göz önüne alındığında, bu onurlu adamın iç dünyasını daha fazla deşmemize izin vermesini umamazdık. Biz ona teşekkür ettikten sonra, hızlıca Gali bölgesine gitmek üzere Altın Post’un önünde toplanmış adamlara katıldı. Hepsi de Mamuka’dan daha genç olan adamlar onun idaresini ve kılavuzluğunu kabul etmişlerdi. Kontrol Mamuka’daydı, o kumandandı.

Mamuka ve adamları ayrıldığı sırada park yerinde bazı kadınlar toplaşmıştı. Hiç seslerini çıkarmadan erkeklerin gidişini izlediler. Açık tenli, kızılımsı saçları kısa kesilmiş zayıf bir kadın dikkatimi çekti. (Sonradan Gagra bölgesinde yaşayan bir Gürcü aşireti olan Mengrel’lerden olduğunu öğrendim. Mengrel’ler genellikle kızıl saçlıdırlar.) Güzeldi, ama omuzlarında görünmez bir yük taşır gibiydi. Onun Mamuka’nın karısı Dali olduğunu öğrendim. Bizimle tanıştırıldığında, yumuşak bir ifadeyle gülümsemeyi başardı, ama çok kaygılı olduğunu sezebiliyordum. Durmadan, “Ben ne yapacağım? Büyük oğlum da savaşa gitmek istiyor!” diyordu. Sonra kendisinin de Gali bölgesine gitmek istediğini söyledi, keşke onun gitmesine de izin verselerdi. Neden bir savaş bölgesine gitmek istediğini anlayamıyordum. Onu bu tür bir arzuyu dile getirmeye yönelten vatanseverliği mi, kocası ve oğluna zarar gelebileceği ihtimali mi, ayrılık kaygısı mı yoksa hepsi birden miydi?⁷ Dali, az önce kocasıyla konuştuğumuz odaya bizimle geri dönerek öyküsünü anlattı.

7 Travmaya uğramış bir topluma mensup bireylerden veri toplarken, “terapötik veri toplama” adını verdiğim bir teknik geliştirdim. İnsanlara, yaşamöykülerini dinleyerek kendi halklarının başına gelenleri daha iyi anlayabildiğini söylüyorum. Ayrıca, yaşamlarındaki dönüş noktalarını anlatırken onlara kılavuzluk ediyorum. Amacım bireyin kişilik örgütlenmesine, oluşturduğu belirtilere veya psikososyal takılma noktalarına tanı koymak değil. Bunun yerine, iç dünyalarıyla dış olayların (özellikle de o bireyler ve grupları için travmatik olmuş olayların) zihinsel temsillerinin ne şekillerde iç içe geçmiş

Aydın bir ailenin çocuğuydu, kocası Mamuka gibi o da Gagra'da doğmuştu. Üç kardeşin en büyüğüdü, babası Nodar Khundadze birçok kitabı basılmış olan tanınmış bir gazeteciydi. Dali, Gagra'da, Gürcülerin oturduğu bir mahallede doğmuştu ve ailesi bir hayli tutucu olduğu için yetiştirme yıllarında mahalleden uzaklaşmasına asla izin verilmemişti. Bir Gürcü okuluna gitmişti.⁸ Bu yüzden büyürken etnik Abhazlarla kalıcı veya psikolojik olarak anlamlı hiçbir deneyim yaşamamıştı. Öğretmen olmuş, kısa süren bir evlilikten sonra gözde futbol kahramanı Mamuka ile evlenmişti. Mamuka'nın Gagra'da yaşadıkları evin inşasına duygusal yatırımının çok farkındaydı, kendisi de bu evi çok seviyordu.

1970'lerde Dali etnik gerginliklerin varlığını sezmeye başlamıştı. O sıralarda bir Sovyet devlet adamı olan Şevardnadze Abhazya'ya gelmiş, ortalığı yatıştırmaya çalışmış, insanlara aktif baskı uygulayanların cezalandırılacağını vaat etmişti. Ama gerginliklerin ardı arkası kesilmemişti. Dali'nin babasının da üyesi olduğu Yazarlar Birliği Gürcü ve Abhaz gruplara bölünmüş ve yeni bir Abhaz Üniversitesi ve Abhaz televizyon istasyonu açılmıştı. Abhazlar, kendi geniş grup kimliklerine bağlılıklarını Sovyetler Birliği sınırları içinde daha açıkça gösterebiliyorlardı. 1979'da Dali öğretmen olarak çalışmaktayken, Abhaz asıllı olan

olduğunu daha iyi anlamaya çalışıyorum. Ortak travmanın algısı ve yaşantılaşması travmaya uğramış bireylerin iç dünyalarında yankı bulur ve psikolojik süreçleri yansıtır. Genellikle böyle bireylerin psikolojik süreçleri, travmatize olmuş gruptaki diğer insanlar tarafından ortaktır. Bunları yüzeye getirmek, bir analistin o gruba ait insanların psikolojik ve gerçekçi gereksinimlerine yanıt verecek stratejiler geliştirmesine yardımcı olur. (Örnek için bkz. dipnot 9.) Uygun olduğunda görüşmeci "gizli" kalmış travmaların başlattığı psikolojik süreçler üzerine bulgularını travmaya uğramış bireyle de paylaşabilir. Görüşmeci, paylaşımın travmaya uğramış bireyin başa çıkma düzeneklerini güçlendireceğine inandığı zaman bunu yapar. "Terapötik veri toplama"nın yalnızca ciddi psikanalitik veya psikodinamik eğitimden geçmiş uzmanlar tarafından yapılması gerektiğini vurgulamak isterim.

8 Politik nedenlerle, Abhazca dil okulları 1940'larda kapatılmıştı.

okul müdürü Gürcüce yazılmış bütün kitapların toplatılmasını emretmiş ve Dali'nin tahminine göre yaktırmıştı. Müdürün, Sovyetler Birliği'nin o kesimindeki bütün üst düzey hükümet kademelerindeki etnik Abhazların arzularına göre hareket ettiğini söyledi.

Dali çocuklarıyla birlikte iç sürgün oldukları günü anımsıyordu. Tarih 20 Eylül 1992'ydi, yani onu ilk tanıdığım günden beş yıl dokuz ay önce. Gagra Ekim 1992'de kaybedilmişti. Savaşmaya giden Mamuka, Dali'yi ve çocuklarını savaş daha da kötüleşmeden önce Gagra'dan ayrılmaya ikna etmişti. Ukraynalı bir pilotun kullandığı bir Gürcü helikopteri diğer Gürcüleri şehirden uzaklaştırmaktaydı. Pilot Mamuka'yı tanıdığı için Dali'yi ve çocuklarını güvenli bir yere götürmeyi kabul etmişti. Dali, gidiş için hazırlık yapmak üzere ancak on beş dakikaları olduğunu anlattı. Mücevherlerini almaya vakit bulamamıştı. Çocuklarıyla birlikte (o sırada en küçüğü on bir yaşındaydı) helikopterin indiği futbol sahasına telaşla gidişleri ve Sohum'a* uçuşları Dali'nin zihninde çok canlıydı. Futbol sahasına doğru koşarken yanan arabalar ve cesetler görmüştü. "O kadar çok insan öldürüldü ki, Tanrıya şükür biz sağ kalabildik," dedi. Sohum'da, kaçan Gürcülerin Tiflis Denizi'nde güvenli ortama götürülmeleri için yardım ekibi bekliyordu. Gagra'da kalan Mamuka diğer Gürcülerle birlikte savaşmıştı. Sonradan Tiflis Denizi'ne gelip ailesine katılmıştı.

Dali ve çocuklarını güvenli ortama taşıdıktan sonra Gagra'ya dönmekte olan helikopter isabet almış ve Ukraynalı pilot öldürülmüştü. Bir sonraki bölümde anlatacağım gibi, Dali'nin iç dünyasında bu olayın etkisini ancak yıllar sonra anlayabildim. Dali'yle yaptığımız ilk konuşmada, kaçışlarının en önemli olayının, bilinçli olarak dahili pasaportunu yanına almama kararı olduğundan söz etti. Sovyetler Birliği zamanında herkesin, üzerinde etnik kimliğinin yazılı olduğu bir dahili pasaportu vardı. Dali'yi

* Abhazlar Sohum, Gürcüler Sukhumi şeklinde kullanıyorlar. ç.n.

en çok kaygılandıran, sorun çıkması ya da Abhazların eline geçmesi durumunda pasaportunun onun Nodar Khundadze'nin kızı olduğunu elevereceğiydi. Dali'nin babası, Abhazların Gürcülere uyguladıkları muameleyi protesto eden ve Gürcüler arasında milliyetçi duyguları körükleyenlerden birisiydi. Khundadze, adına arama emri çıkartmış olan Abhazlardan gizlenmekteydi. Dali, bir keresinde Abhazların yanlışlıkla Khundadze sandıkları yaşlı bir Gürcü'yü silah zoruyla tutukladıklarını işitmişti. Yaşlı adamın Dali'nin babası olmadığını fark ettiklerinde onu salıvermişlerdi. Dali'nin pasaportunda evlilik soyadı Kaçarava yazılıydı, ama o, Gagra'da herkesin ünlü futbol oyuncusu Mamuka'nın karısının Khundadze'nin kızı olduğunu bildiğini söyledi.

İlk tanışmamızda Dali'nin bana geride bıraktığı pasaportu hakkında bu kadar çok şey anlatmasının nedenini merak etmiştim. Sonra ansızın kavradım ki, dahili pasaportunu geride bırakmak simgesel olarak kimliğini geride bırakmak anlamına geliyordu. Gagra'da ailesiyle yaşayan, ünlü bir futbol yıldızıyla evli, kocasının evlerinin inşasını bitirmesi tam yirmi yıl almış olan bir Gürcü kadını. Sığınmacı olarak hiçbir kimliği yokmuş gibi hissettiğini, bunun onda utanç duygusu uyandırdığını anlattı. "Tiflis'te bir bankaya gittiğimde kimliğimi soruyorlar. Onlara adımlı söylüyorum, ama bana inanmıyorlar." Bir "kimliği" olsaydı iç sürgünlere yapılan para yardımını almaya hak kazanacağını söyledi. Kim olduğunu kanıtlamak ve geçici bir nüfus cüzdanı almak üzere Tiflis'te mahkemeye başvurması gerekiyordu, ama Dali o zamana dek bunu yapmayı reddetmişti. İnsanlara kimliği olmadığını söylemeye utandığını söyledi. Birden, içsel psikolojik süreçlerinin onu mahkemeye gitmekten alıkoyduğunu anladım. İç sürgün olarak paraya cidden ihtiyacı vardı. Ama ekonomik kazançlar, kayıp kimliğine tutunma arzusunun yanında çok geri planda kalıyordu. Zaten kayıp kimliği yüzünden o ve ailesi, Gürcü komşularını kovarak kendi kimliklerini saflaştırmak isteyen Abhazlar tarafından Gagra'dan sürülmüşlerdi.

Başına bunca sorun açmış olan “Gagra’daki kimliğini” hor görmek yerine, Dali buna sıkıca tutunuyordu. Bu görüngüyü, Flistin gibi, etnik grupların aşırı baskı altında aşağılandıkları yerlerde de görmüştüm. Aşağılanmaya ve diğer zorluklara maruz kalmak, paradoks biçimde mağdurların toplumsal ya da geniş grup kimliklerine olan yatırımlarını artırır. Dali’den, Tiflis Denizi’nde dahili pasaportları ve dolaylı olarak da kimlikleri olmayan birçok insan olduğunu öğrendim. Dali’ye göre, hepsi de mahkemeye gidip “yeni” kimlikler almayı “çok aşağılayıcı” buluyordu.⁹

Mamuka ve Dali ile ilk tanıştığımda, evdeki en büyük oğulları Valerey, 22 yaşındaydı. İkinci oğulları Aleko 18, kızları Tamuna 17 yaşındaydı. İlk ziyaretimde çocukları park yerinde veya Altın Post’un içinde görmedim. Ama Dali, vaktinin bir kısmını sığınmacı çocukların savaş oyunları oynamalarını izlemekle geçirdiğini bizimle paylaştı. Bu beni şaşırtmadı, çünkü başka yerlerde de bunu görmüştüm – örneğin Kıbrıs’ta 1968 yılında Lefkoşa ablukasında savaş benzeri bir durum söz konusu olduğunda.¹⁰ Savaş sırasında ve hemen sonrasında çocuklar sokaklarda kendi simgesel silahlarını yaratmış, savaş oyunları oynuyorlardı. Bu, çaresizlik duygularını denetim altına alma çabalarından biriydi; kendileri de “asker” olarak edilginliği etkinliğe çevirmeye ve kaygılarını kontrol etmeye uğraşıyorlardı. Dali, çocukların savaş oyunları oynamalarını izlemekten hiç hoşlanmadığını söyledi.

9 Dali ile görüşmenin bu yönü, iç sürgünler arasında yaşanan, basit soru-yanıt biçimindeki veri toplamayla saptanamayacak olan psikolojik bir zorluğu günyüzüne çıkarmıştı. Bunun ardından, Gürcü ev sahiplerimiz aracılığıyla, kimlik kartlarını kaybetmiş olan iç sürgünlerin Tiflis’teki yetkililerden yeni kartlar alabilmelerini sağlayan bir süreç başlattık. Aşağılanmışlık duygusu uyandırmamak için bunların saygılı bir tutumla işleme konması gerektiğinin üzerinde durduk. Yeni kimlik kartlarında iç sürgünlerin esas doğum yerlerinin veya ikametgâhlarının yazılmasını da önerdik.

10 Vamik D. Volkan, *Cyprus-War and Adaptation: A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conflict* (Charlottesville, VA: University of Virginia Press, 1979).

İnsanların başka insanları öldürdüklerinin anımsatılmasını istemiyordu. Travmatize olmuş birçok yetişkin için tipik olduğu üzere, o ve Mamuka Abhazy'a'daki olaylara dair kendi duygularından hiç söz etmiyorlardı, ayrıca çocuklarının yanında kendi kişisel travmalarını hiç dile getirmiyorlardı. Ne ki, sığınmacı oluktan sonra bir gün Dali Rus televizyonu izlerken tesadüfen ailesinin Gagra'daki evinin Abhazlar tarafından yakılıp yıkılmasına tanık olmuştu. Ailenin kara köpeği Charlie'nin yıkıntılar arasında dolaştığını gördüğünde artık kendini tutamamış, bitap düşene dek hıçkırarak ağlamıştı.

Kocasının aksine Dali, Abhazy'a'da olanlarla ilgili sık sık kâbuslar görüyordu. İki gün önce Mamuka'nın bir kez daha savaşa gideceğini öğrendikten sonra gördüğü canlı bir düşü anlattı. Düşte Gagra'da, eski mahallelerinde yaşayan bir kadını ziyarete gidiyordu. Daha önce de söylediğim gibi, Gagra'da hem etnik Gürcülerin hem de etnik Ermenilerin yaşadığı bir kesimde yaşıyorlardı. Düşteki kadın da bir Ermeni'ydi. Kadın gerçek hayatta yine Ermeni olan bir diş hekimiyle evliydi. Düşte diş hekimi vurularak öldürüyor ve dul kalan kadın ağlıyordu.

Sonra Dali bana bu diş hekiminin öyküsünü anlattı. Mamuka'nın en iyi dostlarından birisiydi. 'Etnik gerginlikler Gagra'da tırmanmaya başladıktan sonra Abhazlar bir gün Ermeni diş hekimini mahallede yürürken zorla bir arabaya bindirip kaçırmışlardı. Birçok kişi bu olaya tanık olmuştu. Dali ve Mamuka daha sonra Abhazların diş hekimini onlar için savaşmaya ve Gürcüleri vurmaya zorladığını öğrenmişti. İyi bir dostken, Gürcüler için öldürücü hale gelmişti. Düşünde Dali diş hekiminin ölüm haberi ne nasıl tepki vereceğini bilememişti. Kocasının eski bir dostu ölmüş olduğu için üzgündü, ama Gürcüleri öldürmekte olan birinin ölümünü umursamaması gerektiğini düşünüyordu. Uyandığında aklı iyice karışmıştı.

Psikanalist olarak analizandılarının düşlerini dinlemeye alışkınmıdır. Ama analiz divanımdaki insanlar düşlerine "serbest

çağrışımlar” yaparlar. Bu, anlattıkları düşlerin gizli anlamlarını anlamama yardımcı olur. Yüzeyde söylenenlere, analistlerin düşlerin “görünen” içeriği dediği şeylere fazla dikkat etmemeye özen gösteririm. Deneyimli bir psikanalist, düşün görünen içeriğinin neyin yerine geçtiğini tahmin edebilir. Bana bu düşün anlattığında, kendisi için beklediği zor durumu başkalarına yüklediğini düşündüm. Dali, düşünde başka birisinin ölmüş kocasının yasını tuttuğunu görmüştü, ama gerçekte, Mamuka’nın çok geçmeden savaşta öleceğinden korkan kendisiydi. Ayrıca, silah kuşanarak onu endişelere boğduğu için Mamuka’ya kızgındı. Aklıma gelenleri Dali’ye söylemeyecektim, ama o kendiliğinden düşünüyorumlayıp benim düşündüklerime çok benzer şeyler söyleyince hoş bir şaşkınlık yaşadım. Çok zeki ve meseleleri psikolojik açıdan düşünme yetisine sahip bir kadın vardı karşımda.

İki gün sonra yeniden Altın Post’a gittik. Dali bizi girişte karşılayarak binanın batı ucunda altıncı kattaki dairesine götürdü. Kırık merdivenlerden her adımımıza dikkat ederek çıktık. İçeride, Altın Post’un mimarisi sıradan herhangi bir otelinki gibiydi; uzun koridorlarda karşılıklı dizilmiş kapılar. Ama bütün benzerlik bundan ibaretti. Her katta koridorlara bir sürü ıvır zıvır saçılmıştı: Eski kapı kacaklar, sobalar, her boydan kavanozlar, tahta boncuklar, metal kutular ve her türden eşya.

Başka sığınmacı yerleşimlerini de ziyaret etmiş olduğumdan fazla şaşırmamıştım. Sığınmacılar, psikanalistlerin “oral ve/veya anal”* dünya dedikleri bir şey yaratır ve buraya gerilerler. Sanki, ileride zor günler için yeterince “sütleri” olduğuna emin olmak istercesine bir şeyler biriktirirler ve sanki bütün dünyanın görmesi için çaresiz hiddetlerini dışavurmak amacıyla, insan atıklarını yığarlar. Belki, Altın Post’takiler topladıkları bu malzemeleri

* Psikanaliz yazınında “oral” terimi, ağız boşluğunun, “anal” terimi ise anüsün erken libidinal ve saldırgan işlevlerinden köken alan bütün psikik ilgileri, düzenekleri ve eğilimleri anlatmak üzere kullanılır. ç.n.

bir yerlerde kullanmayı amaçlamışlardır, hem etrafı temizlemeye yetecek paraları da yoktu, ama bence asıl neden çok öfkeli olmalarıydı ve artık onları umursamayan “toprak ana”ya bir mesaj göndermek istercesine, yaşadıkları yeri pisletmişlerdi.¹¹

Dali, Mamuka ve çocuklarının yaşadıkları daire, bir zamanlar tipik bir otel suitiydi; minik bir mutfak, banyo ve basit otel mobilyalarıyla döşenmişti. Küçük bir alan, oturma odası ve yemek odası işlevi görüyordu. Eski tahta bir masa, bir dolap ve üç iskemleyle pek çıplak görünüyordu. Tavandan sarkan eski bir battaniye bu odayı çiftin yatak odasından ayırıyordu. O odada, tekli bir portatif karyola vardı. Oturma odasının öbür yanındaki kapı çok küçük bir mutfağa ve balkona açılıyordu; burası da ıvır zıvırla doluydu. Oturma odasındaki büyük pencereden, balkona yığılı kırık döküğün arkasından Tiflis Denizi’ni görebiliyordum. Otelin debdebeli günlerinde burası belki de en çok rağbet gören odaydı, ama beş kişinin rahatça yatmasına yetecek yer olmadığı da açıktı. Sonraları, Dali’nin babasıyla annesinin, bulduğumuz dairenin tam üstünde, yedinci kattaki bir dairede yaşadıklarını öğrendim, çocuklar da sıklıkla yukarıda uyuyorlardı.

Bu daireyi öbürlerinden ayıran, ahşap masanın üstünde duran son derece değerli bir eşyanın varlığıydı: Eski, soluk sarı bir telefon. Dali bize bunun Tiflis Denizi bölgesindeki üç otelde kalan üç bin IDP için tek telefon olduğunu söyledi. Mamuka ve Dali’nin gerçekten de bu sığınmacı topluluğunun liderleri olduğu hemen anlaşıyordu. Oturma odaları bir tür kumanda merkeziydi. Mamuka ve Tiflis Denizi’nden diğer partizanlar ufak çaplı bir savaşa gittiklerinde, kadınlar Mamuka ve Dali’nin dairesine gelip kocalarından haber almak üzere telefon açıyorlardı. Dali, onu

11 Michael Sebek, Çekoslovakya’da totaliter rejim altında gerçekleşen özdeş bir görüngü tanımlar. Bkz. Michael Sebek, “Analıty in the Totalitarian System and the Psychology of Post-Totalitarian Society,” *Mind and Human Interaction* 4 (1992): 52-59.

son görüşümüzden bu yana diğer eşlerle meşgul olduğunu ve önceki gece hiç uyumadığını söyledi. Çok yorgun görünüyordu, ama bize Türk kahvesi yapmakta ısrar etti, ayrıca kurabiye de ikram etti. Gürcü ailelerinin konuklarına kahve ve yiyecek ikram etmeleri gelenektir. O zor koşullarda bile Dali geleneği bozmadı, biz yine de ziyaretimizi kısa tuttuk.

Küçük savaş bir haftadan daha az sürdü ama birçok Gürcü için feci sonuçlandı. Bunu, Gürcü ev sahiplerimizden olan ve yeni bir sığınmacı dalgasına yardım sunmak üzere Gali bölgesinin Gürcü tarafındaki Zugdidi'ye giden bir çiftten öğrendik; her ikisi de psikologdu. Birçok sığınmacı için bu ikinci büyük darbe olmuştu. Daha önce, Gali bölgesinden ayrılmaya zorlanmışlardı, ama sonra evlerine dönmelerine izin verilmişti, şimdi yeniden sığınmacı konumundaydılar. Bir kez daha geri dönme umutları çok azdı, bir kez daha Zugdidi şehrinin altı üstüne gelmişti. Dönmüş olan sığınmacılar şehirdeki ana okul binasına yerleştirilmişlerdi, oysa tam da çocukların sınav zamanıydı. Kendi kayıplarına rağmen, sığınmacıların birçoğu Zugdidi halkına yük oldukları için yeni bir suçluluk duygusuna kapılıyorlardı. Gürcü devleti çaresizdi. Yeni, büyük bir savaşa girmek istemiyor ya da politik veya askeri nedenlerle giremiyorlardı. Şevardnadze hükümeti Mamuka ve adamlarının da içinde olduğu milis güçlerinin, sığınmacı kamplarındaki veya Tiflis Denizi gibi yerlerdeki evlerine dönmelerini emretmişti.

1998 yılındaki ilk Tiflis ziyaretim sırasında Altın Post'a bir kez daha gittim. Manana Gabaşvili adında Gürcü bir psikolog olan çevirmenimle birlikte Kaçavara'ların dairesine girdiğimde bu kez Mamuka'yı sivil giysileri içinde oturma odasında buldum. Yüzünde derin bir çökkünlük ve keder ifadesi görmek bende şok etkisi yarattı. Duruşuyla, beden diliyle, hiç istemediği bir kadere razı olmuş bir adam olduğunu belli ediyordu. Gali'yi geri almak istediğini, ama savaştan Tiflis'e geri dönmesinin emredildiğini anlattı. "Abhazları öldürmek istemiyordum," dedi ve ekledi:

“Ama bunu yapmalı ve Gali’yi yeniden Gürcü denetimine almalıydık.” Kendini ihanete uğramış hissediyordu. Onun umutsuzluğu ve çökkünlüğü benim yüreğimi de paralamıştı.

Mamuka, en son mini savaşıta Abhazlar tarafından öldürülmüş olan genç bir iç sürgünün cenazesine katılmak üzere yedi saatlik bir yolculuğa çıkmaya hazırlandığını açıkladı. Bize genç adamın adını söyledikten sonra onu şahsen tanımadığını da ekledi. Ama yine de kendini cenazeye gitmek zorunda hissediyordu. Dali de odada sessizce oturuyor, bizimle konuşan Mamuka’yı izliyordu. Mamuka’nın söyleyecek bir şeyi kalmayınca Dali, Tiflis Denizi’ndeki otellerde iç sürgünlerin yaşadığı utanç ve aşağılanma duygusundan söz etmeye başladı. “Elbette kocam geri döndüğü için çok mutluyum,” dedi, ama Gali bölgesini Gürcü denetimine geçirememiş olmak bende dayanılmaz bir çaresizlik duygusu uyandırdı.” Dali ve Mamuka’nın, tıpkı Zugdidi’deki diğer ikinci dalga sığınmacılar gibi, yeniden travmaya uğramış oldukları açıktı. Dali bunu şu sözlerle dile getirdi, “Bu, daima açık kalacak bir yara.”

Mamuka bize veda edip cenaze için yola çıktıktan hemen sonra, seksenine merdiven dayamış, ak saçlı, ak bıyıklı, parlak mavi gözleri olan kerli ferli bir adam kapıdan girdi. Düzgün giyinmişti, dik ve vakur bir yürüyüşü vardı. Dali bu adamın yedinci katta oturan babası Nodar Khundadze olduğunu söyledi. Dali’nin babasıyla büyük gurur duyduğu ortadaydı. Bize, Khundadze’nin tanınmış bir yazar olduğunu aktardı. Altısı roman olmak üzere otuz beş kitap yazmıştı, karısıyla birlikte sığınmacı durumuna düştükten sonra şiir yazmaya başlamıştı. Khundadze, Manana ve benim kim olduğumuzu ve neden kızıyla damadını ziyarete geldiğimizi öğrenmek istedi. Manana ve benim iç sürgünlerin yaşamları hakkında bilgi edinmek istediğimiz şeklindeki açıklamamızdan tatmin olmuş göründü, ama böylesine harap bir ortamda bizimle konuşmaktan çok rahatsız olduğu da belliydi. Bunun onun onuruna dokunduğunu sezebiliyordum. Ben de bu onurlu

adama bu duyguyu yaşattığım için çok rahatsız olmuştum. Tam havayı biraz düzeltebilmek için ne yapmam veya ne demem gerektiğini düşünürken, Khundadze, "Yeni yaratılan bu dilenci kültüründen büyük utanç duyuyorum," dedi. Tiflis'te dilencilik yapmak zorunda kalan sığınmacı çocuklarından söz ettiğini anlamıştım. Bu çocukların, kendi aşağılanmışlık duygusuyla başa çıkabilmesini sağlayan bir tür çözümün temsilcileri olduklarını da kavırıyordum. Kendini bu korkunç duyguya daha fazla maruz bırakmak yerine, örselenmiş kendiliğinin yerine dilencileri koyuyordu. Bundan sonra, bu yer değiştirmenin onun yaratıcı zihnine nasıl yön verdiğine tanık oldum. Khundadze kısa süre önce çocuk dilenciler için yazmış olduğu bir şiiri okumaya başladı. Manana bunu dize dize çevirdi:

*Dilenen elini gördüğümde
Onurum zedeleniyor.
Sana ruhumu veremem,
Çünkü insan ruhunu başkasına veremez.
Ne ki, ruhumdan başka verecek bir şeyim de kalmadı.
Mapushane demirlerine yaslanmışım.
İhtiyacın varsa,
Sana hayatımı verebilirim.*

Manana ve ben şiirine içten ilgi gösterince Khundadze'nin morali yerine geldi, hoşnut görünüyordu. Bize, sığınmacı durumuna düştükten kısa süre sonra, her gün kendisinin ve diğer iç sürgünlerin yaşamları hakkında bir şiir yazmaya başladığını anlattı. Sanki, şiir yazmak sığınmacı olmakla kaybettiği onuruyla arasındaki tek bağdı. Dali'den, yukarı çıkıp şiirlerini getirmesini istedi. Dali elinde kalın ve derli toplu bir dosyayla döndü. Bunu sanki değerli ve kırılgan bir antikayı tutar gibi tutuyordu. Babasının şiirlerinin bütün aile adına konuştuklarını sezmiştim. Khundadze dosyayı kızının elinden alırken bize, sesinde keder-

le Abhazya'da bırakmak zorunda kaldığı zengin kitaplığından söz etti. Tıpkı yaşamı gibi, onun da harap edilmiş olduğuna inanıyordu.

Khundadze dosyayı açtı ve ilk sayfayı çıkardı. Bir gece önce yazıp daktiloda temize çektiği bir şiirdi bu. Manana'dan dize dize çevirmemesini istedi. Şiiri bütün olarak okumak istiyordu. Bunun nedenini anlayabiliyordum; Khundadze duygularını olduğu gibi aktarabilmek istiyordu. Şiiri dize dize çevrilirse okuması ke-sintiye uğrayacak, duygusal etkisi kalmayacaktı. Sonunda Mana-na şiiri şu şekilde çevirdi:

Anayurdumda ihanetin kokusunu alıyorum,
Dolandırıcılık, yalancılık kazanıyor
Burada sahip olduğum her şeyi terk ediyorum,
Sana geliyorum, ey güneş.
Çevremdeki her şeyi karanlık bürümüş
Gözüm hiçbir şey görmüyor
Bir yılan hınçla geçirmiş dişlerini, sokuyor beni
Ulaşıyor hain hedefine.
Kavrayamadık olan biteni
Her şey karmakarışık
Ama ben biliyorum, düşman Tiflis'te
Ahhh... ahh! Düşmanın ömrü kısa olsun n'olur.
Anayurdum ihanet ağına düşmüş
Eyvah, şeytan kazanıyor
Çökkünlük ruhumu ele geçiriyor
Yalvarıyorum sana güneş, yardım et bize.

Mamuka ve Dali'nin Gali bölgesinin kaybı ve son mini savaşta geri alınamaması hakkındaki duyguları Khundadze'nin şiirinde ve okurkenki kederinde can bulmuştu. Şiir okunduktan sonra odada derin bir suskunluk oldu. Khundadze'nin beni ve Manana'yı artık yabancından saymadığım sezdim. Dali bize Türk

kahvesi hazırladı, bir iskemleye oturmuş olan Khundadze bize Abhazya’da olup bitenlere dair kendi yorumlarını anlatmaya başladı. İktidardaki Gürcü hükümetinin, partizan savaşçıları sınıra geri çekmekle onlara ihanet etmiş olduğuna inanıyordu. Başkanlık seçimleri sırasında Şevardnadze için çalışmış olan Dali de babasını destekleyerek düş kırıklığını, çaresizliğini, ihanete uğramışlık duygusunu bir kez daha dile getirdi.

Aile hakkında da bir sürü şey öğrenmiştim. Khundadze’nin üç çocuğu, sekiz torunu vardı. Oğlunun ailesi çok önceden Abhazya’dan ayrılmıştı ve sığınmacı olmaktan kurtulmuşlardı, ama en küçük kızı ve onun ailesi Tiflis Denizi’nde yaşıyorlardı. O gün torunlarının üçüyle de tanıştım. İkisi de yakışıklı delikanlılar olan Valerey ve Aleko bir okul etkinliğine katılmak üzere aceleyle ayrıldılar. Bana Tiflis’te üniversiteye gittiklerini, işletme okuduklarını söylediler. Dali’nin kızı Tamuna’yla da tanıştım. Yakınlarda on yedisini doldurmuştu.

Tamuna biraz tombulcaydı ve çökkün görünüyordu. Manana ile birlikte onunla özel konuşup konuşamayacağımızı sordum. Diğerleri daireden çıktıktan sonra Tamuna bize yakınlardaki liseye gittiğini anlattı. Sınıf arkadaşları arasında, sığınmacı çocukların yanı sıra oranın yerlisi olanlar da vardı. Tamuna, iki grup öğrenci arasında elle tutulur bir “biz” ve “onlar” duygusu olduğunu anlattı. Kendisinin sığınmacı konumunun ve bunun getirdiği utancın farkındaydı. O konuşurken, durumla başa çıkma yolunun kendini derslerine vermek olduğunu fark ettim.

Tamuna alçak bir sesle bize babasının savaş bölgesine en son gidişinin kendisinde “bildik duygular” uyandırdığını söyledi. Tamuna için geçmiş olaylar çok canlıydı. Bize Gagra’dan helikopterle kaçışlarını anlattı. Dehşet içindeydi. Kendisinin ağladığını ve yolcular arasında oğlu kısa zaman önce öldürülmüş olan bir adamın hıçkırıklarını anımsıyordu. Tamuna ile konuşmamız bittikten sonra Dali de bize katıldı. Ona ve Tamuna’ya öykülerini benimle paylaştıkları için teşekkür ettim.

Tiflis'e Gürcülerle Güney Osetyalılar arasında anlamlı iletişim kanalları açacak bir proje geliştirmek üzere gelmiş olduğumuz halde, Gali'deki mini savaş bazı devlet görevlilerine ulaşmamızı zorlaştırmıştı. Herkes son olaylar ve bunlarla ilgili duygularla aşırır meşguldü. Ama, IDP'lerin sorunlarını öğrenmek üzere Tiflis Denizi'ne gelişimiz sayesinde çok değerli bir aileyle tanışmış olduk. Benim ve ekibimin Tiflis Denizi'nde yaşayan üç bin sığınmacının ihtiyaçlarına ve isteklerine genel yaklaşımlarla hiçbir yardımda bulunamayacağımızı kavramıştım. Kaçavara ailesi ve Nodar Khundadze ile ilişkimizi sürdürürsek, onlara psikolojik destek sağlayabileceğimizi düşündüm. Dali ve Tamuna'ya gelecek birkaç yıl boyunca yılda iki veya üç kez Gürcistan'ı ziyaret etmeyi çok istediğimi söyledim. Onlara sordum, "Gelecek ziyaretlerimde buraya gelip sizi görmeme ve her seferinde sizinle birkaç saat geçirmeme izin verir misiniz?" Bundan çok memnun olacaklarını, iyi bir insan olduğumu söylediler. Daha önce dışarıdan, hele de ABD gibi uzak bir yerden hiç kimse onları görmeye gelmemişti.

O sıralarda, bu ailenin yaşamını iyileştirmekte bir rol oynayabilirsem, onların da Tiflis Denizi'ndeki diğer i sürgün ailelerin olumlu yönde değişmelerine örnek olabileceklerine dair muğlak bir fikrim vardı. Ne de olsa, Kaçavara'lar kendi toplumlarının nderleriydiler. Bunun en büyük kanıtı da çıplak oturma odalarının eski aħřap masanın üzerinde duran soluk sarı telefondur.

BÖLÜM 3

YAS TUTMAYI 10 YIL ERTELEMEK YA DA YAS TUTAMAMAK

Mayıs 1998'den 2002 yılına dek Kaçavara ailesini yaklaşık beş ayda bir ziyaret ettim. Genellikle çevirmen ve çalışma arkadaşı olarak Manağa Gabaşvili'yi de yanımda götürüyordum. Mana'nın gelemmediği durumlarda yine Gürcü bir psikolog olan Jana Javakişvili bana eşlik ediyordu. Her seferinde Kaçavara'larm da-iresinde en az yarım gün geçirdik, esas olarak Dali'yle konuşuyorduk. Mamuka, çocuklar veya Nodar oradaysa onlarla da konuşuyorduk. Ben ya aile bireyleriyle ayrı ayrı "terapötik görüşmeler" yapıyordum ya da hepsini birlikte görüyordum. Ayrıca konuk olarak orada vakit geçiriyor, aile bireylerinin kendi aralarındaki etkileşimi gözlemliyorduk. Üniversiteye gidince İngilizce öğrenmeye başlayan Tamuna 2002'den sonra da e-posta aracılığıyla benimle iletişimini sürdürdü.

Altın Post'a ikinci ziyaretim sırasında Kaçavara ailesinin önemli bir üyesiyle daha tanıştım, siyah bir köpek olan Çarlı. Ona "İkinci Çarlı" demek daha doğru olur, çünkü Dali ve çocukları onları güvenli bir yere taşıyacak olan helikoptere binmek üzere telaşla çıktıklarında Gagra'daki evlerinde kalmış olan diğer Çarlı'nın yerine konan bir "ikâme köpek"ti.¹² İlk Çarlı'den daha önce de söz etmiştim; Dali'nin Rus televizyonunda evlerinin yanışını izlerken bir anlığına gördüğü köpek oydu. Dali bana ilk Çarlı'nın akıbetini düşünüp durduğundan söz etmişti. Gagra'daki eski komşularına mesaj göndermek çok zor olmakla birlikte, Mamuka Tiflis Denizi'ndeki ailesiyle yeniden bir araya geldikten sonra bunu başarabilmişti. Galiba, diş hekimi ve eşi gibi etnik Ermeni olan bu komşu, Kaçavara'lara Çarlı'ye araba çarptığını ve öldüğünü haber vermişti.

İlk Çarlı'nın ölümü Dali'ye büyük darbe olmuştu. Bana anlattıklarına göre, iç sürgün olarak geçirdikleri ilk aylarda, Mamuka ve Dali durmadan "bir yıllık planları"nı konuşmuştu. Abhazya'daki etnik sorunun bir yıl içinde çözüleceğini, evlerine

12 Psikoloji yazını, "ikâme çocuk" adı verilen bir görüngüden söz eder. Birçok yazar, bir çocuğun ölümünden sonra, suçluluk duygusu altında ezilmiş, çökkün, fobik veya zorlantılı (kompulsif) bir annenin, yitirdiği çocuğunun yerine hâlâ yaşamakta olan bir çocuğunu koyduğuna dikkat çekmiştir. E.O. Poznanski şunları yazar: "Bir çocuğun yerine diğer bir çocuğu koymak, ana-babanın ilk çocuğun ölümünü kısmen yadsımasına izin verir. İkâme çocuk, ana-babanın ölümü kabullenmesine karşı bir bariyer işlevi görür, çünkü diğerinin yedeği olsa da ortada gerçek bir çocuk vardır." E.O. Poznanski, "The 'Replacement Child': A Saga of Unresolved Parental Grief" *Behavioral Pediatrics* 81 (1972): 1190-1193. Vamık D. Volkan ve Gabriele Ast, *Siblings in the Unconscious and Psychopathology* (Madison, CT: International Universities Press, 1997) (*Bilinçdışında Kardeşler ve Psikopatoloji*, 1998) başlıklı kitapta, çocuğunu kaybetmiş bir annenin ölü çocuğun zihinsel temsilini ikinci çocuğun gelişmekte olan kendilik temsiline nasıl "depolayabildiğini" anlatırlar. İkâme çocuklar, onlara "depolanmış" olanla çeşitli yollarla baş edebilirler, bunların bazıları uyuma yöneliktir, bazılarıysa patolojiktir.

döneceklerini ve Mamuka'nın evlerini yeniden inşa edeceğini sanıyorlardı. Geceleri yataklarında fısıltıyla Gagra'ya dönme planları yapıyorlardı. Köpekleri Gagra'da olduğu sürece, bina yanmış olmasına karşın, yuvalarıyla bağlarını canlı tutabiliyorlardı. İlk Çarli'nin ölümü "bir yıllık planlarına" darbe vurmuştu. Dali bana Mamuka ile ikisinin nasıl çökkünlüğe kapıldıklarını anlattı. Ta ki iç sürgün olarak ikinci yıllarında Altın Post'un çevresinde gezinirken Çarli'ye tıpatıp benzeyen siyah bir sokak köpeğini görene dek. Dali hemen oracıkta bu köpeğin ailenin yeni hayvanı olması gerektiğini anlamıştı. Ailedeki herkes de bu fikre katılınca köpeği dairelerine getirerek ona Çarli adını vermişlerdi.

Ben de köpekleri severim. İkinci Çarli ile karşılaştığımda hemen başını okşadım, ama doğrusu Kaçavara'ların dairesindeki varlığı tuhafıma gitmişti. Orta boy bir köpekti ve aile bireylerine bir de ben, Manana ya da Jana gibi konuklar eklendiğinde ona kuyruğunu sallayacak yer bile kalmıyordu. Çarli temiz bir köpekti ve Dali'nin ayaklarının dibinde yatmayı seviyordu. Dali'nin köpeğe duygusal açıdan çok bağlı olduğu hemen anlaşılıyordu. Çarli'nin Kaçavara'ların dairesindeki varlığının ve aile bireylerinden gördüğü muamelenin Dali ve ailesinin süregelen bir yas içinde olduklarını gösteren önemli ipuçları olduğunu kavramıştım. Köpeğin kendisi canlı bir bağlantı nesnesiydi.

Kaçavara ailesindeki bireylerin içsel psikolojik süreçlerini anlayabilmek için öncelikle ruh sağlığı uzmanlarının travma, süregelen yas ve bağlantı nesneleri terimleriyle ne kastettiklerini anlamak gerekir. Dışsal bir olay ya da bir dizi olayın birikimi, kişinin zihninde fazla yer kaplıyor ve yük oluşturuyorsa, bu kişisel bir travma halini alır. Temelde, karşılaşılan uyarının niceliği olağan tarzda başa çıkılıp özümselemeyecek denli büyüktür. Bu türden travma(lar) sırasında bireyin zihni ya yoğun bir bunaltı seli altında kalır; ya da tam tersi gerçekleşir ve kişi zihnini felce uğramış hisseder. Her iki durumda da kişi belli işlevleri yerine

getirmeyi sürdürebilir, ama iç dünyasında egemen olan çaresizlik duygusudur.¹³ Doğru, Dali ve çocukları helikoptere ulaşmayı başarmışlardı, ama yaşadıkları Dali'yi derinden örselemişti. Her şeye rağmen, dahili pasaportunu (kimlik kartını) yanına alıp almamakla ilgili mantık yürütebilmişti. Travmatik olay(lar) geçtikten sonra, travmatize olmuş bireyler genellikle geriye dönüşlerde (flashback), düşlerde ya da bugünkü yaşam olaylarını algılama tarzlarında bu olayları anımsarlar. Ya da, simgesel eylemlerle travmatik olayı tekrarlarlar. Günün birinde kendilerini ezen uyaranlara hâkim olacakları ve özümseyecekleri arzusuyla (bilinçdışı bir arzu) tekrar tekrar aynı olayı yeniden yaşarlar, ancak genellikle bu arzularına kavuşamazlar. Hem Dali hem de Tamuna bana sık sık helikopter yolculuğuna dair geri dönüşler yaşadıklarını anlatmışlardı.

Ne var ki, gerçekte travma kavramı yukarıdaki kısa tanımdan çok daha karmaşıktır. İnsanları Posttravmatik Stres Bozukluğu

13 Sigmund Freud'un erken tarihli kuramları, psikopatolojide esas etmen olarak dışsal travmayı görür. Sigmund Freud, *The Origins of Psycho-Analysis* içinde, "Project for a Scientific Psychology" s. 347-351 (New York: Basic Books, 1893-1954); *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, haz. James Strachey, cilt 15 içinde, "Introductory Lectures to Psychoanalysis", s. 5-239 (Londra: Hogarth Press, 1917-1964); ve *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* cilt 18 içinde "Haz İlkesinin Ötesinde (Beyond the Pleasure Principle), s. 1-65 (Londra: Hogarth Press, 1920-1955). Freud daha sonraları, travmatik olayla bağlantılı hale gelen içsel fantezilere odaklandı. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* cilt 20 içinde "Inhibitions, Symptoms and Anxiety," s. 75-175 (Londra: Hogarth Press, 1926-1959) başlıklı makalesinde, Freud travmayı gerçekten yaşanılan bir psişik çaresizlik durumu olarak tanımlamıştır. Bu şekilde, travmatik olayları bir tehlike beklentisinin bulunduğu durumlardan ayırmıştır.

Freud'dan sonraki psikanalistlerin çoğu, dışsal olayın kendisine değil, travmayla bağlantılanan içsel fanteziye odaklanmıştır. Bu yüzden, son on-on beş yıla gelene dek, psikanalistler dışarıdaki olaylara yeterince ilgi göstermiyorlardı. Bu durum artık değişti.

(PTSD) tanısıyla yaftalayivermek, travmatik olaylara bireysel ve özgül tepkileri gözden kaçırmamıza yol açabilir. (PTSD üzerine daha ayrıntılı bir tanım için bkz. Bölüm 6.) Her bireyin doğuştan getirdiği potansiyeli ve geçmiş deneyimleri kişiyi hazırlar veya duyarlılaştırır, bu yüzden büyük olaylara verilen tepkilerin her biri farklıdır. Aynı zamanda, bireylerin asıl travmayla bağlantı kurdukları başka olaylara dair anıları, düşlemleri, arzuları ve bu tür arzulara karşı zihinsel savunmaları bireyden bireye değişir. Uzun vadede, bazı insanların bünyeleri diğerlerinininkinden daha sağlamdır.¹⁴ Bazı insanlar travmayla yaratıcılık sayesinde başa çıkarlar,¹⁵ bazılarıysa simgesel tarzda travmayı tekrarlamaya, belirtiler veya yeni karakter özellikleri geliştirmeye mahkûmdurlar. Kimileri de, örselenmiş benliklerini ayırır ve bir anlamda zarfa koyup kaldırır (buna çözülme [disosiasyon] denir) ve sanki hiçbir şey olmamış gibi yaşamayı sürdürürler. Ama bazen bu örselenmiş benlik zarfın dışına çıkar ve bireyin kişiliğinin tümüne egemen olur; sanki birey yeni bir kişiliğe bürünmüş gibidir. Çift kişilik ya da çoğul kişilik denen durum, psikolojik olarak bir tür

14 Howard F. Stein, "Personal Thoughts on the Journey from Trauma to Resilience," *Mind and Human Interaction* 13 (2003): 90-98.

15 2004 yılında, tanınmış çocuk psikanalisti Henri Parens, *Renewal of Life: Healing from the Holocaust* (Rockville, MD: Schreiber Publishing, 2004) isimli kitabında bize travmaya karşı verilen yaratıcı tepkilere çok açık bir örnek sunar. Yetmişli yaşlarında Parens bizi çok özel bir çocukla tanıştırır: 12 yaşında Fransa Vichy'deki bir toplama kampı olan Rivesaltes'ten kaçtığı günlerdeki Henri Parens. Yine Rivesaltes'de annesiyle tanışırız. Sonradan Auschwitz'de öldürülen bu kadın, oğlunun gitmesine izin verecek cesareti bulan, onu kaçırmaya yüreklendiren bir anadır. Sanırım bu annenin cesareti oğlunda canlı kalmış olmalı ki, söze dökülemez travma ve kayıpların yükü altında ezilen bir varoluşu, sevecenlik, sağaltıcılık ve yaratıcılıkla dolu bir yaşama dönüştürmeyi başarabilmiş. Parens psikanalist olarak çocuklarla çalıştı, saldırganlığın nasıl geliştiği ve her birimizde nasıl şekillendiği sorularına ciddi katkılarda bulundu. Bkz. Henri Parens, *The Development of Aggression in Early Childhood* (New York: Jason Aronson, 1979).

zarf içine alma girişimlerine rağmen etkin kalmış çocukluk travmalarından kaynaklanır.¹⁶

Dali gibi iç sürgünlerin yaşadıkları travmatik olaylar etnik duygularla bağlantılı olan ve geniş grup kimliği meselelerini tetikleyen ortak travma şemsiyesi altındadır. Dali ve aile bireylerinin örselenme nedenleri birey olarak kimlikleri değildi; belli bir etnik gruba ait oldukları için örselenmişlerdi. Geniş grup kimliği meseleleriyle bağlantılı ortak travmatik olaylar, daima utanç ve aşağılanmayla lekelenmiştir.¹⁷ İnsanlar bir düşman grubun saldırısına uğrayıp mağdur olduklarında, utanç ve aşağılanma yaşarlar. Bu tür travmalara aynı zamanda büyük duygusal (soyut) ve somut kayıpların bileşimi eşlik eder. Bazen bu insanlar yalnızca güven ve onur duygularını yitirirler, bazen de bu tür duygusal kayıplara dost veya akrabaların, evin, köpeğin ve hatta bahçenin kaybı gibi somut kayıplar eşlik eder. Ortak travma durumunda, bireysel, ailesel ve bölgesel düzeylerde düşman tarafından incitilmiş olmaya karşı tepkiler bütün geniş gruba yayılır. Ortak travma bir sığınmacı sorunu yaratıyorsa, doğrudan etkilanmiş olmayanlar kendi taraflarından sığınmacılarla eşduyum kurarlar. Ama, Gürcü iç sürgünlerle olduğu gibi, sığınmacılar aynı grup için yük haline gelir veya yük olarak algılanmaya başlarsa, geniş grupta bölünmeler görebiliriz. Bununla birlikte, dışarıdaki düşmana yönelik duygular bu tür bölünmeleri kolaylıkla ortadan kaldıracaktır. Kendi ortamlarını terk etmeye zorlanmış sığınmacılar, yitirdiklerinin yasını tutamayacak kadar çaresiz ve aynı zamanda kızgındırlar; travma, tipik yas sürecini karmaşıkleştirmiştir.

16 Travma ve çözülme (disosiasyon) üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Ira Brenner, *Psychic Trauma: Dynamics, Symptoms, and Treatment* (New York: Jason Aronson, 2004).

17 Vamik D. Volkan, "Traumatized Societies and Psychological Care: Expanding the Concept of Preventive Medicine," *Mind and Human Interaction* 11 (2000): 177-194.

Psikolojik açıdan önemli bir insanın veya nesnenin kaybı elem ve yas süreci başlatır. Mikrop kapmadığı sürece, fiziksel bir yaranın iyileşme evrelerini biliriz. Benzer şekilde, karmaşılaşmadığı sürece, ciddi bir kaybın açtığı psikolojik yaranın geçirdiği evreleri de biliriz. Psikoloji yazınında elem ve yas genellikle birbirinden farklı ele alınmaz. Kayba verilen ilk tepkiler elem olarak ele alınır. Yas tutan kişi, bir anlamda, kafasını duvara vurur durur – duvar asla yarılp ölmüş kişinin veya yitirilmiş nesnenin geri dönmesine izin vermez. Elem tepkisi şu ya da bu zamanda, sayılan işaretlerin bazılarını veya hepsini içerir: Nefes darlığı, boğazı sıkılıyormuş gibi hissetme, iç geçirme ihtiyacı, kaslarda güçsüzlük, iştah kaybı, şokta olma veya acı çekme duygusu, ağlama nöbetleri, kaybın inkârı, Tanrı'yla veya kaderle yitirilmiş olanın geri dönmesi için pazarlık ve ego işlevini birbirine zıt algıların veya deneyimlerin aynı anda gerçekleşmesine olanak tanıyacak biçimde bölme. Bu son işaret, sözgelimi bir kadının ölmüş kocasının o sırada cenaze evinde bir tabutta yatmakta olduğunu bildiği halde, garaja giren arabasının sesini “duyabilmesini” açıklar. Sonunda yas öfke uyandırır, bu, yas tutan kişinin yitirilmiş olanın geri dönmeyeceğini kabul etmeye başladığının “sağlıklı” bir göstergesidir. Tipik bir yas tepkisi aylarca sürebilir. Aslında, tipik bir yas tepkisi diye bir şey yoktur, çünkü kaybın oluştuğu koşullar çok değişkendir ve her bireyin ciddi kayıplarla yüzleşmeye içsel hazırlıklı oluş derecesi kendine özgüdür.

Dalı'nın ve ailesinin sığınmacı olma öykülerini ve birçok duygusal ve somut kayıp yaşamalarını anlatırken, bir elem tepkisinin çeşitli dışavurumlarını ayrıntılı incelemek yerine genelde yas tutma sürecine odaklanacağım. Yas süreci daha sessiz ve daha içsel bir görüngüdür. Kişi hâlâ elem tepkileri vermekteyken başlar, sonra da yıllar boyunca sürdürülür. Bir kişinin veya şeyin (ev gibi somut bir şey ya da kişinin onuru gibi soyut bir şey olabilir) fiziksel kaybı, yitirilmiş olan şeyin zihinsel temsilinin (birçok imgenin derlemesi) zihinsel olarak “gömülmesine” paralel git-

mez. Gerçekte, fiziksel kayıp (hatta fiziksel kayıp tehdidi bile) yas tutan yetişkinin dikkatini, yitirilmiş kişinin veya şeyin zihinsel imgelerine daha da odaklar.¹⁸ Yetişkin yas tutma süreci, yas tutan kişinin yitirilmiş insan ya da şeyin zihinsel temsilini ele almak ve gözden geçirmek için başvurduğu zihinsel etkinliklerin toplamıdır. Bu, yas tutma süreci boyunca öfke duymayı da içerir. Bu öfke, akut elem sırasında hissedilen öfkeden farklıdır. Akut dönemde kişi, tersine döndürmeyi şiddetle arzuladığı kayıp geri dönüşsüz olduğu için öfkeli. Yas sürecinde, kaybın kabulü arttıkça, yas tutan kişi, yitirilmiş insan veya şeyin açtığı narsistik bir yaralanma yaşar. Yitirilmiş kişi veya şey, ölmek ya da kaybolmak suretiyle, yas tutan kişinin geçmesi gereken acı dolu bir süreç başlatmıştır. Genellikle yas tutan kişi yitirdiği insan veya şeye yönelik bu öfkenin farkında değildir; onun öfkesi başka birine veya başka şeye yönelmiştir. Sözgelimi, ne zaman yeni bir mini savaş kendilerini yeniden travmatize edip kayıplarını yeniden yaşamalarına neden olsa, Kaçavara'lar ve diğer iç sürgünler Şevardnadze'ye hiddetleniyorlardı.

Yaşadığımız sürece, bizim için önemli olmuş insanların veya şeylerin zihinsel temsillerini asla yitirmeyiz, fiziksel dünyada yitirilmiş olsalar bile. Pratik anlamda bir yas süreci tamamlandığında, yitirilmiş kişinin veya şeyin zihinsel temsilini "geleceksiz"¹⁹ hale getiririz. Bu tür bir temsil artık arzularımıza yanıt olarak kullanılmaz; ne bir geleceği vardır, ne de sürmek-

18 Burada amacım çocukların kayba verdikleri tepkileri ele almak değil. Bir çocuk ötekilerin (başta anne) zihinsel temsillerini sıkıca pekiştirene ve onlardan fiziksel olarak ayrıldığında zihinsel imgeleriyle idare edebilir olana dek, yas tutmakla ilgili dinamikleri erişkin yasıninkilerden farklıdır. Bu konuda bir gözden geçirme için bkz. Vamik D. Volkan, *Linking Objects and Linking Phenomena: A Study of the Forms, Symptoms, Metapsychology and Therapy of Complicated Mourning* (New York: International Universities Press, 1981).

19 Veikko Tähkä, "Dealing with Object Loss," *Scandinavian Psychoanalytic Review* 1 (1984): 13-33.

te olan ya da kalıcı bir etkisi. Eşi uzun zamandır ölü olan genç adam, kadının ona cinsel haz vereceğini düşlemekten vazgeçer. Ya da, bir kadın, yıllar önce kovulmuş olduğu işteki astlarına patronluk taslama arzusunu artık bir kenara bırakır. Geleceksiz kılmayı başardığımızda, yitirilmiş kişinin veya şeyin zihinsel imgelerini “gömeriz.” Yas tutma süreci boyunca yas tutan kişi, parça parça, yitirilmiş şeyin imgelerini yeniden gözden geçirir. Bu sayede, yitik kişinin veya şeyin imgelerinin bazı yönlerini kendi benliği içinde saklayabilir. Psikanalizde buna yitirilmiş kişinin veya şeyin özellikleri veya işlevleriyle yas tutanın özdeşim kurması diyoruz. Sözelimi, babasının ölümünden bir yıl kadar sonra, avare genç adam tıpkı ölmüş babası gibi ciddi bir sanayici haline gelebilir. Benzer şekilde, ülkesini yitirmiş olan bir göçmen, bir resimde veya bir şarkıda anayurdunun simgesel bir temsilini yaratabilir; bu, yas tutan kişinin kaybettiği topraklara dair belli imgeleri içselleştirip koruduğunun bir göstergesidir.

Bununla birlikte, yas tutma süreci sırasında komplikasyonlar ortaya çıkabilir. Komplikasyonların en sık nedenlerinden biri, travmaya gösterilen tepkilerle yas sürecinin bulandırılmasıdır. Bir kayıp çaresizlikle, edilgin olduğu için etkisiz kalan hiddetle, utanç ve aşağılanma duygularıyla ilişkilendirildiğinde, yas sürecine başka psikolojik ödevler eşlik eder. Örneğin çaresizliği etkinliğe çevirmek, edilgin hiddeti girişkenliğe dönüştürmek, utanç ve aşağılanmayı tersine çevirmek ve hatta, koşullar kişinin bu ödevleri yapmasına izin vermiyorsa, mağdur rolünü yüceleştirmek gibi. Çok ani, beklenmedik olduğunda veya cinayet veya intihar gibi vahşi biçimde gerçekleştiğinde, kaybın kendisi de travmatik olabilir. Ama kaybın kendisinin ötesinde, çaresizlik duygularının eşlik ettiği gerçek travmayla anlamlı bir kaybın birleşimi, yas tutma sürecini ciddi biçimde karmaşıktırır.

Yas tutma sürecindeki komplikasyonların çok farklı sonuçla-

rı olabilir. Yas tutan kişi çökkünlüğe girebilir²⁰ ya da yas sürenleşebilir, bu durumda kişi onlarca yıl, hatta belki yaşamının sonuna dek yitirilmiş olan şeyin zihinsel imgeleriyle uğraşıp durmaya kendini mahkûm eder.²¹ Sürekli yas tutan kişiler yaslarını

20 Yitirilene ait imgelerle ve işlevlerle özdeşleşme seçici ve “sağlıklı” olduğunda, yas tutma süreci “normal” kabul edilir. Yas tutan kişi, kederin acısını yaşıyıp yitik insanın veya şeyin zihinsel temsilini yeniden gözden geçirmek üzere ciddi bir enerji harcadıktan sonra, bu yaşadıklarından bir şeyler “kazanır.” Bu özdeşleşmelerin çoğu bilinçdışında gerçekleşir.

Sağlıksız özdeşimler de olabilir. Yas tutan kişinin yitirilmiş insanla veya şeyle onu yitirmeden önceki ilişkisi yoğun bir ikideğerlilik içeriyorsa veya kayıp travma ve ümitsiz bir hiddetle bağlantılıysa, yas tutan kişi yitirilmiş olanın temsiliyle sağlıksız bir özdeşleşme kurmaya yönelebilir. Bu tür yaslarda, kişi seçici ve zenginleştirici bir özdeşim yaratamaz. Bunun yerine, yitirilmiş olanın temsilini “in toto” (bütün olarak, ç.n.) kendilik temsilinin içine maseder. Bkz. Joseph Smith, “On the Work of Mourning,” *Bereavement: Its Psychological Aspects*, ed. B. Scoenberg, I. Gerber, A. Weiner ve diğ., 18-25 (New York: Columbia University Press, 1975). Bunun sonucu olarak, ilk başta yas tutanı yitirilmiş insana veya şeye bağlamış olan sevgi ve nefret (ikideğerlilik), şimdi yas tutan kişinin kendilik temsilini bir savaş alanına çevirir. Sevgi ile nefret arasındaki mücadele, yas tutanın kendilik temsili içinde devam eder, çünkü toptan özdeşleşme yoluyla, yitirilmiş olanın ikideğerlikli temsili özünsenmiştir. Sigmund Freud bu duruma “melankoli” adını vermişti. Sigmund Freud, “Mourning and Melancholia,” *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* cilt 14 içinde (Londra: Hogarth Press, 1917-1957).

Yitirilmiş kişinin veya şeyin özünsenmiş, massedilmiş temsiline yönelik nefret baskın çıktığında, yastaki bazı insanlar, aslında özünsenmiş zihinsel temsili “öldürmek” amacıyla intihara bile kalkışabilirler. Başka bir deyişle, yitirilmiş olanın kendilik temsili içindeki zihinsel temsilini yok etmek veya boğmak (psikolojik anlamda) isterler ve bu yüzden kendilerini vurur ya da asarlar. Bir kayıp sonrasında gelişen melankoli (depresyon) yas tutan kişi için ölümcül olabilir.

21 Geçmişten gelen dinamikler yüzünden kaderinde süren yasa girmek olan kişi, yitirilmiş insanın veya şeyin zihinsel temsilinin zenginleştirici yanlarını seçerek bunlarla özdeşleşmeyi başaramaz. Diğer yandan, yitirilmiş olanın temsiliyle toptan da özdeşleşmez. Başka bir deyişle, yas tutan kişi, ne “nor-

pratik bir sonuca ulaştıramadan yaşayıp giderler. Bu tür bir durumun şiddeti değişebilir. Sürekli yasta olan insanların bazıları sefil hayatlar yaşarlar. Bazıları ise bitimsiz yaslarını daha yaratıcı biçimlerde dışa vururlar, ama onlar bile, yaratıcılık saplantısı olmadığında, kendilerini huzursuz hissederler, çünkü enerjilerini yitirilmiş olanla harcarlar ve gündelik veya somut yaşam olaylarına enerjileri kalmaz. Yası süregelenleşmiş kişi için her günün anlamı, yitirilmiş insanı veya şeyi “yaşama döndürmek” veya “sonsuza dek ondan kurtulmak”tan ibarettir. Bu bitimsiz meşguliyetle başa çıkmanın ve beraberinde getirdiği rahatsız edici duygulardan kaçmanın bir yolu, kişinin yitirilmiş olan şeyin zihinsel imgesiyle buna karşılık gelen kendilik imgeleri arasında ortak bir zemini simgeleyen belli cansız nesneler veya canlı varlıkları kullanmasıdır. Ben bu cansız nesnelere bağlantı nesneleri, canlı varlıklara da yaşayan bağlantı nesneleri adını veriyorum.²²

Bağlantı nesnesi, ölmüş kişinin kişisel bir eşyası olabilir; genellikle saat gibi, her zaman kullandığı bir şey. Öldürülmeden önce bir askerin cephede yazmış olduğu mektup bir bağlantı nesnesi haline gelebilir. Ya da Kaçavara ailesinde olduğu gibi, bir ev hayvanı yaşayan bir bağlantı nesnesi olabilir. Bir eşya veya bir hayvan bir bağlantı nesnesine dönüştükten sonra, yası süre-

mal” bir yas sürecini tamamlayabilir, ne de melankoliye (depresyon) girebilir. Bunun yerine, yitirilmiş olanın zihinsel temsilini özgül ama özümsememiş bir “yabancı cisim” olarak içinde tutar ve sürekli bununla bağlantıda kalır. Süregelen yas içindeki kişi, yitirilmiş olan kişinin veya şeyin yeniden var olması için büyük bir özlem duyar, ama yitirilmiş olanla yeniden yüzleşme düşüncesi de onda eşit derecede büyük bir dehşet uyandırır. Bu “yabancı cismin” (psikanalistler bunu *introjekt* olarak adlandırırlar) varlığı, ortada bir seçim varmış yanılsaması uyandırır ve bu sayede bunaltıyı azaltır. Ama kişinin içinde bu tür bir “yabancı cisim” taşıması, sürekli bununla içsel bir mücadele içinde olacağı anlamına gelir.

- 22 “Bağlantı nesneleri” terimini 1972 yılında ortaya attım. Bkz. Vamık D. Volkan, “The Linking Objects of Pathological Mourners,” *Archives of General Psychiatry* 27 (1972): 215-222.

genleşmiş kişinin gözüne “sihirli” görünmeye başlar.²³ Yas tutmak, yas tutan kişinin yitirilmiş insanla veya şeyle ilişkisini tekrar tekrar incelemesinden oluşur, ta ki bu inceleme aciliyetini kaybedip beraberindeki sıcak duygular soğuyana dek. Bu, içsel bir süreçtir. Sürekli yastaki kişi, bir bağlantı nesnesi edinecek yas tutma sürecini belli bir dereceye kadar içsel süreç olmaktan çıkarır ve “dışarıya” koyar. “Dışarıdaki” bağlantı nesnesini veya yaşayan bağlantı nesnesini kontrol etmek yoluyla, sürekli yastaki kişi karmaşıklaşmış yasını da dışsallaştırmış olur. Farkına varmadan, yitirilmiş olanın imgesine bağlantı nesnesi üzerinden yeniden can vererek yas tutmayı erteler. Ama daha önce de gösterdiğim gibi, bir bağlantı nesnesi edinmek içsel yas tutma sürecini ertelese de, gelecekte bir zamanda yas tutma sürecine yeniden başlama ve bu kez sonlandırma umudunu da

-
- 23 Bağlantı nesneleri, çocukluktaki oyuncak ayı veya battaniye gibi geçiş nesneleriyle karıştırılmamalıdır. Bkz. Donald Winnicott, “Transitional Objects and Transitional Phenomena,” *International Journal of Psycho-Analysis* 34 (1953): 89-97. Psikolojik anlamda, bir geçiş nesnesi ben-olmayan ilk şeydir, ama asla tümünden ben-olmayan olamaz. Ben-olmayanı anne-benle bağlantılandırır ve gerçeklik duygusuna doğru geçici bir yapı işlevi görür. Bkz. Phyllis Greenacre, “The Fetish and the Transitional Object,” *Emotional Growth* 1, 315-334 (New York: International Universities Press, 1969-1974). Bağlantı nesneleri yüksel düzeyde sembolizm içerirler. Bunlar, anlamları kayıptan önceki ilişkinin bilinçli ve bilinçdışı nüanslarında derlenip toplanmış, sıkıca paketlenmiş simgeler olarak ele alınmalıdırlar. Bir bağlantı nesnesi, yas tutan kişinin zihinsel temsilleriyle yitirilmiş kişi veya şeyi arasında dışsal bir köprüdür, tıpkı introjektin içsel bir köprü işlevi görmesi gibi. Bağlantı nesnelere evrilebilecek şeyler çok çeşitlidir, sözgelimi ölmüş insana ait kişisel eşyalar ya da yitirilmiş olan şeyden geriye kalmış bir parça; bir armağan ya da simgesel bir veda notu; yitirilmiş insanın duyularının ve ya beden işlevlerinin uzantısı olarak kullandığı nesneler, fotoğraf makinesi ya da gözlük gibi; ya da bir “son dakika nesnesi” yas tutan kişi kendisi için önemli birinin ölüm haberini aldığı ya da önemli bir şeyin yitirildiğini işittiğinde elinde tutmakta olduğu şey gibi. Yastaki bazı insanlar kendi bağlantı nesnelerini yaratırlar, bir resim (ya da Hundadze’nin şiirleri), bazıları da canlı bağlantı nesneleri kullanırlar.

canlı tutar.²⁴ Yastaki bazı insanlar, bağlantı nesnelerini kilitli çekmecelerde veya dolaplarda saklarlar. Önemli olan, yastaki kişinin bağlantı nesnesinin nerede durduğunu bilmesidir; onun korunması ve kontrol edilmesi elzemdir. Burada, bizi birine veya bir şeye duygusal olarak bağlayan her yadigârın bağlantı nesnesi olmadığını eklemeliyim. Aslında, bu tür yadigârlar yaşamımıza bir tür süreklilik duygusu kazandırır ve benlik duygumuzu korumamıza yardım eder.

Daha önce de söylediğim gibi, ikinci Çarli'nin Kaçavara ailesi, özellikle de Dali için yaşayan bir bağlantı nesnesi olduğunu sezmiştim. (Daha sonra açıklayacağım gibi, ikinci Çarli'nin yaşayan bir bağlantı nesnesi olarak kullanıldığının gerçek kanıtı, Dali'nin bu köpeğin ölümüne gösterdiği tepkiydi.) Kaçavara ailesinde paylaşılan gözle görünür diğer bağlantı nesnesi de Dali'nin babasının her gün yazdığı şiirlerdi. Bunlar, yastaki kişinin yarattığı bağlantı nesneleriydi. Her sabah aile bireyleri Dali ve Mamuka'nın dairesinde toplanıyorlar ve Nodar'ın bir önceki gün yazdığı şiiri dinliyorlardı. O şiirini okurken kimseden çıt çıkmıyordu. Okuması bittikten sonra, aile bireyleri şiir hakkında yorumlarda bulunuyorlardı. Şiirin içeriği aileyi doğrudan veya dolaylı olarak Abhazy'a'daki geçmişlerine ve fiziksel olarak yitirdiklerinden vazgeçmek için verdikleri duygusal mücadeleye bağlıyordu, aynı zamanda yitirilmiş olanı yeniden canlı olarak kazanma arzusunun dışavurumuydu.

24 Yas ve yas tutma üzerine onlarca yıl sürecek çalışmalarımın başlarında, bağlantı nesnelerinin patolojik yönlerine odaklanmışım. Başka bir deyişle, bunların varlığını yalnızca yas tutan kişinin yas sürecini "dondurduğunun" bir işareti olarak görüyordum. Sonraları, bağlantı nesnesinin bazı bireylerde yaratıcılığa yön veren bir esin kaynağı olduğunu fark ettim ve bunları yazdım. Bu tür bireylerde karmaşıklaşmış yas hâlâ devam etmektedir, ama artık sanat formlarında dışa vurulmaktadır. Taj Mahal gibi bir eseri yaratan birini "patolojik" saymak doğru gelmiyor. Bkz. Vamık Volkan ve Elizabeth Zintl, *Life After Loss: The Lessons of Grief* (New York: Charles Scribner's Sons, 1993) [Gidenin Ardından].

Kaçavara ailesini sürekli olarak Abhazya'daki yaşamlarının imgelerine bağlayan başka görüngüler de (bağlantı kurucu görüngüler) fark etmiştim. Cansız veya canlı bir bağlantı nesnesinin aksine, bağlantı kurucu bir görüngü Çarli gibi gözle görünür bir nesne değildir, ama aynı işlevi görür. Tamuna, 1998 güzünde Gürcistan ziyaretim sırasında bir bağlantı görüngüsü örneğine dikkatimi çekmişti. Kaçavara ailesini ziyaret ettiğimde, Dali beni ve Manana'yı kenara çekti ve psikiyatr olarak benden kızının kilo vermesine yardımcı olmamı istedi. Balkondaki kırık dökük eşyanın ötesinde, pencereden görünen barajı (Tiflis Denizi) işaret ederek, "Birçok kişi yazın, hatta şimdi bile, gölde yüzüyor. Tamuna'yı da gidip yüzmeye teşvik ediyorum. Daima reddediyor. Düzenli yüzse kilosunu da kontrol altında tutabilir. Ne yapmalıyım acaba?" Daha sonra, Manana ve ben Tamuna ile yalnız kaldığımızda kıza annesinin kaygılarından söz ettim. Bana bakışında Tiflis Denizi'nde yüzmemesinin nedenini çoktan anlamamış olmamdan duyduğu şaşkınlık belirgindi. "Gagra'dayken Karadeniz'e gidip yüzmeye bayılırdım. Tiflis Denizi'nde yüzersem, Karadeniz anılarıma ihanet etmiş olurum. Tiflis Denizi'nde yüzmeye gerek günün birinde Gagra'ya döneceğim fikrini canlı tutuyorum."

Tamuna'nın çok etkileyici bir genç kız olduğunu düşünüyorum. Tıpkı annesi gibi o da zekiydi ve kendi psikolojisini kavrayışı hayranlık uyandırıcıydı. Ama annesinin aksine Tamuna çoğu zaman suskun kalmayı yeğliyor, içine kapanık ve çökkün görünüyordu. Buna karşın, onunla ne zaman yalnız konuşsam (elbette Manana ve Jana ile) sanki canlanıveriyordu. Bir gün, Tiflis Denizi'nde yüzmeyi reddetmesinin ve aslında her türden fiziksel egzersizden kaçınmasının başka bir anlamı daha olduğunu söyledi. Anne-babasının "yatak odasından" yalnızca bir perdeyle ayrılan oturma odasında uyuduğunda, Mamuka ile Dali'nin yiyecek alacak parayı nereden bulacaklarına dair kaygılı fısıltılarını işitiyordu. Çocuklarının karınlarını doyuramamaktan korkuyorlar ama bu endişelerini açıkça dile getirmiyorlardı. Oysa Tamuna

onların gizli korkularını biliyordu. Bana, “Şişman kalarak her gün anneme, ‘Bak anneciğim! Aç değilim, tersine, aşırı besiliyim!’ demiş oluyorum,” dedi. Bu, yüreğime çok dokunmuştu. Tamuna, ana-babasının acısını hafifletme arzusunu söze dökmeden, bedeninin görüntüsü aracılığıyla annesiyle iletişim kuruyordu. Tamuna’nın izniyle Dali’ye kızının neden hafif tombul kalmakta ısrar ettiğini anlattım. Ailede endişelerin açıkça konuşulmasının daha iyi olacağını belirttim. Dali hâlâ Tamuna’yı ölümün soğuk nefesinden kaçmak üzere helikoptere koşan ürkmüş küçük kız olarak algılıyordu. Dali’ye Tamuna’nın artık 17 yaşma geldiğini, yetişkin olarak kabul edilmek istediğini söyledim, para meselelerini işitmeye tahammül edebilirdi.

Birkaç ay sonra yeniden Gürcistan’a geldim. Bir parçam Kaçavara ailesine armağanlar getirmek istiyordu, almaya güçlerinin yetmeyeceği yiyecekler gibi. Ama bunu yapmamaya karar verdim. Bu tür armağanların onları utandıracağını düşündüm. Konukların armağan getirmesini öngören kültürel beklentiye karşılamak istiyordum, ama onlardan daha zengin veya daha üstün gözükmek istemiyordum. Nihayet bir arayol buldum: Eskiden otel olan üç binada yaşayan iç sürgün çocuklara dağıtabilecekleri armağanlar götürülebilirdim. Her seferinde bir bavul kalem, defter ve okul gereçleri götürüp Dali’ye veriyordum. O da bunları çocuklara dağıtıyordu. Bu ziyaretimde, Dali bana Tamuna ile artık sözel iletişim kurduklarını, aile meselelerini paylaştıklarını aktardı. Tamuna birkaç kilo vermişti ve yüzü gülüyordu. Bana “Vamık’ımız” diye hitap ediyorlardı.

Manana ve Jana’ya, ekibimle birlikte Gürcistan’a geleceğim tarihi her seferinde haber veriyordum, onlar da Dali’yi arayıp bildiriyorlardı. Gittiğimde, Dali ve ailenin diğer bireyleri ziyaretimi bekler oluyorlardı. Dairelerine gidip bireysel terapötik görüşmelere başladığımda, genellikle sohbeti şu tür bir cümleyle açıyordum, “Bugün sizi ziyarete geleceğimi biliyordunuz. Dün gece, bugün bana anlatmak üzere ne rüya gördünüz?” Amacım içsel

dünyalarıyla daima ilgilendiğimi onlara anımsatmaktı. Her seferinde anlatacak bir-iki rüyaları olurdu. İlk yıl, rüyalarının “görünür” içeriği, Khundadze’nin dilenciler ve Tiflis’teki insanların (yani baba figürü Şevardnadze’nin) bu dilencileri düşürdüğü çaresizlik ve onların öfkesini körüklemesi üzerine yazdığı şiirlerle benzerlik gösteriyordu. Psikanalist olarak sığınmacıların tipik oral ve anal kaygılarının yansımalarını işitiyordum. Burada oral derken kastettiğim, düşlerinde aç kalma korkusu, beslenme arzusu, kendi muhtaçlıklarının yer değiştirip başkalarına geçmesi ve düşmanın “çiğnenmesi” vs. yansıtan simgeler ve göndermelerdir. Anal derken, düşlerinde fark ettiğim birçok nesneyi biriktirme arzusu (psikanalitik terimlerle, kabızlığın zihinsel imgesi) ve ıvrır zıvır yığmak veya bir şeyleri patlatmaktan (saldırgan dışkılamayı yansıtıyor) söz ediyorum. Onları ziyaretimden önceki gece, “benim için gördükleri” düşlerde bazen olduğum gibi, bazen de oral ve anal dünyalarının dışından gelen bir ziyaretçi kılığında ortaya çıkıyordum. Onlara yiyecek getiren ve suçluluk hissetmeden bir şeyleri patlatmalarına yardımcı olan bir ziyaretçi. Onlar için “Vamık’ımız” olmam boşuna değildi yani.

Çok uzak bir yerden gelen ve onlara içten ilgi gösteren birinin varlığı, Kaçavara ailesinin bireylerinin içsel yönelimlerini harekete geçirmek ve kişiler arası ilişkilerini değiştirmek açısından önemliydi. Dali bana Tiflis Denizi’nden bir grup iç sürgün hanımın kendisini düzenli olarak ziyaret etmeye başladıklarını haber verdi. Benimle özdeşleşerek onlarla “terapötik” konuşmalar yapıyor, kaygıları hakkında suskun kalmamalarını, artık büyümüş olan çocuklarından sır saklamamalarını öğütlüyordu. Dali’nin hanımlara düşlerini sorduğunu öğrenmek de çok hoşuma gitmişti!

Kaçavara ailesiyle ilk tanışmamdan bir yıl kadar sonra, Dali ve Tamuna’nın onları ziyaretimden önceki gece gördükleri rüyalar da anlamlı değişiklikler olduğunu fark ettim. Mamuka’nın rüyalarını öğrenmek de çok ilginç olurdu, ne yazık ki iş programı o sıralarda onu Tiflis Denizi’nden uzak tuttuğu için onunla konuş-

ma fırsatım olmuyordu. Dali ve Tamuna'nın yeni türden düşle-
rinde artık onların oral ve anal muhtaç ve saldırgan arzularını
doyurmak üzere bir şeyler getiren biri değildim. Yeni düşler, iç-
sel dünyalarının yeniden-ödipalleşmesi adını verdiğim durumu
yansıtıyordu. Kız çocukları için ödipal kaygılar onlara sevgi ve
bebek veren (kuşkusuz yalnızca düşlemde) bir baba figürü etra-
fında yoğunlaşır. Baba figürü onların geliştirmekte olan kadınsılık-
larını iyi yaşamalarını sağlar. Tamuna'nın düşleri (ya da simgesel
temsilimin) ona yiyecek getirmemle ilgili olmaktan çıkmış, ona
bir bebek getirmem halini almıştı. Bir rüyasında, bir kız bebeğe
elbise giydiriyor, onunla oynayarak güldürüyordu. Dali, rüyala-
rında dairelerinde yatıya kaldığımı görmeye başlamıştı. Hepimiz,
büyüdükçe normal gelişim aşamalarından geçeriz. Bu aşamaların
klasik psikanalitik sınıflandırması, çocuğun oraldan anal ilgilere,
oradan da genital ve ödipal ilgilere kaydığını öne sürer. Bunlar iç-
sel meselelerle ilgili savaşimleri ve çözümleri ifade eder. Travma,
sığınmacıları pregenital takılmalara geri iter. Dışarıdan gelmem
ve onlara ilgi göstermem, Dali ve Tamuna'nın içsel dünyalarını
üst aşamalara çıkarma ve yeniden libidoyla doldurma girişimle-
rini harekete geçirmişti. Kendilerini daha çok sevebiliyorlardı,
kendilik değerleri de yükseliyordu. Bunun hâlâ berbat olan dış
koşullarına uyumlarını kolaylaştıracağını düşünüyordum.

Dali yine bir rüyasında Gürcistan'a geldiğimde onların daire-
sinde kaldığımı gördü ve bunu arzuladığını aktardı. Ama, Mamu-
ka ile kendisinin yanlarında yatmamın uygunsuz düşeceğini, ba-
na uyuyayacak doğru düzgün bir yer bulmaları gerektiğini söyle-
di. Böylece, 1999 yılının sonlarına doğru Kaçavara ailesi bana bir
oda yapmaya başladı. Buna "Vamık'ımızın odası" adını verdiler.
Bunu durdurmak için tek söz etmedim, çünkü psikolojik açıdan
bu odayı yapmalarının iç dünyalarını yeniden libidoyla doldur-
malarıyla ilişkili olduğunu kavramıştım. Bu, sefil olanı daha se-
vimli kılma arzularının dışavurumuydu. Kaçavara'ların dairesi
Okros Satsmisi'nin batı kanadının en ucunda yer aldığı için, ko-

ridorun bir bölümünü duvarla ayırıp bunu iki metre karelik bir yaşam alanına dönüştürebilmişlerdi.

“Vamık’ımızın odası”nın inşası bir yıl aldı. Ziyaretlerim sırasında ailenin bir tür “terapötik oyun”a girdiğini, dışsal dünyalarını onarmakla iç dünyalarında buna karşılık gelen bir onarım gerçekleştirdiklerini fark ediyordum. Kaçavara ailesinin bireyleri, rüyasında ona Amerika’dan “getirdiğim” bebeğe yeni bir elbise giydiren Tamuna gibiydi. “Vamık’ımızın odası” Kaçavara ailesinin ortak bebeği, karmaşıklaşmış yaşlarından ve çökkünlüklerinden çıkıp “yeniden doğma” duygularını temsil ediyordu. Psikanalistler, özellikle de çocuklarla çalışanlar “oyun”un en iyi işlevleri üzerinden tanımlanacağını öne sürerler. Birçok çocuk oyununun çatışmalara çözüm bulma, egoya hâkim olma ve yaratıcılık girişimleri olduğunu düşünürler.²⁵ Odaya benim adımla vermekle, başladıkları bir yıllık oyunda, “terapötik” imgemi yanlarında tutmuş oluyorlardı. Okros Satsmisi’de olduğum zamanlarda odadaki çalışmalarını görmeme izin vermiyorlardı. Bekleyip

25 Donald W. Winnicott şunu söyler: “Oyunda ve belki de yalnızca oyunda çocuk veya yetişkin yaratıcı olmakta özgürdür.” Donald W. Winnicott, *Playing and Reality* (Londra: Tavistock Publications, 1971), 53. Ayrıca bkz. P. B. Neubaurer, “Playing: Technical Implications,” *The Many Meanings of Play*, haz. Albert J. Solnit, D.J. Cohen ve P.B. Neubaurer, 100-122 (New Haven, CT: Yale University Press, 1993). Almanya’da Münih’te psikanalist olan Gabriele Ast, “Gitta” adını verdiği genç bir kadınla çalışmıştı. Gitta, birçok fiziksel sakatlıkla doğmuş, bebekliğinden yirmili yaşlarına dek neredeyse iki düzine ameliyat geçirmişti. Ameliyatlar, uzun ve çok zor geçen hastane yatışları Gitta’yı travmatize etmişti. Bunların sonucunda, kusurlu bir beden imgesi geliştirmişti. Tedavisi sırasında, dokuz ay boyunca dairesini düzenlemekle uğraşmış, yani “oynamıştı.” Tedavisi, dış ortamını düzeltmekle, iç dünyasını ve kusurlu beden imgesini onarmasının nasıl bağlantılı olduğunu açıkça ortaya koyar. Vamık D. Volkan ve Gabriele Ast, “Curing Gitta’s Leaking Body: Actualized Unconscious Fantasies and Therapeutic Play,” *Journal of Clinical Psychoanalysis* 10 (2001): 557-596. Kaçavara ailesinin “Vamık’ımızın odası”nın inşa etmelerinin anlamı, Gitta’nın dairesinde yaptığı çalışmalarla benzerdir.

bitmiş halini görmemi istiyorlardı. İnşa ettikleri odanın kapısında bir çarşaf asılıydı. Bana, odaya bir şömine ekleyeceklerini anlattılar. Mamuka, zemini nasıl güzel ahşap parke kaplayacağından söz ediyordu. Dali, bir rüyasında beni bu odada uyurken görmüştü. “Vamık’ımızın odasının” çöp yığınının içindeki mücevhere benzeyeceğini hayal etmeye başlamıştım; bu iç dünyalarının yeniden libidoyla dolmasının dışsal bir ifadesiydi. Odayla ilgili planlarını dinlemekten ve heyecanlarını görmekten büyük keyif alıyordum.

Bir yandan da neden bu aileye bu kadar yatırım yaptığımı kendime soruyordum. Yalnızca kendi akademik meraklarımı doyurmak ve zorunlu göçe uyum sağlamaya yönelik uzun içsel süreçler hakkında veri toplamak için mi onlarla vakit geçiriyordum? En başından itibaren, Kaçavara ailesine yardımcı olmanın verdiği hazzın ötesinde bir arzum olduğunun farkındaydım. Anlattıkları iki öykü beni onlara duygusal olarak bağlamış ve kendimi onlarla özdeşleştirmeme yol açmıştı. Onlara bu iki öykünün kendi yaşadıklarına benzer şeyler olduğunu söylemedim. Geçmişimi paylaşmamın onlara yük olacağını düşünüyordum. Kabuk bağlamış yaralarımı merhem olmaya çalışacaklarına emin dim, ama bu onlar için fazladan psikolojik ağırlık demekti.

Ben Kıbrıs’ta doğdum. Adadan eğitimim için ayrılmam tam da adadaki Rumlarla Türkler arasındaki etnik çatışmaların çirkinleştiği bir döneme rastladı. 1957 yılında ABD’ye gelmeden önce, Ankara’da yine Kıbrıslı bir arkadaşım ile iki yıl boyunca aynı daireyi paylaştım, ikimiz de Ankara Tıp Fakültesi’ne gidiyorduk. Ben mezun olup Amerika’ya gittikten üç ay kadar sonra, eski ev arkadaşımın Kıbrıs’taki ailesini ziyaret ettiği sırada Kıbrıslı Rum teröristler tarafından vurulmuş olduğu haberini aldım. Kişisel bir kan davası yüzünden öldürülmemişti. Kimlik uğruna öldürülmüştü. Kıbrıs’taki Türk toplumunda adını duyurmakta olan bir gençti ve bu topluma ait olduğu için, düşman geniş grubu aşağılamak ve incitmek, kendi geniş grubu adına karşı tarafta topluca

yara açmak istediği için öldürülmüştü. Chicago'daki bir hastane-
de staj yapmaktayken arkadaşımın ölüm haberini aldığım da, sağ
kalanların yaşadığı suçluluk duygusuna kapılmıştım.²⁶ Üstelik,
Kıbrıs'taki kuşatılmış bir Türk bölgesinde düşmanla çevrili yaşa-
maya zorlanmış olan kendi ailemle haberleşmeden aylar geçir-
diğim oluyordu. Nihayet 1968 yılında askeri-politik durumu bir-
az düzelmesi üzerine Kıbrıs'a geri dönebildim. Oradayken, şair
dostum Özker Yaşın'ı ziyaret ettim.

Kıbrıs Türklerinin "Kanlı Noel" adını verdikleri 25 Aralık
1963 günü, Özker'in karısı ve annesi, başkent Lefkoşa yakını-
rındaki Türk-Rum karışık köylerinde yaşayan Türklerin çoğuyla
birlikte, Kıbrıslı Rumlar tarafından esir alınmıştı. Özker o gün
başkentin Türk kesimine gitmiş olduğu için esir alınmaktan kur-
tulmuştu. Karısı, esir alındığı gece, o sıralar Kıbrıslı Rumların de-
netiminde olan Lefkoşa Devlet Hastanesi'nde oğullarını doğur-
muştu. Yeni doğan çocuk, o anda orada bulunan diğer Türk be-
beklerle birlikte, Türk ölümleri için morg işlevi de gören odada bir
beşiğe konmuştu. Nihayet, bu durumdan şoka uğrayan İngiliz
bir hemşire, canlı bebekleri Türk ölümlerinden ayırmayı başarmış-
tı. Özker, karısının ve annesinin sağ olup olmadığını bilemeden
günler geçirmiş, neyse ki 10 Ocak'ta yeni doğmuş bebekleri de
yanlarında olmak üzere, yeniden bir araya gelebilmişlerdi. Bebe-
ğe, doğduğu koşullar yüzünden "Savaş" adını vermişlerdi.

13 Ocak günü şair dostum oğluna hitaben şu şiiri yazmış:

*Alçak bir adamın kurşunuyla
Ölmüş olabilirdin, Savaş,
Hem de daha doğmadan:
Ananın karnında ölebilirdin*

26 "Sağ kalan sendromu" kavramı suçluluk içerir ve ilk olarak William Nieder-
land tarafından Yahudi Soykırımı üzerine yaptığı kapsamlı çalışmaların so-
nucunda tanımlanmıştır. "The Problem of the Survivor," *Journal of Hillside
Hospital* 10 (1961): 233-247.

Yaşam denen mucizeyi tanımadan

O mucize kurtardı seni

Doğdun...

*Hiç doğmamış olabilirdin.*²⁷

Bu ilk şiirin ardından, şair dostum 13 Ocak ile 10 Mart 1963 arasında oğluna bir dizi şiir daha yazmıştı. *Oğlum Savaş'a Mektuplar* başlığı altında basıldılar. Özker'in önceden yayımlanmış iki kitabıyla²⁸ birlikte bu "mektuplar" Kıbrıslı bir Türk'ün gözünden Kıbrıs'taki mücadelenin şiirsel bir tarihçesini oluşturur. Öğrendim ki, tıpkı Nodar gibi, dostum da birkaç yıl boyunca her gün bir şiir yazmıştı. Ziyarete gittiğimde bana üç kitaptan da birer tane verdi. Birkaç gün sonra okuyabildiğimde çok duygulanmıştım.

On bir yıl sonra, 1975 baharında, yine bir Kıbrıs ziyaretim sırasında genç Savaş'la vakit geçirme fırsatı buldum. Yan taraftaki meyve bahçesinde ara ara alevlenen Türk-Rum çatışmalarına mağdur gitmiş birinin cesedini gördükten sonra, 11 yaşındaki Savaş'ın yüzünde tuhaf bir duyumsama gelişmişti. Cildinin çok kuru olduğunu hissediyor, kaşırsa yüzünün bir parçasının tıpkı taş bir heykelmiş gibi ufalanıp düşeceğini sanıyordu. Onunla konuşurken, kendini bildi bileli Kıbrıs mücadelesinin özel bir simgesi olmanın yükünü sırtında taşımakta olduğunu kavradım. Sanki yaşayan bir bağlantı nesnesi gibi, "canlı bir heykel"e dönüşmüştü. Savaş'a yardımcı olabildim ve yüzündeki belirti ortadan kalktı.

Nodar'ın da tıpkı dostum Özker gibi her gün bir şiir yazdığını işittiğimde, hemen Gürcü iç sürgünlerin dünyasıyla 1960'lar ve 1970'lerde Kıbrıs'ta "kendi insanlarımla" dünyası arasında özdeşim kuruvermiştim. Bu, Kaçavara ailesiyle kurduğum ilk gözle görülür duygusal bağdı. Beni bu aileye yoğun biçimde bağlayan

27 Özker Yaşın, *Oğlum Savaş'a Mektuplar* (Lefkoşa: Çevre Yayınları, 1965), 18.

28 Özker Yaşın, *Kıbrıs Mektubu* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1958) ve *Kanlı Kıbrıs* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1964). Kıbrıs'taki olaylar üzerine daha fazla bilgi edinmek için bkz. Volkan, *Cyprus-War and Adaptation*.

ve özdeşimimi daha da pekiştiren diğer öykü, Dali'nin bana Rus televizyonunda tesadüfen evlerinin yanışını ve ilk Çarlı'yi nasıl gördüğünü anlatmasıydı. 1974 yazında, Kıbrıslı Türkler bir kez daha adadaki Rumların elinde belirsiz bir kaderle karşı karşıya kalmışlardı. Ancak bu kez Türk ordusu duruma müdahale etmiş ve adanın kuzey kesimini denetim altına alarak Kıbrıs'ı *de facto* Kuzey Türk kesimi ve Güney Rum kesimi şeklinde ikiye bölmüş-tü. Elbette bu savaş yeni trajedilere yol açmış, iki taraftan da birçok insanın hayatına mal olmuştu. ABD'de bulunduğum için ailemle haberleşemiyordum. Başlarına ne geldiğine dair en ufak bir fikrim yoktu, savaş sırasında ölmüş olabilecekleri endişesi yüreğimi kemiriyordu.

Sonra bir gece geç vakit Virginia eyaletindeki Charlottesville şehrinde bulunan evimde haberleri izlerken, ansızın annemin dehşet dolu yüzü ekranda beliriverdi. Sonra kız kardeşlerimden birini ve onun komşularını gördüm. Muhabir, televizyondaki görüntülerin Kıbrıslı Rumların saldıracakları haberini aldıkları için evlerini boşaltan Kıbrıslı Türklere ait olduğunu söyledi. Kız kardeşimin evi Lefkoşa'da tam Türk ve Rum kesimlerinin sınırındaydı (hâlâ da orada). Gözlerime ve kulaklarıma inanamıyordum. Şoktaydım, aynı zamanda anneme, kız kardeşime, "halkıma" yardım edemeden, kendim güvenli bir yerde olduğum için suçluluk duyuyordum. Çok da ürkmüştüm. Çok geçmeden, bütün bunların hayalimin bir oyunu olduğunu düşünmeye başlamıştım. Ne var ki, ertesi sabah aynı televizyon kanalı aynı görüntüleri verdi ve bu kez eşim de hepsini gördü. Bana dehşet veren fikirlere ve duygulara karşı geliştirdiğim savunma (bunları hayalimde yaratmış olduğum inancı) yerle bir olmuş, korkularımın insafına kalmıştım. Dali evini ve ilk Çarlı'yi televizyon ekranında görüşünü anlatırken kendimi ona çok yakın hissetmiştim. Kuşkusuz, Dali'ye ve ailesine yardımcı olma arzum, kendi geçmişimdeki travmalarla ilgili çözülmemiş meselelerimi derinlemesine çalışma arzumu da içeriyordu.

Gürcistan'a bir sonraki gidişimde, "Vamık'ımızın odası"nı bitmiş görmeyi umuyordum. Tiflis'e indiğim sabah Jana beni kötü haberlerle karşıladı. Gürcistan'a gelişimden birkaç hafta önce Dali'ye inme inmişti ve sağlığı çok kötüydü. Jana, "Çok üzgünüm," diye ekledi. Hastalık, Kaçavara ailesi "Vamık'ımızın odası"nın inşaatını tamamladıktan hemen sonra olmuştu. Jana, Dali'yi görmüştü. Çok kilo vermişti, durumu hiç iyi değildi. Jana bana ayrıca Okros Satsmisi'ye Dali'yi muayene etmesi için bir Gürcü doktor çağrıldığını ve inme tanısını onun koyduğunu anlattı. Şaşkına dönmüştüm, programımı derhal Okros Satsmisi'ye gitmek üzere değiştirmekte ısrar ettim. Jana ve diğer Gürcü arkadaşlarım yapabileceğim fazla bir şey olmadığını, Dali'nin konuşmakta zorluk çektiğini söylediler. Israrımı sürdürünce, pes edip beni Tiflis Denizi'ne götürdüler.

Dali, oturma odasına konmuş olan portatif bir karyolada yatıyordu. Solgun ve hasta görünüyordu, hayalet gibiydi. Yanına bir iskemle çekip oturdum, bana zorlukla gülümseyerek birkaç hafta önce ikinci Çarli'nin eceliyle öldüğünü söyledi. Anlayabildiğim kadarıyla aklının çalışması gayet iyiydi. Psikanalist olarak çalışmaya başladığımdan beri nörolojik muayene yapmamıştım, ama hemencecik Dali'nin rahatsızlığının inme olmadığını kavradım. Çok şiddetli bir çökkünlük içindeydi. Tiflis Denizi'ne ziyaretlerimin hemen hepsinde otellerden birinin önünde bir cenaze töreni görmüş olduğumu anımsadım. Bu iç sürgünler toplumunda bazı kadınların ve erkeklerin "görünürde bir neden olmaksızın" düşüp öldükleri anlatılmıştı. Sığınmacı olmakla depresyona girmenin ölümcül bir bileşim olduğu sonucuna varmıştım. Bu yerde ne gibi fizyolojik veya biyolojik değişimler olduğunu ya da bunların insanları nasıl öldürdüğünü bilemiyordum. Şimdi Dali de yakında ölüverecekmiş gibi duruyordu. Ama inme geçirmiş olmadığı ve bana ağır depresyonunun nedenini (Çarli'nin ölümü) söyleyebildiği için memnundum.

Diğerlerinden, beni Dali ile yalnız bırakmalarını rica ettim. İkimiz (elbette Jana'nın yardımıyla) saatlerce konuştuk. Dali'ye Çarli'nin ölümünün ne anlama geldiğini "yorumladım." Ona, yaşayan bağlantı nesnesi olmaksızın yasını artık ertelemesinin veya denetlemesinin mümkün olmadığını açıkladım. Gagra'daki sevgili evini yitirmesinin, onu ve çocuklarını kurtarmış olan pilotun ölümünün, birinci ve ikinci Çarli'nin ölümlerinin (kısacası geçmiş yaşamı ve kimliğini yitirmenin) yarattığı elem ve suçluluk duygusuyla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Yavaş yavaş Dali bana son zamanlarda yaşanan olayları anlattı. Her ikimiz de Dali'nin nasıl Çarli'nin yerine geçtiğini ve artık köpeğin değil, kendisinin Kaçavara ailesinin diğer bireyleri için yaşayan bir bağlantı nesnesi haline gelmiş olduğunu anlayabildik. Yaşayan bir bağlantı nesnesi olmanın ağırlığı onu öldürüyordu. Bir bağlantı nesnesi veya görüngüsünün sağladığı bütün işlevleri tek başına sırtlanmıştı.

Tesadüf eseri ikinci Çarli'nin ölümünden az önce, "Vamık'ımızın odası" tamamlanmıştı. Tam bu sıralarda Dali'nin küçük çocukları, gündüzleri üniversiteye gitmek üzere yerleşim biriminden ayrılmaya, kendi çevrelerini genişletmeye başlamışlardı. Çarli ölmeden önce, Valerey Tiflis Denizi'ndeki kız arkadaşıyla evlenmiş, Aleco da yine iç sürgün olan bir kıza âşık olmuştu. Dali kendisini tüm bu değişikliklerin dışında bırakılmış hissediyordu. Az sonra tanımlayacağım gibi, aile, sığınmacı kimliğinin yükünü taşıması için onu "tayin etmiş"ti. Yine bu sıralarda aile, Abhazya'ya geri dönüş için kurdukları bir yıllık planı, beş yıllık bir plana çevirmişti.

Oda'nın tamamlanması ve köpeğin ölümü, kimlikle ilişkili başka olaylarla da bağlantılanmıştı. Psikolojik açıdan önemli ötekiler aracılığıyla sığınmacıların yeni kimliklerinin eski kimliklerinin devamı olarak "doğrulanması," sığınmacının yeni ortamına uyum sağlaması açısından elzemdir. Kaçavara ailesinin bireyleri beni bu tür bir doğrulama işlemini gerçekleştiren önemli öteki

olarak görüyorlardı. Psikanalistler, Kaçavara ailesinin bana karşı “olumlu aktarım” geliştirdiklerini söyleyeceklerdir. Yakın tarihli iki olay, Nodar ve Mamuka’nın kimliklerini Abhazya’daki kimliklerinin devamı olarak “doğrulamıştı.”

Savaşın önce Abhazya’da ünlü bir yazar ve gazeteci olan Nodar, Tiflis Denizi’nde yazmaya başladığı şiirler kitap halinde basılıp önemli bir edebiyat eseri olarak tanımlanınca, kendi doğrulanmasını elde etmişti. Dali bana ayrıca kitaba bir de ödül verildiğini, Nodar’ın sanki yeniden doğmuş gibi olduğunu anlattı. Önceleri öfkeli ve asık suratlı biriyken Dali onu sık sık gülümserken görür olmuştu.

Dali ayrıca kocasının yaşamındaki çok önemli bir olaydan da söz etti. İkinci Çarlı’nın ölümünden kısa süre sonra Gürcistan İçişleri Bakanlığı, yöredeki Tiflisli futbolcularla Abhazya’dan gelen Gürcü iç sürgün futbolcular arasında, Abhazyalılar tarafından işkence edilerek öldürülmüş olanların anısına bir futbol maçı organize etmişti. Dali, Mamuka’nın maçta iki gol attığını, seyircilerin onu kahraman ilan ettiklerini anlattı. Daha önemlisi, yetkililer ona üzerinde adı ve maçın tarihi yazılı olan bir kupa vermişlerdi.

Konuşmanın burasında Dali ayağa kalkmayı başardı ve Jana ile bana “Vamık’ımızın odasına” dek eşlik edebildi. Odanın özen ve sevgiyle inşa edilmiş olduğu belliydi. Ahşap parke cilalanmıştı; odada bir şömine ve bir pencere vardı. Ancak, ahşap şömine rafının üzerinde duran, Dali’nin görmemizi istediği Mamuka’nın kupa dışındaki tek bir eşya bile yoktu. Oturma odasına döndüğümüzde hepimiz iskemlelere oturduk ve Dali bize Mamuka’nın işinden söz etmeye başladı. Mamuka hâlâ Tiflis’te polis olarak çalışıyordu ve hepsi de Tiflis Denizi’nde iç sürgün olarak yaşayan düşük rütbeli polislerin şefiydi. Dali, Mamuka’nın bölge yerlisi şefinin iyi bir adam olduğunu ve Mamuka’ya saygı gösterdiğini açıkladı. Ayrıca bana Mamuka’nın beş yıllık planı on yıllık plana çevirmekten söz etmeye başladığını anlattı. Dali’nin henüz bu tür bir değişikliğe hazır olmadığını seziyordum. O günkü konuşmaları-

mız sayesinde, kendisinin Çarlı'nın ölümünden bu yana ailedeki herkes için yaşayan bir bağlantı nesnesi haline gelmiş olduğunu görebildi. Eski bir aile geleneği bir kez daha sürdürülüyordu.

Babası, ödülünü aldıktan sonra da her gün bir şiir yazmaya devam etmişti. Her sabah şiirlerini tören havası içinde kahvaltı masasına getiriyordu, ama artık Dali dışında oturup onları okumasını dinleyen kimse kalmamıştı. Dali'ye göre, şiirler hâlâ sığınmacıların acıklı durumuna göndermeler içeriyordu. Nodar, şiiri okuduktan sonra kâğıdı Dali'ye veriyor, gülümseyip odadan çıkıyordu. Dali'nin, babasının gündelik üzüntülerinin, engellenmişlik ve suçluluk duygularının “deposu” işlevi gören tek insan haline geldiğini birlikte fark ettik. Ona, Çarlı'nın yerine geçmesinin ailenin geçmişle olan bağlarını korumakla koparmak arasındaki seçimin sorumluluğunu yüklemiş olabileceğini anlattım. Bu sorumluluğu zorunluluk olarak algıladığı sürece stresten kurtulmasına olanak yoktu. Bu bağı koparma (başka bir deyişle ailenin sığınmacı olmadan önceki kimliğini “öldürme”) “gücüne sahip olmak” onda suçluluk yaratıyordu. Dali bana bu açıklamamı anladığını söyledi.

Dali'nin iç dünyasını karıştıran ve onda şiddetli bir çökkünlük yaratan bir etmen daha vardı. Bana, az önce gördüğüm gibi “Vamık'ımızın odasının” inşaatının bittiğini anlattı. Yakında dekore etmeye başlayacaklardı. Dali bana odanın bitmesi yaklaştıkça bir şeyi kavradığını söyledi: Ben orada uyumayacaktım. Önceki hayallerinden vazgeçmesi gerekiyordu. Benim bir aile bireyi olmadığım gerçeğiyle yüzleştiğini söyledi. Psikanalist olarak Dali'yi dinlerken, artık yüceleştirilmiş “libidinalize edici” bir (aktarım) figürü olarak, belki de ödipal babayı temsil eden benden vazgeçmeye hazır olduğunu işitiyordum. Ona, teknik olmayan terimlerle, tıpkı Ödipus karmaşasını çözdüğü sırada ödipal babanın kaybindan dolayı “yas tutan” bir kız çocuğu gibi, onun da benden vazgeçmesi gerektiği ve bu “kaybın” yasını tuttuğunu açıkladım. Beni can kulağıyla dinledi. Ona ayrıca, “Vamık'ımızın

odası”nda uyumasam bile onu önemsemeye devam ettiğimi söyledim, bu oda gerçekte ona ve ailesine aitti. O günkü uzun sohbetimizin sonuna yaklaşırken, Dali’ye onun yaşında hatta daha genç insanların Tiflis Denizi’nde görünürde bir neden olmaksızın öldükleri gerçeğini anımsattım. Bana karşı olumlu duygularını (aktarım) bildiğim için, ölmesine izin vermeyeceğimi yüksek sesle söyledikten sonra, eğer ölmezse çökkünlüğe girmiş diğer iç sürgünler için sağ kalan ve uyum sağlayabilen biri olarak model oluşturabileceğini ekledim.

Yaklaşık beş ay sonra geri döndüğümde, Okros Satsmisi’nin batı kanadında park yerine bakan cephede dikkatimi bir şey çekti, altıncı katta başlayan ve çatıya kadar uzanan çok uzun bir baca. Dış duvardaki tek çıkıntı olduğu için göze batıyordu belki, ama benim için anlamı “Vamık’ımızın odası”ndaki şöminenin artık yanmaya başlamış olmasıydı. Kaçavara ailesinin dairesine çıkan merdivenleri tırmanırken koridorların temizliği dikkatimi çekti. Gürcü dostlarım kısa süre önce Norveç’ten gelen para yardımı sayesinde Tiflis Denizi’ndeki iç sürgünlerin artık yaşadıkları yere daha fazla özen gösterebildiğini açıkladılar.

Dali’yi gördüğümde tanımakta zorluk çektim. Kilo almıştı, ayrıca onu ilk kez makyajlı görüyordum. Yanı başında, siyah benekli sarı tüylü orta boy bir köpek duruyordu. Dali sesinde heyecanla bana eşlik eden Jana’dan söylediklerini hemen çevirmesini istedi, bir yandan da köpeğe işaret ediyordu. “Adı Linda,” dedi. “Görüyorsun ki dişi bir köpek ve siyah değil. O, birinci ve ikinci Çarli’nin devamı değil. Sadece bir köpek, o kadar. Hem onun için Okros Satsmisi’nin bahçesindeki bir alanı çitle çevirdik ve vaktinin çoğunu dışarıda geçiriyor. Her an yanımda olmasına ihtiyaç duymuyorum. En önemlisi, burada Tiflis Denizi’nde kalmakla Gagra’ya geri dönmek arasındaki mücadelemi bu köpek üzerinden vermiyorum.”

Bu ziyaretim sırasında, en iyi sivil kıyafetlerini giymiş olan Mamuka da bizi bekliyordu. Hemen bunun özel bir gün olduğu-

nu anladım. Kaçavara'lar resmen "Vamık'ımızın odası"nın açılışını yapacaklardı. Mamuka, Dali'den kimliğini artık tümüyle bitmiş ve döşenmiş olan yeni ôdada bize bir masa hazırlamasını, çörek ve kahve getirmesini istedi. Ama Dali, oturma odasında buluşma geleneğimizi bozmamamızı arzuladığını söyledi, bu oda da yakınlarda elden geçirilmişti. Dali bize yeni odaya artık "Vamık'ınızın odası" demediklerini, bunun kendi odası olduğunu aktardı. Kahvelerimizi içerken, Mamuka bize, Dali hastalıktan kurtulduktan sonra yaşamlarının nasıl değiştiğini anlattı. "Artık ne bir yıllık ne de on yıllık planlar yapıyoruz," dedikten sonra ekledi: "Adamlarımla birlikte sınıra gidip savaşmamız çok aptalcaymış. Abhazya elimizden gitti. Politik açıdan işlerin nereye varacağını görmek için uzun zaman beklememiz gerekiyor. Şimdi Tiflis Denizi'nde yaşıyoruz ve burayı yurt edinmemiz gerekiyor. Elbette asla Gagra'daki evimiz gibi olmayacak. Ama şu an için Tiflis'te daha iyi bir yer alacak maddi olanaklarımız yok." Mamuka durumu değerlendirmeye devam etti. Artık çok daha sakindi, yine de ara sıra baş ağrıları oluyordu ve hâlâ çok sigara içiyordu. "Sanırım gösterebileceğim en fazla uyum bu kadar. Gün içinde fena değilim ama bazen geceleri uykuya dalmakta zorluk çekiyorum," diye mırıldandı. O sırada Nodar aşağı indi. O da duruma uygun giyinmişti ve elinde imzalamış olduğu şiir kitabı vardı. Resmi bir ifadeyle kitabı bana sundu, sonra yanımızdan ayrıldı. Onu hiç bu kadar mutlu görmemiştim. Sonra Dali ve Mamuka beni ve Jana'yı yeni odalarına götürdüler.

Oda özenle döşenmişti. Bir sedirin karşısına camlı bir büfe konmuştu. Büfede önceki ziyaretlerimde çektiğim resimler ve üzerinde Virginia Üniversitesi'nin amblemi olan bir kahve fincanı gibi, onlara Charlottesville'den getirdiğim ufak tefek armağanlar duruyordu. Büfenin yanındaki duvarda çevresi ağaçlarla çevrili ihtişamlı bir binanın resmedildiği yağlıboya bir tablo asılıydı. Futbol kupası hâlâ şöminenin ahşap rafında duruyordu. Mamuka benden bunu elime alıp ne kadar ağır olduğunu hissetmemi-

istedi. Bunun Gagra'lı ünlü futbol oyuncusu kimliğinin devamı olarak kimliğini doğrulayan bir tür anıt olduğunu düşündüm. Sonra Mamuka bana tablonun öyküsünü anlattı.

Kendisi futbol kupasını aldığı sırada, iç sürgün diğer bir oyuncuya da Gagribş Otel'i'nin bir resmi verilmişti. Mamuka'ya göre Kaçavara ailesi orada yaşadığı sıralarda, bu otel Gagra'daki en ünlü yerdi. Futbol maçından sonra Mamuka kendisinin de Gagribş Otel'i'nin bir tablosuna sahip olmayı istediğini fark etmişti. Bu otelle ilgili kişisel bir anısı olup olmadığını söylemedi, ben de sormadım. Tabloyu yapan ressamı bulmuş, sanatçıya Kaçavara ailesi için aynı tablodan ısmarlamıştı. Tablonun onlar için anlamını sorduğumda, Mamuka ve Dali bana bu resmin sığınmacı olmadan önceki kimliklerinin bir anısı olduğunu farkında olduklarını söylediler. Tablo şimdi yas tutan kişilerin yaslarını tamamlamalarına yardımcı olan bir mezar taşı gibi, eskiden "Vamık'ımızın odası" olan odada duruyordu. Önceki konuşmalarımızdan bağlantı nesneleri hakkında birçok şey öğrenmiş olan Dali tablonun bir bağlantı nesnesi olmadığını söyledi; ona ve kocasına göre bu resim Gagra'ya geri dönüş olmadığını simgeliyordu. Artık geri dönme planları yapmıyorlardı. Bu tablonun "geleceksiz bir anı" olduğunu kavramıştım.²⁹

Az sonra Tamuna, ağabeyleri, Aleko Valerey ve onların eşleri de geldiler. Valerey'in eşinin Dali'nin gençliğine benzediğini düşündüm. Aleko'nun düğünü eski "Vamık'ımızın odası"nı görmeye gelmemden bir hafta önce yapılmıştı. Aile evinde bir bayram havası esiyordu. Mamuka işe gitmek zorundaydı, çocukların da çıkmaları gerekiyordu, ama gitmeden önce Kaçavara ailesi adına bana bir armağan verdiler. Bu, kakmalı kını olan tipik bir Gürcü kılıcıydı. Diğer aile bireyleri çıktıktan sonra Dali benden ve Jana'dan eski oturma odasında biraz daha kalmamızı istedi. Beş ay önceki hastalığı sırasında yaptığımız sohbe benzer bir konuşma

29 Tähkă, "Dealing with Object Loss."

yapmamızı istiyordu. “Bir sorunun farkına vardım. Mamuka ve diğerleriyle paylaşmadım ama bunu anlatmak istiyorum,” dedi. Karşısına bir iskemle çekip oturduğunda konuşmaya başladı. En küçük oğlunun evliliğine ne kadar sevindiğini açıkladı. Ne var ki, oğlunun düğününün hemen ertesi günü bir kaygı atağı yaşamıştı ve bunun nedenini anlamak istiyordu. Daha önce de belirttiğim gibi, Dali ve Mamuka odayı perdeyle ikiye bölmüşlerdi. Perdenin arkasındaki bölüm yatak odalarıydı. Evlenmesinden önceki gece Aleko genelde onlarla görüşmelerimi yürüttüğüm bölümdeki portatif bir karyolada yatmıştı. Evlendikten sonra yeni eşiyle birlikte Tiflis Denizi’ndeki başka bir daireye taşınacaklardı.

Dali, düğünden sonraki sabah uyanıp odasından çıktığında oğlunun yattığı karyolayı boş bulmuştu. Yatağı boş bulmak Dali’de anında yoğun bir kaygı yaratmıştı. Oğlundan ayrılmasının zor olacağını tahmin etmişti zaten, ama kaygısının farklı bir nedeni olduğunu seziyordu. Aynı zamanda, sanki birisi ölecekmiş gibi bir duygu içindeydi. Aklı çok karışmıştı. Kaygı atağını bir daha yaşamamıştı, ama hazır ben oradayken bunun nedenini anlamaya çalışmanın iyi bir fikir olduğunu düşünüyordu. Gagra’dan kaçışları sırasında çocuklarının ölebileceği korkusuna kapılmıştı. Onları güvenli bir yere taşıyacak olan helikopterde çocuklarının kendisine sınıksız sarılışları zihninde hâlâ çok canlıydı. Sonra, olayı en ince ayrıntısına kadar anımsadı, çok gözyaşı dökmüştü. Çocuklarından birini kaybederse kendisi de yaşayamazdı. Aleko’nun yatağını boş görmesinin o yolculukta kendisini saran o eski korkuyu yeniden alevlendirmiş olduğunu fark etti. Ayrılık ve gerçek ölüm duygusu zihninde birbirine kenetlenmişti.

Bu noktada Dali daha önce bilmediğim bir şey söyledi: Öldürülen Ukraynalı helikopter pilotunun adı, en büyük oğlunkıyla aynıydı. Ayrıntılı biçimde bu pilotun fiziksel özelliklerini anlatmaya başladı. Genç ve yakışıklıydı, tıpkı oğullarının şimdi olduğu gibi. Küçük oğlunu yatağında bulamamasının bu genç pilotu “öldürmekten” duyduğu suçluluk duygusunu simgelediğini

anlayabildi. Tiflis Denizi'ndeki diğer iç sürgün hanımlarla bir araya geldiklerinde, bazen bu pilotun adının geçtiğini, ama hanımların çabucak konuyu kapattıklarını aktardı. Ölmeden önce bu genç pilotun şimdi Tiflis Denizi'nde yaşamakta olan birçok insanı kurtarmış olduğunu öğrendim. Dali'yi, çocuklarını ve oğlu kısa süre önce öldürülmüş olan adamla birlikte birkaç kişiyi daha güvenli yere taşıdığı uçuş, pilotun son uçuşu olmuştu. Başkalarını kurtarmak üzere Gagra'ya dönerken helikopteri isabet almış ve öldürülmüştü. Dali gözlerinde yaşlarla bu pilot için hiçbir anma töreni yapılmadığını, toplu bir matem tutulmadığını anlattı. "Biz [Kaçavara ailesi] Gagra'dan ayrıldıktan ancak on yıl sonra kendi yasımızı tamamlıyoruz ve hayatımızı yoluna sokuyoruz, ama ben şimdi oğullarımı eşleriyle birlikte gördükçe, o pilotun ölümünden duyduğum suçluluğun daha çok farkına varıyorum. Burada kendini suçlu hisseden başkaları da var, ama onun adını ağızımıza alamıyoruz, ona ne kadar borçlu olduğumuzu açıkça dile getiremiyoruz."

Kiliseye gidip ölmüş pilot için bir cenaze töreni düzenleyebileceğini, bunu yapmasının suçluluk duygularını azaltabileceğini ve böylece oğullarının imgesini ölü pilotun imgesinden duygusal olarak ayırabileceğini söyledim. Bu fikrim aklına yattı. Bir hafta sonra, ABD'ye dönüşümün hemen ardından, Jana aracılığıyla bana bir mesaj gönderdi. Gerçekten de kiliseye gittiğini, pilot için mum yaktığını, ruhu için dua ettiğini ve kendini çok daha iyi hissettiğini söylüyordu.

Eskiden "Vamık'ımızın odası" olan odada düzenlenen "kutlamalar" ve geleneksel Gürcü kılıcını (bu belki de gözlerinde erkekliğini simgesel olarak destekleyen bir armağandı) kabul etmemden sonra, Kaçavara ailesine "terapötik" ziyaretlerimin sonuna geldiğimizi anlamıştım. Sığınmacı oluşlarından on yıl sonra, ellerinden geldiğince kayıplarının yasını tutabilmişlerdi ve şimdi ortak travmalarına uyuma yönelik tepkiler verebilmeye başlamışlardı. Ekibimin Gürcistan'daki diğer programları da so-

na ermişti. Bu son ziyaretimden sonra Gürcistan'a dönme şansım olmadı. Gürcü ve Güney Osetyalı meslektaşlarımla ortak çalışmalarımızı bir yıl daha sürdürdüm, ama bu sefer onlar Türkiye'ye geldiler. Bir yıl kadar sonra, Tamuna'dan bir e-posta alınca çok memnun oldum. İngilizcesi yeterli olana kadar bana yazmadığını söylüyordu. Ona göre ailesi gayet iyi durumdaydı. Dali'nin yaşamının büyük ölçüde değiştiğini yazmıştı. Valerey ve eşinin minik bir oğulları olmuştu, Dali artık bir büyükanneydi. Tamuna bana Nodar'ın yeni şiirlerinden örnekler de göndermişti, ama Gürcü alfabesiyle yazılmış oldukları için okuyamadım. Tamuna, şiirlerin hâlâ Gürcü-Abhaz çatışmasını odak aldığım belirtiyordu. Ayrıca, Nodar'ın, kızı Dali için yazdığı bir şiiri dize dize çevirerek göndermişti. Tamuna'nın bu şiiri neden bana gönderdiğini merak ediyordum. Acaba bunu Dali mi istemişti? Tıpkı futbol kupasının Mamuka'nın kimliğini doğrulamış olması gibi, babasının şiiri de Dali'nin kimliğini "doğrulmuş" gibiydi.

"Küçük Bir Kız" başlıklı şiir şöyle çevrilebilir:

*En büyük kızım Dali'ye
O eski günlerdeki ben değilim,
Ama dilim kayıyor hâlâ çocukların diline.
Senin çocukluğun benim bir parçam hâlâ,
Ve bana her istediğini yaptırıyor.
Kendim ıstırap içinde kıvransam da,
Sıcacık sarmaladım seni ayazda.
Sen en güzel çocuğumsun,
Küçük kızım benim.
Sen de anne oldun,
Bir kızın iki oğlun var şimdi.
Yalan söyleyemem -Allah var-
Sensiz yaşayamam, bir an bile.*

BÖLÜM 4

SIĞINMACILAR VE BAĞLANTI NESNELERİ ÜZERİNE

Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ABD Başkanı George H.W. Bush, "daha iyicil ve daha yumuşak" bir devrin hayal edildiği "Yeni Dünya Düzeni" kavramını ortaya attı. Hepimizin bildiği gibi, bu hayal asla gerçekleşemedi. Bush'un başkanlığı sırasında ve sonrasında, dünyanın çeşitli yerlerinde genelde "düşmanlar" olarak anılan "ötekiler" in kasten yol açtığı kitlesel insan trajedileri gerçekleşti ve diğer feci sonuçlarının yanı sıra, sayısız insan, sığınmacı ve mülteci konumuna düştü. Sonraları, oğul George W. Bush, köktenci İslami terörizm biçiminde yeni türden bir uluslararası saldırganlıkla tanıştı ve potansiyel düşmanı önce vurup, sonra soru sormaya izin veren yeni türden bir Amerikan politik doktrininden alınan destekle, buna verilen yanıtlar acımasız oldu.

Peki neden daha iyicil ve daha yumuşak bir devir veya Yeni Dünya Düzeni yalnızca hayalde kaldı? Gerçek şu ki, ister bireyler isterse geniş gruplar için olsun, insan psikolojisi değişmiş değil. Bir tarafta teknolojinin modern tuzaklarına kucak açıyoruz ve kendi “uygar” sofistikeliğimizle övünüyoruz. Öteki taraftaysa, etnik veya dinsel geniş grupların üyeleri olarak, şu veya bu önderi, çeşitli ideolojileri ve inanç sistemlerini takip etmeyi sürdürüyoruz, ortak kimliğimiz tehdit altına girdiğinde, kendi fiziksel bütünlüğümüz tehdit altında olmasa bile, geniş grup kimliğimizin gelişmesi, korunması veya sağ kalması adına “ötekileri” aşagılama, sakatlama, yakma ve öldürme eğilimi gösteriyoruz.

Körü Körüne İnanç adlı kitabımda, bir çadır analogisi kullanarak geniş grupların şiddet potansiyelini açıklamıştım.³⁰ Hepimiz, çocukluğumuzdan itibaren iki kat giysi giyeriz. Yalnızca giyen bireye ait olan ilk kat giysi, sınıksız oturur ve kişisel kimliği temsil eder. Daha bol olan ikinci kat giysi, geniş grubun etnik (veya dinsel ya da ideolojik) çadırının kumaşındandır. Geniş grubun her bireyi, bu kumaşın bir parçasına bürünmüştür. Kumaş kişiyi bir ebeveyn ya da bir bakımveren gibi sarar, korur. Demek ki, çadırın bezi altındaki binlerce ya da milyonlarca bireye dev tek bir kumaşmış gibi bir sığınak oluşturur ve geniş grup kimliğini temsil eder.

Çadır güçlü ve sağlam olduğu sürece, geniş grubun bireyleri çadırlarının beziyle ilgili neler olup bittiğine kafayı takmaksızın yaşamlarını sürdürebilirler. Ancak, “ötekiler” çaresizlik veya aşagılanmışlık duyguları uyandırdığında olduğu gibi, çadırın bezi sallanır veya yırtılırsa, anksiyete ve hiddet gibi ortak duygular doruğa ulaşır ve o çadırın altındaki bireylerin hemen hepsi çadırı yeniden sağlamlaştırma derdine düşerler. Ayrıca, kurtarıcı gözüyle baktıkları liderler ararlar, bu yüzden de politik propaganda ve manipölasyonlara çok yatkındırlar. Böyle zamanlarda bire-

30 Geniş grup kimliğinin gelişimi üzerine ayrıntılı çalışmalarım için bkz. Volkan, *Körü Körüne İnanç*.

yin kendi kişisel giysisini giymesi, ikinci kat bez giysiyle topluca örtölmekten daha önemsiz hale gelir. Sözelimi, sığınmacı kamplarında insanlar, doğal olarak kendilerinin ve diğeri aile bireylerinin sağ kalmalarından ve uyumlarından endişe duyarlar. Ama, “biz-lik” duygusu, çabucak aile ve klanın ötesine uzanarak, bütün etnik, ulusal veya dinsel geniş gruba yeniden yatırım yapmaya dönuşür. Bunun nedeni, insanların mağduriyetlerini yalnızca “ötekiler” tarafından kendilerine bir saldırı olarak değil, aynı zamanda ortak geniş grubun bireyleri olarak karşılıklı özdeşimlerinin sonucu olarak da algılamalarıdır.

Etnisite, milliyet veya din söz konusu olduğunda, bu çadırın altındaki bütün bireyler, ömür boyu birbirleriyle karşılaşmayacak olsalar bile, öznel bir aynılık duygusu hissederler. Binlerce, hatta milyonlarca insan, ister erkek ister kadın, ister zengin ister yoksul olsun, paylaştıkları bu aynılık duygusu bağlamında, kendilerini eşit hisseder. Sözelimi, bu bireyler Gürcü ise, Gürcü olma duyguları sosyal konum veya zenginlik derecesi gibi etmenlerden etkilenmez. Gürcüler, Kaheti, İmerata, Mteuleti, Guria vs. farklı bölgelerle güçlü ilişkilere sahiptirler, Magrelia’da olduğu gibi, bazıları kendi dillerini konuşur ya da Adjara’da olduğu gibi Müslümandırlar. Ancak, özellikle stresli durumlarda, geniş grubun bütün bireyleri ortak etnik kimlikle özdeşim kurarlar.

Geniş grup derken, grupta genel ortak psikolojik süreçlere odaklandığımı belirtmeliyim. Elbette grubun bazı bireyleri bu süreçlerin bazısına uymayabilir; her grubun içinde mutlaka istisnalar olacaktır. Travma yaşandıktan bir zaman sonra, politik lider, kendisini izleyenlerin gözünde “kurtarıcı” olarak kalmayı başaramazsa, lideri hâlâ izleyenlerle, ona muhalif olanlar arasında geniş grupta derin bir bölünme olabilir. Burada, geniş grup çadırının sallantıda olduğunu herkesin fark ettiği durumlardan söz ediyorum. Dahası, her grup içinde bir ebeveyni veya atası diğeri etnisite, millet veya dinden olan insanlar da olacaktır. Sözelimi, Tiflis’te yaşamakta olan biri Gürcü, diğeri Güney Osetyalı bir çift-

tin oğlu ya da kızı, kendilerini sıcak bir çatışmanın içinde bulduklarında, iki etnik grup arasında seçim yapmakta zorlanacaktır. Ama bir sığınmacı yerleşiminde bu genelleşmiş geniş grup birlikteliği elle tutulur hale gelir. Kaçavara ailesiyle çalışmanın, kendileriyle hiç karşılaşmasam bile, Tiflis Denizi'nde yaşayan birçok insana yardımcı olabileceğini düşünmemin nedeni, sığınmacılar arasındaki bu yakın bağlantıdır.

Mamuka ve Dali ile ilk karşılaştığımda, iç sürgünlerden oluşan topluluklarında nüfuzlu insanlar olduklarını fark etmiştim. Onları ve Kaçavara ailesinin diğer bireylerini tanımak, yas ve uyum süreçlerini terapötik olarak ele almak yoluyla, birçok iç sürgün aileye ulaşmak için bir yöntem geliştirmeyi ummuştum. Kaçavara ailesi, Jana ve ben, eskiden "Vamık'ımızın odası" şeklinde anılan odanın tamamlanmasını kutlayan töreni yaptığımız gün, Tiflis Denizi'nde en azından bir düzine daha iç sürgün ailenin kendi dairelerine odalar eklediğini öğrendim. Ayrıca, Kaçavara'ların bir de garaj inşa ettiklerini, ardından peş peşe kırkın üzerinde garaj inşa edilmiş olduğunu da anlattılar. Okros Satsmisi'nin park yeri yakınlarında Linda için çitle çevrilmiş alanı görmeye gittiğimde, başka ailelerin de evcil hayvanları için çitler çevirmiş olduğu dikkatimi çekti. Yerleşimin liderleriyle yoğun bir çalışma yürütmek yoluyla diğer sığınmacılara ulaşmak için zihinimde canlandırdığım "yöntem" in işe yaramasından çok memnun olmuşum.

Aynı zamanda, Dali gibi bir insan bulduğum için çok şanslı olduğumun farkındaydım. Sığınmacı olarak kendi psikolojik meselelerini gözlemleyip anlamaya başladıkça, topluluktaki diğer insanlar için de bir tür danışman haline gelmişti. İnaniyorum ki, Dali "inme"den kurtulduğunda, (Tiflis Denizi'nde birçok insan hastalanışım ve mucizevi iyileşmesini yakından izlemişti) çok-künlüğü yenmek konusunda herkese örnek olmuştu. Tiflis Denizi'nde bilimsel bir araştırma yürütmedim (burada bilimsel bir çalışma yürütmek son derece zor olurdu, bu yüzden sunacak her-

hangi bir istatistiksel bulgum da yok) ama Okros Satsmisi'ye gidişlerim sona erdiği sıralarda, Jana, bana Dali'nin "inine"si iyileştikten sonra, "görünürde neden olmaksızın" ölen insanların sayısında ciddi azalma olduğuna dair genel fikir birliğini aktardı.

Bu bölgeye gitmemizden önce, Jana ve birkaç kişi daha, Norveç'ten gelen fonları kullanarak eskiden otel olan üç binada kalan iç sürgün çocuklarla bağlanma sorunları üzerinde çalışmışlardı. Ortak kitlesel bir travma sonrasında sığınmacı çocukların çoğu, erişkinlere ve birbirlerine doğru düzgün "bağlanma" yetilerini büyük ölçüde yitirirler. Bu tür zorluklar, çocuklar büyüdükçe muazzam sorunlara yol açabilir. Bu projeye ayrılan ödenekler tükendikten sonra bile, Gürcü dostlarımız Tiflis Denizi'ndeki çocukların ve erişkinlerin durumlarıyla ilgilenmeyi sürdürmüşler. İnaniyorum ki, "yöntemimizin" görünürdeki başarısında bu önemli rol oynamıştı. Okros Satsmisi'deki çalışmalarımı sona erdirdiğim sıralarda, burası çok daha temiz bir yer haline gelmişti. Norveç'ten gelen paralar elbette işe yaramıştı, ama yeni çevrelerine uyumlarını artırmadan, "toprak anaya" karşı ortak "anal sadizmlerini" dışavurma gereksinimi duymadan ve yas süreçleri üzerinde çalışmadan bu sığınmacıların çevrelerine özen göstermekte bu kadar başarılı olamayacaklarını düşünmeden edemiyorum.

Kaçavara'lar dairelerine ekledikleri odayı bitirdiklerinde, girişin arkasında çok küçük bir koridor da ortaya çıkmıştı. Sarı telefonu eski yerinden kaldırıp, buradaki bir rafa koymuşlardı. Telefonun üzerine süs olarak yirmi beş santim boyunda, içi doldurulmuş, oyuncak bir fil asmışlardı. Gri kumaştan file yeşil bir palto giydirilmişti. Bu oyuncak hayvanı merak ettim, ama nereden geldiğini araştırmaya fırsat bulamadım. Psikanalist olarak, çocukların doldurulmuş hayvanlarının, özellikle de oyuncak ayılarının anlamını araştırmıştım. 1953'te, sonradan çok tanınmış bir psikanalist olan İngiliz çocuk doktoru Donald Winnicott bu tür oyuncakları, eşyaları ve çizgi karakter Linus'un battani-

yese gibi şeyleri “geçiş nesneleri” olarak adlandırmıştı. Bir çocuğun zihninde geçiş nesnesi, sahip olduğu, dış dünyada gerçekten var olan ve “ben olmayan” ilk şeydir. Ama bir geçiş nesnesi tümüyle “beni olmayan” bir nesne değildir, çünkü aynı zamanda çocuğun zihninde, kendisinin mutlak kontrolü altındaki anne (elbette bu bir yanılsamadır) imgesini de temsil eder.³¹ Sonraları, başka psikanalistler “geçiş ilişkiselliği” adını verdikleri görüşü üzerinde çalıştılar. Çocuk, kendi benliğiyle ortamdaki erişkinler arasına oyuncak ayıyı veya başka bir doldurulmuş hayvanı koymak yoluyla onu çevreleyen dünyayı tanımaya başlar. Çocuk, geçiş nesnesini sanki gerçekliğin yollarını aydınlatan bir lambaymış gibi kullanarak çevresiyle ilişki kurar. Çevre engelleyici olursa, çocuk yalnızca oyuncakla ilişki kurar, bir anlamda oyuncağın dışında kalanları silip atar. Klinik çalışmalarımızdan biliyoruz ki, gerilemiş durumdaki bazı yetişkinler de geçiş nesnesi ve/veya geçiş ilişkiselliğinin erişkin versiyonlarını kullanmayı sürdürürler.

Sarı telefonun da Kaçavara ailesi için ve Tiflis Denizi’ndeki üç bin iç sürgün için bir geçiş nesnesi işlevi gördüğünü sık sık düşünmüşümdür. Bunu kullanarak, yerleşimlerinin ötesinde ne olduğunu “bilebiliyorlardı,” telefonu fişinden çıkartarak engellenmişlik duygusu uyandıran dış dünyayı silip atabiliyorlardı. Tam üstüne doldurulmuş bir fil asmakla, Kaçavara’ların simgesel olarak konuklara bu telefonun işlevini anlattıklarını düşündüm. Sarı telefon hâlâ Tiflis Denizi’ndeki en önemli eşyalardan biri olmayı sürdürse de, çalışmamın sonlandığı sıralarda, eskiden lüks bir belde olan bu oteller bölgesine, dört telefonun daha bağlandığını öğrendim.

31 Donald Winnicott, “Transitional Objects and Phenomena.” Geçiş nesnesi, “ben-olmayan” ile “anne-ben” arasındaki boşluğu doldurur. Ayrıca bkz. Phyllis Greenacre, “The Transitional Object and the Fetish: With Special Reference to the Use of Illusion,” *International Journal of Psycho-Analysis* 51 (1970): 447-456.

Bazı gözlemciler, Kaçavara ailesinin ileri derecede travmatize olmuş sığınmacı ailelerine çok iyi bir örnek oluşturmadığını düşünebilir. Çektikleri zorluk sırasında aileden kimse ölmemişti ve Gürcistan sınırları dahilinde, yaşamlarının tehlike altında olmadığı bir yere sürgün edilmişlerdi. Eminim ki, çoğumuz dünyada sığınmacıların yaşadıkları çok daha dehşet dolu öyküler işitmişizdir. Ama Kaçavara ailesi, evlerinden uzağa sürülmüş olmaya uyum gösterme çabasıyla geçirdikleri uzun süreçte, beş yıl boyunca onları ziyaret etmeme izin vererek, içsel süreçleri hakkında bir şeyler öğrenme fırsatı vermişlerdi. İç dünyalarında yaşananları öğrenmekle, sanırım kimlik çatışmaları yüzünden yerlerinden edilen mağdurların psikolojisini zihnimizde canlandırabiliriz.

Psikanalistler, Yahudi soykırımından sağ çıkanların iç dünyalarına dair anlayışımıza büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu insanların çoğu evlerinden sürülmüş ve başka yerlerde yerleşmeye zorlanmışlardı. Holokaust'tan sağ çıkanların içsel süreçleri ve çeşitli içsel uyumları üzerine ilk ciddi çalışmaların yapılması, ancak II. Dünya Savaşı'nın üzerinden onlarca yıl geçtikten sonra mümkün olabildiği.³² Genelde, Yahudi soykırımıyla bağlantılı çalışmaların dışında, sığınmacıların içsel uyumları üzerine derinlikli, yıllar süren çalışma sayısı çok azdır. Bir felaket henüz kriz evresinde olduğunda, Birleşmiş Milletler Sığınmacılar Yüksek Komiseri, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Kızıl Haç ve Kızılay gibi uluslararası örgütlerin mağdurlara yardım dereceleri elbette ortamın koşullarına bağlıdır. Bazen durum yabancı sağlık görevlilerinin ve diğer kişilerin ilk anda müdahalede bulunmalarına izin vermeyecek kadar tehlikeli olabilir. Ama belli dereceye kadar güvenlik sağlanıp yabancılar çalışmalarına başlayabildiklerinde,

32 Bu tür çalışmalar üzerine o kadar çok referans var ki hepsini burada saymam olanaksız. Bunların iyi bir derlemesi, Vamık D. Volkan, Gabriele Ası ve William Greer, *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences* (New York: Brunner-Routledge, 2002).

travmatize olmuş insanlara ne şekilde yaklaştıkları şimdiye dek çok iyi belgelenmiştir.

CSMHI projeleri için Gürcistan Cumhuriyeti'ni ziyaret ettiğimiz sıralarda, kısa süreliğine DSÖ için geçici danışmanlık yapmış, Arnavutluk ve Makedonya'ya giderek Kosova'dan gelen Arnavut sığınmacılarla çalışan yerel sağlık görevlilerine kurslar vermiştim. Sığınmacıların akıl sağlıkları üzerine DSÖ ve Birleşmiş Milletler'in ortak yayımladıkları resmi elkitabını da yakından inceleyebilmiştim. Bu elkitabı, yalnızca krize müdahale yöntemleri, gevşeme teknikleri, alkol ve uyuşturucu sorunları ve tecavüz mağdurlarına uzman yaklaşımı gibi konuları ele alıyordu. Bir felaket olduğunda, kriz durumu diğer her sorunun önüne geçer, ama kriz aşıldığında, elzem yas tutma ve uyum sağlama süreçleri tam hız ilerler. Kuşkusuz, sığınmacılar ve diğer savaş veya savaş benzeri durum mağdurlarıyla ilgilenen gayriresmi birçok örgüt var.³³ Genelde, bu örgütler önemli yardımlarda bulunsalar da, sığınmacıların yürütmeleri gereken içsel çalışmaları, bu çalışmayı yapabilmek için ne kadar uzun zaman gerektiğini ve bu tür bir çalışmayı başarılı şekilde sonlandırmanın zorluğunu, hatta bazen olanaksızlığını anlama çabasına girişemiyorlar.

Kuşkusuz, Kaçavara ailesinin yaşadıklarıyla paralellik göstermeyen çeşitli tiplerde zorunlu yer değiştirmeler var. İnsanlık tarihi boyunca, "zorunlu göç"ten (Afrikalıların Amerika'ya köle olarak getirilmelerine benzer trajedilerin hakkını vermeyen bir terim) tutun, kişinin daha iyi bir yaşam uğruna bulunduğu yerden ayrılmasını anlatan "gönüllü göç"e dek uzanan bir yelpazede öyküler anlatılır. "Gönüllü göç" için birçok örnek aklımıza kolayca gelir, o yüzden burada onları derinlikli olarak ele almayacağım. Daha çok, Kaçavara'lar gibi insanların yerlerim değiştir-

33 John Wilson ve Boris Drozdek, haz. *Broken Spirits: The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, War and Torture Victims* (New York: Brunner-Routledge, 2004).

meye zorlandıkları ve geniş grup kimliğindeki çatışmalar yüzünden çaresizlik içinde bırakıldıkları durumlara odaklanmayı sürdüreceğim. Her şeye rağmen, “normal” (gönüllü) göçmenlerle, travmatize olmuş, zorunlu göçmenlerin (iç sürgünler, sığınmacılar, mülteciler) psikolojilerinin altında bazı ortak unsurlar yatar. Hepsi de, kendilerinin ve sevdikleri insanların veya şeylerin bir parçasını kaybetmenin yasını tutmak zorundadırlar. Aynı zamanda, ötekiler geride kalmış veya ölmüşken kendileri sağ kalmış oldukları için suçluluk duygularıyla başa çıkmaları da gerekebilir. Hepsi de, kendi kişisel psikolojik yapılarına veya dış koşullarına bağımlı olarak, yas tutma ve yeni yerlerine uyum sağlamakta sorunlar yaşayabilirler. Bu yüzden, yerlerini değiştirmiş insanların psikolojisine dair bazı psikanalitik kuramların bir özeti yapacağım.

Göçmenlerin ve sığınmacıların psikolojisi çok uzun zaman psikanalistlerin ilgisini çekmedi. Bu şaşırtıcı bir durum, çünkü ABD’de ve diğer ülkelerde kendileri de göçmen olan psikanalistlerin sayısı hiç az değildir. Kuşkusuz, bu ihmalin bazı istisnaları da yok değil.³⁴ Ama bildiğim kadarıyla, hem göç hem de sürgün üzerine kitap olarak basılmış ilk kapsamlı psikanalitik çalışma, 1984 yılında Léon ve Rebecca Grinberg tarafından yazıldı ve 1989’da İngilizce’ye çevrildi.³⁵ Grinberg’ler, kendileri de birkaç kez “yerlerinden kopmuş” ve üç farklı ülkede çalışmış oldukları için, gerçek anlamda “katılımcı-gözlemci” olarak nitelenebilirler.

Grinberg’ler, çeşitli tiplerde göç ve sürgün üzerine psikanalitik gözlemlerinde, tıpkı gidenler gibi geride kalanların da kayıp-

34 Örneğin, 1974 yılında, A. Cesar Garza-Guerreo gönüllü göçün psikolojisi üzerine bulgularını yazdı. 1979 yılında ben tehcirin etkilerini inceledim. A. Cesar Garza-Guerreo, “Culture Shock: Its Mourning and Vicissitudes of Identity,” *Journal of the American Psychoanalytic Association* 22 (1974): 408-429 ve Volkan, *Cyprus-War and Adaptation*.

35 Leon Grinberg ve Rebecca Grinberg, *Psychoanalytic Perspectives on Immigration and Exile* (New Haven, CT: Yale University Press, 1989).

larının acısıyla başa çıkabilmek için çeşitli bilinçdışı savunma düzenekleri kullandıklarını belirtiyorlar. “Yas tutma”nın İspanyolcası olan *duello* sözcüğünün “acı ve düello (yani iki taraflı bir meydan okuma ya da dövüş)” anlamı taşıdığını gözlemlemişlerdir.³⁶ Sözcük, göçen kişinin acısı olduğu kadar, geride bıraktıklarının acısını da aynı derecede ifade eder.

Grinberg’lerin odaklandıkları bir alan da, yeni bir dili öğrenme ödevidir, ki bu her göçmen için temel bir sorundur. (Kaçavara’lar bu zorluğu yaşamamışlardı, çünkü onlar iç sürgündüler.) Grinberg’ler dilin gelişim kuramlarını ve anne-çocuk ilişkisinin dil üzerindeki etkisini özellikle de ayrılık durumlarında araştırmışlardı. Yeni gelen kişinin anadilini değiştirmeye gösterdiği psikolojik direnci tanımlamış, yaşın belirleyici bir etmen olduğu sonucuna varmışlardı: Çocuklar yeni kültürel ortama görece çabuk özdeşim kurabiliyor, yeni dilin oturmasına izin verebiliyorlardı. Erişkin göçmenlerin karşılaştığı zorluk çok daha büyüktü; bu yüzden, yeni dilin “müziğini” (aksanını ve ritmini) asla yakalayamayabiliyorlardı.

Düşman ve Yandaş Edinme Gereksinimi (The Need to Have Enemies and Allies)³⁷ başlıklı kitabımda, ergenlik sonrasında bir insanın etnik kimliğini gerçek anlamda değiştirmenin nasıl olanaksız olduğunu tanımlamıştım. Erişkin göçmenler yeni bir yerde yeni etnik duygular ve yatırımlarla karşı karşıya kaldıklarında, iki etnisitenin bir sentezini geliştirmekte hafiften şiddetliye uzanan bir yelpazede zorluklar yaşarlar. Bazıları, özellikle de gönüllü göçmüş olanlar, geride bıraktıkları ülkede hâlâ kabul görüyorsa, Yunan asıllı Amerikalı psikiyatr Demetrios Julius’un da tanımladığı gibi, yas çalışmasını tamamladıktan sonra iki kültürlü bir yaklaşım benimserler. Bu içsel olarak onları zenginleştirir. CSMHI’de yirmi yılı aşkın süre birlikte çalıştığım Julius şöyle de-

36 Age, 67.

37 Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies*.

mişti: “İç dünyada kültürel tamamlayıcılığın önemini yavaş yavaş kavradım, daha da önemlisi iki ülkenin (Yunanistan ve ABD) muazzam kültürel farklılıklarını yavaş yavaş kabullenebildim. Belli psikolojik paradoksları kabul etmeye ve kendimi iki kültür-lü hissetmeye başladım.”³⁸

Ergenlik geçidinden geçmemiş bir çocuk göçmen olduğunda, yeni yerin etnisitesiyle gerçek bir özdeşim kurabilir. Ancak, göçmen veya sürgün ana-babanın veya diğer erişkinlerin “köstekle-riyle” veya ev sahibi ülkenin yeni gelenleri kabul etmeyişiyle, gencin özdeşim kurması karmaşık hal alabilir. Nazilerden kaçarak Amerika’ya veya diğer faşist olmayan ülkelere yerleşen Yahudilerin çoğu görece iyi uyum sağlamışlardır, özellikle de Yahudi etnisiteleri yeni yerlerindeki insanlar tarafından kabul gördüğünde. Elbette, ABD’de gelişi hoş karşılanmayan birçok Yahudi göçmen olduğunu da biliyoruz. Almanya doğumlu, tanınmış bir psikanalist olan Yahudi göçmen Martin Wangh, ABD’ye geldikten kısa süre sonra güneydeki bir hastanede staj başvurusuna şu yanıtı aldığını yazar: “Kendi mezhebimizden olmayan insanların burada rahat çalışmadıklarını gördük.” Sonra da ekler: “Benzeri bir mektup eşime ve bana Adirondack Dağı’ndaki tatil beldesinden geldi. Daha sonra da, Connecticut’ta bir tatil evi aldığımızda yakınlardaki şehir kulübünün (ki üye olmaya hiç niyetimiz yoktu) Yahudileri kabul etmediği çevreden bize yetiştirildi.”³⁹ 1963 yılında Virginia’ya gelip yerleştiğimde, adını vermeyeceğim bir şehir kulübünün Yahudileri, siyahları veya Müslümanları üyeliğe kabul etmediğine ben de şahit olmuştum. Yabancı fobisi (zenofobi) ve ırkçılık açısından ABD’de büyük değişiklikler oldu. Ne var ki, orada da dünyanın her yerinde olduğu gibi bu tür tu-

38 Demetrios A. Julius, “Biculturalism and International Interdependence,” *Mind and Human Interaction* 3 (1992): 53-56.

39 Martin Wangh, “Being a Refugee and Being an Immigrant,” *International Psychoanalysis* (Winter1992):15-17.

tumlar tümünden ortadan kalkmış değil; teknolojik ve ekonomik açıdan “üstün” olmak insan doğasını değiştirmiyor. Sözgelimi, 11 Eylül 2001’in ardından ABD’de zenofobi ve ırkçılık Müslümanlara yöneldi, çoğu bu ülkeyi uzun yıllardır evi olarak benimsemiş olsalar bile.

Grinberg’ler, Melanie Klein’in psikanalitik kuramlarını⁴⁰ dayanak alarak benliğin yitirilmiş parçalarından (yani göçmen veya sığınmacının önceki kimliği ve geride bıraktığı topraklar ve insanlar) duyulan suçluluğun yeni gelenin yas sürecini nasıl karmaşıktırabileceğini gösterirler. Suçluluk duygusu “kötü ve zalim, ya da paranoid” ise ve birey bu duygunun etkisinde ötekiler tarafından cezalandırılmayı bekliyorsa, karmaşılaşmış yasa yakınlik gösterir. Kişi geçmiş yaşamın kaybedildiğini kendine itiraf ederek içsel olarak bunun acısını kabullenebilirse (ki Kleincılar buna “depresif suçluluk duygusu” adını verirler) hüznün yaşayabilir, ama yine de onarıcı eğilimlerini koruyabilir. Demek ki, depresif suçluluk duyguları yaşayan göçmen veya sığınmacı, yeni yaşama uyum sağlamak açısından daha iyi donanımlıdır.

Kleincıların bu iki tipte suçluluk duygusundan ne kastettiklerini daha iyi açıklamak için Léon Grinberg tarafından yazılmış özeti aktaracağız:

Paranoid suçluluk duygusu yaşayan hastalarda, zaman kavramına genellikle birincil süreç (bilinçdışı) özellikleri egemendir. Bu tür durumlarda, genellikle geçmişle bugünün birbirine karıştırıldığı bir zamansallık karşımıza çıkar. Paranoid suçluluk duygusunda başlıca duygular güceniklik, acı, umutsuzluk, korku, kendini kınama vs’dir... Diğer yandan, depresif suçluluk duygusunda, zaman ikincil süreç (bilinçli) yasalarıyla uygun şekillenir.

40 Melanie Klein, “Mourning and Its Relation to Manic-Depressive States,” *Contributions to Psychoanalysis*, 1921-1945, 331-338 (Londra: Hogarth Press, 1940) ve “Notes on Some Schizoid Mechanisms,” *Development in Psychoanalysis*, haz. J. Riviere, 292-320 (Londra: Hogarth Press, 1946).

Geçmişle bugün arasında ayırım yapılır, ayrıca perspektif ve gelecek vardır. Depresif suçluluk duygusunda en önemli duygular, nesne ve egoya yönelik kaygı, üzüntü, nostalji ve sorumluluktur.⁴¹

Sığınmacıların durumunda, bireyin kendi psikolojik örgütlenmesi, kendi seçimiyle göçmen olmuş kişide bulunabilecek duygudan çok daha paranoid bir suçluluk duygusu ortaya çıkarır. Sığınmacının suçluluk duygusu, dostları veya akrabaları öldürülmüş ya da hâlâ tehlike altındayken sağ kalmış olmakla pekişir. Göçmen veya sığınmacı, konuk olduğu toplumda ayrımcılıkla karşılaşır, paranoid kaygılar da canlı tutulur.

Göçmenlerin ve sığınmacıların iç dünyaları üzerine yakın tarihli kapsamlı bir psikanalitik çalışma, Philadelphia'da yaşayan psikanalist Salman Akhtar tarafından gerçekleştirilmiş ve kitap haline getirilmiştir. Akhtar, ABD'ye kendi arzusuyla göçmüş Müslüman bir aileden gelmektedir.⁴² Grinberg'ler psikanalizde Kleinci kavramları dayanak alırken, Akhtar göçmenlerin yeni ülkeye uyumlarını Margaret Mahler'in ayrılma-bireyleşme kavramı üzerinden ele almıştır. Mahler, çocukların annelerinden ayrılmayı ve bireyleşmeyi nasıl başardıkları ve kendilerine özgü bir kimlik duygusunu nasıl geliştirdikleri üzerine çalışmalar yürütmüş olan ünlü bir psikanalisttir.⁴³ Akhtar, göçmenlerin sağladıkları uyumun "üçüncü bireyleşme" olduğunu öne sürer. Birincisi çocuklukta, ikincisi ergenlikte gerçekleşmiştir. Akhtar'ın çalışması, göçmenin veya sığınmacının zihninde nostaljinin rolü ve zehirlemesinin yanı sıra, yas tutmanın zorluğuna karşı yaratıcı tepkileri de ele alır.

41 Leon Grinberg, *Guilt and Depression* (Londra: Karnac Books, 1992), 79.

42 Salman Akhtar, *Immigration and Identity: Turmoil, Treatment and Transformation* (Northvale, NJ: Jason Aronson, 1999).

43 Margaret S. Mahler, *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation* (New York: International Universities Press, 1968).

Genelde, sığınmacılar ve sürgünler için yas çalışmasını tamamlamak çok daha zor, hatta belki imkânsızdır. Bu özellikle de güvenli bir yere kaçabilmelerinden önce veya kaçış sırasında çaresizlik, aşağılanma, tecavüz, etnik arındırma, işkence ve utanca maruz bırakılan ve insanların kendilerine kucak açmadıkları, dillerini konuşmadıkları, yemeklerini yemedikleri ve şarkılarını söylemedikleri yerlere sürülmüş insanlar için geçerlidir. Kayıpla ilişkili muazzam travma, yas tutma sürecini sekteye uğratır. “Normal” yas tutma süreci, yas tutan kişinin narsistik yaralanma yaşamasını ve kayıp yüzünden psikolojik olarak yaralanmış olmaya karşı eşlik eden “normal” bir öfke duygusunu da içerir. Aşırı derecede travmatize olmuş kişiler, kendi öfkelerini duyumsamaktan kaçınırlar, çünkü bu öfke bilinçdışında öldürme ve yok edilmekle kirlenir. Çaresizlik, utanç, aşağılanma ve zulmedenin hiddetiyle özdeşleşme gibi eşlik eden duygularla karmaşılaşır. “Normal” öfkeyi yaşamaktan kaçındıkları için de doğru düğün yas tutamazlar. Bu tür insanların, hakiki bir yas tutabilmeleri için, öncelikle sıradan, “normal” göçmenler haline gelmeleri gerekir. Sanırım, yıllar boyu düzenli ziyaretlerimin, Kaçavara ailesinin bireylerinin sıradan göçmenler haline gelmelerine yardımcı dokunmuştu.

Kaçavara ailesinin iç sürgün oluş öykülerini anlatırken, bağlantı nesneleri ve bağlantı görüngülerinin, yer değiştirmiş kişilerin içsel mücadelelerine bir giriş noktası olabileceklerinden söz etmiştim. Bağlantı nesnelerini veya görüngülerini kullanma biçimleri, bize, kayıpları için yas tutma süreçlerinin yanı sıra yeni ortamlarına uyumun neresinde olduklarına dair çok şey söyler. Kaçavara ailesi için birinci Çarli ve sonra ikinci Çarli bağlantı nesneleriydi. İkinci Çarli’nin ölümünden sonra Dalı’nın kendisi ailenin bağlantı nesnesi olarak davranmaya başlamıştı. Ek olarak, “Vamık’ımızın odası” ve Gagribş Otel’inin resmi de kısmen ailenin geride bırakmış olduklarına andaç işlevi görüyordu. (Ki-

tabın ilerleyen bölümlerinde, kayıpların andaçlarının nasıl çeşitli işlevler üstlendiklerini anlatacağım.) Kaçavara ailesinin inşa ettiğine benzer bir andaç farklı türden bir bağlantı nesnesidir: Yas tutan kişinin tamamlanmamış yas çalışmasının geri kalanını soğurur ve kendi içine kilitler. Yası süregelenleşmiş kişiler, daha belirgin bağlantı nesneleriyle meşgul olurlar, enerjilerini bunu ve geride kalanı döndürmek veya “öldürmek” arasındaki savaşımları kontrol etmek için harcarlar. Diğer yandan, istikrarlı bir andaç (“Vamık’ımızın odası” gibi) yas tutan kişiyi, enerjisini geçmişle harcamak yerine, yeni ortamındaki yeni şeylere yatırması için özgür kılar.

Bunun tam tersi işlevler üstlenen “andaçlar” da vardır: Süregelen yasin kesin bir biçim alması. Utrecht Üniversitesi’nden bir antropolog olan C.G. Robben Arjantin’in 1976’dan 1983’e dek süren “Kirli Savaş”ını inceleyerek buna iyi bir örnek sunar. Bu şiddet ve kaos yıllarında, birçok kişi “ortadan kaybolmuştu,” yani totaliter hükümetin “düşmanları” sayıldıkları için evlerinden kaçırılmış ve öldürülmüşlerdi. Bazı ebeveynler, süregelen yaslarının bir dışavurumu olarak, kayıp kişinin odasını ve eşyalarını olduğu gibi korumuşlardı. Bu türden andaç, 1984’ten sonra artık “tuhaf” bir hal almıştı, çünkü kayıpların hapiste tutulmak yerine ölmüş oldukları bir bir ortaya çıkmıştı. Robben, “1989-91 yılları arasında, kaybolmuş olan kızının yatak çarşaflarını her gün değiştiren ya da, ansızın kapıyı çalarsa hemen yesin diye iki-üç günde bir oğullarının en sevdiği tatlıyı yapan” insanları ziyaret etmişti. 2002’de Slavika Jurcević ve Ivan Urlić 1991-95 arasında oğulları Hırvatistan’da kaybolan ailelerle bir çalışma yürüttüler. Bulguları, Robben’in Arjantin’deki gözlemleriyle benzerdi. Hırvatistan’da birçok aile, Katolik ikonografik simgeler, çiçekler ve mumların kayıp insanın resminin etrafına dizildiği mihrapları andıran birer “türbe” yaratmışlardı. Bu türden türbeler, daima ailenin en çok vakit

geçirdiği ve/veya konuklarını ağırladığı odalarda bulunuyordu.⁴⁴

Yas tutmakla yas tutmamak ve geride kalanla bağlantı kurmakla geride kalandan ayrılmak arasındaki savaşımına daima sığınmacıların çeşitli türlerdeki suçluluk duyguları ve uyuma yönelik içsel çabaları eşlik eder. Belli koşullar altında bu savaşım kendine özgü bireysel ve toplu belirtilere yol açabilir. Sığınmacıların içsel çatışmalarını ilk kez Kıbrıs'ın kuzey kesiminde 1975 yılında inceleme fırsatı buldum. Aslında beni bu çalışmaya iten, tuhaf bir toplu davranıştı. 1974 yazında, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıslı Rumların elinde feci bir akıbetle karşı karşıya kalmaları üzerine Türk ordusu adaya çıkartma yapmıştı. Bu, adanın Kuzey

44 Arjantin için, bkz. Antonius C.G. Robben, "The Assault on Basic Trust: Disappearance, Protest, and Reburial in Argentina," *Cultures Under Siege: Collective Violence and Trauma*, ed. Antonius C.G. Robben ve Marcello M. Suarez-Orozco, 70-101 (Cambridge: Cambridge University Press, 2000). Ayrıca bkz. Marcelo M. Suarez-Orozco, "The Heritage of Enduring a 'Dirty War': Psychological Aspects of Terror in Argentina, 1976-1988," *Journal of Psychohistory* 18 (1991): 469-505.

Hırvatistan için bkz. Slavica Jurcevic ve Ivan Urlic, "Linking Objects in the Process, of Mourning for Sons Disappeared in War," *Croatian Medical Journal* 43 (2001): 234-239.

Kıbrıs ve Güney Rum kesimlerine ayrılmasına yol açmıştı. Önce-leri, Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler adanın her yerinde, tamamı Türk, tamamı Rum ya da karışık köylerde yaşıyorlardı; Kıbrıs kentleriye her iki etnik gruptan oluşuyordu. Türk ordusu adanın kuzeyine çıkartma yapınca, kuzeydeki Kıbrıslı Rumlar adanın güneyine kaçarken, güneydeki Türkler de kuzeye kaçtılar. Kuzeye gelen Türkler, yeni kurulan Kuzey Kıbrıs Hükümeti tarafından, oradan kaçmış olan Rumlardan kalan evlere, köylere ve kentlere yerleştirildiler. Bu, sıradışı bir durum yaratmıştı. Kaçavara'lar ve Abhazy'a'dan göç ettirilen üç bini aşkın Gürcü, düşmanla bağlantılı hiçbir zihinsel imge taşımayan Tiflis Denizi'ne yerleştirilmişlerdi; oysa Kıbrıslı Türkler, kısa süre önce düşmanlarının boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdi. Açık ki bu yerlerin düşmanla doğrudan bağlantısı vardı.

1974 savaşı sona erdikten yaklaşık altı ay sonra Kuzey Kıbrıs'a gittim. Liseden sınıf arkadaşım Ahmet Savalaş'a Kuzey Kıbrıs Merkezi İdare Bürosu'nda bir iş verilmişti. Görevlerinden biri de, Kıbrıslı Türk sığınmacıların yerleştirildiği eski Rum mahallelerine atanmış üniversite eğitilmiş genç adamlara yardımcı olmaktı. Kılavuz denen bu genç adamların her birine birer ev ve depo işlevi gören bir binanın sorumluluğu verilmişti. Bu binalarda Kıbrıslı Rumların kaçarken geride bıraktıkları işe yarar eşyalar depolanmıştı. Yataklar, dikiş makineleri, yiyecekler ve televizyonlar daha ne ararsanız vardı. Kıbrıslı Türk sığınmacılara, güneyde yaşadıklarına benzer Rum evleri verilmişti.⁴⁵

Ahmet'i bürosunda ziyaret ettiğim sırasında, bir kılavuz onu aradı ve kendi sorumluluğuna verilmiş köydeki yeni yerleşimcilerin, kendilerine verilen yorganları yaktıklarından şikâyet etti.

45 Bugün, Kıbrıslı Rumların 1974'ten sonra Kuzey Kıbrıs'ta bıraktıkları mülklerin tapuları son derece karmaşık yasal ve politik bir sorun oluşturmaktadır. Türkler ve Yunanlılar hâlâ Kıbrıs sorununa bir çözüm bulma çabasındadırlar.

Bu tuhaf davranış onu çok şaşırtmıştı. Vakit kıştı, yerleşimcilerin yorgana ihtiyaçları vardı, o halde neden yakıyorlardı? Ahmet başka kılavuzlardan da benzer raporlar aldığını söyleyince bu meseleyi araştırmayı aklımıza koyarak başkent Lefkoşa'yı Kuzey Kıbrıs'ın ikinci büyük şehri olan Gazimagusa'ya bağlayan ana yolun yakınlarındaki bir köye doğru yola çıktık. Kıbrıs'ta köyün erkekleri, işleri olmadığından zamanlarının çoğunu kahvehanelerde geçirirler, bu yüzden biz de köyün kahvehanesini ziyaret edip oradaki insanlarla görüşmeler yaparak ve aralarındaki etkileşimi gözlemleyerek yorgan yakma meselesinin aslını öğrenmeye karar verdik.

Gerçekten de, o gün (ve izleyen günlerde) yeni yerleşimcilerin tuhaf toplu davranışının gizemi kahvehanede yavaş yavaş açıklık kazandı. Savaş sona erdikten sonra, Kıbrıs Türk yönetiminin sığınmacıların ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek miktarda yatak yorgan sağlayamadığını öğrendik. Kıbrıslı Rumların geride bıraktıkları uygun kumaşlardan, yorganlar yapılması emredilmişti. Yeni gelenler, kendilerine verilen yorganların zamanında Rumların giydiği elbiseler, pijamalar ve çamaşırlardan yapılmış olduğunu biliyorlardı. Yani, bu yorganları kullandıklarında, Kıbrıslı Rumlarla "fiziksel" temas kurmuş olacaktı. Yerleşimciler için, yorganlar düşman imgeleriyle bağlantı nesneleri halini almıştı. Bizi başkalarına derinden bağlayan yalnızca sevgi değildir; nefret de çok güçlü bir bağdır. Nasıl ki sevdiklerimizin öte dünyaya göçmesinin yasını tutmak zorundayız, aynı şekilde içtenlikle nefret edilen kişiler veya şeyler yitirildiğinde de yas tutmamız gerekir (her ne kadar genelde bunu yadırmaya çalışsak da). Kıbrıslı Rumlar güneye kaçarken travmatize olmuşlardı, ancak yorgan yakan Kıbrıslı Türkler onların trajedilerine hiçbir empati duymuyorlardı. Bu tür durumlarda bu tipiktir. Yine de, elem ve şok duyguları içindeyken bile, Kıbrıslı Türklerin bu bağlantı nesnelerini yakmaları ve gerekli yas sürecini yaşamaksızın, zihinlerinde düşmandan çabucak ve kesin

biçimde ayrıldıkları yanılısamasını yaratmaları psikolojik açıdan elzemdi.⁴⁶

Kıbrıslı Türkler, Kaçavara ailesi gibi iç sürgündüler, çünkü yeni yerleşimleri yine Türk idaresi altındaydı. Aynı etnisiteden insanlar arasındaydılar ve yeni bir dil öğrenmeleri gerekmiyordu. Ama adanın güneyindeki asıl evlerinde ve topraklarında artık Kıbrıslı Rumlar yaşadığı için, yas süreçleri Rumlarla aşırı meşgulliyeti de içeriyordu. Bir yıl sonra, nasıl uyum sağladıklarını anlamak üzere yine Ahmet'le aynı köyü ziyarette gittik. Yorgan yakma meselesi geride kalmıştı belki ama, köyün orta yerinde bir yıl önce fark ettiğim çöp yığınının iyice yükselmiş olduğunu gördüm; sanki çöpten yapılma bir heykel gibiydi. Bu yığın, Kıbrıslı Rum köylülerden kalan eşyalardan oluşuyordu. Yırtık terlikler, kırık kapacak, kumaş parçaları ve daha dokunaklısı, savaş sırasında kaçmış bazı Kıbrıslı Rumların ve çocuklarının solmuş resimleri aradan seçiliyordu. O sırada, akrabalarıma, dostlarıma ve diğer Kıbrıslı Türklere dehşet uyandırıcı şeyler yaptıkları için genelde Kıbrıslı Rumlara karşı öfke duyduğum halde bu resimleri görmek beni duygulandırmıştı.

Bu dev çöp yığınının yeni yerleşimcilerin kendilik duygularını şimdi kendi yaşadıkları evlerin ve toprakların asıl sahipleri olan Rumların imgeleriyle bağlantılandığını düşündüm. Onların gözünde, kaçmış olan Rum köylüleri, geçmişte onlara ıstırap çektirmiş olan bütün Kıbrıslı Rumları temsil ediyordu. Ne var ki, yeni gelenlerin, oraların ilk sahiplerinin yerine geçmiş olmaktan duydukları suçluluk yüzünden, Rumların imgeleri zihinsel olarak terk edilemiyordu. Belli ki dev çöp yığını ciddi saldırganlık duygularının yatırıldığı ortak bir bağlantı nesnesiydi. Köy meydanında, kahvehanedekilerin gözünün önünde "ortalık yerdedi." Çöp yığını, yorgan gibi, kullananların cildiyle fiziksel temas edecek kişisel bir şey olmasa da, yas tutma sürecinin gerçek an-

46 Volkan, *Cyprus-War and Adaptation*, Bölüm 6.

lamda dışsallaştırılmasına izin veriyordu. Daha önce de belirttiğim gibi, sığınmacıların oral ve anal ruh durumlarına gerilemeleri ve yaşadıkları ortamı kirletmeleri tipiktir. Ama bu çöp yığınının ortak bir bağlantı nesnesi olarak kendine özgü bir anlamı daha vardı.

Kahvehanede oturup çöp yığınının konuşurken, Ahmet bu konuda kendisinin ve Kıbrıs Türk hükümetinin yeni yerleşimcilerden nasıl usandığını dile getirdi: “Bu rezillikten kurtulmak için tek ihtiyaçlarının bir teneke gaz ve bir kibrit olduğunu söylemekten dilimizde tüy bitti, ama hiç kulak asmıyorlar. Bu çöp yığınının orada tutmanın sağlığa zararlı olabileceğini anlatan sağlık görevlileri gönderdik, yine de laf anlamıyorlar.” Hükümet bunu bu kadar dert ediyorsa, kolayca dışarıdan birini gönderip bu rezilliği temizletebilirdi, diye düşündüm. Belli ki bunu yapmamışlardı. Hükümetteki insanların da bilinç dışında bu ortak bağlantı nesnesinin psikolojik önemini kavramış oldukları için mi buna dokunmadıklarını merak ettim.

Yedi yıl sonraki ziyaretimde köyün görüntüsü muazzam değişmişti. Lefkoşa ile Gazimagusa arasındaki anayoldaki kocaman reklam tabelasında, bir benzin markasının reklamını yapan, gelip geçen yolcuları benzin almaya çağıran yarı çıplak kadın resimleri asılmıştı. Köyün orta yerindeki çöp yığını gitmişti. Reklam tabelasının yakınlarında küçük lokantalar ve hatta bir gece kulübü açılmıştı. Buradaki ilk çalışmalarımın üzerinden otuz yıl sonra, bir-iki yıl önce, köye bir kez daha gittim. Garip biçimde, konuştuğum insanların hiçbiri yorganların yakılmasını ya da çöpten dev “heykeli” anımsamıyordu. Belki bazıları, tutulması zor yasalarının anısını bastırmıştı, bazıları da Kıbrıslı Türklerle Rumlar arasındaki ilişkide yeni gelişmelere kendilerini kaptırmıştı.

Hem Tiflis Denizi’nde hem de Kuzey Kıbrıs’taki sığınmacılar zorla sürgün edilmişlerdi. Ama, “ötekilerin” elinde travmatize olan topluluklar üzerine kırk yıldır yaptığım gözlemlerde, sığınmacı olmak için insanların ille de fiziksel olarak yer değiştirme-

ye zorlanmalarının gerekmediğini fark ettim. Aynı yerde yaşamayı sürdürseler bile, tanıdıkları çevre “sürgün edilmiş” olabiliyordu. Sözgelimi, bir yerin fiziksel görünümü muazzam biçimde değiştiğinde, evler yıkılıp ağaçlar söküldüğünde veya tarlalar düşmanlar tarafından yakıldığında, kaybedilen insanların ve şeylerin imgeleriyle cebelleşen insanlar süreğen yasa girebilirler. Suçluluk, utanç ve aşağılanma yaşarlar, kısacası sığınmacı psikolojisi geliştirirler. Sözgelimi, Kosova’nın Gjakova köyünde Arnavutluk sınırında 740 Arnavut aile yaşamaktaydı. Slobodan Miloşeviç’in önderliğindeki Sırplar köye saldırdıklarında, iki yüz kişiden fazla insan öldürdüler, geride 138 dul kadın ve dört yüz yetim çocuk bıraktılar. Sağ kalanların birçoğu da sakatlanmıştı. Katledilen mağdurların cesetlerinin Gjakova’daki fırınlarda yakıldığı anlatıldı. Bunun anlamı, dullar, yetimler ve travmatize olmuş diğer köylülerin her sabah kalkıp öldürülen kocaları, babaları ve diğer akrabalarının küle dönüştüğü binaları görmeleri idi. Köylüler için eskiden tanıdık olan fiziksel çevre “sürgün edilmişti” ve kendileri de gerçek sığınmacılar gibi davranır olmuşlardı.

Benzer şekilde, 2004 güzünde, ABD, Iraklıların isyan çıkardıkları gerekçesiyle, Fırat kıyısında tarihi bir kent olan Felluce’ye çıkartma operasyonu başlattı. Amerikan askerleri yüzlerce evi yerle bir ettiler ve şehrin tamamını oturulamaz hale getirdiler. Şehri isyancılardan “temizledikten” haftalar sonra, Amerikalılar bazı Iraklıların (ilk başta yalnızca 1.400 kişi) geri dönmelerine izin verdiler. Bu insanlar, şehirlerini “sürgüne gönderilmiş” halde buldular. Öfke, kin ve çaresiz bir engellenmişlik duygusu egemendi. Gjakova’da olduğu gibi, kendi evlerinde sığınmacı durumuna düşmüşlerdi. Korkarım Felluce halkı “yitik” şehirlerinin yasını tutmakta epey zorlanacak.⁴⁷

47 Burada, Felluce’de herhangi bir araştırma yürütmediğimi belirtmek isterim. Başka bölgelerde kazandığım deneyimleri kullanarak, bu kentin halkının psikolojik olarak neler yaşayabileceğini öngörebiliyorum.

Sığınmacılarda olduğu gibi, tanıdıkları fiziksel çevre ellerinden alman insanlar da bağlantı nesneleri kullanırlar. Bu tür bir bağlantı nesnesi, Avusturyalı mimar ve ressam Wolf Werdigier'in bir resminde dramatik olarak kendini gösterir.⁴⁸ Werdigier Viyana'da yaşayan bir Yahudi'dir. II. Dünya Savaşı sırasında, babası, babasının ilk karısı ve adı yine Wolf olan küçük oğulları toplama kamplarına gönderilmişler. Orada, küçük oğlan ve annesi Naziler tarafından öldürülmüş, ama Werdigier'in babası sağ kalmayı başarmış. 1945'te, savaş bittikten sonra Hristiyan bir hemşireyle karşılaşmış ve evlenmişler. İkinci oğlu, Wolf Werdigier dünyaya gelmiş. Werdigier Yahudi olarak yetiştirilmiş, ama iki kız kardeşi Hristiyan yetiştirilmiş.

Werdigier psikanalitik kavramları çok iyi bilir ve ulusal, etnik ya da dinsel çatışmalarla ilgili psikanalitik kavramların resimlerini yapmanın bu tür çatışmaların psikolojisinin anlaşılmasına katkıda bulunabileceğine, bunlar hakkında düşünmek üzere yeni yollar açabileceğine ve hatta barışçıl çözümlerin kapısını aralayabileceğine inanır. Resimleri Kudüs, Tel Aviv, Ramallah, Viyana ve New York'ta sergilenmiştir. *Toprağın Gücü* isimli tablosu, gözleri kapalı, ağzı açık, ıstırapla kıvranan bir adamın yüzünü göstermektedir. Boynundan aşağı bütün bedeni toprağa gömülüdür. Başının etrafında, beş tane eski tarz ev anahtarı topraktan fışkırmıştır. Werdigier bana, evleri İsrail buldozerleriyle yerle bir edilen Filistinlilerin, ev anahtarlarını nasıl bağlantı nesnesi olarak sakladıklarını açıklamıştı. Werdigier'in tablosu, insanların geniş grup kimliği adına yaşadıkları ıstırapları sözlerden çok daha iyi anlatıyor.

Bir sonraki bölümde, Güney Osetya'nın Gürcülerin Tshinval, Güney Osetyalıların Çinval adını verdikleri başkentinde yaptığım

48 Wolf Werdigier, *Hidden Images: Palestinians and Israelis – An Archeology of the Unconscious* (Viyana: Cultural Department, Austrian Federal Ministry of Education, 2003).

gözlemleri paylaşacağım.⁴⁹ Bu şehir Josef Stalin'in doğum yeridir. Stalin'i büyük bir tarihsel figür olarak görmeye devam eden birçok insanın bulunduğu Gori'nin kuzeyindedir. Gürcülerle Güney Osetyalılar arasında çıkan, Bölüm 1'de kısaca anlattığım 1991-92 savaşından sonra, Tshinval bir anlamda "sürgüne gönderilmişti." Gerçekten de bu şehirde yaşayan Güney Osetyalılarda bir sonraki bölümde araştıracağım bir sığınmacı psikolojisi gelişmişti. Gelecek bölümdeki tartışmanın önemli olmasının bir nedeni daha var. Güney Osetyalıların yaşadığı travmayı tanımlarken, okura, komşu etnik gruplar arasındaki çatışmalarda genellikle her iki tarafın da acı çektiğini anımsatmak istiyorum. Ayrıca, okurların, geniş gruplarda kendi geniş gruplarına topluca uygulanan veya kendi gruplarının uyguladığı psikolojik etkilere diğerlerinden daha "bağışık" insanların daima bulunacağını da anımsatıyorum. Böyle bir bireyi inceleyerek, bireysel psikolojiyle grup psikolojisi arasındaki farkları netleştirmeye çalışacağım.

Geniş grup psikolojisi derken, genel ortak psikolojik görün-gülerden söz ediyorum. Açık ki, geniş grup tek bir beyni veya ak-lı olan canlı bir organizma değildir, tam anlamıyla bir birey gibi de hareket etmez. Yine de bazı paralellikler vardır. Bunun için ayrı bir söz dağarcığı bulunmadığından, bireysel psikoloji için kullanılan terimleri geniş grup psikolojisine de uyarlayacağım. Sözgelimi, bireyin klinik bir ortamdaki yas tutma sürecini ve gerilemesini yakından inceleyebiliriz. Ama geniş gruplar da "yas tutar" ve "gerilerler."⁵⁰ Geniş grupların yasında ve gerilemesinde bireysel yas süreci ve gerilemenin bazı yansımalarını görürüz, ama yine de geniş grubun yas süreci ve gerilemesi yalnızca genel ortak toplumsal, politik ve askeri eğilimlerinde ve fiziksel, çevre-sel değişikliklerde gerçek anlamda gözlenebilir. Totaliter bir re-

49 Bu "küçük" farklılığın aslında çok önemli olduğuna kuşku yok. Ben burada Gürcülerin kendi kullandığı biçimiyle "Tshinval" olarak kullanacağım.

50 Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies*; Kanbağı; ve Körü Körüne İnanç.

jim altında yaşayan ya da sığınmacılardan oluşan bir geniş gruba baktığımızda, grubun gerilemiş olduğunu söylememize yardımcı olacak pek çok bireysel ve toplu davranışla karşılaşırız. Geniş grubun gerilemiş olduğu bu tür durumlarda grup içindeki bireyler, bireyselliklerini bir dereceye kadar kaybederler, lider(ler)ini körü körüne izler ve geçerliliğini sorgulamadan politik propagandayı içselleştirmeye yatkınlaşırlar. İlk olarak Sigmund Freud'un ortaya attığı kitle psikolojisi tanımı bu görüngüyü özetler. Ama, Freud bunu geniş grubun gerilemesi şeklinde adlandırmaz ve grup içindeki bazı bireyler gerilerken bazılarının neden gerilemediklerini açıklamaya da kalkışmaz.⁵¹

Gerilemiş bir geniş grubun her bireyi aynı tarzda bireysel gerileme sergilemez ancak sırf bu yüzden toplu psikolojik davranışların geçersiz olduğunu öne süren gözlemlere ve kuramlara da inanmıyorum. Belli koşullar altında, gerilemiş geniş gruplar içindeki bazı bireyler (genelde muhaliftirler) kendileri gerilemez ya da genel halktan farklı biçimlerde gerilerler. Sözgelimi, çalışmalarım sırasında tanıştığım bir Gürcü olan Nodar Şarveladze, hem Sovyetler Birliği çatısı altında yaşarken hem de Gürcistan bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra, birey olarak duygu ve düşüncelerine sahip çıkmayı başarmıştı. Anlatacağım gibi, Tshinval'deki çeşitli toplumsal olayları gözlemlememde anahtar rol oynadı ve beni hayranlık uyandırıcı (bazıları da ürkütücü) Güney Osetyalılarla tanıştırdı. Bunlar arasında genç güzel bir hanım olan Irene Bekoeva da vardı. Sonraları, Irene'nin ilk çocuğu Saşa'nın (Aleksander) fahri "dedesi" olma mutluluğunu da yaşadım.

51 Sigmund Freud, "Group Psychology and the Analysis of the Ego," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* cilt 18 içinde (Londra: Hogarth Press, 1921-1955).

BÖLÜM 5

“SOFİ’NİN SEÇİMİ’Nİ OKUDUNUZ MU?”

Psikoloji profesörü olan Nodar Şarveladze, yuvarlak yüzlü, genellikle sevimli bir gülümsemeyle dolaşan, saçları beyazlamasına karşın kaşları esmer kalmış bir adamdır. Alametifarikası, kravat yerine kullandığı fular ve gözlüklerinin kenarından sarkıp fularının altında kaybolan zincirdir. Sanki klasik bir dalgın profesör tiptemesi dersiniz. Fazla iri cüsseli bir adam değildir, ama Gürcistan’ın “toplumsal rehabilitasyonu” adını verdiği çalışmalarını benim gözümde onu devleştirmiştir. Kendini gözleme gücü çok yüksek olan Nodar, politik hırsları olmayan “sıradan” bir adamken, vatandaş diplomat ve sağaltıcıya dönüşmüş diğer insanların da temsilcisidir.

Nodar, Gürcistan-Türkiye sınırına yakın Batum’da 1945 yılın-

da doğmuş. Dört kardeşin en büyüğüymüş. 2000 yılında ölmesinden önce tanışma fırsatı bulduğum babası, fazla entelektüel ilgileri olmayan bir kamyon şoförüymüş. Nodar'ın hiç karşılaşmadığım annesi, bir kitap kurduymuş. Nodar annesine çekmiş, o da sıkı bir okuyucu ve kitap koleksiyoncusu. Gençliğinde hemşerisi Jozef Stalin'e büyük hayranlık beslemiş. On bir yaşındayken bile, göstericiler Tiflis'te hükümet aleyhtarı protestolar yaptığında, saldırganlara karşı koruyabilmek amacıyla gidip Stalin'in heykeline kendini siper edermiş. Komünist Parti'nin Şubat 1956'da düzenlenen 20. Kurultayı'nda, Nikita Kruşçev tarafından Gürcistan'ın öz oğlunun açıkça suçlanması ve ardından Sovyetler Birliği'nin her yerinde yürütülen Stalin karşıtı kampanyalar, Nodar da dahil olmak üzere Tiflis'li çok sayıda öğrenciyi Stalin'den soğutmuş. Buna rağmen Stalin heykelinin kaldırılmasını önlemek üzere gösteriler düzenlediklerinde, Sovyet yetkililer tanklar göndererek Tiflis'in ana caddesinde düzinelerce insanı öldürmüş, yüzlercesini yaralamış.

Nodar, Stalin'in imgesine olan bağlılığını sorgulamaya ve kendini devlet propagandasının etkisinden kurtarmaya 1963 yılında başladığına inanır. Annesinin etkisi altında, kendi kendine felsefe çalışmaya başlayarak, Platon, Aristoteles, Schopenhauer ve Nietzsche'nin eserlerini okumuş. Aynı sıralarda, "sahâflarda" Freud'un çalışmaları üzerine kitaplar bulunca, Sigmund Freud ve Carl Jung'u keşfetmiş. Freud'un erken eserlerinin çoğu uzun süre önce Rusça'ya çevrilmiş olmasına karşın, Gürcistan'da ve Sovyetler Birliği'nin geri kalanında yasaklanmış. Bu kitaplar Nodar'ı büyülemiş ve insan doğasının yanı sıra, totaliterlik ve milliyetçilik gibi toplumsal süreçler üzerine de kafa yormaya başlamış. Nihayet Moskova'ya gitmiş ve psikoloji öğrencisi olmuş. Yabancı psikologlarla tanışma hevesi sayesinde, 1966 yılında Kremlin'deki bir resepsiyona davetiyesiz girmeyi başarmış ve burada konferans vermek üzere gelmiş olan ünlü Jean Piaget'yi görmüş.

Zihninin ciddi bir eğitimden geçmesi gerektiğini hissetmiş; tıpkı ciddi bir satranç oyuncusu ya da korkusuz bir dağcı olmak için aldığı eğitimler gibi. Satranç oynarken veya dağa çıkarken her hamlenin, her adımın düşünülmesi gerekir. Nodar, kendi yaşamında da sıradışı adımlar atmaya başlamış. Fransızca öğrenmiş ve bu sayede, Leonid Brejnev'in iktidara gelmesinin ardından Sovyetler Birliği'nden ayrılabilmiş. Bir yıl Fransa'da toplum psikolojisi okumuş ve bazı psikanalitik kuramları öğrenmiş. Yasadışı olmasına karşın, 1980 yılında Tiflis'te özel psikoterapi muayenehanesi açmış. İnsan doğası üzerine daha çok şey bilmeye ve başkalarına yardımcı olabilmeye kararlı olduğu için, özgürlük ve sorumluluk kavramları üzerine giderek daha çok eğilmiş. Mihail Gorbaçov *glasnost* ve *perestroyka* programını açıkladığında, bağımsızlık hareketinde doğrudan yer almasa da, yeni ifade ve bilgi alma özgürlükleri vaat eden reformları sevinçle karşılamış. Bu yüzden de, Gorbaçov, bu kitabın başında anlattığım 9 Nisan 1989 Tiflis katliamının sorumluluğunu almayı reddedince derin bir düş kırıklığı yaşamış.

Bu travmatik günden birkaç ay sonra, Nodar kendini komşu Ermenistan'da, yirmi beş bini aşkın insanın öldüğü depremden etkilenenlere yardımcı olmaya çalışırken bulmuş. "Adeta arındırıcı bir deneyimdi," diye anımsar. Gençliğinde Stalin'e duyduğu bağlılık; travmatize olmuş insanlara yardımcı olabilmek için elinden geleni yapmaya kendini adanmış. Sovyet liderin Tiflis katliamına verdiği tepki konusunda çelişkileri sürmekle birlikte Nodar, Gorbaçov'un "yeni düşünce"sini desteklemeye başlamış ve liderin fikirlerini hemşerilerine tanıtmak üzere televizyona bile çıkmış. Ancak, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Nodar etnik ve dinsel farklılıkların eski "imparatorluğun" dört bir yanında alevleneceğini ve şiddetli çatışmalar çıkacağını önceden sezmiş. Gürcü milliyetçiliğinin güçlenmesini endişeyle izlemiş, Gürcistan'da patlayan büyük etnik çatışmaları öngörmüş.

1990'ların başlarında, Gürcistan'da, Nodar'ın deyişiyile, "Tanatos, Eros karşısında galip gelmişti." Nodar da bir yurttaş olarak yıkım ve ölüme karşı eyleme geçmenin kendi sorumluluğu olduğunu hissetmeye başlamış, toplumsal çeşitlilik ve çatışma psikolojisini anlamak üzere araştırmalara girişmiş. İsrail'de bazı akademik çalışmalar yapıp Gürcistan'a döndüğünde, dostlarından bazılarının etnik savaşlarda psikolojik olarak yaralanmış olduklarını derin bir acıyla fark etmiş. Her yer iç sürgünlerle doluymuş. Tiflis'teki Norveç Sığınmacı Konseyi'ni (NRC) ziyarete gitmiş, hemen bir gün içinde bir teklif hazırlayarak onlar için çalışmayı önermiş. Bana Tiflis Denizi'ndeki gözlemlerimde yardım etmiş olan psikolog Jana Javakışvili, Manana Gabaşvili ve kendi kızı Nato Şarveladze dahil on beş arkadaşını bir araya getirmiş. Grubunda ayrıca Nino Makaşvili, Zurab Berberaşvili ve Rezo Jorbenadze gibi psikiyatrlar da yer almış. Tanınmış bir senarist olan dostu Amiran Dolidze de ona katılmış. İnsan Gelişimi Vakfı'nı (FDHR) kurmuşlar. FDHR'nin ilk girişimleri, ülkenin çeşitli yerlerindeki Gürcü iç sürgünlere hizmet götürmek olmuş. Kaçavara ailesinin yerleştirildiği Tiflis Denizi, bir Stalin müzesinin yanı sıra kent meydanında dev bir Stalin heykelini barındıran Gori de bu yerler arasındaymış.

Nodar, Gori'de iç sürgünlerle çalışırken, yaşlı bir adamla karşılaşmış. Yaşlı adam ona şunu sormuş: "Güney Osetyalıların da bize sağladıklarınıza benzer ihtiyaçları olduğunu biliyor musunuz? Ne de olsa onlar da çok örselendiler..." Çok şaşırان Nodar, Gürcistan'la Güney Osetya arasında belli müzakerelerden sorumlu bir Rus generaliyle bir toplantı ayarlamış. Bekleme odasında beklerken, generalin kendi kesesini doldurmak amacıyla insanların sefaletinden yararlanma çabalarına istemeden kulak misafiri olunca büyük şok yaşamış: General, barışı sağlamak yerine, savaşan iki grup arasında yasadışı ticaret ilişkileri kurmaya çalışıyormuş. Generalle konuşmak üzere içeri çağrıldığında, Nodar bazı toplumsal rehabilitasyon programları için Güney Osetyalılarla iş-

birliğı yapmak üzere Tiflis'ten adam getirtme önerisinde bulunmuş. General, Güney Osetya parlamentosunun o zamanki başkanıyla konuşma sözü vermiş, ama Nodar ne generalden ne de Güney Osetyalılardan bir daha hiç haber almamış. Bunun üzerine kendisi eyleme geçmeye karar vermiş. Bir sabah, tek başına Tshinval'e gitmek niyetiyle NRC otomobillerden birini almış. Bunun, tehlikeli bir hamle olmakla birlikte, şart olduğuna inanıyormuş. Tshinval'de, NRC aracılığıyla bazı Güney Osetyalı öğretmen ve psikologlarla tanışmış. Birlikte, ilk ortak Gürcü-Güney Osetya çatışma çözümü projesinde, bir grup Gürcü ve Güney Osetyalı genci (erişkinlerin gözetiminde) iki haftalık bir yaz kampında bir araya getirmeyi tasarlamışlar.⁵² Çok geçmeden, Gürcistan'da bulunan NRC, programın finansmanı için onay vermiş.

Nodar'ın bu kadar kısa süreli bir girişim konusunda çelişkileri olmuş; FDHR ve Güney Osetyalı ortaklarının böyle duyarlı bir sürece kılavuzluk etme konusunda hiçbir deneyimleri yokmuş.

52 Bu türden bireyler arasında "çatışma çözümü" son yıllarda rağbet görür oldu. ABD ve Avrupa'daki çeşitli uluslararası örgütlerin desteklediği birçok inisiyatif, programlardan birinin deyişiyle, "etkileşim yoluyla anlayışı artırmak" üzere düşman gruplardan gençleri bir araya getirdi. Ne var ki, özenli bir hazırlık aşaması ve bilgiye dayalı bir strateji olmadığında, bu tür karşılaşmaların yarardan çok zararı olabilir. Örneğin, Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Rumlardan oluşan bir grup genci, 2004 yılında iki taraf arasındaki sınırın açılmasından önce ABD'de bir kampta bir araya getirdiğimizi düşünelim. Yabancı bakıcıların (mantıklı hedefleri çocukların birbirlerini "sevmesini" sağlamak olan Amerikalılar) baskısı altında çocuklar kampta birlikte oynardı ve birbirlerini insan olarak algılamaya başlardı. Ama, birkaç hafta sonra Kıbrıs'a döndüklerinde, politik gerçeklik belki e-posta dışında daha fazla iletişim kurmalarını engellerdi. Çocukların aklı iyice karıştırdı: ABD'deki kamp kendi yurtlarında korumaları mümkün olmayan bir ruh hali yaratmış olurdu. Ne kadar eğlendiklerini anlatsalar ya da "düşman" çocuklarla e-posta yoluyla teması sürdürseler, kendilerini hain gibi hissederlerdi. Yani, çocukların uzun vadeli psikolojik iklimleri titizlikle dikkate alınmadığında bu tür karşılaşmalar olumsuz sonuçlar doğurabilir ve hatta genç insanların aklını daha da karıştırıp kin beslemelerine yol açabilir.

Batum yakınlarında Karadeniz kıyısında bir tatil beldesi olan Kobuleti'deki kamp yerine giderlerken Nodar atletik, yakışıklı bir Güney Osetya delikanlısının yanına oturmuş. Çoğu Ortodoks Hristiyan olan etnik Osetler, İÖ 4. yüzyılda ovalarından Kafkaslar'ın eteklerine sürülmüş bir halk olan Alan'lardan geldiklerini düşünürler. 1990-92'deki kanlı çatışmalara dek, Gürcülerle görece barış içinde yaşamışlar. Grubu taşıyan otobüs yolda mola verdiğinde, Güney Osetyalı delikanlılar çok heyecanlanmışlar, çünkü daha önce ne denizi ne de böyle verimli, bakımlı portakal bahçelerini görmüşler. Nodar, kendini yanındaki çocuğa şunu söylerken bulmuş, "İşte görüyor musun Gürcistan'ımız ne kadar güzel bir ülke!" Bu sözler ağzından çıkar çıkmaz, delikanlıyla bir rekabet duygusuna kapılmış olduğunu ve ona üstün çıkmaya çalıştığını anlamış. Fark etmiş ki, bilinçli olarak "düşmana" yardım etmek isterken bile, kişi bilinçdışında zıt duygular taşıyabilir, hatta bunları eyleme dökebilir. Nodar, etnik çatışma zamanlarında insanların kendi geniş grup kimlikleriyle düşman grubun kimliği arasındaki farklılıkları hemen nasıl görüverdiğine hayret etmiş. Kendi halkı adına orada olan ve halkının ortak kimliğini temsil eden gence, Gürcülerin Güney Osetyalılardan daha iyi olduklarını gösterme arzusu taşıdığını kendine itiraf etmiş.

Kobuleti'de, Nodar, mucizelerin hemencecik gerçekleşmeyeceğini anlamış ve geniş grup çatışmalarının körüklenmesinde kimlik meselelerinin oynadığı rolü kavramaya başlamış. Güney Osetyalıların baş gözetmeni, Phillip adında bir adam, çocukların önünde Gürcülerle ilgili düşmanca laflar edip duruyormuş; oysa çocuklar çatışmanın alevlenmesi değil, güya çözülmesi adına orada bulunuyorlarmış. Nodar, kızı Nato ve onlarla birlikte Kobuleti'ye gelmiş olan FDHR'den çalışma arkadaşı Jana da Phillip'in oraya kavga çıkartmaya gelmiş olduğunu ve araya girecek tarafsız birileri olmadığını sezmışler. Nihayet, Nodar'ın sabrı taşmış ve Phillip'in uzun nutuklarından birini keserek sert bir sesle susmasını ve çocukların konuşmasına izin vermesini istemiş.

Phillip önce öfkeyle çekip gitmiş, ama çok geçmeden dönmüş ve sesini çıkartmadan oturmuş. Kuşkusuz Phillip hiddetini sessiz kalarak ifade ediyordu ama Nodar, Phillip'in ruhunu "öldürmüş" olduğu için vicdan azabı duymuş. Kobuleti gezisinden kısa süre sonra Phillip bir araba kazasında ölmüş. Nodar'ın Güney Osetya'daki asıl temas kurduğu kişi o olduğu için, programın yeniden hayata döndürülmesi zaman almış. Tshinval'e daha sonraki bir gidişinde nihayet Venera Basişvili ile tanışabilmiş. Gürcüler Basişvili'ye sonraları "Güney Osetyalıların Nodar'ı" adını vermişler, o da Nodar gibi Gürcistan'la Güney Osetya arasında insani bir bağ kurulması için çok çalışmış.

Mayıs 1998'de Gürcistan'a gittiğimde, Nodar Şarveladze ve Yuri Urbanoviç sabahın üçünde beni Tiflis Havaalanı'nda karşıladılar. Yuri, CSMHI temsilcileri (Andy Thomson, Yuri ve ben) ile FHDR üyeleri (Nodar, Jana, Manana, Nato, Nino, Zurab ve diğerleri) arasında bir toplantının hazırlıklarını yapmak üzere benden iki hafta önce Gürcistan'a gelmişti. İlk karşılaşmamızda Nodar, tipik sevimli gülümsemesiyle beni kucaklayarak Gürcü'ye benzediğimi söyledi, ona göre ben kesinlikle *jigari katsi* ("gerçek bir adam") idim. O gün daha sonraki saatlerde hepimiz FDHR bürosunda buluştuk. FDHR'nin Güney Osetyalılarla daha etkili barış çalışmalarının yürütülebilmesi ve her iki tarafın duygularını denetleyebilmesi amacıyla sürdürdüğü çalışmaya "yansız üçüncü taraf" olarak katılma anlaşması yaptık (yalnızca el sıkışarak).

CSMHI ve FDHR'nin ilk toplantılarından birinde, Nodar ve çalışma arkadaşlarını bir klinisyen kulağıyla dinlerken bilinç dışında Phillip'in ölümüyle, ona yönelik saldırganlıkları arasında bağlantı kurduklarını sezdim. Bu değerlendirmem doğruysa, Güney Osetyalılarla sürdürdükleri çalışmaların itici gücü en azından kısmen, suçluluk duygusuydu. Başka bir deyişle Nodar, Phillip'i susturmakla onu "öldürmüş olduğu"nu hayal etmişse ve bu fantezisi Phillip'in ölümcül kazasıyla "gerçeğe dönüşmüşse," Güney Osetyalılara, özellikle de ortak projelerinin hedefi olan ço-

cuklara yardım ederek kefarete ödemeleri gerektiğini hissediyor olabilirlerdi. Ne var ki, bilinçdışı suçluluk duygusuyla yapılan iyilikler potansiyel olarak karışık psikolojik sonuçlar doğurabilir: Kendilerini suçlu hissedenler, farkında olmaksızın kendilerini cezalandıracak tarzda davranabilirler ve “öteki” ile eşit olarak ilişki kurmaları imkânsızlaşır. Birbirine eşit yaklaşma özgürlüğü bulunmadığında, muhalif grupların üyeleri gerçekçi müzakereler ya da işe yarar ortaklıklar üretemezler. Gerçek elseverlikte (alt-ruizm) bu mazoşizm ögesi yoktur, bu yüzden de kendi kendini sabote etmek söz konusu değildir: Ancak kişi suçluluk duygularının farkına vardığında ve “öteki” için gerekenden (hatta belki mümkün olandan) fazlasını yapma gereksinimi üzerinde derinlikli çalışabildiğinde gerçekten elcil etkinliklerde bulunabilir. Neyse ki bu kez Andy, Yuri ve ben Phillip’in ölümünün psikolojik sonuçlarının açığa çıkmasına yavaş yavaş yardımcı olabildik, bu da FDHR üyelerinin suçluluk unsurlarından kurtulmuş elseverlik duygularının pekişmesine yol açtı.⁵³

Gürcistan ziyaretlerime başladığımda, Gürcülerle Güney Osetyalı yetkililer arasında ne resmi görüşmeler ne de kapalı kapılar

53 Gürcistan’a 1998 Mayıs’ında başlayan ziyaretlerim sırasında, FDHR’nin travma sonrası toplumsal meselelerin ele alınmasında giderek nasıl daha güçlü bir gereç haline geldiğini yakından gözlemledim. Nodar Şarveladze ve meslektaşları, Güney Osetyalı muadilleriyle diyalog yolları açmanın yanı sıra, Tiflis ve Gori’deki Gürcü iç sürgünler için programlar da geliştirmişlerdi. Gürcistan-Abhazya “sınırında” ortaya çıkan yeni sürtüşmeler yeni bir orselenmiş sığınmacılar dalgasına yol açtığında, FDHR her seferinde akut durumla baş etmek üzere oradaydı. Nodar’ın kendisi de Abhazlarla yüz yüze görüşmelere katılan Gürcü ekibin içinde olmuştı. Ruslar Çeçenistan’a girdiklerinde, sekiz bin Çeçen sığınmacı Kuzey Gürcistan’a kaçmış, daha önce oraya gelmiş olan yedi bin kadar Çeçen’e katılmışlardı. Kuzey Gürcistan’a yolculuk bir hayli tehlikeli olmakla beraber, Nodar ve meslektaşları bu insanlara yardım etmenin yollarını bulmuşlardı. Bugün de hâlâ derinden travmaya uğramış bölgelerinde “toplumsal rehabilitasyon” adını verdikleri çalışmalarını büyük emeklerle sürdürüyorlar.

ardındaki konuşmalar bir yere varabiliyordu. Sonraları, Tiflis'teki ABD Büyükelçiliği'nden üst düzey bir görevli bana Amerikan ve Rus hükümetlerinin, artık çatışma yüzünden insanlar ölmediği için Güney Osetya meselesine karışmama kararı aldıklarını söyledi. Bu görevlinin aldığı bilginin doğru olup olmaması hiç önemli değil. Hiçbir Amerikalı görevli Güney Osetya'ya gitmiyordu. Tiflis'te karşılaştığımız, ABD devletiyle şu veya bu şekilde ilişkili Amerikalıların hepsi de CSMHI akademisyenlerinin Tshinval'e gitme planlarına şaşıyorlardı, onların gözünde burası tehlikeli bir yerdi.

Andy, Yuri ve bana Tshinval'de uluslararası sığınmacı örgütlerinin bazı temsilcilerinin bulunduğu ve buradaki Güney Osetyalılar için ev ve kamu binaları inşa etme girişimleri başlatıldığı söylendi. Ne yazık ki, bazı müteahhitler inşaatlarda malzemedan çalmışlar, toplanan paraları kendi ceplerine atmışlardı. Bunun sonucunda, yapılan evler Tshinval'in sert kışına karşı hiçbir koruma sağlayamıyordu. Gürcistan'daki sivil çatışmalarla ilgili herhangi bir kamu soruşturması veya gerçeği araştırma komisyonu oluşturulmuş değildi. Gürcülerle Güney Osetyalılar arasında kişisel etkileşimleri güçlendirme adına ciddi girişimler de yapılmamıştı. Ta ki Nodar'ın FDHR ile Venera Basişvili arasında bir ortaklık kurmak üzere cesur girişimine kadar. Venera Basişvili, Sovyetler döneminde Güney Osetyalı gençler için eğitim ve sosyal etkinlik merkezi olarak kurulmuş Tshinval Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nın müdiresiydi.

İlk gidişimde, Tshinval'e iki araba ile Gori'den geçerek gittik. Bu arada, Stalin'in heykelinin gölgesinin üzerimize düşüşünü hissettik. Ben, Yuri ve Jana'nın içinde bulunduğumuz araba şoförlüğümüzü yapan senarist Amiran'a aitti. Amiran bana Sovyetler dönemindeki sinemacılıktan ve "Gürcü ekolünden" söz etti. Yazılan her senaryonun hükümet komitesi tarafından onaylanması gerekiyordu. Bir yazar, komünizmle veya Sovyetler Birliği'ndeki durumla ilgili fikirlerini açıkça ifade edemiyordu. Bu

yüzden, “Gürcü ekolü” daima simgesel dışavurumlar arar olmuştu. Komite üyelerini kandırabilmek için, Incil’den ya da mitolojiden simgesel dışavurum biçimleri ödünç alıyorlardı. Komite, senaristlerin Sovyet sistemini ve çalışan sınıfı yüceleştirmelerini istiyordu. Amiran’a, “Siz Gürcüler mutlu insanlarsınız,” dedikten sonra şunları ekliyorlardı: “Filmlerde insanların mutlu görünmelerini sağlayın.” Amiran, senaryolarında bu talimata uyuyor, insanları dış görünüşte mutlu gösterirken, yarattığı karakterin gerçek duygularını başka şekillerde ifade ediyordu. Sözgelimi, karakterlerden biri bir sepet kırık yumurta taşıyordu, kırılmış ruhunu simgeleyen.

Amiran 1980-85 yılları arasında beş Gürcü filminin senaryosunu yazmıştı. Oradaki aydınlar arasında tanınan ve saygı duyulan birisiydi. Ne var ki, Gürcülerin yeniden bağımsızlıklarına kavuşmalarından sonra, film çekmek için para bulunamaz olmuştu. Sovyetler zamanında Gürcüler yılda ortalama yirmi film çekiyorlardı; 1998’de ise yalnızca sekiz film çekilmişti. Amiran İngilizce bilmiyordu, ben de ne Gürcüce ne de Rusça konuşabiliyordum, ama her zamanki gibi Yuri yardıma gönüllüydü.

Daha önce, Yuri, Amiran ve ben, Tiflis’te Gürcü filmleri için Birleşik Sinema Sanatçıları Kumpanyası’nın bulunduğu binaya gitmiştik. Bahçede büyük Gürcü film yönetmenlerinin heykelleri vardı. Evet, içeride, kırmızı halılar ve rahat kırmızı koltukların olduğu bir izleme odası vardı, ama her şey dökülüyordu ve ortamın havası müthiş melankolikti. İzleme odasında oturduk ve Amiran’ın yazdığı, 1987 yapımı *Naylon Noel Ağacı* adlı filmi izledik. Ünlü Gürcü yönetmen Rezo Esadse tarafından yönetilmişti. Yuri diyalogları benim için çevirdi. Amiran’ın baskıcı rejimde, yaşamı ne kadar akıllıca simgeselleştirmiş olduğunu görebiliyordum. Nodar gibi Amiran da baskıcı bir siyasi düzende yaşamasına karşın, yazmak yoluyla bireyselliğini koruyabilmiş birisiydi.

Film, Noel için evlerine giden insanlarla dolu bir otobüste geçer. Herkes “mutlu”dur ama gerilemiş geniş grubu simgeleyen

kalabalık otobüsün gittiği yer hiçliktir. Bu arada, yolcular Sovyet liderliğini simgeleyen otobüs şoförünün umrunda bile değildir. Bir noktada polis otobüsü durdurur ve otobüsün içindeki gürültülü laklak bir anda ölüm sessizliğine dönüşür. Yolculardan birinin yanında, Gürcülerin “mutlu yaşamının” yalnızca sentetik bir taklitten ibaret olduğunu simgeleyen naylon bir Noel ağacı vardır.

Yeni Gürcistan’da, artık hiçbir geliri kalmayan Amiran, dostu Nodar’ın FDHR’ye katılma teklifini kabul etmişti. Bizi Güney Osetya’ya götürürken, üzerinde çalışmakta olduğu, “Tavan” adını verdiği yeni senaryosundan söz etti. “Başınızın üzerinde bir tavan varsa, bir eviniz var demektir; kaybolmuş değilsiniz. Biz Gürcüler son on yıldır yeni bir tavan arıyoruz,” diye açıkladı. Aklıma, geniş grup kimliği için kullandığı çadır benzetmesi geldi. Ressamlar, şairler, romancılar ve resmi psikanaliz eğitimi almamış diğer yaratıcı insanların insan doğasına ilişkin psikanalitik kavramları bu kadar çok “bilmesi” beni hep şaşırtmıştır.

Gürcistan-Güney Osetya sınırını ilk görüşümü asla unutmuyacağım. Yolun üstünde, trenyolu geçitlerinde olanlara benzer tahta bir bariyer vardı. Sınır muhafızları, bariyerin hemen yanındaki bir tür gözcü kulesinde duruyorlardı. Bariyerin etrafındaki arazide yüzlerce tır ve kamyon park etmiş bekliyordu, asık suratlı şoförleri de çamur deryasında geziniyorlardı. Bu sınırın Orta Asya’ya insan, para, yiyecek ve silahların aktığı bir kapı olduğuna dair güçlü bir izlenim edinmiştim. Sanki kanunsuzluk hüküm sürüyordu ve bu insanlar da kim olduklarını anlamaya, hangi etnik veya dinsel davanın yanında olmayı istediklerini bulmaya çalışır gibiydiler. Sınırdan geçerken hiçbir sorun yaşamadık. Şehrin binalarını ilk gördüğümde, bir kez daha, 1974 sonrası Lefkoşa’nın Türk kesimindeki belli mahalleleri anımsadım. Birçok binanın duvarında kurşun delikleri seçiliyordu. Şehrin altyapısı tümünden harap olmuştu. Çukurlarla dolu caddeler tenhaydı.

Nihayet, Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’na vardığımızda gördüm ki

orası da harabeye dönmüş. İnsan “saray” lafını işittiğinde genellikle kraliyet ailesinin kaldığı ihtişamlı bir bina gözünde canlanıyor ama Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’nın şimdiki halinin saraylıkla uzaktan yakından alakası yoktu. Avlusu park yerine çevrilmişti. İçeride, bir zamanlar çok şık olduğu belli mermer döşemeler kırık döküktü ve çalışanların odaları eski birkaç mobilya dışında çıplaktı. Girişteki holde Güney Osetyalı şair, ressam ve devrimci Kosta Ketagurov’un (1859-1906) bir büstü duruyordu; çeşitli Güney Osetyalı ve (şaşırtıcı biçimde) Amerikan edebiyatçıların fotoğrafları ve gazete kupürleri duvarlara seloteyle asılmıştı. Müdire Veñera Basişvili ve yardımcılarından bazıları, Amerikan edebiyatı üzerine derin bilgileriyle gurur duyuyorlardı. Gözde yazarları arasında Ernest Hemingway, William Faulkner ve Edgar Allan Poe’yu sayıyorlardı. Venera’ya (çevirmen aracılığıyla) Poe’nun öğrenim gördüğü ve Faulkner’in seminerler verdiği Virginia Üniversitesi’nden geldiğimi söylediğimde çok hoşuna gitti.

Venera, altmış yaşlarında, Güney Osetyalı kocasını bir süre önce kaybetmiş, yerli bir etnik Gürcü’ydü, ama kendisini Güney Osetyalı olarak görüyordu. Duygusal ve fiziksel yıkımların orta yerinde, Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’nın savaş ve Tshinval’in abluka altına alınması yüzünden örselenmiş Güney Osetyalı çocuklar için bir sağaltım yeri olmasına çabalıyordu. Gençliğinde tanınmış ve saygın bir eğitimciydi. Bugün güçlü politik konumlarda olan bazı Güney Osetyalılar, zamanında onun öğrencisi olmuşlardı. Bu yüzden bu ayrılıkçı bölgede politik nüfuzu olan bir kişilik olduğunu tahmin ettim; tahminlerim de az sonra doğrulandı. Venera’nın Nodar Şarveladze’nin Güney Osetyalı bir grup çocuğa psikolojik yardım sağlamak üzere birlikte çalışma önerisini kabul etmesi, yani “düşmanla” birlikte çalışmaya gönüllü olması çok cesur bir eylemdi. FDHR ile çalışan Gürcü psikiyatr ve psikologların Tshinval’deki meslektaşlarına göre daha fazla eğitimleri ve deneyimleri olduğu için, Nodar ve Tiflis’ten bazı meslektaşlarının NRC fonlarını kullanarak, ayda bir dönüşümlü olarak

Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'na gelmeleri ve Güney Osetyalı öğretmen ve psikologların çalışmalarını denetlemeleri kararlaştırıldı. Gürcülerle yaptıkları aylık seanslarda teknikleri öğrendikten sonra, Güney Osetyalı öğretmenler çocuklarla haftalık seanslar yapmaya başlayacaklardı.

Mayıs 1998'de Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'na yaptığımız o ziyarette Andy, Yuri ve ben yalnızca ekiple konuştuk, onların veya Gürcülerin çocuklarla yürüttükleri çalışmaları gözlemlemeye fırsatımız olmadı. Onlara, CSMHI'den bir ekibin çalışmalarını neden gözlemlemek istediğini açıkladık: Güney Osetyalı öğretmenlerin eğitimlerine yardımcı olmayı istiyorduk. Umudumuz, çocuklarla yaptıkları çalışmaların, yaşadıkları travmatik olayların etkilerine ve hatta gelecekte yeni bir şiddet dalgasının yaratacağı etkilere karşı onlarda bir tür "aşılama" sağlamasıydı. Bizimle-ortak olmayı kabul ettiler. Tüylar ürpertici Gürcistan-Güney Osetya sınırında gördüklerimizle, duvarlarında Amerikan edebiyatçılarının gazetelerden kesilmiş resimlerinin asılı olduğu Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nda karşılaştığımız dost canlısı Güney Osetyalılar arasındaki tezat aklımı karıştırmıştı. Sanki insan doğasını somut biçimlerde temsil edilmiş haliyle görüyordum; saldırganlıkla sevgi, çirkinle güzel yan yana duruyorlardı. Zihnimde bu zıtlıkları bütünleştirebilmem epey zaman aldı. Tshinval gibi bir yeri, ilk kez soğuk bir bahar günü ziyaret eden bir yabancı, travmatize olmuş bir toplumun çelişkileriyle yaşamaya alışmış yerlilerle aklı başında sohbetler yapmak istiyorsa, öncelikle bu tür kutupları bütünleştirmek için içsel bir psikolojik çalışma yapmalı.

Arabalarımızı Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nın önüne park ettiğimiz sırada, dört öğretmenin (hepsi de kadın) binanın girişinde durduğunu gördük. İçlerinde en uzun boylu ve güzel olanı, bacağı alçıda olduğu için koltuk değneklerine yaslanıyordu. Adı Madina Gazzeva olan bu hanım, gelecek yıllarda bizimle yakın çalışma ilişkisi kuracak olan Güney Osetyalı bir psikologdu. Madina bize (Rusça) basketbol oyuncusu olduğunu, birkaç gün ön-

ce maçta bacağıını kırdığını anlattı. Harap bir şehirde (onarımına ihtiyacı olmayan tek bir bina görmemiştik) bu genç kadının basketbol oynuyor olması, benim gibi bir yabancıının içsel bütünleştirici çalışmalar yapmasını gerektiriyordu. İçinde bulunduğu ortam ona her an insan saldırganlığının dehşetini anımsatırken, genç bir kadının spor yaparak eğlenebilmesini aklıma sığdırmam zordu.

Venera, Madina ve diğer Güney Osetyalıların savaşıla ilgili kişisel öykülerini dinlemenin, kendilerini CSMHI ekibinden insanlarla daha rahat hissetmelerini sağlayacağına karar verdim. Saatler boyu, çeşitli trajik olaylar üzerine ilk elden gözlemlerini anlattılar. Gürcü dostlarımız da onları dinlediler, hatta eşduyum bile kurdular. Ama içlerinden bazılarının düşmanla “rekabet etmek” ve kendi dehşet öykülerini anlatmamak için kendilerini zor tuttuklarını biliyordum.

O dönemde, Tshinval'deki bir öğretmenin aylık ortalama maaşı 2 doların altındaydı. Birçok insan sağ kalabilmek için takas sistemi geliştirmişti. Kışın ısınmak en büyük dertti. Bir grup yaşlının, gelen kışın kendilerini öldüreceğini bildikleri için mezarlarını kazdıkları ve gerçekten de buralara gömüldüklerini anlattılar. Çoğu genç kız ve çocuk olan fahişelerin de hizmetleri karşılığında 1∞2 dolar aldıklarını öğrendik. Şehir başlı başına, geniş grup gerilemesinin ve kaosun somut bir örneğiydi.

Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nda uzun saatler geçirdikten sonra, Güney Osetya Dışişleri Bakanı'nı görmeye gittik, galiba o da Venera'nın eski bir öğrencisiydi. Dünyanın birçok sorunlu bölgesinde gayriresmi diplomatik çalışmalar sürdürdüğüm uzun yıllar boyunca, hükümet görevlilerine kısa bir nezaket ziyaretinde bulunarak kendimizi tanıtmanın daima işe yaradığını gördüm. Bu bize (CSMHI ekibine) inanırlılık sağlıyordu ve bizi, yerel yetkililerden gizli saklı bir şeyler yapıyorımız gibi görünmekten kurtarıyordu. Güney Osetya Dışişleri Bakanı'nın Güney Osetya'daki bürosu, bir masa ve iki iskemlenin bulunduğu ufacak bir odaydı.

Bakanın kendisi, içerde bile kalın paltosuyla oturuyordu ve binada cılız bir ateşi yanık tutmaya çalışan bir sekreter dışında hiç kimse yoktu. Yuri, dışişleri bakanına Gürcülerle Güney Osetyaların kullandığı ortak dil olan Rusça'yla, bizi "yoğun programı arasında" kabul ettiği için teşekkür etti. Bakan gevrek gevrek güldü. Sanırım mizah anlayışı güçlü birisiydi.

Yuri ve ben, Kasım 1998'de Nodar, Jana, Nino ve Amiran'la birlikte Tshinval'e yeniden gittik. Bu kez, Güney Osetyalı çocuklarla Gürcü-Güney Osetyalı ortak çalışmasını gözlemleme şansı buldum. Başlangıçta, 9-12 yaş arası altmış çocuk projeye alınmıştı. Daha sonra otuz çocuk daha eklenmişti. Haftada bir, yirmi beşerli gruplar halinde Güney Osetyalı öğretmenler ve psikologlarla buluşuyorlardı. Gürcüler ayda bir geldiklerinde, çocuklar kendi gruplarında Jana ve Nino ile toplanıyorlardı. Program, savaş sırasında yaşadıkları hakkında konuşmalarına ve duygularını ifade etmelerine izin veriyordu. Amaç, bu çocukların travmaya verdikleri patolojik tepkileri iç dünyalarından söküp atmak ve onları etnik nefretin canlı taşıyıcıları olarak kalmaktan kurtarmaktı.

3 Kasım 1998 sabahı, hava buz gibi soğuk olmasına karşın, Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nda Jana ve Nino ile iki saatlik buluşmaya gelen yirmi beş çocuk vardı. Çocukların seanslar için toplandıkları odalar, girişteki holün sağ tarafında, kanalizasyonu sürekli taşan (en temel tesisat onarımları için bile para yoktu) harap tuvaletlerin ilerisindeydi. Bu odalardan birine girdiğimde, iç içe üç halka şeklinde dizilmiş tahta sıralarda oturan Güney Osetyalı çocukları gördüm. Bazıları yerliydi, bazıları çocuk yurtdundan geliyordu. Bu yurt, savaşın darbesini yemiş kırsal kesimden, çoğunun babaları iş bulma amacıyla Rusya'ya gitmiş, aileleri dağılmış çocukları barındırıyordu. Saraydaki odanın bir köşesinde, saç bir soba duruyordu. Dumanı uyduruk bir bacayla karla kaplı avluya verilmişti. İki Gürcü danışman çocuklarla seansı başlatmaya hazırdı. Ben, beş Güney Osetyalı öğretmen ve psikolog, FDHR'den Nodar ve Amiran ve Yuri, yüksekçe bir sıraya oturup

gözlem yapacaktık. Bütün konuşmalar Rusça'ydı. O günkü çevirmenim Irene Bekoeva, yirmili yaşların başlarında, Amerikan aksanıyla İngilizce konuşan bir Güney Osetyalıydı. Irene ile daha önce karşılaşmamıştım ve İngilizce'ye hâkimiyeti beni çok etkilemişti. Nerede öğrendiğini sordum, Rus Federasyonu'na bağlı, Kuzey Kafkaslar'daki Kabardino-Balkarya Cumhuriyeti'nde bulunan Nalçik Üniversitesi'nde İngiliz ve Amerikan edebiyatı okumaya gitmek dışında Güney Osetya'nın dışına hiç çıkmadığını söyledi. Irene güzeldi, ama onun küçük yaralı bir kuş gibi olduğunu düşündüm. Bunu bana düşündüren neydi, hiç bilmiyorum.

Jana kendini tanıtarak toplantıyı başlattı, kendisinin ve arkadaşlarının çocuklarla konuşmak üzere Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'na gelmiş olduklarını açıkladı. Çocukların çoğunu zaten tanıdığı için onlardan çekingen davranmamalarını istedi. Gruba doğru sarı bir top atıp, yakalayan kişinin kendini tanıtmasını ve en önemli hobilerini saymasını istedi. Futbol, müzik, güreş ve dans-tan hoşlandıklarından söz ettiler. Çocukların hemen hepsi konuşma fırsatı bulduktan sonra, Jana oyuna yeni bir boyut kattı. Topu tutan her çocuğun grup tarafından bilinen bir toplumsal davranış "kuralını" sayması gerekiyordu. Biri, "gülümseriz," dedi, öbürü "dostça davranırız" diye ekledi. "Daha çok dinler, daha az konuşuruz... Karşımızdakinin görüntüsünü olduğu gibi kabul ederiz... Nazik oluruz," gibi kuralları saymaya devam ettiler.

Yaklaşık bir saat sonra çocuklardan grup olarak bir öykü uydurup anlatmaları istendi. Bu, Norveç fonlarıyla ziyarete gelmiş bazı öğretmenler tarafından, travmatize olmuş çocuklarla çalışan eğitmenlere öğretilmiş bir teknikti. Eğitmenin bakış açısından, öykü anlatma etkinliği, çocukların iç dünyalarını dışsallaştırıp bazı yönlerini yansıtabilecekleri ortak bir tür tuval işlevi görecekti. Bu yansımalar bir kez açığa vurulduktan sonra, terapötik olabilecek biçimlerde tartışılabilirdi. Çocuklar öyküyü yaratmaya başladılar: "Bir adam varmış... Bir adaya doğru yelken açmış... Amacı adada yiyecek bulmakmış."

Çocukların sık sık sudan söz etmeleri beni hemen etkilemişti. Yüzeyde, hem çocuklar hem de öğretmenler gülüyor, gölde veya denizde bir adaya yelken açıp kumsalda tatil yapmanın ne kadar eğlenceli olacağını konuşuyorlardı. Ama, Güney Osetya'nın denize kıyısı olmadığını, hiç büyük göl veya iç denizi olmadığını anımsadım. Yelken açmak Güney Osetya'da gerçekçi bir seçenek olmadığına göre, çocukların bir kumsalda tatili düşünmeleri sanki başka bir yerde olma hayallerini temsil ediyordu. Psikanalist zihnimle (ve başka yerlerde savaştan travmatize olmuş çocuklarla edindiğim deneyimlere dayanarak) çocukların odadaki erişkinlere bir mesaj göndermeye çalıştıklarını sezdim, sanki, "Su, her yer su!" diye haykırıyorlardı. Böyle saplantılı biçimde dile getirdikleri suyun aynı zamanda yatak ıslatma belirtisini mi yansıtıyor olduğunu merak ettim. Su, yataklarını ıslatan travmatize çocukların düşlerinde sıklıkla ön plandadır. Yatak ıslatma genellikle çaresiz hiddet duygularıyla ilişkilidir.⁵⁴ Anlattıkları öyküler aracılığıyla, belki de çocukların sıkıntı yaratan bir ıslaklığı tersine çevirmeye çabaladıklarını düşündüm, yani bunu yeniden ama bu sefer haz verici bir deney şeklinde oluşturuyorlardı. Bu fikrimi seanstan sonra Güney Osetyalı öğretmenlere açtığımda, Venera çocuklar arasında yatak ıslatmanın gerçekten de yaygın olduğunu doğruladı, ama özellikle büyük çocuklar için çok utanç verici olduğundan, nadiren açıkça dile getirildiğini de ekledi. Işın ilginç yanı, çocukların anneleri bazen bunu çok değer verdikleri müdirenin kulağına fısıldıyorlardı. Venera bunu ne Gürcü meslektaşlarıyla ne de daha genç Güney Osetyalı öğretmenlerle konuşabilmişti, o güne dek. Travmatize olmuş Tshinval'de çocukların yatak ıslatmaları bir sırdı;

54 Travmaya uğramış çocuklar sık sık ateşin üzerine işeme düşleri görürler. Ateş ölkenin bir simgesidir. Bu düşler, bu tür çocukların boşalma, bu sayede kendi öfkelerini yok etme arzularını yansıtır. Aynı zamanda, öfkelerini sezme ve bilmeye karşı da zihinsel bir savunmadır: Su (çiş) ateşi (öfkeyi) söndürür.

daha doğrusu, toplumun utanç ve aşağılanmışlık duygusunun bir simgesiydi.

Ama daha da önemlisi, hiçbir çocuk Gürcülerle ya da Güney Osetyalılar olarak kendileriyle ilgili herhangi bir göndermede bulunmasa da, öykülerindeki adanın “düşmanlarla” çevrili Güney Osetya’yı temsil ettiğini sezdim. Çocukların öyküsünde, bir noktada öykünün kahramanı adam düşmancıl bir İran gemisi görüyor ve güvertedeki insanlarla savaşmak istiyordu. Odadaki farklılıkları titizlikle görmezden gelen çocuklar, düşmancıl duyguları “ötekilere,” öyküde İranlılara, yöneltmişlerdi. Saldırganlık yüzeye çıktığında, çocuklardan biri robot gibi ifadesiz bir sesle şunu söylüyordu: “Bir savaşın ardından dost olmak zor olsa da biz barış istiyoruz!” Yüzünde donmuş gülümsemeyle, başka bir çocuk adaya, görünmeyen düşmana teslim oluyormuş gibi kollarını havaya kaldırmış bir çöp adam çizip figürün hemen yanında, karikatür balonunda İngilizce (herhalde Yuri ve benim hatırimıza) “Help! Help!” yazdı. Onun ve diğer çocukların ne kadar gizlemek isteseler de yardımımıza ihtiyaç duyduklarım doğrudan ifade etmek için verdikleri savaşım beni çok duygulandırmıştı. Ama bayan öğretmenlerden biri, “yardım” mesajını göremiyormuş gibi oğlana şunu söyledi, “Bu adada neşeyle hoplayıp zıplayarak geçirdiğiniz bir tatile çıkmış olmanız ne hoş değil mi?”

İki saatlik seans ilerledikçe hoşnutsuzluğum artmaya başlamıştı. Çocukların kaygılarını ve saldırganlık duygularını açığa çıkarmak yerine Jana ve Nino sanki çocukların her türden olumsuz duyguyu yadsımalarına göz yumuyor (hatta teşvik ediyor) gibiydiler. Seansta neler kaçırdıklarını tartışmak için sabırsızlanıyordum, ne de olsa ben orada danışman olarak bulunuyordum ve bu meslektaşlara öğretecek o kadar çok şeyim vardı ki! Gördüklerimi hemen tartışma hevesiyle genç çevirmenim Irene’ye döndüm ve sordum, “Çocuklar incinmiş duygularından konuşmak için yalvarıyorlar, bu iki öğretmenin bunu gözden kaçırmış olma-

ları çok şaşırtıcı değil mi? Sanki çocukların kendilerini ifade etmelerini kasten engellediler!” Irene dönüp bana hayretle baktı. “Buradaki Güney Osetyalı öğretmenler ve psikologlar kadar Jana ve Nino da çocukların ne hakkında konuşmak istediğinin pekâlâ farkındalar,” dedikten sonra fısıldayarak ekledi, “Aptal değiliz!” Sonra da, ister Gürcü ister Güney Osetyalı olsunlar, öğretmenlerin kendilerinin de travmatize olmuş olduklarını, bu yüzden de henüz çocukların acısına ve korkusuna tahammül edemediklerini, çünkü bunun kendi yaralarını deşeceğini söyledi; ona katılmamak elde değildi. Bir an duraksadıktan sonra sordu, “*Sofi’nin Seçimi*’ni okudunuz mu?”

Tshinval’de geçirdiğim bu kasvetli günde, çocuklarla çalışmakta olan Jana ve Nino’yu izlerken, Irene vakur bir ifadeyle, fısıldayarak bana kendi öyküsünü anlattı. Bir yandan da, tüten, yağlıkara is çıkartan sobada ellerimizi ısıtmaya çalışıyorduk. Gürcüler Tshinval’e saldırdığında 15-16 yaşlarındaydı. Babası savaştan hemen önce ölmüştü, annesi ve kız kardeşiyle yaşıyordu. Savaş çıktığı sırada hepsi de akut yas tepkileri içindeydiler. Çatışmalar sırasında uluslararası bir örgüt, Güney Osetyalı gençleri sıcak savaş bitene dek güvenli bir yere götürmek üzere Tshinval’e gelmişti, ama yalnızca kırk kişilik yerleri vardı. Örgütün temsilcileri Irene’nin annesinden programa katılması için kızlarından birini seçmesini istemişlerdi. Annesinin onu seçmesinden hemen sonra Irene diğer gençlerle birlikte dağlardan asırılmış, Rus Federasyonu’na, Nalçik şehrine götürülmüştü. Annesi ve kız kardeşi Tshinval’de kalmış, kendisi Nalçik’teki öğrenci yurdunda dört ay geçirmişti. Güvenli yere aktarılan kırk gencin en büyüğüydü. Sırf bu bile onu yurttaki diğer Güney Osetya gençlerinden ayırmaya yetiyordu. Kitap kurdu olan Irene, yerine yerleşir yerleşmez daha önce okuduğu bir kitabı anımsamış ve sarsılmıştı. Bu kitap, William Styron’un romanı *Sofi’nin Seçimi* idi. Kendi öyküsüyle büyük benzerlik gösteriyordu. O da seçilmiş olandı.

Irene uzaklardayken, annesiyle kız kardeşinin başına ne geldiği hakkında hiçbir haber alamıyordu, yurttta hiçbir arkadaşı yoktu ve zihni, kendisi emin bir yerdeyken ailesine kötü şeyler olduğu fantezileriyle sürekli meşguldü. Kâbusların da etkisiyle, sonunda “seçilmiş” olmaktan ötürü kendinden nefret eder olmuştu. Neyse ki Irene dönüşünde ailesine sağ salim kavuşabilmişti, ama son derece ağır olan suçluluk duygusunu o derece içselleştirmişti ki, artık kendini kötü bir insan olarak görür olmuştu. Bu duygularını ne ailesiyle ne de dostlarıyla konuşabiliyordu. Bana, tıpkı Gürcü eğitimciler gibi kendisinin de Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’ndaki çocukların travmaları veya dehşet verici olaylara dair anıları hakkında konuşmalarına izin vermeyeceğini, vermeyeceğini söyledi. Kendisi bu tür bir travmadan uzak kalabilmişti, ama başkalarının bu konuda konuşmalarını işitmek yoğun suçluluk duygularını yeniden alevlendiriyordu. İçselleştirilmiş suçluluk duygusunun neredeyse elle tutulabilir şiddette olduğunu hissettim. Fısıltıyla konuşmaya devam ettik. O uzaklaştırılmadan hemen önce ölmüş olan babası etnik Gürcü’ydü. Babası öldükten sonra, Irene’nin Güney Osetyalı olan annesi, kızlarına babalarının soyadını kullanmaktan vazgeçip kendisinin kızlık soyadını kullanmalarını öğütlemişti. Kızlar razı olmuşlardı. Gürcistan’la yapılan savaştan sonra, Güney Osetya’da Osetyalı bir soyadını kullanmak daha güvenliydi ve daha uyuma yönelikti. Bunun Irene’de içsel bir sorun yaratmış olduğunu sezdim. Kendisinin “seçilmiş olup” kız kardeşi Vera’ya “ihamet etmesi,” babasına “ihamet etmesiyle” örtüşmüştü. Aynı zamanda, babasıyla olan bağını “öldürdüğü” için de suçluluk duyuyordu.

Irene ansızın bana baktı ve şöyle söyledi: “Sizi ilk gördüğümde Gürcü olduğunuzu düşünmüştüm.” Ölü babasının imgesini bana aktarmış olduğunu kavradım. Onu “yeniden yaratmıştı” ve ondan/benden kılavuzluk bekliyordu. Geçici de olsa, bana Gürcü babasına benzeme ayrıcalığı tanıdığına göre, baba figürü olarak ona söyleyeceğim şeydu: Suçluluk duygusuyla yaşamayı sür-

dürürse, ona çok yazık olacaktı. Artık bundan vazgeçebilirdi. Sessizce ağlamaya başladı, gözyaşlarını odadakilerden saklamaya çalışsa da benden saklamıyordu. Sonra bana, Tshinval'e dönüp annesini ve kız kardeşini sağ bulduktan sonra yeniden Nalçik'e gittiğini, orada birkaç yıl eğitim gördüğünü anlattı. "Seçilmiş evlat" olarak Nalçik'te geçirdiği dört ayın sonradan orada öğrenci olarak geçirdiği yılları nasıl lekelediğini aktardı.

Jana ve Nino'nun çocuklarla seansı bittikten sonra, Irene'yi bir kenara çektim ve annesi ve kız kardeşiyle duygularını adım adım paylaşması için birlikte bir plan yaptık. Ona, ayda en az bir kez kız kardeşi Vera ile yürüyüşe çıkarak "seçilmiş" olmanın onda uyandırdığı duyguları paylaşmasını önerdim. Ayrıca, annesiyle suçluluk duyguları hakkında nasıl konuşabileceğinden de söz ettik. Güvenli yere göndermek üzere kendisini seçmiş olduğu için ona minnettar olduğunu annesine söyleyebilirdi, ama kadın aynı zamanda bunun nasıl bir yük olduğunu da bilmeliydi. Ayrıca, güvenlikleri için duyduğu gerçekçi kaygılar yüzünden babasının soyadından vazgeçmesinin de ağır bir yük olduğunu bilmeliydi.

Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'ndaki seanslardan sonra, sohbet etmek üzere Venera'nın odasında toplandık. Güney Osetyalılar, kıtlık içinde olmalarına karşın yiyecek ve içecekler hazırlamışlardı: Gurur ve vakarlarını koruma arzuları çok dokunaklıydı. "Düşman" gruplardan insanlar toplandığında genelde olduğu gibi, yemek sırasında sohbetin konusu Gürcülerle Güney Osetyalılar arasındaki küçük farklılıklardı (sözgelimi her iki grup için de geleneksel bir yemek olan bir tür pizzanın, *kapaçuri*'nin pişirilme yöntemleri gibi). Irene'nin dediği gibi, Güney Osetyalı ve Gürcü öğretmenlerin çocukların travmaya ve savaş zamanlarına dair duygularını açıkça ifade etme girişimleri karşısında kendi kısıtlılıklarının farkında oldukları benim için netlik kazanmıştı. Kendini gözlemlemekte sıradışı bir kapasiteye sahip olan Nodar, öğretmenlerin travmalarını ve suçluluk duygularını ele almaya çalışan nazik birkaç yorumda bulunabildi.

FDHR'den Gürcü meslektaşlarım, Güney Osetya'ya gitmenin kendilerine nasıl zor geldiğini ancak ertesi gün Tiflis'e döndükten sonra itiraf edebildiler. "Düşman"ın çocuklarına yardım etmeye çalışırken Güney Osetyalılarla işbirliği yaptıkları için Tiflis'te kendi toplumlarında hain olarak algılanmaktan korktuklarını anlattılar. Jana, Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nda yapılan toplantıdan sonraki sohbet sırasında olan bir şeyi anımsadı. Birkaç kişiyle birlikte bir masada otururken içeri bir hayli uzun boylu bir adam girmişti. İçinde ansızın yoğun bir korku uyanmıştı. Giren adamın onu rehine almak üzere gelmiş bir Güney Osetyalı olduğunu sanmıştı. "Onu daha önce hiç görmediğimi düşündüm, kim olduğunu bilmiyordum, ama sonra biri onu bizimle oturmaya davet etti ve bizi Tiflis'ten buraya getiren arabanın Gürcü şoförü olduğunu fark ettim. Oysa Tshinval yolunda üç saat boyunca arabada sohbet etmiştik." "Düşman" topraklarında bulunuyor olmaktan duyduğu kaygının düzeyi normal gözlem yapma gücünü bulanıklaştırmıştı. Benzeri bir şey bir önceki gün Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nda Amiran'ın da başına gelmişti. Çocuklarla yaptıkları seansın bir yerinde sigara içmek üzere odadan çıkmıştı, ama şimdi bize odadan çıkmasının esas nedeninin sigara içmek değil, pencereden gördüğü bir grup Güney Osetyalı erkeğin niyetlerini anlamak olduğunu açıklıyordu. Adamlar arabasının etrafında dolanmışlardı, Amiran onların Gürcü plakayı görüp arabaya zarar vereceklerinden endişelenmişti. Korkusunun gerçekçi olup olmaması önemli değildi: Kaygısı, FDHR gönüllülerinin birincil amaçlarına sekte vuran aşırı bir tehlike duygusunu yansıtıyordu. Başkalarına yardım edebilmek için duygusal ve gerçekçi engelleri aşma konusunda bu kadar cesur davranmalarını ve bu kadar gönüllü olmalarını çok takdir etmiştim.

1999 baharında Tshinval'e bir kez daha döndüm. Yanımda yine Yuri vardı. O gezide, CSMHI üyesi bir psikiyatr olan Gregory Saathoff ve Andy de bize eşlik etmişlerdi. Yolculuk sırasında zihnim, önceki ziyaretimde Irene ile yaptığımız ve "tam bir analiz

seansı” olarak düşündüğüm konuşmayla meşguldü. Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’ndaki o is kokan odada onunla kurduğum eşduyumu sezdiğini biliyordum; sanırım onun zihninde ilgili ve sevecen bir babanın yerini almıştım. Bu rolü kullanarak, müthiş suçluluk duyguları hakkında konuşmasına yardımcı olabilmıştım. Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’na vardığımızda Irene beni bekliyordu. O yaralı küçük kuş değildi artık. Bana, konuştuklarımızı zihninde canlı tuttuğunu ve önerilerimi sıkı sıkıya yerine getirdiğini söyledi. Gerçekten de, bir profesyonel olarak büyük ilerleme kaydetmişti ve ona evlenme teklif eden genç bir adama âşık olmuştu. Irene, “iznimi” almadan onunla evlenemeyeceğini düşünüyordu. Bu yüzden geri dönüşümü sabırsızlıkla beklemişti. Ona evlenmesi için “izin” verdim.

Bu ziyaretten sonra Tshinval’e bir daha dönmedim. Tshinval’deki durum kötüleşmişti ve Tiflis’teki ABD Büyükelçiliği bana doğrudan Güney Osetya’ya gitmememi söylemişti. Ben yine de Madina, yardımcıları Fatma Turmanova, Inga Koçiyeva ve Irina Yanovskaya ile çalışmayı sürdürdüm. Tiflis’e her gelişimde onlar da CSMHI ve FDHR ile ortak çalışmalar yürüttüler. Güney Osetyalı çocuklarla olan program yaklaşık üç yıl sürdü. 2002 sonlarında Madina ve diğerleri, Gürcüler ve Güney Osetyalıların da katıldığı, İstanbul’da düzenlenen bir toplantıda Tshinval’de suç ve fuhuşun yaygınlaştığını bildirdiler. Ama, Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’ndaki programdan geçmiş olan doksan çocuğun hiçbirisi suça karışmamış ya da fahişe olmamıştı. En çarpıcı bulguları ise kırsal kesimden gelen çocuklara ayrılmış yurtla ilişkiliydi. Yurtta kalan iki yüz genç içinde, yalnızca yirmisi Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’ndaki programa katılmıştı. Madina ve meslektaşları, yaşlıları suç işlerken veya fahişelik yaparken, bu yirmi çocuğun ergenliklerinde de iyi uyum sağladıklarını gözlemlemişti.

Çocuk Yaratıcılığı Sarayı’ndaki programın etkililiğine dair bu tür bulgular (henüz kesin konuşmak için erken olsa da) aslında beklenebilir bulgulardır. Ne yazık ki, parasal ve politik baskılar,

toplumsal yaraları iyileştirmeyi amaçlayan, psikoloji bilgilerinin kullanıldığı girişimlerin bağlamını ciddi biçimde etkilemektedir. Geleneksel diplomasi de, “sıcak” askeri-politik çatışmalar patlamadan genelde tepki vermez. Daha önce de sözünü ettiğim gibi, Tiflis'teki ABD Büyükelçiliği 2001'de CSMHI'ye ABD ve Rusya'nın Gürcistan-Güney Osetya ilişkilerine yönelik kesinlikle “karışmama” politikası izlediğini söylemişti: İki ülke de çatışmalara karışmaya niyetli değildi. Norveç bile, Çeçen savaşı patlayıp Gürcistan'a binlerce sığınmacı geldikten sonra, Gürcistan-Güney Osetya inisiyatiflerine yaptığı yardımı öbür tarafa kaydırmaya başladı. Ne yazık ki, ölümcül politik-askeri çatışma “soğuyup” ölümcül toplumsal çatışmaya dönüştüğünde, uluslararası toplumlar da kendilerini çekme eğilimindeler.

Bu ihmalin gerçekten de çok ciddi sonuçları olabilir; yalnızca suç oranı, fahişelik, aile sisteminin dağılması ve benzerleriyle de sınırlı kalmayabilir. Orada çalıştığımız sıralarda Gürcüler Rusya'nın, dolaylı yollardan ülkenin kendi kontrollerinde kalmasını sağlamak için Gürcistan'ı zayıf ve güdük kalmaya zorladığına inanıyorlardı. Güney Osetyalılar Rusya'ya serbestçe girip çıkar-ken Gürcülerin vize alması gerekiyordu; Güney Osetya resmen tanınmış olmamasına karşın, Rusya onlara iki ayrı ülke muamelesi yapıyordu. 11 Eylül 2001 Gürcistan'ın Rusya ile ilişkilerinin daha da sarpa sarmasına yol açmıştı, çünkü Gürcüler teröre karşı uluslararası savaşın Rusya tarafından işine geldiği gibi kullanıldığına inanıyorlardı. Teröristlerin (Çeçen asiler) faaliyet gösterdiğinden kuşkulandıklarında Gürcistan'ın herhangi bir yerini bombalamakta sakınca görmüyorlardı. Belli ki, söz konusu Gürcistan olduğunda, Rusya ve ABD gibi güçlü ulusların uluslararası gündemleri etnik gerginlikleri azaltmak ve acıları hafifletmek gibi hedefler taşımıyordu. Mart 2002'de ABD askerinin Tiflis'e girmesinden birkaç gün sonra kendim de buna tanık oldum. ABD ordusu Gürcistan'da El Kaide faaliyetlerinden kuşkulandığı için gelmişti. Gürcü iç sürgünler, Amerikalıların Abhazlarla savaşma-

larına yardımcı olmak üzere orada olduğuna dair ortak bir fantezi geliştirmişlerdi. Gerçek anlaşılıp Amerikalılar çatışmanın çözümü için hiçbir yardımda bulunmadığında, Gürcü iç sürgünlerin elleri kolları bağlı, bir kez daha travmatize olmuş halde kalacaklarından aşağı yukarı emindim.

Mart 2002’de son kez Tiflis’i ziyaret ettiğimde, Irene Bekoeva’nın diğer Güney Osetyalılarla birlikte Gürcistan’ın başkentine geleceği, Gürcü eşdeğerleri ve CSMHI ile bir kez daha toplanacakları söylenmişti. Ama Irene kendisi gelmek yerine, Tiflis’e gelen Güney Osetyalılarla bana bir mektup yollamıştı. Mektup beni çok duygulandırdı; zarfın içinde Irene’nin yedi aylık oğlu Aleksander’in (Saşa) iki fotoğrafı da vardı. Irene oğlunu bırakmadığı için Tiflis’e gelmemişti. Bana şunları yazmıştı: “Benim için taşıdığınız önemi asla anlayamazsınız. Yaşamımda ne kadar büyük rol oynadığınızı. Korkusuz bir hayat, stresi olmayan, suçluluk duyguları olmayan bir hayat. Bana bilge olmayı ve kaderimi olduğu gibi kabul etmeyi öğrettiniz. Bana, nasıl güçlü olunacağına dair harika bir ders verdiniz.” Irene bugünkü mutluluktan söz ettikten sonra mektubunu şu sözlerle bitirmişti: “Oğlumun hiç dedesi yok (kayınpederim de bir yıl önce öldü), Güney Osetya’da bir torununuz olmasına itirazınız olur mu? Oğlum size dede diyebilir mi?”

Dünyanın dört bir yanında genellikle tehlikeli ve rahatsız durumlara gönüllü olarak kendimi neden soktuğumu merak ettiğim zamanlar olur. Bireylerin ve geniş grupların stres altındaki davranışlarını anlamanın getirdiği düşünsel doyumun yanında, Irene gibi insanların yaşamlarına dokunmuş olmak bana çok büyük bir onur veriyor. 1998’den bu yana onu görmediğim halde, sadece mektupları bile (en son 2005 Haziranı’nda kocası ve oğluyla birlikte çok iyi olduklarını yazmıştı) dünyanın onun yaşadığı bölümündeki durumu anlamak için harcadığım bütün çabalara değdiğini hissettirdi.

KISIM II

TOPLUMSAL TRAVMA VE

KUŞAKTAN KUŞAĞA AKTARIM

BÖLÜM 6

DOĞAL AFETLERDEN ETNİK ARINDIRMAYA

Bir önceki bölümde anlattığım, Tşhinval'dekine benzer kitle-sel felaketler çeşitli biçimlerde psikolojik etkiler bırakabilir. İlk olarak, birçok kişide psikiyatri ve psikoloji yazınında posttravmatik stres bozukluğu (PTSD) olarak bilinen hastalık gelişir. PTSD, akıl sağlığı alanında nispeten yenice bir tanı sınıfıdır. Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından 1980 yılında resmen tanınmıştır. Bu terim kısaca, travmaya maruz kalan kişinin travmatik deneyimi beklenmedik zamanlarda, canlı biçimde tekrar tekrar anımsadığı ve yeniden yaşar gibi olduğu ruh hallerini anlatır. Yineleyen düşler, geriye dönüşler (flashback) ve yoğunlaşma güçlüğü, uykuya dalamama gibi belirtiler olabilir. Duyguların denetlenmesi, bilinçlilik, kendini algılama tarzı, travmayı uygula-

yan(lar)ı algılama tarzı, diğer insanlarla ilişkiler ve olayların anlamı değişikliğe uğramıştır. Son yirmi-otuz yılda sinirbilimdeki gelişmeler bize beynin deneyimlerle nasıl şekillendiğini ve travmatik yaşantıların beyin biyolojisini nasıl dönüştürdüğünü göstermeye başladı.⁵⁵ Bu kitabı yazdığım sıralarda, Psikiyatriyi Geliştirme Grubu (Group for the Advancement of Psychiatry) üyeleri ve akıl sağlığıyla bağlantılı diğer örgütlerin üyeleri arasında, Irak'tan PTSD belirtileriyle dönecek askeri personelin akınına uğramaları olasılığına karşı uyarılar dolaşmaktaydı.

PTSD belirtileri ve bulguları, bize travmaya uğramış kişilerin iç dünyaları hakkında bilgi vermez. Dışarıda yaşanan felaketin görüntülerinin geçmiş deneyimlerine ait içsel imgelerle ne şekillerde iç içe geçtiğini, kayıpların ardından gelen yasla mücadelelerini ve yitirilmiş olanın anlamlarını ve uyum çabalarını anlatmaya bu terim yetmez: Özünde, PTSD belirtileri bize bir karabasanın varlığını anlatır, ama karabasanın ardındaki öyküyü ve anlamını anlatmaz. Bir savaş bölgesinde veya yeni kurulmuş bir sığınmacı kampında çalışanların, travmaya uğramış binlerce insanla tek tek uğraşmalarının beklenemeyeceği açıktır. Ama zaman ve koşullar elverdiğinde, PTSD'nin ötesine odaklanmak ve travmaya maruz kalan bireylerin iç savaşlarını anlamak üzere daha titiz çalışmalar yürütülmelidir. Bu kitabın ilk kısmında, etnik kimlik çatışmalarına bağlı kitlesel travmalara daha kişisel tepkileri tanımamızı sağlayacak bir mercek sunmuştum. Kaçavara ailesinin bireyleriyle ve Irene Bekoeva ile çalıştığım sırada, PTSD'yi

55 J. Anderson Thomson bu tanısal kavram üzerine iyi bir derleme yapmış. Bkz. J. Anderson Thomson, "Terror, Tears and Timelessness: Individual and Group Responses to Trauma," *Mind and Human Interaction* 11 (2000): 162-176. PTSD ile bağlantılı psikofizyolojik tepkiler ve nöroendokrin yanıtlar için bkz. Bessel van der Kolk, "Post Traumatic Stress Disorder and the Nature of Trauma," *Dialogues, Clinical Neuroscience* 2 (2002): 7-22 ve Bessel van der Kolk, J.W. Hopper ve J.E. Osterman, "Exploring the Nature of Traumatic Memory," *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma* 4 (2001): 9-31.

ele almanın ötesine geçmiş, onları insan olarak tanıdım, iç dünyalarının öyküleri beni çok duygulandırmıştı.

Kitlesel travmalar ve afetler, tek tek bireylerde görülen PTSD'nin ötesinde, toplumun bütününde dört türde tepkiye yol açabilir. Bunlar: 1) Yeni toplumsal aşırı uğraşlar; 2) var olan kültürel âdetlerde değişiklikler; 3) ortak bağlantı nesneleri olarak anıtlar inşa edilmesi ve 4) travmanın kuşaktan kuşağa aktarılması. Ortak bir travmanın ardından mağdurların tıbbi ve psikolojik sorunlarının toplumsal, politik ve tarihsel hareketlerle ne şekillerde bağlantılı olabileceği veya bunlara nasıl evrilebileceğini anlamadan bu toplumsal tepkileri anlamamız da mümkün olmaz.

Yeni toplumsal aşırı uğraşlar şeklinde tanımladığımız ilk tepki travma yaratan olayın ortak zihinsel temsiliyle doğrudan bağlantılıdır. Bunun bir örneği, bazı Kıbrıslı Türk sığınmacılar arasında daha önce anlattığım örtü takıntısıdır (örtülerle aşırı uğraşları etnik çatışmalarıyla doğrudan bağlantılıydı). Bu bölümde, yakın tarihli kitlesel felaketler sonrasında yeni toplumsal süreçler başlatmış olan aşırı uğraşlara daha yakından bakacağım.

İkinci toplumsal yanıt, bir felaket yaşandıktan sonra, zaten var olan kültürel âdetlerde bazı değişiklikler olmasıdır. Kültürel âdetler, geniş grubun çadır bezine boyanmış desenlere benzer. Çadır sarsıldığında veya yırtıldığında, geniş grubun, kimliğinin proto-simgelerini ve simgelerini onarması için desenleri yeniden boyaması veya yamaması gerekir. Bu bölümde, bu görüngüye ilişkin bir örnek vereceğim.

Daha sonra, üçüncü toplumsal tepkiye iki bölüm ayıracağım: Ortak bağlantı nesneleri olarak anıtlar inşa edilmesi (bkz. Bölüm 7 ve 8).

Dördüncü toplumsal yanıt, kuşaktan kuşağa aktarma kavramıyla ilgilidir. Kısaca, travmaya uğramış bir toplumun bireyleri kayıplarının yasını tutmak gibi bazı önemli psikolojik ödevleri tam olarak yerine getiremezler. Sonra da, bu tür tamamlanmamış ödevleri çocukları onlar adına tamamlasın diye sonraki kuşağa

(kuşaklara) “aktarırlar” (bkz. Bölüm 9). Daha sonra, kuşaktan kuşağa aktarılmış ödevlerin paylaşılmasının toplumsal, politik ve tarihsel süreçlerin şekillenmesinde, toplu şiddetin patlak vermesinde ve geniş grup kimliğinin etkilenmesinde nasıl elzem rol oynayabileceğini örneklerle anlatacağım (bkz. Bölüm 10).

Kitlesel felaketlere verilen bu dört özgül tepkiye odaklanmadan önce, farklı tiplerde ortak felaketler olduğunu tekrar anımsatmak isterim. Bazı toplu felaketler, tropik fırtınalar, seller, yarıdağ patlamaları, orman yangınları, çığ düşmeleri, toprak kaymaları, depremler ve tsunamiler gibi doğal nedenlerden kaynaklanır. Bazıları, insan elinden çıkma kazaların yarattığı felaketlerdir; örneğin 26 Nisan 1986’da Çernobil kazasında atmosfere on ton radyoaktif toz karışması gibi. Diğer toplu felaketlere bir örnek, binlerce ya da milyonlarca insan için simgesel açıdan önemli bir figür haline gelmiş kişilerin kaybı olabilir. Bu tür bir kayıp, tıpkı ABD’de John F. Kennedy, İsrail’de İtzak Rabin’in suikaste mağdur gitmesi⁵⁶ veya Ocak 1986’da uzay mekiği *Challenger*’ın patlamasında⁵⁷ Amerikalı astronotlar ve öğretmen Christa McA-

56 Kennedy suikasti üzerine daha fazla bilgi için bkz. Martha Wolfenstein ve G. Kilman, haz. *Children and the Death of a President: Multi-disciplinary Studies* (Garden City, NY: Doubleday, 1965). Rabin suikasti için bkz. H. Shumuel Erlich, “Adolescents, Reactions to Rabin Assassination: A Case of Patricide?” *Adolescent Psychiatry: Developmental and Clinical Studies*, ed. A. Esman, 189-205 (Londra: The Analytic Press, 1998); A. Raviv, A. Sadeh, O. Silberstein ve O. Diver, “Young Israelis’ Reactions to National Trauma: The Rabin Assassination and Terror Attack,” *Political Psychology* 21 (2000): 299-322 ve Rena Moses-Hrushovski, *Grief and Grievance: The Assassination of Yitzhak Rabin* (Londra: Minerva Press, 2000).

57 Bu bölümde kitlesel travmaya verilen toplumsal yanıtlar üzerine odaklandım ama bireyselleşmiş yanıtlara da birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. *Challenger* faciası gerçekleştiğinde, analizandarımdan biri kendini yıkılmış hissetmeye başladı ve derin bir kedere büründü. Tıpkı Christa McAuliffe gibi öğretmen olan bir ablası vardı ve bu abla, zor geçen çocukluğu boyunca hastama annelik yapmış, onu besleyip büyüttü. Analizandım *Challenger*

uliffe'in ölmeleri gibi, bireysel olduğu kadar toplumsal tepkiler de ortaya çıkartabilir. Bazı travmalar, politik, milliyetçi, dinci ve ideolojik propagandalar sonucunda devrim ya da iç savaş biçiminde ortaya çıkabilir, ama bunlar da ciddi can ve mal kaybına yol açar, çok sayıda insanın yaşamını alt üst eden, ağır ortak ank-

faciasından dört yıl önce, ablasının bir trafik kazasında ölmesinden sonra analize başlamıştı. Ablasının kaybı onda büyük bir bunalıtı yaratmıştı; sanki yaşamının geri kalanında bir daha asla ışık yüzü görmeyeceği zifiri bir karanlığa gömülmüştü. Analizinin ilk dört yılında analizandım ablasının zihinsel imgesinin "ölmesine" nasıl "izin vereceğini" öğrendi. Tam da çalışmamızı sonlandırmaktan söz etmeye başlamış ve ablasını kaybetmenin yasını doğru düzgün tutmaya başlamıştı ki, dramatik ve beklenmedik bir olay olan *Challenger* faciası gerçekleşti. Yaraları yeniden açılmıştı. Dayanılmaz acıları geri döndü. "Rutin" analitik çalışmasına geri dönebilmesi için bu akut yasıyla baş edebilmesi gerekiyordu.

Erkek analizandlarımdan birinin *Challenger* faciasına bireysel tepkisi tümünden farklı bir nedene bağlıydı. Bu genç adam, onun için baba figürü olan daha yaşlı erkeklere karşı onda büyük kaygı uyandıran rekabet duyguları besliyordu. Ödipal sorunları çözülmemişti, babasını ve sonraları onu temsil eden herkesi, annesinin sevgisi için kendine rakip görür olmuştu. Analizine ilk başladığında, bunu iki insan, kendisi ve daha yaşlı bir erkek (analist) arasındaki basketbol maçı gibi algılıyordu. Çok geçmeden, benden "korkunç Türk" diye söz etmeye başladı. Kendisi saldırgan olmaya devam ederse, kılıcımla onun kellesini uçurabilirdim. Analizi ilerledikçe, çocukluğundan kalma çözülmemiş rekabet duygularıyla analizand-analist ilişkisinde bunun dışavurumları arasındaki bağlantıları görebilmeye başladı. İşte tam bu sırada *Challenger* trajedisi gerçekleşti. Analizandım için uzay mekiği onun fallusunu, yani kendi erkekliğini temsil ediyordu. Patlama onun iç dünyasında biz psikanalistlerin "igdiş edilme kaygısı" dediğimiz bunalıtıyı doğurmuştu: Hastanın onu yenme arzusu yüzünden analist/baba tarafından cezalandırılacağı beklentisi. Trajedinin yaşandığı günün gecesinde analizandım düşünce patlayan bir uçağın içinde uçmakta olduğunu gördü. Düşte kendisi paraşütle atlayarak canını kurtarıyordu, ama iki bacağının arasında, başı kesik bir yılan (simgesel olarak penisini temsil ediyor) durduğunu görüyordu. Analizandım, *Challenger* faciasında ölen insanlar için içten bir keder hissedemiyordu, çünkü o sırada psişesi onu fallusunu simgeleyen ve kaybedilebilecek (igdiş edilebilecek) makinelerle meşgul ediyordu.

siyete yaratan muazzam toplumsal değişiklikler yaratabilirler. Bu tür travmalar genellikle aynı etnik kökene veya millete bağlı alt gruplar arasında ortaya çıkar.

Tarihten biliyoruz ki bazen insanlar kendilerinden olanları aşığılar ve öldürürler, tepeden halka terör yaratırlar. Enver Hoca'nın (1908-85) diktatörlüğü sırasında, Arnavutlar diğer Arnavutları aşığıladılar, işkence ettiler, sürgüne gönderdiler ve öldürdüler. Sanki Arnavutluk halkı "işkence edenler" ve "işkence edilenler" şeklinde bölünmüştü. Bu tür bir bölünme, vatandaşlar tarafından içselleştirilmişti ve diktatörün ölümünden yıllarca sonra bile, toplum içinde bu bölünmenin etkileri canlı kalmıştı. Arnavutluk'un politik, ekonomik ve yasal meselelerinde de bu etkiler fark ediliyordu.⁵⁸ 1960'ların ortalarından 1990'lara dek Latin Amerika'ya hükmeden baskıcı dikta rejimi, kendi vatandaşlarına karşı "kirli savaşılar" başlatmış, yüz binlerce insan, aile ve hatta topluluk kıyıma uğratılmıştı.⁵⁹

Peki ama, "ötekilerin" elinden çıkan ve geniş grup kimliği meseleleriyle doğrudan bağlantılı felaketler yukarıda sözü geçen felaketlerden nasıl bir farklılık gösterir? Bu bölümün sonunda bu soruyu ele alacağım ve özgül bazı farklılıklara işaret edeceğim. Bazen, kitlesel felaket kategorileri arasında ayırım yapmak zor olabilir. Doğal afet, politik ve etnik çatışmalarla iç içe geçebilir. 26 Aralık 2004'te gelen tsunaminin hemen ardından, Sumatra'nın kuzey ucundaki Aceh eyaletindeki ayrılıkçı asiler ateşkes ilan ettiler, Endonezya hükümeti de buna karşılık bölgeye yolcu-

58 Volkan, *Körü Körüne İnanç*; "Enver Hoxha's Albania," Norman Itzkowitz tarafından 23 Ocak 2005'te Amerikan Psikanaliz Derneği Kış Toplantısı'nda (New York) Terör ve Toplumsal Gerileme panelinde sunulan makale.

59 Nancy Hollander, *Love in Time of Hate: Liberation Psychology in Latin America* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1997) ve "Frozen Grief and the Transitional Transmission of Trauma," 23 Ocak 2005'te Amerikan Psikanaliz Derneği Kış Toplantısı'nda (New York) Terör ve Toplumsal Gerileme panelinde sunulan makale.

luk kısıtlamalarını gevşeterek kurtarma ekipleriyle gazetecilerin bölgeyi ziyaretine izin verdi.⁶⁰ Bu, hükümetle isyancıların Ağustos 2005'te bir barış anlaşması imzalamalarına olanak tanıyan bir ortam yarattı. Bu anlaşma, onlarca yıldır sürmekte olan savaşı sona erdirmeye potansiyeli taşıyordu. Ancak Sri Lanka'da tsunami, Sinhali'lerin iktidarda olduğu hükümetle isyancı Tamil Kaplanları arasında herhangi bir uzlaşma sağlayamadı. Bunun nedeni kısmen tsunami yardımları konusundaki anlaşmazlıktı. Hatta durumun öncekinden vahşetli hal aldığı bile söylenebilir.⁶¹ Bununla birlikte, tsunaminin henüz çok yakın geçmişte yaşandığı göz önüne alınırsa, afetin bölgedeki politik ve etnik çatışmalar üzerindeki uzun süreli etkilerini saptamak için henüz erkendir.

1999'da Türkiye'de tahminen yirmi bin insanın ölümüyle sonuçlanan depremin üzerinden, bu doğal afetin o zamana dek hiç esnemeyen etnik duygular üzerinde nasıl değişiklikler yarattığını anlamamıza yetecek süre geçti. Depremden birkaç yıl önce Yunanistan ile Türkiye arasındaki gerilim çok yüksekti. Ege Denizi'nde, Türk topraklarına çok yakın, Türklerin Kardak Yunanlılarının İmıya adını verdikleri küçük kayalıklar üstüne anlaşmazlık çıkmış ve iki ülke savaşın eşiğine gelmişti.⁶² Bu olay Türklerin ve Yunanlıların duygularını ateşlemişti. Ama Türkiye'deki depremin ardından, Türkler Yunanlıların yardım teklifini memnuniyetle kabul etmişti. Türk gazeteleri, Yunanlı kurtarma ekiplerinin Türk topraklarındaki çalışmalarını resimlerle öykülemiş ve bu sayede geniş grup olarak Yunanlıların "insanlaştırılmalarında" önemli rol oynamışlardı. Bir sonraki ay daha küçük bir deprem Yunanistan'ı sarstığında Türkler hemen Yunanistan'a ekipler göndererek karşı-

60 Michael Casey, "Aceph Hostilities on Hold; Sri Lanka Split," *Associated Press*, December 29, 2004.

61 Tim Sullivan, "A Civil War, a Tsunami, a Lost Opportunity: Sri Lanka Descends into 'Shadow War,'" *Associated Press*, September 18, 2005.

62 Kardak olayının daha ayrıntılı bir incelemesi ve Türk-Yunan geniş grup kimlikleri arasında bir karşılaştırma için bkz. Volkan, *Kanbağı*.

lıkta bulunmuşlardı. Sonuçta, depremder iki ulus arasında yeni bir ilişki devri başlatmıştı. Gerçekten de birçok diplomat, olumlu politik gelişmeleri “deprem diplomasisi”ne bağladı.⁶³

Depremden iki gün sonra Türkiye’ye geldim ve İstanbul’da, gidip deprem bölgesini görmüş olan bazı ruh sağlığı uzmanlarına danışmanlık yaptım. Ayrıca birçok kişiye Yunanlıların yardımına dair duygularını da sordum, aralarında politik nüfuzu olan insanlar da vardı. Türkiye’deki depremin öncesinde ve sonrasında toplumlarında etkisi Türklerle Yunanlılar arasında gayriresmi diyaloglar başlatmayı hedefleyen bir dizi toplantıya katıldım. Tanınmış emekli Türk ve Yunan askeri liderleriyle elçilerinin yanı sıra iki ülkeden akademisyenler de bu toplantılara katıldılar. Katılımcıları kendi ülkelerinin temsilcileri olarak almak yoluyla, depremlerden sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilimin yumuşamasını daha yakından inceleyebildim. Bu yumuşamanın, herhangi bir reel-politik girişimin çok ötesinde, çoğu fark edilmeyecek derin psikolojik dinamiklerin sonucu olduğu kanaatine vardım. Kimlik meseleleri, düşmanlık veya muhalefetle yan yana giden ortak saldırgan fanteziler yok olmamıştı. Belirgin bir ortak karşıt tepki oluşturma ile bunların üstü örtülmüştü. “Tepki oluşturma” terimi psikanalitik bir terimdir ve istenmeyen duygu veya düşüncelere karşı tam tezat duygular veya düşüncelerle karşı tepkiler sergilenmesidir. “Düşmanın başına” kötü bir şey gelmesi şeklindeki ortak bilinçdışı arzu, Yunanlıların cömertliğinde rol oynamıştı. Türkler de buna kendi ortak karşıt tepki oluşturma düzenekleriyle yanıt vermiş, Yunanlılara duydukları öfkeyi bir kenara bırakmış ve iki ülke arasında deprem öncesi var olan düşmanlığı “unutmuşlardı.”

Gözlemlerim sırasında fark ettiğim bu olumsuz bilinçdışı güdülenimler, Türklerle Yunanlılar arasındaki yeni yakınlığın ger-

63 David L. Phillips, “Track Two: Beyond Traditional Diplomacy,” *State Magazine* (2000): 26-29.

çekliğine sekte vurmuyordu. Elzem olan konu, bu yakınlığın yüceleştirilip yüceleştirilemeyeceğiydi. Bazen insan ilişkilerinde olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde de olumlu inisiyatiflerin bilinçdışı olumsuz güdülenimleri olur, ama toplum içinde yerleşip diplomatik anlaşmalarla kurumsallaştıklarında, onları bilinçdışında neyin başlatmış olduğunun artık hiç önemi kalmaz. Türkiye'deki depremden sonra, İstanbul'da Türklerle Rumların eskiden yan yana yaşadıkları günlere duyulan nostalji alevlenmişti. İstanbul meyhanelerinde ve barlarında Yunan şarkıları çalıp söylemek moda olmuştu. Türk-Yunan ilişkisindeki duygusal zehre bir panzehir bulunmuştu. Bu Türkiye ile Yunanistan arasında diplomatik, yasal ve askeri etkinliklerde iniş-çıkışların olmayacağı anlamına gelmiyordu, ama duygusal zehir eskisi kadar öldürücü değildi.

Her türden kitlesel felaket toplumsal tepki uyandırır. Türkiye ve Yunanistan'daki depremler iki ülke arasındaki buzların erimesine yol açarken, 1988'de Ermenistan'ı vuran deprem, Ermenistan'la düşman komşusu Azerbaycan arasında herhangi bir yakınlasmaya neden olmamıştı. Deprem ülkeyi yerle bir etmiş olmasına karşın, Azeriler kan vererek yardımcı olma önerisinde bulunduklarında, etnik kimlik meseleleri acil tıbbi yardım gereksiniminin önüne geçmişti. Ermeniler, Azerilerin vereceği kanı reddetmişti. "Kanların karışmasına" direnç göstermişlerdi, bu aslında simgesel olarak "kimliklerin karışmasını" temsil ediyordu.⁶⁴ Bu yanıtların geniş grup içinde ne derecede genelleşeceği ve ne ölçüde "bölgesel" (yani etkilenmiş coğrafi bölgenin, aşiretin veya hatta politik

64 *Körü Körüne İnanç* adlı kitabımda şunları yazmıştım (s.123): "Küçük çocuklara ilişkin gözlemler, onların bedenlerinden gelen şeylerle, örneğin dışkı ve sidikle ilgilendiklerini, ama kanla her zaman ilgilenmediklerini göstermektedir. Fakat çekirdek kimlik geliştiği zaman, kanamaya yol açan yaralanmalarla birlikte çocuklar, giderek artan bir biçimde derilerinin altında 'yaşayan' bir şeylerin bulunduğunu fark etmektedirler. Çocuğun, tıpkı kan gibi kendi içinde 'canlı' olan kendilik duygusu, kan düşüncesiyle iç içe geçmektedir. Kan ve kimlik, birbirleriyle bağlantılı bir hale gelmektedir."

partinin sınırları dahilinde) kalacağı birçok etmene bağımlıdır. Sözelimi, *Challenger* trajedisine verilen yanıt bütün ABD’de hemen genelleşivermişti. Bunun nedeni yalnızca Amerika’nın prestijine ve kudretli uzay programına bir darbe vurması değil, aynı zamanda simgesel olarak bütün Amerikalıları temsil eden sivil öğretmen Christa McAuliffe’in de ölenlerden biri olmasıydı.

Çernobil kazası da bölgesel bir travma olarak kalmadı. Rüzgarlar radyoaktif maddeleri uzak bölgelere taşıdığı için kaza çabucak genelleşti ve uluslararası anlam kazandı. Bu olay, yakınlardaki Belarus’ta yeni bir toplumsal aşırı uğraş başlatmış, binlerce insan gerçeklikte ve fantezide radyasyon aldıklarını varsaymıştı. Doğumsal kusurlardan korkan birçok insan çocuk sahibi olmayı seçmişti. Sonuç olarak bir eş bulmak, evlenmek ve çocuk planlamak gibi önceden var olan normlar ciddi anlamda zarar görmüştü. Çocuk sahibi olanlar, sanki her an çocuklarının başına “kötü” bir şey gelecekmiş gibi sürekli bir kaygı içinde yaşar olmuşlardı. Çernobil beni bile örseledi. Kaza gerçekleştiğinde, akrabalarımın sevdiğim bir genç kız Ukrayna’nın başkenti Kiev’de tıp fakültesine gitmekteydi. Mezun olduktan sonra Kıbrıs’a dönüp hekimlik yapmaya başladı ve evlendi, ama çok geçmeden lösemiye yakalandı. Bunun radyasyona maruz kalmasıyla yakından ilişkili olduğunu düşündüm. Birkaç ay içinde ölüp gitti, bu trajik kaybın yasını hâlâ tutarım.

1972 yılında Batı Virginia’daki *Buffalo Creek* faciası ortak trajedilere diğer bir örnektir. 26 Şubat 1972’de muazzam büyüklükteki baraj yıkılmış, Buffalo Creek vadisi binlerce ton su ve çamurla dolmuştu. On beş dakika içinde 125 kişi ölmüş, dört bin kişi evsiz kalmış ve on dört maden ocağı girilemez hale gelmişti.⁶⁵

65 Kai Erikson, “Loss of Community at Buffalo Creek,” *American Journal of Psychiatry* 133 (1976): 302-325; J.L. Tichner ve F. Kapp, “Disaster at Buffalo Creek: Family and Character Change,” *American Journal of Psychiatry* 133 (1975): 295-299; Robert J. Lifton ve E. Olson, “The Human Meaning of Total Disaster: The Buffalo Creek Experience,” *Psychiatry* 39 (1976): 1-18;

Benzeri bir trajedide, 21 Ekim 1966'da Galler'deki bir kömür havzasına düşen çığ Aberfan ve Merthyr Vale köylerindeki evlerin çoğunu ve bir ilkokulu yutmuş, 116 çocuk, 28 erişkin hayatını kaybetmişti. Bu iki trajedi üzerine yapılan çalışmalar bugün PTSD adını vereceğimiz (Buffalo Creek ve Galler'deki iki köyde araştırma yapıldığı sırada bu terimi henüz kullanmıyorduk) bireysel tepkilerin tanımlarının çok ötesine geçen veriler içerir ve felaketleri izleyen toplumsal süreçleri ayrıntısıyla inceler.

Her iki trajedi de “bölgesel” kaldı, ama bu olaylardan söz ediyorum, çünkü bunları incelemek bize düşman elinden olanlar da dahil, kitlesel travmaya verilen daha genelleşmiş yanıtlara uyarlanabilecek iki kavram kazandırır. Birinci kavram, “toplumsal yaşam kumaşının yırtılması,” Yale Üniversitesi'nden tanınmış bir sosyolog olan Kai Erikson'dan gelir;⁶⁶ ikinci kavram, “biyo-sosyal rejenerasyon” Londra'daki Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde çalışmış, yas tutmanın psikolojisi üzerine uzmanlaşmış İngiliz psikiyatr C. Murray Parkes'a aittir.⁶⁷ Buffalo Creek'te her şey yitirilmişti; aile, dostlar, mal mülk, anılar. Bunların yanı sıra, topluluk olma duygusu da yitirilmişti. Erikson'a göre, topluluğun kumaşında yırtılma, insanları bağlayan bağlar koptuğunda ortaya çıkar. Erikson'un toplumun kumaşının yırtılması kavramının bir yansımasını bugün aramızda olmayan İsraili psikanalist Rafael Moses'in çalışmalarında buldum. İyi bir dost olan Moses, Nazi zulmüne uzun süre (hatta bazen kısa süre) maruz ka-

ve Leo Rangell, “Discussion of the Buffalo Creek Disaster: The Course of Psychic Trauma,” *American Journal of Psychiatry* 133 (1976): 313-316.

Sağ kalanlara 13,5 milyon USD verilmişti, bunun 6 milyon doları, psikolojik zarara karşı tazminat olarak bir tür puanlama sistemiyle dağıtılmıştı. İlk kez, felaket sırasında orada olmayan kişilerin ruhsal yaraları onarılmaya çalışılıyordu. Sağ kalan davacıların gördükleri hasar için “ruhsal sakatlık” terimi uydurulmuştu.

66 Erikson, “Loss of Community at Buffalo Creek.”

67 R.M. Williams ve C. Murray Parkes, “Psychosocial Effects of Disaster: Birth Rate in Aberfan,” *British Medical Journal* 2 (1975): 303-304.

lanların kişiler arası dünyalarında güvenlik duygusunun yitirildiğini gözlemlemiştir.⁶⁸ Çernobil sonrası Belarus'ta olanların da toplumsal kumaşa yırtılmaya örnek olduğunu düşünüyorum.

C. Murray Parkes, Aberfan ve Merthyr Vale'de yerel bir psikiyatr olan R.M. Williams'la çalışmış, felaket sonrasında iki topluluğun başına gelenleri incelemişlerdi. Sağ kalanlar, hasarı onarmanın yanı sıra, yıkıntıların içinden olumlu bir şeyler çıkarmak için de son derece azimliydiler. Williams ve Parkes'in araştırması, trajediyi izleyen beş yıl içinde Aberfan ve Merthyr Vale'de sanki yitirilmiş olan çocuklarının yerini doldurmak istemesine doğum oranının anlamlı yükselme gösterdiğini ortaya koydu. Dahası doğum patlaması yalnızca yas tutmakta olan ana-babalarla sınırlı kalmamış, bütün nüfusa yayılmıştı. Aslında, doğum oranlarındaki artışın, yalnızca küçük bir kısmı yastaki ana-babalara atfedilebiliyordu. Araştırmacılar, "Aberfan ve Merthyr Vale'de afetten sonraki ilk beş yıl içinde gözlenen doğum hızındaki artışın esas olarak bir çocuk yitirmemiş olan çiftler tarafından girişilen biyo-sosyal rejenerasyon sürecinin bir sonucu olduğu" kanaatine varmışlardı. Toplumun kumaşı tümüyle yırtılmadığında, felaketlerden sonraki psikososyal geçişler "ortaya çıktıkları toplumun bütünü açısından bakıldığında etkileri açısından tümünden yıkıcı" değildirler.⁶⁹ Parkes ve Williams'ın biyo-sosyal rejenerasyon terimini, ben de toplumsal kumaşın hasar gördüğü kitlesel bir travmanın ardından gelişen koşullara uyarlayarak, biyo-sosyal dejenerasyon terimini kullanacağım.⁷⁰

Biyo-sosyal dejenerasyon ve rejenerasyon, etnik çatışmalar ya da savaş gibi, geniş grup kimliğiyle bağlantılı düşmanlıklar yüzünden ortaya çıkan felaketlerden sonra da gözlemlenebilir. Kıb-

68 Rafael Moses, "An Israeli Psychoanalyst Looks Back in 1983," *Psychoanalytic Reflections on the Holocaust: Selected Essays*, haz. S.A. Luel ve P. Marcus, 52-69 (New York: KTAV Publishing, 1984).

69 Williams ve Parkes, "Psychosocial Effects of Disaster: Birth Rate in Aberfan."

70 Age.

rıslı Rumlar tarafından, insanlık dışı koşullarda abluka altında yaşamaya zorlandıkları altı yıllık dönemde (1963-68) Kıbrıslı Türkler arasında da dolaylı bir biyo-sosyal rejenerasyon gerçekleşmişti. Kitlesele olarak travmaya uğramış olmalarına karşın, “belkemikleri” kırılmamıştı, çünkü anavatan Türkiye’nin yardımlarına geleceğı umuduna tutunuyorlardı. Aberfan ve Merthyr Vale’de olduğı gibi daha çok çocuk doğurmak yerine, kendi “tut-sak” kendiliklerini temsil etmek üzere kafeslerde yüzlerce muhabbet kuşu (bunlar Kıbrıs’ın yerli kuşlarından değildir) yetiştir-diler. Kuşlar öttükleri ve üredikleri sürece Kıbrıslı Türklerin ortak anksiyeteleri de denetim altındaydı.⁷¹ Hiroşima trajedisini kaynak alan sanat ve yazın da simgesel biyo-sosyal rejenarasyon biçimi olarak ele alınabilir. Ancak Hiroşima örneğinde, toplum aynı zamanda biyo-sosyal dejenerasyon da sergilemiş ve felaketten onlarca yıl sonra bile “ölümün damgası”⁷² üzerlerinden silinmemişti. Burada toplumun sosyal kumaşı yırtılmıştı ve biyo-sosyal rejenerasyon ancak sınırlı ve münferit biçimde ortaya çıkabiliyordu.

İlginçtir, toplumun kumaşı yırtılmamışsa, ister “bölgesel” kalmış olsun isterse geniş grubun bütününe yayılmış olsun, kit-lesel travmadan doğrudan etkilenmemiş olanlar trajediyle ve mağdurlarıyla ilgili fıkralar anlatmaya başlarlar. Aslında ben fık-raların ortaya çıkışını ve ağızdan ağıza yayılmasını toplum kuma-sının onarılamaz biçimde zarar görmediğinin bir göstergesi sayı-yorum. Eylül 1985’te on bin kişinin ölümüne ve otuz bin kişinin yaralanmasına neden olan ve yüz binlerce insanı evsiz bırakan depremden sonra Mexico City’de buna benzer gözlemlerim oldu. Felaketten iki ay sonra oraya gittiğimde, beni havaalanında kar-sılayan ev sahibem, yolda yıkıntı haline gelmiş mahalleleri gösterirken, ansızın bana döndü ve, “Mexico City ile simit arasındaki

71 Volkan, *Cyprus-War and Adaptation*.

72 Robert J. Lifton, *Death in Life: Survivors of Hiroshima* (New York: Random House, 1968).

benzerlik nedir?” diye sordu. Ben toplumsal meselelere duyarlı olduğunu bildiğim bu hanımın sorusuna verecek yanıt bulamayınca kendisi yanıtladı: “İkisinin de ortası bomboş!” Yaşadığı kentin orta yerinde yıkılmış binalardan geriye kalan kocaman boşlukta kastettiği. Sonra bana şehirdeki insanların ağzında dolaşan diğer deprem fıkralarını anlatmaya koyuldu. Sanki felaket-zedelere karşı saldırganlığını dışavurur gibiydi.

Benzer şekilde, *Challenger* faciasının yarattığı travma, toplumun bütününe yayılmış olsa da, Amerika’nın belini bükmemiş olsa gerek ki, bu konuda da birçok fıkra türetilmişti. Bunlar da ölmüş olanlara karşı saldırganca duygular ve eylemlerle renklenmişti. Sözelimi, fıkralardan biri, kavrulmuş cesetlerin kıyıya vurmasıyla ilgiliydi. Bu fıkralar iğrenç oldukları için burada tekrarlamak istemiyorum, ama çoğu insanın bu tür fıkraların içeriğini bastırmadıklarını görmek ilginç geliyor. Bunların felaketlerden sonra ortaya çıkışı da kendine özgü bir görüngü. Neden bu kadar duyarsızlaşıyoruz? Neden gülüyoruz? Bu toplumsal görünümün psikolojik gerekçeleri birden fazladır: Duygulanımın tersine döndürülmesine katkıda bulunurlar (yani üzüntü duygusu yadsınır); gülmek yoluyla gerilimin boşaltılmasını sağlarlar; geride kalanların sağ kalmış olmalarını kutlarlar; ölmek suretiyle bizi yaralayanlara karşı öfke ifade ederler ve trajediyi bir karikatürde gerçekleştirmiş gibi göstererek, yaşadığımız için duyduğumuz suçluluğu en aza indirmemize yardımcı olurlar. Bu fıkralarda aynı zamanda bireysel yas tepkilerinin türevlerini de görürüz. Kayıpların hakikaten olduğuna dair gerçekliği sinama girişimleri, kayıpları yadsıma çabaları ve mağdurlarla özdeşleşme ve bağlantı kurma ya da tersine bağları koparma çabaları gibi...

Fıkra üretmenin yanı sıra, daha önce var olmayan tuhaf bazı toplumsal uğraşlar da ortaya çıkabilir, daha önce bunlara bir örnek vermiştim: 1974 savaşıdan sonra Türklerin yorgan yakmaları. Aynı sıralarda Kuzey Kıbrıs’ta diğer bir tuhaf toplumsal süreç daha yaşanmıştı. Bu, fiziksel bir durumdu. Kıbrıslı Türklerin

birçoğu hekimlere başvurarak kaşıntıdan yakınıyorlardı. Konuştuğum hekimler, vatandaşlar arasında bu mini kaşıntı salgınına hiçbir açıklama getiremiyorlardı. İnsanların ilk kaşıntı vakalarının ne şekilde başladığına dair ürettikleri teorileri işitince bu yeni toplumsal aşırı uğraşın anlamını sezmeye başladım. Teorilere göre ilk yakınmalar Türk askerinin savaşın başında çıkartma yaptığı kumsallarda yüzmeye gidenlerde ortaya çıkmıştı. Savaşın ilk günlerinde suda ve kumsalda kaldırılmayı bekleyen birçok ceset vardı, kaşıntının bu cesetlerin üzerine atılmış olan kireçten kaynaklanıyor olabileceğini düşündüm. Kireç değdiğinde cildiniz yanar ve kaşınmaya başlar. Belli bölgelerde kireç izleri aylarca kalmıştı. Ama kireç izleri temizlendikten çok sonra bile kaşıntı devam etmişti, belki bu ölümlerle simgesel bir bağlantıydı. Kaşıntı sağ kalmış olmanın ve düşmanı evinden etmiş olmanın yarattığı suçluluk duygusunun yanı sıra, ciltteki duyumlardan da anlaşıldığı gibi kişinin gerçekten de canlı olduğunun kanıtıydı.

Politik bir liderin suikaste mağdur gitmesi de geniş grubun kumaşını etkileyebilir. Liderin suikaste uğramasının ardından oluşan toplumsal travmalarda, cinayetin örselenmiş geniş grubun içinden biri tarafından mı yoksa “öteki” gruba ait birisi tarafından mı işlendiği sorusu büyük önem kazanır. Sözgelimi, John F. Kennedy bir Amerikalı değil de bir Sovyet ajanı tarafından öldürülmüş olsaydı, Amerikan toplumunun kumaşında büyük farklılık olurdu. Sonradan Lee Harvey Oswald’ın güya Marksizme gönül vermiş biri olduğunu öğrenmiş olsak da, başkanı öldürmesi kitlesel travma olduğu halde geniş grup kimliği meselelerini körüklememişti. Benzer şekilde, 4 Kasım 1995’te Itzak Rabin’in öldürülmesi İsrail toplumunda ağır bir travma ve yırtılma yaratmıştı. İsrailli analist Rena Moses-Hrushovski, *Grief and Grievance: The Assassination of Yitzhak Rabin* (Yas ve Yas Tutma Süreci: Itzak Rabin Suikasti)⁷³ başlıklı kitabında bunu duygusal bir

73 Moses-Hrushovski, *Grief and Grievance*.

ifadeyle anlatır. Buna rağmen, uzun vadede, dış düşmanla karşılaştığında İsraili geniş grubun kumaşındaki yırtık, devlete kalıcı hasar verecek derecede büyümemişti. Kişisel ve toplumsal süreçlerin nasıl iç içe geçtiğini göstermek üzere Rabin'in suikastine ve İsrail toplumundaki yırtılmaya giden belli olayları kısaca ele alacağım.

1 Şubat'tan 30 Mayıs 2000'e kadar Tel Aviv'deki *Yitzhak Rabin* İsrail Araştırmaları Merkezi'nde onursal Rabin öğretim görevlisi olarak çalıştım. Orada, *France 2* televizyonu tarafından yapılmış bir belgesel izledim. Bugün Rabin Merkezi'nin daimi arşivinde yer alan bu filmde, Rabin'in suikaste mağdur gitmesinin hemen öncesinde bağınaz Yahudi köktendincilerin şiddeti körüklemek üzere dayattığı propagandalar gözler önüne serilmekte. Bu filmi izlemek benim için dehşet verici bir deneyimdi. Propagandacılar İbranice konuşuyorlardı, bu dili anlamasam da, beden dilleri ve duygusal yoğunlukları beni kurşun gibi çarptı. Çoğu İsraili bu belgesele (ve köktendincilerin kendilerine) benimki gibi güçlü bir karşı tepki verecektir, ama propagandacıların ve kışkırtıcıların sözlerinden ilham alanlar da vardır mutlaka. Aşırı sağcı kanadın bu tür dinsel-milliyetçi propagandalarla İtzak Rabin'i hain ilan etmesinin ve Oslo Anlaşması'm imzaladığı ve Yaser Arafat'la el sıkıştığı için İsrail'den sürülmesini talep etmesinin, Rabin'i öldüren 25 yaşındaki Yigal Amir'i azmettirdiğini gösteren açık kanıtlar var.

Kudüş'teki İbrani Üniversitesi'nde siyasal bilimler profesörü olan Ehud Sprinzak, popüler bir radyo ve televizyon yorumcusudur. Sprinzak, Oslo Anlaşması'nın imzalanmasından sonra ülke içinde köktendinciliğin şiddetlendiğinin farkındaydı. 2000 baharında bana Rabin'e birçok yazı göndererek olaylar tırmanmadan önce köktendinciliği ele almak üzere daha fazla araştırma yapması ve kaynak ayırması için yalvardığını anlattı. 1999 tarihli *Kardeş Kardeşe Karşı* (Brother Against Brother) başlıklı kitabında şunları yazmış: "Büyük bir üzüntüyle fark ettim ki, dramatik

olaylar elimden gelen kısıtlı müdahaleyle baş edilemeyecek kadar güçlüymüş.”⁷⁴ Sprinzak’a göre, suikast için geri sayım 25 Şubat 1994’teki El Halil Katliamı’yla başlamıştı. Ramazan ayına denk gelen o gün, Amerika doğumlu, sofı Ortodoks Yahudi olan acil servis hekimi Baruch Goldstein Batı Şeria’da İsrail işgalindeki El Halil (Hebron) kentindeki Hz. İbrahim Camii’ne girmiş, namaz kılmakta olan Filistinli Müslümanlara ateş açarak yirmi dokuz kişiyi öldürmüş, yüz kadar kişiyi de yaralamıştı. Rabin, daha fazla kan dökülmesini engellemek üzere El Halil’de ve yakınlardaki Tel Rûmeyda’daki İsrail vatandaşlarını bölgeden uzaklaştırmak istemişti, ama danışmanlarının bunu yapmasının daha fazla şiddete yol açacağını söylemeleri üzerine bu plandan vazgeçmişti. Bu olay, Rabin’le aşırı milliyetçi hahamlar arasında yoğun yüzleşmeler dönemini başlattı. Hamas ve İslami Cihad tarafından El Halil Katliamı’nın intikamını almak üzere düzenlenen bir dizi intihar saldırısında seksen yedi İsrailli öldü, iki yüzden fazlası da yaralandı; böylece çatışmalar daha da alevlendi. Bazı hahamlar, *din moser* ve *din rodef* gibi şeriat kavramlarından söz etmeye başladılar: “*Moser*, kâfirlere Yahudiler hakkında bilgi sızdırdığından veya onlara yasadışı yollardan Yahudi mallarından verdiğinden kuşkulanan Yahudi’dir... *Rodef*, cinayet işlemek üzere olan veya cinayete azmettiren kişidir. Bu hızlı infazın amacı, Yahudi canlarını kurtarmaktır. Bu kural, cinayetten sonra yakalanan katil için geçerli değildir, onun yargılanması gerekir. *Din rodef*, Halak-*h*’nın (fıkıh) Yahudilerin yargılanma olmadan başka bir Yahudi’yi öldürmesine izin verdiği tek durumdur.”⁷⁵

Sprinzak aşırı milliyetçilerin sözel şiddetinin ve yüzleştirme taktiklerinin, Yigal Amir’in Rabin’i öldürmekle Yahudilerin canlarını kurtaracağına kendini ikna etmesine izin veren bir atmosfer yarattığını gösteriyor. Suikastten sonra sorgulandığında, bir-

74 Ehud Sprinzak, *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli politics from Altina to the Rabin Assassination* (New York: Free Press, 1999), xi.

75 Age, 253-254.

kaç hahamla *din rodef* ve *din moser* kavramlarını tartıştığını itiraf etmişti. Hiçbiri ona Rabin'i öldürme "izni" vermemişti belki, ama, "Tanıdığım bazı hahamlar Rabin'e karşı *Halakha*'ya uygun *din rodef* telkininde bulunmuş olmasalardı, onu öldürmek benim için çok zor olurdu. Bu tür bir katil desteksiz olmaz. Destek almasaydım ve çok sayıda insanı temsil ediyor olmasaydım, bu eylemi gerçekleştiremezdim,"⁷⁶ diyebiliyordu. İsrailli psikolog Avner Falk ise Amir'in suikast eyleminin tek bir belirleyicisi olmadığını öne sürer. Ona göre, kendi kişisel psikolojik güdülenimleri radikal dini liderlerin tahrikleriyle ölümcül biçimde örtüşmüştür.⁷⁷

Amir'in ana-babası 1940'ların sonlarında Yemen'den İsrail'e göçmüş ve çok zor koşullar altında sekiz çocuk büyütmüşler. İlk oğulları Haggai 1968'de doğmuş; geleceğin suikastçisi Yigal ondan iki yıl sonra dünyaya gelmiş. Falk'ın araştırmaları özellikle Amir'le yuva öğretmeni olan annesi Geulah arasındaki ilişkiye odaklanmış. Falk'a göre anne mutsuz, hırçın birisiymiş ve evde onun sözü geçiyormuş. Büyük olasılıkla en ufak sevgi beslemediği kocası Shlomoh Amir Ortodoks Yahudi bir hattat ve vecibele-re uygun çalışan bir kasap, edilgin ve bağımlı bir adammış. Görünürde Amir, Geulah'nın en sevdiği çocuğuymuş. Falk'a göre, Geulah onu "Gali" diye çağırırmış, Yigali'nin kısaltması olan bu lakap aynı zamanda "o beni kurtaracak" anlamına da geliyor.⁷⁸

76 Age, 277.

77 Avner Falk, "A Psychohistory of Political Assassination: The Cases of Lee Harvey Oswald and Yigal Amir," Uluslararası Politik Psikoloji Derneğinin 18-21 Temmuz 1999'da gerçekleştirilen Yirmi İkinci Yıllık Bilimsel Toplantısı'nda sunulan makale. Daha kısa bir versiyon için bkz. Avner Falk, "Political Assassination and Personality Disorder: The Cases of Lee Harvey Oswald and Yigal Amir," *Mind and Human Interaction* 12 (2001): 2-34.

78 Falk, annelerinin gözbebeği olduğu için Haggai'nin Yigal'e büyük haset duyduğuna dikkat çeker, Haggai, bu hasetini baskılamış ve küçük erkek kardeşine neredeyse tapmıştır. Sonraları, iki kardeş suikast davalarının görülmesini beklerken, Haggai anne babasına hapisten öfkeli bir mektup yazmıştır:

Ama, küçük “Gali” yalnızca akıllı, yetenekli veya eğlenceli olduğunda annesinden sevgi görebiliyormuş (yani yalnız ve yalnız onu kendi mutsuzluğundan “kurtardığı” zamanlarda); bunun dışında annesi onu görmezden gelerek düpedüz reddediyormuş.

Yaşı büyüse de Amir annesiyle olan sorunlu duygusal bağından bir türlü kopamamış. Falk her iki ebeveynine de ikircikli duygular besleyen Amir’in, bilinçdışında nasıl din âleminde daha iyi ebeveynler aradığını, bununla “kötü anne” Geulah’ın paramparça ettiği kendilik değerini onarmaya nasıl çabaladığını anlatıyor: “İsrail’in Tanrısı Yigal’in iyi babası olmuştu, İsrail toprakları annesi. Aşırı sağ milliyetçilerin birçoğu gibi, onun için de İsrail toprakları ülkenin kendisi değil, bir soyutlamaydı. Bütün İsrail ve Filistin topraklarını kapsayan duygusal bir nesneydi. Duruşma sırasında, 27 Mart 1996 günü kararın okunmasından hemen önce Yigal şunları söylemişti: ‘Yaptığım her şeyi İsrail için, İsrail’in Torah’ı (Kanun), İsrail halkı ve İsrail toprakları için yaptım; bu asla çözülemeyecek bir düğümdür.’”⁷⁹

Gerçekten de, Amir Rabin’i öldürmekle yalnızca Yahudi canlarını değil, İsrail’in kendisini de kurtardığına ikna olmuştu. Babasına ve annesine olan hiddetini Rabin’e yönelterek (Falk’ın dediği gibi, “evde başbakan baba değil, anneydi”)⁸⁰ Amir bilinçdışında evde ve hükümette algıladığı “kötü”, “zayıf” babalardan, “iyi anne” İsrail’in ve “iyi baba” Tanrı’nın öcünü alacak ve “kötü anne”nin evinden kendini kurtarabilecekti. Bu, gerçekten de işe yaramıştı: Suikastten sonra annesi sözlerinin daha derindeki anlamlarını fark etmeksizin şunları söylemişti: “Bu hareketiyle bu

“Yigal çok büyük bir şey yaptı. Bunu yalnızca Allah adına yaptı. Başarılı olmak istedi ve oldu da, saçının tek kılına zarar gelmeden. Sadece bunun için bile hayatımın geri kalanında ona hayran kalacağım... Sizin Gali’yi evlatlıktan reddetmenizi hiçbir şekilde kabul edemem. O sizden de benden de daha büyük.” *Yediot Aharonot*, 21 Aralık 1995, Avner Falk çevirisi.

79 Falk, “A Psychohistory of Political Assassination.”

80 Age.

evden kendini tamamen koparmıştır.”⁸¹ Falk’ın gözlemlerine göre, kız arkadaşından reddedilmesi de katilin ölümcül kararı vermesine katkıda bulunmuş; bu belki de kardeş rekabeti ve “kötü anneye” duyduğu hiddetini yeniden canlandırmıştı: “Onu kız için çok özel ve değerli kılacak bir kahramanlık eylemiyle kız arkadaşını geri kazanmayı arzuluyordu... Amir’in beş aydır çıktığı, ilk kız arkadaşı olan Nava Holtzman Ocak 1995’te Amir’i terk ederek onun arkadaşlarından biriyle evlenmişti. Bu Amir için çok utanç verici bir olaydı ve aşikâr bir çökkünlüğün başlamasına neden olmuştu.”⁸²

Amir tek başına hareket etmişti belki, ama ölümcül sonuçları olan atmosferi yaratanlar milliyetçi-köktendinci alt gruplardı. İnaniyorum ki, Rabin suikasti hâlâ İsrail geniş grubunun kumaşını yırtma potansiyeli taşıyor, ama İsrail’in komşularıyla olan kimlik çatışmaları ve gerçek dünyadaki güvenlik meseleleri yüzünden bu konuya ilişkin kaygılar şimdilik rafa kaldırılmış durumda.

Başka biçimlerde trajediler de geniş grup içinde bölünme yaratabilir. Sözelimi, ideolojik ve dinsel alt gruplar arasındaki sürtüşmeler çok uzun süre devam ederse, egemen geniş grubun kumaşındaki yırtık kolayca onarılamayabilir, hatta belki hiç onarılamayabilir. Bu tür bir çatışma onlarca yıl sürerse, özellikle de aralarındaki eski sürtüşmelerin ve başka trajedilerin anıları yeniden canlanıyorsa (yani, kendi tarihlerindeki zaferlerin veya travmatik olayların zihinsel temsillerine karşı güçlü bağlar geliştirip kimlik meseleleriyle aşırı uğraşmaya başlıyorsa) muhalif kitleler yavaş yavaş ayrı etnik gruplar olarak yollarını çizebilirler. Kore’de esas olarak ideolojik çizgilerle bölünmüş geniş grup kimliği meselelerinin ne şekil alacağını zaman gösterecek. İki Kore gelecekte birleşecekler mi, yoksa iki ayrı geniş grup kimliğine sa-

81 Age.

82 Age.

hip iki farklı ülke olarak mı kalacaklar? Bana göre, Kuzey İrlanda'daki sorunlar da "etnik" kimlik sorunu olarak gelişmiştir veya giderek "etnik" kimlik sorunları halini almaktadır.

Bu iki örnekten çok kısa bahsettim, ama eski Doğu Almanya ile eski Batı Almanya arasındaki bölünme ve daha sonraki birleşme hakkında daha çok bilgi sahibiyim. Nazi rejiminin ve II. Dünya Savaşının Almanlarda yarattığı ortak travmalar ve Almanya'yı Doğu ve Batı olarak ikiye bölen politik, ideolojik ve askeri süreçler geniş grup kimliğiyle ilgili karışıklıklar yarattı. Ideolojik olarak bölünmüş olan Almanlar, 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla yeniden bir araya gelmeye başladılar. Ne var ki, Doğu ve Batı Almanlar arasındaki bütünleşme duvar yıkılır yıkılmaz hemen gerçekleşemedi.

Almanyanın tekrar bir araya gelmesinden birkaç ay sonra, eski Batı Almanya'nın Doğu Almanya sınırında bulunan Göttingen'de yaşayan bir arkadaşımı ziyarete gittim. Beni bir zamanlar Alman devletleri arasındaki sınırı belirleyen  imenlik bir araziye götürdü. Arkadaşım bölgedeki ağaçların Doğu Alman sınır muhafızlarının kaçak ilticaya karşı daha kolay savunma yapabilme-leri için kesilmiş olduğunu anlattı. Gittiğimde elbette ortada asker filan yoktu ve gözetleme kuleleri boştu. Bununla birlikte, oranın tuhaf sessizliği beni çarpmıştı, ayrıca arkadaşımın fısılda-yarak konuşması da buna katkıda bulunuyordu. Sanki bu eski sınır hâlâ tehlikeler barındırıyordu. Sonra eski sınırı geçip eski Doğu Almanya'ya girdik. Arkadaşım Almanya bölündükten sonra ilk kez buraya geliyordu. İki taraf resmi olarak birleşmiş olmasına karşın, fiziksel farklılıklar hemen göze çarpıyordu. Doğu'da yollar plansız ve bakımsızdı, elektrik direklerinin şekli bile Batı'dakilerden farklıydı. şimdi farklı bir " lkede" bulunduğumuz su götürmezdi.

Arabayı kırlara doğru sürüp yoğun trafiği arkada bıraktıktan sonra arkadaşım derin bir nefes aldı ve kötü bir koku alıp almadığını sordu. Sıradışı bir koku almamıştım, ama cevabımı kabul

etmedi. Epey ilerimizdeki bir arabayı işaret ederek, “Şu arabayı görüyor musun? Komünist yapımı. Bu arabalar çok fena kokar.” Araba o kadar uzaktaydı ki, gerçek anlamda bir koku almış olamazdı. Ama, komünist yapımı arabaların kötü koktuklarını “bildiği” için duyuları ona oyun oynuyordu. Arabayı görmesi ona arabanın kokusunu anımsatmıştı. Psikanalist olarak başka bir sonuca daha vardım: Arkadaşım, kendisinin kabul edilemez bazı öğelerini dışsallaştırıyor ve Doğu Almanlara yansıtıyordu. Kendisi “temiz”di; Doğu Almanlar “pis kokuyorlar”dı. Bu çıkarımımı yüksek sesle dile getirmedim, ama kendisi de psikanalist olan arkadaşımın bu yaşıntıdan benzeri bir sonuç çıkardığını sezdim. Utanmış gibiydi, konuyu çabucak değiştirdi.

Birbirinden ayrı ideolojilere ve tarihlere sahip olmanın yarattığı toplumsal travma yüzünden, iki Alman grubu, iki farklı kimlik grubuna evrilmekteydi. İlginç biçimde, “iki” kimliğe sahip olmakla Almanlar geçmişin Nazi imgesiyle daha kolay baş edebiliyorlardı, bu imge ötekilere, esas olarak da Yahudilere karşı son derece örseleyici eylemler barındırıyordu. İki Alman devleti olduğu sürece, bir taraf (büyük ölçüde bilinçdışı) Nazilerin gerçek vârislerinin “öteki” Almanya olduğunu hayal edebilirdi. Tam da bu yüzden, iki Alman devletinin tekrar bir araya gelmesi, psikolojik açıdan hemen gerçekleşemedi. Eski Doğu-Batı Alman sınırına yaptığım yolculuğun nedeni, tekrar birleşmenin, ilk yılında her iki tarafta içsel olarak (bilinçdışında) nasıl yaşandığını araştırmak üzere Münih’te çalışan psikanalist Gabriele Ast ile birlikte geliştirdiğimiz projeydi. Ne yazık ki fonlar yeterli olmadığı için proje tamamlanamadı. Bununla birlikte, her iki taraftan Almanların Nazi geçmişlerini, birleşme öncesinde öteki olan tarafa yansıttığını düşündürmeye yetecek veriler topladık.

2002 Mayıs’ında, Alman Psikanaliz Derneği’nin Leipzig’deki toplantısında II. Dünya Savaşı ve onu izleyen Soğuk Savaş boyunca Almanları ayıran tarihsel travmanın etkilerini daha iyi araştırabilme fırsatı karşıma çıktı. Bu, derneğin eski Doğu Al-

manya'da düzenlediği ilk toplantıydı. Bu toplantıda ben de derneğin konuğuydum ve eski Doğu Almanya'dan katılanlar meslektaşlarla eski Batı Almanya'dan katılanlar arasındaki etkileşimleri yakından izleyebildim. Sanırım kaçınılmaz olarak, bu “zora-ki beraberlik” geniş grup kimlikleriyle aşırı uğraşmalarına ve daha koruyucu yaklaşımlarına neden olmuştu. CSMHI ekibi, diyalog için düşman grupların temsilcilerini bir araya getirdiğinde de, her iki taraftan katılımcılar ilk başta aynı tutumları sergiliyorlardı, o yüzden bu tür bir etkileşime aşınaydım. Doğu ve Batı Almanlar arasında da gelişmesine şaşırmadım. Leipzig'de gözlediklerim, yeniden birleşmenin psikolojisi üzerine “akademik” tartışmada elle tutulur hal aldı. Almanca bilmiyorum ve söylenenleri çevirmen aracılığıyla anladım, ama yüz ifadelerini gözlemleyebiliyordum (bazı Doğu Alman meslektaşlar, Batı Almanların onları insan doğası söz konusu olduğunda kendileri kadar eğitilmiş ve bilgili bulmadıklarını düşünerek [haklı veya haksız yere] gözyaşı döktüler). Orada olduğum sırada, Doğu Almanya'dan gelen bir psikanalistle, Irene Misewitz'le tanıştım. Başlıca araştırma alanı, toplumsal ve politik dönüşüm süreçlerinin insan ruhu üzerindeki etkileriydi. Irene, CSMHI dergisi *Mind and Human Interaction* (Zihin ve İnsan Etkileşimleri) için bir makale yazdı ve Doğu Alman kimliğinin gelişmesi sırasında kendi kişisel deneyimlerini anlattı:

Kırk yıllık ayrılık sırasında Doğu ve Batı Almanya'da birbirinden çok farklı geniş grup kimlikleri gelişti. Volkan'ın çadır mecazını kullanırsak, sanki ayrı etnik çadırlarda ya da daha küçük “çadırcıklarda” yaşıyorduk. Ayrılık boyunca bu sanki bir sırdı, büyük ölçüde yalnızca bilinçdışında yaşanıyordu. Farklılıklar ancak 1990 yılında, sınır açıldıktan ve iki grup arasında gündelik ilişkiler başladıktan sonra netleşmeye başladı... Alman-Alman ilişkileri iki tarafın dengesini de altüst etmişti. Aksi halde, neden, iki tarafın da sürekli eski Doğu veya Batı Alman çadırının altına saklanmaya çalıştıklarını ve yeni ortak Birleşik

Almanya çadırında yaşamaya sürekli direnç gösterdiklerini açıklamak zor olurdu.⁸³

Bazen, aynı etnik kökten gelen insanlar kimliklerini ayırabilir ve aradan yüzyıllar geçtikten sonra, kendilerini tamamen ayrı etnik gruplar olarak görmeye başlayabilir. Güney Slav toplulukları arasında olduğu gibi. Güney Slavlar, farklı dinleri kabul edip, özellikle de muhalif tarafın elinden çıkma kitlesel travmalar olmak üzere, farklı tarihsel olayların zihinsel temsillerine tutunmak yoluyla, Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar başta olmak üzere birçok gruba ayrılmışlardır. Aynı kimlik kökünden gelme iki grup yeterince uzun süre çatışma halinde kalırsa, bu çatışmalarla ilintili travmalar iki “yabancı” düşman arasında gözlemlenenlere benzer dinamikler kazanacaktır.

Bunu akılda tutarak, Gürcistan’da ve Kıbrıs’ta olanlara benzer, farklı geniş grup kimliğine sahip bir düşmanın elinden çıkan travmaya özgü psikolojik belirteçleri kısaca ele alalım. Düşman gruplar arasında, etnik, milliyetçi, dinsel ya da ideolojik çatışmalar olduğunda, geniş grup kimliği adına “ötekini” aşağılamak, çaresiz bırakmak ve öldürmek üzere kasıtlı planlar yapılır. Bazen düşman öldürülmeden önce insanlıktan çıkarılır.⁸⁴ İnsanlıktan

83 Irene Misselwitz, “German Reunification: A Quasi Ethnic Conflict,” *Mind and Human Interaction* 13 (2003): 77-86. Ayrıca, her iki tarafın kendi davranışlarını doğal olarak haklı görürken karşı tarafinkileri gizlice reddetmeye nasıl devam ettiğini anlamak için bkz. Wolf Wagner. Wagner’in kapsamlı çalışmaları, yeniden birleşmenin üzerinden on yıl geçtikten sonra bile, eski Doğu ve Batı Almanların birçoğunun rutinlere ve gündelik davranış kalıplarına yaklaşımlarının hâlâ birbirinden ayrılabilmediğini ortaya koymaktadır. Sözgelimi, eski Batı Almanlar, ancak resmen tanıştırmalarda el sıkışırken, eski Doğu Almanlar birbirlerini her görüşte el sıkışmaktalar. Wolf Wagner, *Kulturschock Deutschland 1* (Kültür Şoku Almanya 1) (Hamburg: Rotbuch-Verlag, 1996) ve *Kulturschock Deutschland: Der Zweite Blick* (Kültür Şoku Almanya: İkinci Bakış) (Hamburg: Rotbuch-Verlag, 1998).

84 Viola W. Bernard, Perry Ottenberg ve Fritz Redl, “Dehumanization: A Composite Psychological Defense in Relation to Modern War,” *Sanctions for Evil:*

çıkarma söz konusu olduğunda, düşmanı suçluluk duymadan öldürme “ehliyeti” verilir. İki türden insanlıktan çıkarma söz konusudur. Birinci türde, düşman ilk önce öteki geniş grubun bireylerini arzulanmayan insanlar önce algılar, sonra da onları Nazi Almanyası’nda olduğu gibi insanlıktan çıkarır. Aynısı, 1994 yılında Ruanda’da gerçekleşti. Yüzlerce yıllık etnik düşmanlıkların alevlenmesi üzerine, Hutular Tutsileri tehlikeli *cafard*’lar (kaka-lak) olarak görmeye başladılar ve bu, bir milyon insanın ölümüyle sonuçlandı. Birçok akademisyen, intihar bombacılarının patlayıcının pimini çekmeden önce mağdurlarını insanlıktan çıkardığını öne sürüyor. Ancak bu türden insanlıktan çıkma farklıdır. İntihar bombacılarının kendilerinin ve mağdurlarının bireysel kimliklerini korumaktan vazgeçtikleri ve bu sayede hem intihar hem de cinayeti gerçekleştirdikleri doğrudur. Ama, canlı bombalara dönüşmeden önce, kendi geniş gruplarının sözcüleri olarak kendilerini “yeniden insanlaştırmaktadırlar.” Ayrıca, mağdurlarını da düşman grubun temsilcileri olarak “yeniden insanlaştırır-lar.” Düşman gruba zarar vermek ve bir mesaj göndermek üzere temsilcileri öldürürler.

Ne var ki, doğal afetler ya da kazara insan elinden çıkma felaketler geniş grup kimliği uğruna utanç, aşağılanma, insanlıktan çıkarılma, öldürülme ya da fiziksel çevrenin yıkıma uğraması gibi sonuçlar doğurmaz. Sözgelimi 2004 yılındaki tsunami “bilinç-li” değildi; herhangi bir geniş grubu diğerlerinden ayırmamıştı. Tsunami kitlesel ölümlere yol açsa da, Ruanda veya başka yerlerde olduğu gibi kasıtlı etnik arındırma veya soykırım gerçekleştir-memişti. Doğal afet bölgelerinde yaşayan insanlar kendilerini “şanssız” sayarlar. Ama trajedinin ardından, kendilerini doğa ta-

Sources of Social Destructiveness, haz. N. Sanford ve C. Comstock, 102-124 (San Francisco: Jossey-Bass, 1973). Ayrıca bkz. Salman Akhtar, “Dehumanization: Origins, Manifestations, and Remedies,” *Violence of Dialogue: Psychoanalytic Insights on Terror and Terrorism*, ed. Sverre Varvin ve Vamik D. Volkan, 131-145 (Londra: International Psychoanalytic Association, 2003).

rafından rezil edilmiş, aşağılanmış veya insanlıktan çıkarılmış hissetmezler, çünkü doğa onları özellikle seçip kasten çaresiz bırakmış ya da sevdiklerini öldürmüş değildir. Ama, bu bazı insanların doğayı “insan”laştırmadığı anlamına da gelmez. Birçok kişi belli bir afetin doğanın veya daha yüksek bir gücün planı olduğundan söz eder. Örneğin bazıları, halkı eşcinselliğe hoşgörölü yaklaştığı için bir bölgenin sel altında kaldığını öne sürebilir. “Binyılcı” bazı Hristiyanlar, doğal afetlerin Hz. İsa’nın yeryüzüne dönmek üzere olduğunun işareti olduğuna inanır. Başka örneklerde, doğaya veya kazaya atfedilenler geniş grup kimliği meseleleriyle doğrudan bağlantılı olabilir. Bazı Müslümanlar, yeryüzünün geniş grup kimlikleri üzerinde Batı etkisinin artması yüzünden sallandığına inanabilir. Yine de, doğal afet veya kazadan sonra, görüngüye bir beyin ya da kasıt atfetmek genelde yaygınlaşmaz ve paylaşılan utanç ve aşağılanma duyguları yaratmaz. Uzun vadede, bu tür insanlar “Tanrı” veya “kader”in eylemlerini utanç veya aşağılanma olmaksızın kabul ederler.

Düşman elinden çıkan kitlesel travmayla geniş grup kimliği meselelerinden bağımsız diğer kitlesel travmaların farklarına yönelik diğer bir gözlem de, ilkinin asla “bölgesel” bir travma olarak kalamayacağıdır. Doğal afet sonucu mağdur olan bölgedeki insanlar mağdurların yasını tutsalar da, çaresizlik duygusu toplumun diğer kesimlerine yaygınlaşma eğilimi göstermez. Ama, mağdur olan bölgedeki insanların “ötekilerin” elinden yaşadıkları utanç ve aşağılanma, aynı geniş grup kimliğine sahip bütün insanlar tarafından da otomatik olarak hissedilir. Geniş grup kimliğinin tehdit altına girdiği her sefer bu yaşanır. Utanç, aşağılanma ve çaresiz hiddet duyguları, geniş grup duygularının yayılmasında, travma yaratan olayın etkileriyle başa çıkmada ve var olan kültürel normları güçlendirmek veya değiştirmek üzere toplumsal hareketlerin başlamasında elzem etmenlerdir. Bu tür ortak faaliyetlerin hedefi, geniş grup çadırının bezinde oluşan yırtılmayı ve yıpranmayı onarmaktır.

Çadırın bezini yamayarak ortak aşağılanma ve utanç duygularını ortadan kaldırmanın hızlı bir yolu da, dışsal durum elveriyorsa, intikam almaktır. Bunun da kendine özgü sonuçları vardır ve tipik olarak çatışmayı daha da alevlendirir. Doğal afetlerde doğadan, Tanrı'dan veya kaderden öç almak üzere ortak bir arzu yoktur. Ama düşmanından intikam alamayan geniş grup genellikle saldırganlığını içselleştirir. Bu tür bir grup “biz-lik” duygusunu güçlendirmek ve kendi geniş grup kimliğini “ötekilerin” kimliğinden ayırmak üzere belli kültürel âdetleri canlandırmaya çalıştığında, genelde saldırganlığın içselleştirilmesini oluşumu sırasında gözlemleyebiliriz. Örneğin, Güney Osetya'da eski zamanlardan beri bir “kaçırma” âdeti vardır; genç bir adam sevdiği kızı “kaçırır,” sonra ailelerin rızasıyla onunla evlenir. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Güney Osetya'nın Gürcistan'la giriştiği savaşların ardından bu tür kaçırma törenleri bir hayli habis bir hal aldı. Genç kadınlar kaçırılıp ırzlarına geçiliyor, ama sonra evlilik gerçekleşmiyordu. Kaçırılmış, tecavüz edilmiş, işkenceye uğramış sonra da annesinin yanına bırakılmış genç bir Güney Osetyalı kızla tanışmıştım. Ona yardım etmeye çalıştım ama kendimi çaresizlik ve üzüntüye boğulmuş buldum. Onunla birkaç saat konuşmamın onun ve ailesinin aldığı derin yarayı onaramayacağını farkındaydım.

Doğal afetlerden veya büyük kazalardan sonra olduğu gibi, düşman elinden çıkma felaketler sonrasında da fıkralar üretilir. Ama, daha önce Mexico City depremi ve *Challenger* faciası için aktardıklarımın aksine, bunlar mağdurlarla dalga geçmez. Geniş grup kimliği travmalarının ardından üretilen fıkralar genellikle düşmanın imgesini kötüleyerek utanç ve aşağılanma duygularını silmeye hizmet eder. Örneğin, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'teki işgalci güçlerinin ABD ve müttefikleri tarafından püskürtülmesinden birkaç yıl sonra, CSMHI bölgede bir proje yürütmüştü. Bu sırada görüştüğüm Kuveytlilerden birçok fıkra işittim. Bunlardan biri, Kuveyt City'deki hayvanat bahçesindeki hayvanların öldü-

rölüp ortadan kaybolmalarını aç Iraklı askerlerin onları yemiş olmalarıyla açıklıyordu. Diğer bir fıkrada, daha önce hiç ATM makinesi görmemiş barbar ve cahil Iraklıların zengin Kuveyt'te insanın para almak için bir düğmeye basmasının yeterli olduğuna inandıkları öne sürülüyordu. Bu tür fıkralar, düşmanı aptal ve insan-altı bir varlık olarak göstererek kendi utanç ve aşağılanma duygularıyla baş etme çabalarıdır.

Düşman elinden çıkma kitlesel felaketlere özgü diğer bir gösterge de, travmanın kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Bireysel düzeyde, doğal veya insan elinden çıkma facialarla travmatize olmuş, ancak bu tür trajedilerle uygun biçimlerde başa çıkmak için gereken psikolojik çalışmayı şu veya bu nedenle yapamayan bazı erişkinler yas tutma görevini çocuklarına aktaracaklardır. Ne var ki, düşman elinden çıkma kitlesel travma durumlarında, tamamlanmamış psikolojik süreçlerin kuşaktan kuşağa aktarılması genelleştirilir ve kaçınılmaz olarak ortak geniş grup kimliğinin güçlendirilmesinde, hatta değiştirilmesinde etkili olur. Bu, daha sonra ele alacağım geniş ve çok önemli bir konudur.

Ama ilk olarak, gelecek iki bölümde, düşman elinden çıkma kitlesel travmaların ardından gelişen yaygın bir toplumsal süreç olan anıt dikme psikolojisini ele alacağım. Yedinci bölümde, Amerikan II. Dünya Savaşı Yetimleri Ağı'nı (AWON) ve üyelerinin Washington DC'deki II. Dünya Savaşı Anıtı'yla ilişkilerini anlatacağım. 2004 yılında açıldığından bu yana, II. Dünya Savaşı Anıtı birçok insan için ortak bir bağlantı nesnesi halini aldı. Sekizinci bölümde, başka anıtların gelişmesini araştırarak ve genel bir soruya yanıt arayacağım: Bu tür anıtların incelenmesi bize mağdur olan geniş grubun psikolojisi, yas süreçleri, utanç ve aşağılanmayı tersine çevirme çabaları, düşmanın "özür dilemesini" kabul etmeye ne derecede hazır ve düşmanı "bağışlamaya" ne kadar istekli olduğu hakkında neler söyler?

BÖLÜM 7

AWON VE DÖRT BİN ALTIN YILDIZ

2004 yılında, Washington DC'de düzenlenen Anma Günü'nde büyük bir resmigeçitle bir futbol sahası büyüklüğündeki II. Dünya Savaşı Anıtının açılışı yapıldı. Anıt, o savaşta ABD silahlı kuvvetlerinde görev almış on altı milyon kişi ve ölen dört yüz bini aşkın Amerikalının anısına inşa edilmişti. Ailecek anıtın açılışını heyecanla bekliyorduk. Eşim Betty'nin babası Jorma Palonen savaşta yaşamını yitirenlerden biriydi. Öldüğünde yirmi dokuz yaşındaymış. Üç yıllık evliyken sefere çağırılmış, bu sırada eşi hamileymiş, üç ay sonra Betty doğmuş. Acemi birliğindeyken iki kez izin almış ve kızı Betty'yi görmüş, sonra da Avrupa'ya gönderilmiş. Bu izinlerden birinde, yeni doğmuş bebeğini kucağında tuttuğu bir fotoğraf çekirtmiş.

Jorma, cephede yaralanmış ve 21 Kasım 1944'te İtalya'da ölmüş. Dört yıl sonra, naaşı ABD'ye getirilmiş ve Massachusetts'de, New Hampshire sınırına yakın Lunenburg kasabasındaki mezarlığa defnedilmiş. 1949 yılındaki Anma Günü'nde, Lunenburg'un meydanına II. Dünya Savaşı'nda öldürülen kasabalıların isimlerinin yazılı olduğu taş bir anıt dikilmişti, Jorma Palonen de bu isimler arasındadır. Belediyenin düzenlediği törende anıtın üzerindeki örtüyü o sırada beş yaşında olan Betty kaldırmış. Betty'nin annesi, savaşta ölen kocası ABD topraklarına gömüldükten sonra, 1950'de ikinci kez evlenmiş; bir kızı daha olmuş ve her iki çocuğuna iyi bir aile ortamı sağlamış. İlk kocası hakkında fazla konuşmasa da, Betty'nin odasına Jorma'nın er üniformalı karakalem bir resmini asmış. 2002 yılında ölene dek, birbirine lehimlettiği iki alyansını da parmağından hiç çıkarmadığını biliyorum. Bunların yanı sıra, baba tarafından akrabaları hâlâ Lunenburg'da yaşadıkları ve Betty'nin annesi ve yeni eşiyle ilişkilerini sıcak tuttukları için Betty ölmüş babasına ait birçok andaçla büyümüş. Babasının mezarına törensel ziyaretlerde bulunmuş. Ancak tıpkı annesi gibi, Betty'nin akrabaları da Jorma ve yaşamı hakkında pek konuşmazlarmış. Sonuçta Betty babasını ve onun yaşamını hayalinde canlandırmakla yetinmek zorunda bırakılmış.

ABD hükümeti, Betty ve II. Dünya Savaşı sırasında babasını yitirmiş olan yüz seksen üç bin Amerikalı çocuğa "II. Dünya Savaşı Yetimleri" adını vermişti. Anladığım kadarıyla, çocukların çoğunun anneleri hâlâ sağ olduğu için kendilerini "yetim" hissetmemişlerdi. 2 yaşında babasını kaybetmiş olan İndiana'lı Hava Kuvvetleri pilotu Walter Linne bana, annesi yanında olduğu için büyürken kendini hiçbir zaman yetim saymadığını anlatmıştı. Ama Walter 6 yaşındayken annesi yeniden evlendiğinde, onun yeni kocasının babası olmadığını da farkındaydı. Walter şöyle söylüyordu:

Sanırım bunu üvey babama o kadar açık hissettirdim ki, annem dayanamayıp sonunda benden ona baba dememi istedi. O andan itibaren, annemi mutlu etmek için ne gerekiyorsa yaparak onu korumak zorundaymışım gibi hissettim. Sanki babamı, öldüğü günden itibaren kaldırıp bir rafa koydum...ta ki çocuklarım büyüyüp benim için artık soyağacı çıkartma zamanı gelene dek. 1985 yılında babamın Avrupa'daki son günlerinin izini sürerek onu yeniden yaşamıma sokmaya başladım. Onun gözünden görmek, son aylarında yaşadıklarına içgörü kazanmak istiyordum. Derdim onun hayatta neler başardığını araştırmak değildi, nasıl biri olduğunu anlamak istiyordum.

ABD devleti, yetimlere eğitim için federal fonlar oluşturmuştu. Betty de, bu fonlardan yararlanmış, normalde ailesinin maddi imkânlarının yetmeyeceği özel bir üniversitede öğrenim görebilmişti. Biz evlendiğimizde, Jorma'nın resmi bizim evimize taşındı. Hâlâ oturma odamızın duvarında asılıdır. Jorma ile bu resim aracılığıyla tanıştım, çocuklarımız da. Betty, kaderin ona bir görev verdiğinin farkındaydı: Jorma'nın duvardaki bir çizim olarak değil, gerçek, yaşayan bir insan olarak kim olduğunu bulmak üzere ömür boyu sürecek bir arayış.

Çocuklukta ciddi bir kayıp yaşamış, kaybettikleri insanla sağken hiç birlikte olamamış ya da çok az birlikte olmuş erişkinler, o kişinin gitmesine izin verebilmek için önce zihinlerinde onu gerçek kılmak zorundadırlar. Ölümünden önce çocuk için gerçek olan bir babanın yasını tutmaya kıyasla, büyük ölçüde ya da tümünden hayalde yaratılmış bir babanın kaybı için yas tutmak çok daha zor olabilir. Babalarını kaybettikleri sırada kaç yaşında olduklarına bağımlı olarak, II. DS yetimleri babalarıyla gerçek bir etkileşim fırsatı bulamamış oldukları için, bu tür etkileşimleri temel alan zihinsel imgeler de geliştirememişlerdi. Bu, biyolojik babalarının imgesini zihinlerinde oluşturmamadıkları anlamına gelmiyordu. Tersine, bu tür imgeler yaratmak zorundaydılar, ama oluşturdıkları imge, esas olarak gereksinimler, arzular, bek-

lentiler, ölküleştirmeler, değersizleştirmeler ve diğer zihinsel savunmalarla şekillendirilmişti. Birçok yetimin annesi süregelen (kısmen bile olsa) yas içinde olduğundan, ölmüş kocası hakkında suskun kalmış, yetimler babalarına dair zihinsel imgeleri hakkında konuşmaya teşvik edilmemişlerdi. Bu yüzden, ölmüş insanı gerçekten tanıyan erişkinler tarafından çocukların hayallerindeki çarpıtmalar gerçek bilgilerle düzeltilememiş ve çocuklar yalnızca kendi hayalleriyle yetinmek zorunda bırakılmışlardı.

Milyonlarca çocuk babasını kaybetmekte ya da hastalık, kaza, intihar, cinayet vb. gibi çeşitli nedenlerle babalarının ölümünden sonra dünyaya gelmekte. Bu çocukların hepsi de babasızlığa kendi kişisel psikolojik tarzlarıyla tepki verirler. Tepkinin biçimi, kayıp sırasında çocuğun yaşına,⁸⁵ psikolojik yapı taşlarına ve

85 Hiçbir çocuğun zihni ya da kimlik duygusu tam bir boşluk içinde gelişmez. Bireyin zihninin ve tutarlı bir aynılık duygusunun (kimlik) gelişmesi ve zihinsel işlevlerin olgunlaşması büyük ölçüde anne-babayla, kardeşlerle ve çocuğun ortamındaki diğer önemli insanlarla çocukluktaki etkileşimlerin doğasına bağlıdır. Her çocuğun zihinsel gelişimi için babasıyla kurması gereken, kendine özgü bazı etkileşimler vardır.

Ergenlik geçidini geride bırakıncaya kadar, çocukların yas tutma süreçleri erişkinlerinkinden farklıdır. Bkz. Martha Wolfenstein, "Loss, Rage and Repetition," *Psychoanalytic Study of the Child* 24 (1969): 432-460. Yetişkinin yas süreci, ölmüş olan kişinin imgelerinin toplamıyla (zihinsel temsil) kurduğu ilişki ve bu zihinsel temsille olan iç ilişkisinin "normal" yasin seyri sırasında denetim altına alınmasından oluşur. Çocuklar, yaklaşık iki veya iki buçuk yaşına kadar henüz ötekilerin zihinsel temsillerini koruyamazlar. Bir odada oynayan küçük bir çocuk düşünün. Annesi yan taraftaki mutfakta yemek pişiriyor olsun. Oynayan çocuk, annesinin zihinsel temsili (bir tür zihinsel dublör) aklında var olduğu sürece yalnız kalabilir. Ne ki, annenin zihinsel dublörü silikleşmeye başladığı anda, çocuk, "Anne!" diye seslenir, annesi de ona yanıt verir. Ya da, çocuk mutfığa koşar, annesine dokunur, sonra odaya döner ve oyununa kaldığı yerden devam eder. Biz buna çocuğun asıl anneye gerçek ve yineleyici temasları sayesinde, annenin zihinsel dublörüyle kendine "yeniden yakıt dolduruluşu" deriz. Bkz. Margaret Mahler, *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. İki veya iki buçuk yaşında çocuk kendisi için önemli ötekinin zihinsel temsilini koruyabilmeye

yaşla-bağlantılı gelişimsel evrelerden geçerken gördüğü desteğe bağımlıdır. II. DS yetimlerinin durumunda, kayıpları tarihsel bir olayın imgesiyle ve ülkeleri için ölmüş olan insanlara dair herkesin paylaştığı ortak duygularla doğrudan ilişkiliydi. Büyük bir olayla bağlantıları ve ABD devleti tarafından II. DS yetimleri şeklinde adlandırılmış olmaları onları öbür çocuklardan açıkça farklı kılmıştı. Büyüme çağlarında babasına dair bir şeyler öğrenmeyi saplantı haline getirmemiş olduğunu düşünen Walter bile, çocukken “ne zaman birisi soyadımın diğer kardeşlerimden neden farklı olduğunu sorsa” kendini özel hissettiğini söylüyordu. Aynı zamanda, “babamın kahramanlık payesini kendimi özel hissetmek amacıyla kullandığım için” kendini suçlu hissediyordu.

Çocuğun ölü babasına ait, yalnızca veya büyük oranda kendi hayalinde yaratmış olduğu imge ülküleştirilirse (ölmüş askerler genellikle kahraman olarak ülküleştirilirler) onu (hayalindeki imgeyi) kaybetmiş olmanın yasım tutmak daha da zorlaşır. Zihinde yaratılmış bir kahramandan vazgeçip onu sıradan bir ölü haline getirmeye karşı hemen herkeste psikolojik bir direnç vardır. Aynı zamanda, kişinin bir kahramanın çocuğu olarak özel biri olma duygusundan vazgeçip ölmüş sıradan bir babası olan

başlar (psikanalistler buna nesne sürekliliğinin kurulması adını verirler), ancak bu zihinsel dublör daha bir süre “kırılgan” olmaya devam edecektir. Bu zihinsel temsil, çocuğun ötekiyle yaşadığı gerçek deneyimlerle olduğu kadar, gereksinimlerine ve arzularına göre de şekillenir. Çocuğun erişkinin sağladığı işlevleri özümseyebilmesi için bu tür gereksinimlerin ve arzuların şu veya bu şekilde doyurulması şarttır. Hepimiz, yaşamlarımız boyunca gereksinimlerimizi ve arzularımızı az ya da çok karşılayacak birilerini arar dururuz. Küçük çocuğun kendini sevmeyi öğrenmesi için, seven bir annenin işlevlerini özümsemesi gereklidir. Çocuk ayrıca özgül gereksinimlerine ve arzularına yanıt veren bir babaya da gereksinim duyar. Ödipal geçidi de düşünün; erkek çocuklarda bunun çözümlenmesi, babayla rekabete ve onunla özdeşim kurmaya bağımlıdır, kızlarda ise kadınlığın “doğrulanması” baba sayesinde olur. Gerçekte ortalıkta bir baba yoksa, çocuklar ödipal geçitle başa çıkabilmek üzere “fantezide” bir baba figürüyle yetinmek zorunda kalırlar.

sıradan bir çocuk haline gelmesi de zordur. Özel olma duygusunun kaynağı daha derindedir: Kocaları bir daha dönmek üzere savaşa gittiğinde bazıları yalnızca birkaç günlük ya da birkaç aylık evli olan genç dullar, bilerek ya da bilmeyerek, çocuklarına şu veya bu derecede canlı bağlantı nesneleri olarak davranmışlardı. Çocukların annelerini ölmüş babalarıyla bağlamak gibi gizli bir görevleri vardı. Yaşamın akışına ayak uydurmaktan başka çaresi olmayan bu anneler, sıklıkla ilk evliliklerinde var olan sevgiyi veya çatışmaları bastırmak ya da yadsımak zorunda kalmışlardı.

Unutulmamalı ki, babalarını aslında tanımamış ya da çok az tanımış olsalar da, üstü örtük biçimde canlı bağlantı nesnesi olarak muamele gören II. DS yetimlerinin bazılarının kendileri de yas tutuyorlardı. Bir şeyin eksik olduğunu seziyorlardı. Yastaki çocuklar, erişkin olduklarında ölü babalarının yasını tutabilmek için kendi bağlantı nesnelere ihtiyaç duyarlar. Çocuklukta kayıp yaşamış bir erişkin, ancak bu tür bağlantı nesneleri (veya görüngüleri) kullanmak suretiyle zihninde kaybettiği kişiyi artık “gömebilecek” hale gelebilir ya da Veikko Tähkä'nın dediği gibi, ölmüş kişinin imgesini artık “geleceksiz” kılabilir.⁸⁶

Betty aslında şanslıydı. Annesi ve babasının akrabaları Jorma ve onun yaşamı hakkında fazla konuşmasalar da, mektupları, fotoğrafları ve madalyaları gibi, gerçekten var olduğuna tanıklık eden birçok eşyayı saklamışlardı. Betty, bu andaçları kullanarak hayalinde gerçekçi temellere dayanan bir baba yaratabilmişti. Bu tür nesneler olmasaydı, hiç anımsamadığı ölmüş bir adamı zihninde yaratması çok daha zor olurdu.

ABD'deki yüz seksen binin üzerinde yetimin birçoğu, biyolojik babalarını aramak gibi ortak bir görev üstlenmişti. Aynı zamanda, psikolojik açıdan başlı başına bir yük olan özel olma duygusunu da paylaşıyorlardı. Bu grubun içinde Ann Bennett

86 Tähkä, “Dealing with Object Loss.”

Mix de vardı. Yetiştirme yıllarında Ann “savaş yetimi” olduğunu bilmiyordu, ancak sonradan kendisinin de bu çocuklardan biri olduğunu öğrenmişti. Savaşta kendisi gibi babasını kaybetmiş başka insanları ve onların bununla nasıl başa çıktıklarını merak etmeye başlamıştı:

Kim olduklarına, nerede yaşadıkları ya da kaç kişi (II. DS yetimi) olduklarına dair en ufak bir fikrim yoktu. Yardım için devlet kurumlarına başvurduğumda, onların da bilmediğini hayretle keşfettim! Önümde çetin bir mücadele olduğu açıktı, ama bir araya gelip yaşamlarımız ve geçmişte olup bitenler hakkında konuşmamız gerektiğine karar vermiştim bir kere! İnsanları birer birer buldukça, konuşmaya başladık. Ne kadar az sayıda insanın o güne dek bir başka savaş yetimiyle konuşmuş olduğunu ya da ne kadar azının babaları hakkında konuşmalarına izin verilmiş olduğunu öğrenmek beni hem çok kızdırdı hem de çok üzdü. Çoğumuzun yaşamımızı yalıtılmışlık duygusuyla geçirdiğimizi ve babalarımızın askerliğine veya nasıl öldüğüne dair pek az şey bildiğimizi fark ettim.⁸⁷

1990’da Ann diğer yetimleri aramaya başlamış ve Amerikan II. DS Yetimleri Ağını oluşturmak üzere ilk adımları atmıştı. Aynı yıl, *Parade* dergisinde, II. Dünya Savaşı’nda ölenlerin aileleri için bir ağaç dikme töreni yapılacağını okumuştum. 8 Aralık 1991’de Arlington Ulusal Mezarlığı’nda gerçekleştirilen bu olayın sponsoru, 1971 yılında kurulmuş olan *No Greater Love* (Daha Büyük Sevgi Yok) örgütüydü. Bu örgüt, ABD ordusunda görev yaptığı sırada veya terörist bir eylem sonucu sevdikleri birini kaybeden aileler için anma veya yardım programları düzenler. Ann, örgütten Carmella La Spada’yı aramış ve törende AWON hakkında bazı broşürler dağıtmak üzere izin istemişti. Carmella’nın da candan onayıyla Ann Washington’a uçmuş, diğer yetimlerle tanışarak broşürleri dağıtmıştı. Betty ve ben Ann ile ilk kez

87 Ann Bennett Mix’in sözleri AWON web sitesinde yer almaktadır.

bu törende karşılaştık. *Washington Post* gazetesi Ann ve yaptıkları hakkında geniş bir makale yayımladıktan sonra AWON daha da gerçeklik kazandı. Bugün örgütün sekiz yüzü aşkın üyesi var.

İlk toplantıdan itibaren, AWON'un yıllık toplantılarında konuşmacı olarak sürekli yer aldım. Yas ve yasın komplikasyonlarını derinlemesine incelemiş bir psikiyatr ve psikanalist olduğum için AWON üyeleri onlara yardımım dokunacağını düşünüyorlardı. Ama AWON'un sağladığı en büyük yarar, üyelerin birbirlerini bulmaları ve belli psikolojik ödevleri nasıl paylaşmış olduklarını öğrenmeleriydi. Herkes kendi öyküsünü anlattıkça, birçoğu babalarını kaybetmenin yanı sıra, çocukluktaki annelerini de “kaybetmiş” olduklarını fark ediyordu. Annelerinin yas süreci, belli annelik işlevlerini hakkıyla yerine getirmelerini engellemişti. 1940'larda genç bir savaş dulunun, bekâr bir anne olarak yaşama ayak uydurmasının ne kadar zor olduğunu öğreniyordum. Bazı evli genç kadınlar onları kocalarının sevgisi ve cinsel ilgisi için kendilerine birer rakip, birer tehdit olarak algılamıştı. Bazı savaş dulları bir daha hiç evlenmemiş, bazılarıysa yeniden evlenerek ilk kocalarıyla ve onların aileleriyle her türlü fiziksel bağ silmeye çabalamışlardı. Ne var ki, tam da bu yüzden, çocukları gizli canlı bağlantı nesneleri haline gelmişti. Kuşkusuz, fiziksel bağlarını silme çabaları, ilk kocalarından olma çocuklarını babalarıyla kurabilecekleri somut bağlardan mahrum bırakmış, bu da çocukların kendilerini hem “yoksun bırakılmış” hem de tuhaf biçimde özel hissetmesine yol açmıştı.

Genç dulların ölmüş kocalarından konuşmamalarının ne kadar yaygın olduğunu öğrendim. AWON üyeleriyle dost oldukça, ölü babalarıyla fiziksel bağlantılara sahip olma şansı bulanların genellikle erişkin çevrelerine daha iyi psikolojik uyum sağlayabildiklerini fark ettim. Birkaç kere bana, II. DS yetimlerinin, “baba arayışı” konusunda güçlü bir arzu duymaya başlamalarının neden orta yaşlara kadar ertelediği ve ancak bundan sonra hayali babalarını gerçek kılmak üzere çabalara giriştikleri soruldu. Buna

kesin bir yanıtım yok. Ama sanırım, yetimlerin kendi çocuklarının, babaları öldürüldüğü sırada kendi oldukları yaşa gelmeleri, onlarda yaşam boyu sürecek “baba arayışını” tetikliyordu.

Yetişkin AWON üyeleri babalarının hayali imgeleriyle ilişkilerini çeşitli eylemlerle ifade ediyorlardı. Bu eylemlerde, babalarını simgesel olarak arıyor, “sihirli” biçimde buluyor, yeniden “kaybediyor” ve bu döngüyü durmaksızın tekrarlıyorlardı. Örneğin bazı kadınlar, bilinç dışında babalarının imgelerine uyan erkeklerle evlenmişlerdi. Eşlerinden, babalarının yerine getirmiş olması gereken görevleri bekliyorlardı. Ama kocalarının imgesi babalarının zihinsel imgesiyle bulandığı için, kadınlar bilinçli olarak ya da bilinç dışında onların ansızın öleceğinden ya da kendilerini terk edip gideceğinden korkuyordu. Birkaç kadının farkında olmaksızın, kocalarıyla cinsel ilişkiye girmenin simgesel anlamda enstest olacağını hissettiğini fark ettim. Bu, çatışmalara ve boşanmaya kadar götürmüştü. Bazı erkek yetimler yetişkin olduklarında ölmüş babalarının ülküleştirilmiş imgelerine layık olmaya çabalarken, bazıları özerkliklerini elde edebilmek için bu imgeleri değersizleştirmeye yelteniyordu. Birçok erkek, babayla özdeşim kurmanın bir yolu olarak orduya katılmıştı. Walter bana erkek kardeşiyle birlikte uçmak ve araba yarıştırmak gibi riskli etkinliklere nasıl katıldıklarını anlattı. Şunları ekledi: “Çok küçük yaşta orduya katılmaya karar vermiştim çünkü bunu babama ve gazilere borçlu olduğumu düşünüyordum.” Ama aynı zamanda, çocukluğunda ölmüş babasının imgesiyle hiç uğraşmadığını da söylüyordu. Walter’ın aksine bazıları yoğun savaş karşıtı duygular geliştirir, belki de babalarının ölümü de dahil olmak üzere savaşta kaybedilenlerin varlığını yadsımak için. Savaş olmasaydı, hiçbir çocuğun babası savaş alanında ölmezdi. Kısacası, bu kadınlar ve erkekler için babalarının hayali beklentilerle dolu zihinsel imgesinin etkilerinden kaçış yoktu. Elbette burada bazı genellemeler yapıyorum.

Yetişme çağlarında bazı II. DS yetimlerinin üvey babaları ve-

ya başka baba vekilleri olmuştu. Yetimin üvey babasıyla ilişkisi doyurucu olabilmişse ve üvey baba yetimin baba ve baba imgesinin anahtar rol oynadığı ödipal evre gibi belli gelişim aşamalarından geçmesine yardımcı olabilmişse, “baba arayışı” ılımlı olmuştu. Üvey baba ve varsa kardeşlerle ilişkiler çatışmalı olduğu takdirde, yetimin biyolojik babasının yaratılmış imgesine yatırımı artmış ve çocuk özel olma duygularını giderek daha çok gizlemek zorunda bırakılmıştı. Bunun da ağır psikolojik sonuçları olmuştu.

ABD ordusundan emekli bir albay olan Jack Forgy gibi bazı AWON üyeleri araştırmacılığa soyunmuş, yetimlerin sorularına yanıt bulmak üzere hükümet dosyaları, hastane kayıtları ve başka belgeleri didik didik incelemişlerdi. En sık sorulan sorular şunlardı: “Babam nasıl öldü?” “Babamın kemikleri şimdi nerede?” “Babamla birlikte savaşmış, hâlâ yaşayan ve bana onu anlatabilecek kimse var mıdır?” AWON üyeleri babalarının son günleriyle ilgili gerçekleri bilmek istiyorlardı. Bu bana psikanalist dostum Nancy Hollander’in Latin Amerika’da ortadan kaybolan insanların yakınlarıyla yaptığı çalışmayı anımsattı. Nancy, Pinochet rejimi sırasında oğlu kaçırılıp işkenceyle öldürülen Arjantinli bir meslektaşının öyküsünü anlatmıştı. Bu kadın, oğlunun başına gelenlerin ayrıntılarını yıllar sonra öğrendiğinde şunları söylemişti: “Dehşet verici ayrıntılar içermesine rağmen, gerçeği bilmek bana belli bir huzur verdi... Öbür *desaparecidos* (ortadan kaybolanların) anneleri ne kadar şanslı olduğumu söylemek için beni aradılar. ‘Şansım,’ oğlumu makineli tüfekle öldürmüş olduklarını bilmektir. Anneler bana benim yerimde olmak istediklerini söylediler. Gerçek, gerçeği bilmek işte bu kadar önemli.”⁸⁸

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden elli yıl sonra, AWON üyeleri gerek tek başlarına gerekse toplu halde, baba imgesini gerçek kılmak üzere azimle çalışmaya koyulmuşlardı. Yıllık top-

88 Hollander, *Love in Time of Hate: Liberation Psychology in Latin America*.

lantılarda küçük gruplara ayrılarak babalarının ölümü veya ortadan kaybolmasıyla ilgili öykülerini anlatıyorlardı. Birinin babası Fransa üzerinde uçarken vurulmuş, diğerinin babasının gemisi bombalanmıştı; Japonya açıklarında denize düşmüş ve büyük olasılıkla köpekbalıklarına yem olmuştu. AWON'un yönetim kurulu başkanı Patricia Gaffney Kindig, babasının balta girmemiş bir ormana düşmüş uçağını bulmak için binlerce kilometre katederek Papua Yeni Gine'ye gitmişti. Uçağın düştüğü yer nihayet bulunmuş, Patricia'nın sakladığı dış kayıtları sayesinde kemiklerin babasına ait olduğu belirlenmişti. Babasının kemiklerini Wisconsin'e nakletmiş, oradan da Arlington Ulusal Mezarlığı'na defnetmişti. Birçok yetim, babasının mezarını ziyaret etmek üzere çeşitli ülkelerdeki Amerikan askeri mezarlıklarını ziyaret eder. ABD devlet yetkilileri de AWON üyelerine arayışlarında tam destek sağlar.

Birçok dokunaklı keşif anlatılır. Sam Tannenbaum babasının Belçika'daki Ottre yakınlarında Bulge Savaşı'nda öldüğünü biliyordu. Ama bilmediği, 331. Piyade Alayı'nda görev yaptığı sırada dost olduğu Tony Vaccaro'nun Ocak 1945'te babasının karlar üzerinde yatan cesedinin fotoğrafını çekmiş olduğuydu. Bu fotoğraf ünlü olmuş, dünyanın çeşitli yerlerinde sergilenmişti. Betty ve ben de, Normandiya Çıkartması'nın yıldönümü için Londra'da gerçekleştirilen bir sergide bu fotoğrafı görmüştük. Sam büyüye ne dek babasının nerede gömülü olduğunu bile bilmiyordu. AWON aracılığıyla Lüksemburg'dan Jim Schiltz isimli bir adamla tanışmıştı. Schiltz, Sam'e babasıyla ilgili daha fazla bilgi alabilmesi için gereken ipucunu vermiş, onu Tony Vaccaro'nun yazdığı *Luxembourg 1935-1945* isimli kitaba yönlendirmişti. Bu Sam ile Tony'nin nihayet buluşmasını sağlamıştı. Meğer, Tony de ölmüş dostunun oğlunu merak ediyor ve onunla temas kurmayı umuyormuş. Sam babasının New York'un Queens semtinde gömülü olduğunu öğrenmişti. Karısı Rachel'le babasının mezarına yaptıkları ziyaretlerin birinde Tony de onlara eşlik etmişti. Haziran

2000'de, elli beş yıl önce babasının savaşırken öldürüldüğü noktada adına dikilen anıtın açılışında üçü birlikteydi. Törene ABD, Belçika, Lüksemburg, Almanya, Fransa ve Hollanda'dan üç yüzü aşkın insan katılmıştı.

Sam'inki gibi öyküleri işiten AWON üyeleri, örgütün en başlardaki yıllık toplantılarında açıktan açığa yas tutuyorlardı. Ama yıllar geçtikçe, gözlemlediğim kadarıyla, erişkinler ciddi bir kaybtın ardından normalde yaşadıkları sürece benzer daha sessiz bir yas sürecine girdiler. Bu arada, öykülerinin birçoğu basında yer almıştı.⁸⁹ NBC haber spikeri Toma Brokaw *The Greatest Generation Speaks: Letters and Reflections*⁹⁰ (En Büyük Kuşak Konuşuyor: Mektuplar ve Düşünceler) isimli kitabında Patricia Gaffney Kindig'in öyküsünün yanı sıra, AWON üyesi Anne Moloney Black'in öyküsüne de yer vermişti. Black, babasının ölümünden sonra doğmuştu, annesi bir daha hiç evlenmemiş, 90 yaşında da ölmüştü.

Eşim Betty de babası hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışırken kendi "keşfini" yapmıştı. Ağustos 2002'de benimle birlikte İtalya'ya, seminer vereceğim Bolonya'ya gelmişti. Bolonya'nın hemen dışında, Livergnano adlı küçük bir kasaba vardır. Betty'nin babası Jorma Palonen işte bu kasabanın eteklerinde, Amerikalılar kasabayı Nazilerden kurtarmaya çalışırken vurulmuştu. Jack Forgy'nin araştırması sayesinde, elimizde bir ordu haritası ve Betty'nin babasının yaralandığı tepenin bir resmi vardı. Ayrıca, kasaba halkının kendilerini kurtarmış olan Amerikalılara şükranlarını ifade etmek üzere bir meçhul Amerikan aske-

89 Ann Bennet Mix, *Touchstones: A Guide to Records, Rights and Resources for Families of American World War II Casualties* (Indianapolis, IN: James Publishers, 2003); Susan Johnson Hadler ve Ann Bennett Mix, *Lost in Victory: Reflections of American War Orphans of World War II* (Denton, TX: University of North Texas Press, 1998).

90 Tom Brokaw, *The Greatest Generation Speaks: Letters and Reflections* (Norwalk, CT: Easton Press, 1999). Ayrıca, genişletilmiş ikinci baskı için bkz. Tom Brokaw, *The Greatest Generation* (New York: Random House, 2004).

ri heykeli dikmiş olduklarını öğrenmiştik. Yağmurlu bir günde otobüsle Livergnano'ya doğru yola koyulduk. Otobüs durağının yakınlarındaki kafede İngilizce bilen bir garson kızla sohbet ettik, ona heykeli ziyaret etmek istediğimizi söyledik. Kasabada taksi olmadığı için bize kasabanın öbür ucuna dek yürümemiz gerektiğini söyledi. Ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında Livergnano'nun kurtuluşunun tarihçesi üzerine uzman olan elektrikçi Umberto Magnani'den söz etti. Anladık ki Umberto savaşıla ilgili eşyaları, gazete kupürlerini ve resimleri sergilediği küçük bir müze kurmuştu. Garson kız bize Umberto'nun savaşıla ilgili her türlü sorumuza seve seve yanıt vereceğini söyledi. Ona telefonla ulaşmayı denedi ama yanıt alamadı. Yağmur yüzünden heykele yürümeyi yarım saat kadar erteledik ve ikinci kahvelerimizi içtik. Bu kader olsa gerek, çünkü kafede biraz daha uzun kalmamız sayesinde Umberto ile tanıştık.

Yağmurun durmasını beklerken garson kız Umberto'yu ikinci kez aradı. Bu kez telefon açıldı. Birkaç dakika sonra kafenin kapısında belirdi. Pek iyi İngilizce bilmeyen Umberto bizi heykele arabayla götürdü. Heykeli görmek, birkaç resim çekmek ve Jack'in bize verdiği fotoğraftakine benzer bir tepe bulabilmek için ağaçlarla kaplı tepelere bakmak dışında bir beklentimiz yoktu. Heykele vardığımızda yağmur durmuştu. Betty'yle arabadan inerek çevreyi incelemeye koyulduk. Bu sırada Umberto direksiyon başında oturuyordu. Ansızın arabasının camından başını uzatıp Betty'nin babasının adını sordu. Betty söyleyince Umberto bu ismi tanır gibi oldu, hayret içindeydik. Arabasından inerek Betty'den ismi yazmasını istedi. Bir parça kâğıt bulduk ve Betty "Palonen" yazdı. Umberto bunu görür görmez hemen eliyle kendini işaret ederek şunu söyledi: "Palonen matarası! Palonen matarası!" Umberto'nun bize Betty'nin babasının matarasının küçük müzesinde bulunduğunu söylemeye çalıştığını anlamamız bir-iki dakika aldı. Betty ağlamaya başladı, bu şaşkınlık anında benim de gözlerim dolmuştu. Umberto bize yakın akrabalarımız gibi

davranmaya başlamıştı. Jack'in resmine ve tepenin haritasına baktı ve vakit kaybetmeden bizi Jorma'nın vurulmuş olduğu yere götürdü.

Amerikan askerlerinin tepenin yukarisından gelen Nazi kurşunlarından kendilerini korumak üzere saklanmaya çalıştıkları üç siper vardı. Beni en çok şaşırtan, elli sekiz yıl sonra Jorma ve yoldaşlarının bu görev sırasında taşıdıkları taşlaşmış peksimetleri görmek, elimde tutabilmektir. Siper şarapnel parçaları, elektrik telleri ve savaştan kalma başka malzemelerle doluydu. Jorma'nın vurulur vurulmaz tepeden aşağıya taşınmadığını biliyorduk. Betty'nin daha önceki araştırmalarından, ağır yaralanmış babasının ancak on iki saat sonra cephe gerisine götürülebildiğini öğrenmiştik. Daha sonra Floransa'daki bir askeri hastaneye nakledilmiş, bir ay sonra orada ölmüştü. Cepheden yaralıyı taşıdıkları sırada matarasının düşüp geride kaldığını hayal etmek zor değildi.

Umberto bizi müzeye götürürken yağmur yeniden başladı, hem de bu kez sağnak şeklinde. Müze, eski bir Amerikan bayrağı, kitaplar, kâğıtlar, muhaberat cihazları, miğferler, üniformalar ve içinde Umberto'nun on tane metal matarayı sakladığı büyük bir sandığın bulunduğu bir depodan oluşuyordu. Mataralar ABD ordusu tarafından verilmişti ve üstlerinde kime ait oldukları yazılı değildi, bu yüzden dokuzunun ayırt edici bir özelliği yoktu. Ancak Jorma, metal üzerine, büyük olasılıkla bir mermiyle soyadını, seneyi ve hangi ülkede savaştığını kazıymıştı: "Palonen, 44, İtalya." Ayrıca, geldiği eyalet Massachusetts'in kısaltması olan "Mass" yazmış ve "M"yle başlayan bir sözcük daha yazmaya başladığı sırada, ordu kayıtlarına göre, "çatışma sırasında" ağır yaralanmıştı. Betty matarayı ilk kez eline aldığı anda sevgiyle uzun uzun okşadı.

Umberto, asla unutamayacağımız bir cömertlik göstererek Jorma'nın matarasını Betty'ye armağan etti. Matara bugün evimizde Jorma'nın resminin altındaki masada Jorma'nın bir insan olarak gerçekten var olduğu, Nazilere karşı savaştığı ve öldürül-

düğü gerçeğini temsil eden bir nesne olarak duruyor. Bu matara Betty'nin babasına adadığı kişisel bir anıt. Betty'nin öyküsünü dinledikten sonra Sam ona yazdığı mektupta yaşamındaki bu yeni bağlantı nesnesinden “babanın dudaklarından yüreğine gelen şey” şeklinde söz etmişti.

AWON üyelerinin öyküleri, bir savaş resmen sona erdikten ya da savaş koşulları ortadan kalktıktan sonra bile, yarattığı psikolojik hasarın ya da en azından insanlar üzerindeki etkisinin sonraki kuşaklarda devam ettiğini gösteriyor. Tıpkı Latin Amerikalı *desaparecidos* aileleri, eski Yugoslavya'nın çökmesinin ardından Hırvatistan'da kaybolan genç kızların ve delikanlıların anneleri ya da Gürcistan ve Güney Osetya'daki iç sürgünler gibi AWON üyeleri de psikolojik olarak bağlantı nesnelere tutunmaya (hatta bunları yaratmaya) ve bunları kullanarak yaslarını daha sonra tutmak üzere ertelemeye zorlanmıştı. Eminim, ABD'de 11 Eylül trajedisinin, Irak ve Afganistan savaşlarının mağdurlarının aile bireyleri de aynısını yapmakla meşguller. Yine eminim ki, Madrid, Kazablanka, İstanbul, Mombasa, Taba, Londra ve diğer yerlerde terör bombalarına mağdur gidenlerin aileleri de daha birkaç kuşak yas tutmakla ilgili zorluklarla uğraşacaklardır. Uzak yerlerdeki insanların trajedilerini duygusal anlamda fazla umursamamak yönünde insani bir eğilimimiz olsa da, bütün travmaya uğramış insanlar ve çocukları aynı psikolojik görevlerle cebelleşirler.

Bir önceki bölümde anlattığım gibi, savaş veya benzeri bir travma yaşadktan sonra bir toplumun, yeni gerçekliğe uyum sağlayabilmek için belli süreçlerden geçmesi gerekir. Bu tür süreçlerden biri de halka açık anıtlar dikmektir. Bunlar ortak bağlantı nesnesi işlevi görürler. Bu kitapta, çağdaş kültürlerde anıtların ve abidelerin yerini özetlemiş olan James Young'ın “anıt” ve “abide” tanımlarını kullanacağım. Young şöyle der: “Bütün anma-yerlerini abide kabul ediyorum, bu yerlerdeki üç boyutlu nesneleri de anıt. Abide, bir gün, bir konuşma, ya da bir alan olabilir, ille de bir anıt olması gerekmez. Diğer yandan, her anıt da-

ima bir tür abidedir.”⁹¹ Seattle’daki Washington Üniversitesi’nin mimarlık bölümünde görev yapan Profesör Jeffrey Karl Ochsner şunu öne sürer: “Ölüleri anılarda gerçek anlamda canlı tutmayı arzuluyoruz – yaşanan ve hissedilen yaşamın kendisi kadar canlı, yalnızca eylemde değil, insan etkileşiminde de. Mesele şu ki anılar zamanla silikleşir. Yaşayanların anılarında canlı kalabilmeleri için göçüp gitmiş olanların (veya yer aldıkları olayların) simgeleri olarak görev yapacak anımsama nesneleri (anıt ve abide biçiminde kalıcı kamu belgeleri) yaratmaya uğraşıyoruz.”⁹² Ochsner, bize şunu da anımsatıyor, ölüleri anmak üzere mezar taşları ve anıtlar diktiğimizde:

Yaptığımız nesneler bize bu şekilde hizmet etseler bile, niyetimiz bağlantı nesneleri inşa etmek değildir. Gerçekten de, bağlantı nesnelerinin oynadıkları rol, ille de bu amaca hizmet etmeleri niyetlenerek yaratılmış (ki olabilirler de) ya da anılanlarla kişisel olarak paylaştığımız nesneler (ki yine olabilirler) gerektirmez. Psikolojik yansıtma olgusuna izin verecek kadar “alan”a sahip oldukları sürece başka nesneler de bu rolü üstlenebilirler. Bir yokluk alanı olarak en güçlü hissettiğimiz, işte bu alan ve bağlantı nesnesinin özündeki tamamlanmamışlıktır.⁹³

Ochsner “başka nesneler”in nasıl bağlantı nesneleri haline gelebildiğini gösteren güçlü bir örnek sunar. ABD’deki soykırım müzesinde insanları en derinden etkileyen sergiler arasında, öldürülmek üzere insanlardan “toplanmış” ayakkabılar, taraklar, diş fırçaları, makaslar vb. gibi sıradan nesnelerden oluşan yığın olduğunu anlatır. Şöyle yazar: “Bu şeylerle sahipleri arasında ve sahip olduğumuz benzeri şeylerle bizim aramızda çok az zaman

91 James E. Young, *The Texture of Memory: Memorials and Meaning* (New Haven: Yale University Press, 1993), 4.

92 Jeffrey Karl Ochsner, “A Space of Loss: The Vietnam Veterans Memorial,” *Journal of Architectural Education* 10 (1997): 156-171, 157.

93 Age, 168.

veya mesafe var gibidir. Bu yüzden bunlar bize, ölüm kamplarında öldürülenlerle aramızda insanlık açısından bir fark olmadığını kavrama fırsatı sunarlar. Bunlar yansıtma için uygun yerler (bağlantı nesneleri) haline gelebilirler ve onlar aracılığıyla ölmüş olanların yaşamlarıyla yakın bir bağlantı kurabiliriz (yansıtabiliriz).”⁹⁴

Jorma'nın matarası bize onun susuzluğunu ve insanlığını gözümüzde canlandırma fırsatı vermişti. Betty, II. Dünya Savaşı Anıtı'nın Başkan George W. Bush tarafından gerçekleştirilen, üç yüzü aşkın AWON üyesinin katıldığı açılış törenine giderken matarayı da yanında götürmüştü. Anıtın açılışından önce AWON konferansında Ann Mix'in babasının da hizmet verdiği 10. Dağ Birliği'nde hizmet vermiş bir II. Dünya Savaşı gazisi olan (eski senatör ve başkan adayı) Bob Dole bir konuşma yaptı.

Ann ve diğer AWON üyeleri, II. Dünya Savaşı Anıtı'nın tasarımında rol oynamışlardı. Ann, daha başlarda, bu anıtın yaratıcılarının ölenler ya da ölenlerin aileleri için değil de, kendi babaları ya da gaziler için bir anıt inşa etmek istediklerini işin başında anlamıştı. Anıtın tasarımını seçecek kişilerin anıtı “kendilerinden” olanlar için dikeceğini hissediyordu. Ann, onların aklına gelmemiş olsa da, savaşta ölenlerin ve geride bıraktıkları yetimlerin de şerefendirilmesi gerektiğini öne sürmüş ve ölmüş olanların isimlerini anıtın üzerine yazdırmak için harıl harıl kulis yapmaya başlamıştı. Ancak bu önerisinin dirençle karşılaştığını görünce, ölüleri simgelemek üzere yıldızları kullanma fikrini geliştirmişti. Bugün, anıtın önündeki Gökkuşağı Havuzu'nu çevreleyen Özgürlük Duvarı'ndaki dört bin altın yıldız onun çabaları sayesinde oradadır. Her yıldız savaşta keybedilen yüz Amerikan askerini temsil eder. AWON üyeleri yıldızlarla ilgili özel bir sahiplik duygusu yaşarlar, duvardaki yıldızlar sayesinde, abidenin bütününe de yakından bağlılık hissederler. Açılış töreninin yapıl-

94 Age, 171.

dığı gün, yetimler kartondan yaptıkları altın yıldızları getirip Başkan Bush ve diğerlerinin konuşmaları sırasında bunları sürekli salladılar. Açılır açılmaz, II. Dünya Savaşı Anıtı'nın, özellikle de yıldızların AWON üyeleri için ortak bir bağlantı nesnesi haline geliverdiği belliydi. Çok geçmeden, binlerce başka Amerikalı için de ortak bir bağlantı nesnesi haline geldiğini gözlemledim.

Halka II. Dünya Savaşı Anıt alanına andaç bırakmamaları söylenmişti, ama ertesi gün, resimlerden tutun çiçeklere, hatta maddyalara dek yüzlerce nesne, ziyaretçilerin anıtla duygusal bağlantılarının bir ifadesi olarak geride bırakılmıştı. Bu eşyaları toplamaya karar veren yetkililer, meseleyi psikolojik açıdan ele alarak, bunları bir yerde saklayacaklarını, bu sayede ana bir ortak bağlantı nesnesiyle olan bireysel bağlantıları simgesel olarak koruyacaklarını ilan ettiler. Aynısı, yakınlardaki Vietnam Gazileri Anıtı'nda hâlâ daha bırakılan eşyalar için de yapılmakta.

Bir anıt veya abide, grubun yas tutma süreciyle yakından bağlantılı hale gelirse ve yalnızca kişisel kayıpların değil, ortak kayıpların da zihinsel temsili olma işlevini üstlenirse "canlanır," ancak ve ancak yitirilmiş olanın zihinsel temsili onlarca hatta yüzlerce yıl sonra silikleşip yok olduktan sonra "ölür." Anıt veya abide "canlı" kaldığı sürece grubun bunu yaşantılaşma şekli bize o grup hakkında (ve belli geniş grup görüngüleri hakkında) çok şey öğretir.

BÖLÜM 8

“SICAK YERLER”, ANITLAR, ÖZÜR DİLEMELER, BAĞIŞLAMALAR

Psikolojik, toplumsal, tarihsel ve politik güçlerin aynı noktada birleşmesine herhangi bir anda, dünyanın herhangi bir yerinde rastlayabiliriz. İç içe geçmiş olduklarını gösteren önemli ipuçlarının daima gizlenmeye ya da gözlerden uzak tutulmaya çalışıldığı da söylenemez. Evet, bazen bazı şeyleri daha açık görebilmek için iyice derinlere inmemiz gerekebilir; Dali'nin ikinci köpeği Charlie, Betty'nin babasının matarası ve Kıbrıslı Türklerin kış kapıda olduğu halde yorganları yakmayı yeğlemeleri gibi. Ama, bazı durumlarda ipuçları dev bir tabela gibi gözümüzün önündedir. Ben bu tür ipuçlarına “sıcak yerler” diyorum.

Sıcak yer, etnik bir grubun ya da diğer geniş grupların bireyleri arasında (ister bireysel isterse topluca) anında yoğun duygu-

lar uyandıran (veya küllenmiş duyguları yeniden alevlendiren) fiziksel bir yeri tanımlamak üzere kullandığım bir terim. Tipik olarak birilerinin yakın zamanda öldürüldüğü ve/veya ötekiler tarafından aşağılandığı bir yerdir. Bazı sıcak yerlerin uzak geçmişe dayanan tarihsel anlamı vardır. Belli bir olayın anımsanması için inşa edilmiş anıtlardır, bazılarıysa geniş grubun kimliğine bir tehdit algılamasıyla kendiliğinden oluşur. Bütün sıcak yerler, karmaşıklaşmış yaşla bağlantılı olarak, ortak etkin veya edilgin üzüntü, hiddet ve mağdurlaştırma, intikam arzusu ya da benzeri duygular uyandırır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sırasında bol sayıda sıcak yer bulunabilirdi, ne de olsa çok "sıcak" zamanlardı. 1990'ların başlarında Latviya, Litvanya ve Estonya'ya sıkça yaptığım ziyaretler sırasında, bazen bilerek bazen de tesadüfen birçok sıcak yer gördüm.⁹⁵ Örneğin, Sovyet askeri birlikleri başkent Vilnius'ta bağımsızlık için gösteri yapan bir grup Litvanyalıyı öldürmüştü. Litvanyalılar bağımsızlık uğruna yaşamlarını yitiren vatandaşlarını temsil etmek üzere bu meydana bir buçuk ikişer metrelik haçlar dikmişlerdi. Bu meydan sıcak bir yerdi, haçlar geniş grubun ortak duygularını güçlendirmek ve korumak amacıyla dikilmişti. Latviya Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra, Latviya milli mezarlığı (Askeri Mezarlık) Latviyalıların orada gömülü, içlerinde askeri komutanların da bulunduğu yaklaşık iki yüz Sovyet subayının naaşı başka yere nakletmek istemesiyle sıcak bir yer haline geldi. Bu askerler II. Dünya Savaşı sırasında, Stalin komutasındaki Kızıl Ordu Latviya'nın denetimini Nazilerden aldığı sırada öldürülmüşlerdi. Buna rağmen, Latviyalılar tarafından Rus ve yabancı olarak algılanıyorlardı. Latviyalılar, mezarlığı istemeyen "ötekilerden" "arındırmak" üzere bu askerlerin kemikle-

95 Vamık D. Volkan, "The Tree Model: A Comprehensive Psychopolitical Approach to Unofficial Diplomacy and the Reduction of Ethnic Tension," *Mind and Human Interaction* 10 (1999): 142-210.

rini başka yere göndermek istiyorlardı; oysa elli yılı aşkın süredir ölü olan bu “ötekiler” onlar için hiçbir tehdit oluşturmuyordu.⁹⁶

CSMHI'den meslektaşlarımla birlikte 1990'ların başları ve ortalarında Balık Cumhuriyetlerinde çalıştığımız sıralarda, örselelenmiş bir grubun temsilcilerini sıcak yerlere götürdüğümüzde, çabucak geniş gruplarının sözcülüğünü yapmaya başladıklarını gözlemlemiştik. Ateşli ifadelerle gruplarının düşman hakkındaki duygularını dile getirip, “ötekiler”le ilgili gerçekçi veya hayali beklentilerden dem vuruyor, “düşman”la ilişkilerine dair ortak sihirli inançlarından bahsediyorlardı. Çok değerli içgörüler kazanmadığımız tek bir sefer olmadı. Bazı kereler, CSMHI ekibi olarak sıcak yere, bir çatışmanın her iki tarafından temsilcileri birlikte götürdük. Sözgelimi, Riga'daki Milli Latviya Mezarlığı'na Latviyalıların yanı sıra, artık “zalim” olarak algıladıkları Rusları da götürmeyi başardık. Benzer şekilde, hem Estonları hem de Rusları, eskiden nükleer denizaltı filosunun konuşlandığı devasa bir Sovyet donanma üssü olan Paldiski'ye götürdük. (Hem Paldiski, hem de Pärnu, Estonya vatandaşları için girilmesi yasak yerlerdi, bu yüzden nüfusun çoğunluğu için korku ve aşağılanma kaynağıydılar. Sonuç olarak, bu iki eski üs, Estonya'nın bağımsızlığını yeniden kazanmasının ardından sıcak yerler haline gelmişti.)⁹⁷

Bu tür ziyaretler sırasında dile getirilen yorumlar bize iki tarafın sahip olduğu, bilinçli ve bilinçdışı ortak inanç sistemleriyle, tipik olarak etkili iletişimi ve barışçıl müzakereleri baltalayan grup kaygıları hakkında bilgi verirdi. Düşman tarafların temsilcilerini diyaloglar ve gayriresmi diplomatik konuşmalar yapmaları için bir araya getirmek yoluyla, gerçekçi tartışmaları sekteye uğ-

96 Litvanya Ulusal Mezarlığı'nın öyküsüne ilişkin ayrıntılar için bkz. Volkan, *Kanbağı*, bölüm 8.

97 1920 yılından 1940'a dek, Estonya bağımsız bir ülke olmuştu. CSMHI ve Carter Merkezi'nin Estonya'daki çalışmaları için bkz. Volkan, *Kanbağı*, Bölüm 13 ve Neu ve Volkan, *Developing a Methodology for Conflict Prevention*.

ratan duygusal patlamalarla ve inatçı dirençlerle daha iyi başa çıkabildik. Sözelimi, Paldiski’de, Estonların kendi tarihlerine ilişkin ortak fantezileri günyüzüne çıktı. Yüzlerce yıldır “ötekilerin” boyunduruğu altında yaşamış oldukları için, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yeniden yutulmaktan, yani “yok olmaktan” korkuyorlardı. Bu ortak fantezinin toplumsal ve politik sonuçları olmuştu. Bunları akılda tutarak, Ruslarla yapılan gayriresmi müzakerelerde Eston delegelerin dikkatini bu hayale çekerek derinlikli olarak araştırmalarına yardımcı olduk. Önceki bir yazımda belirttiğim gibi, geniş grup psikolojisi için, sıcak yerleri ziyaret etmek birçok açıdan “psikanalizden geçmekte olan bireyin rüyalarını anlatmasına benzer anlam taşır. Her ikisi de psikolojik ortamın gizli ve simgesel yönlerine doğrudan ulaşmayı sağlar. Düşman grupların bireylerini travmatik anlam yüklü yerlere götürmekle, aksi halde gizli kalacak olan derindeki arzular, duygular ve inançların yüzeye çıkmaları sağlanabilir.”⁹⁸

Sıcak yerler genellikle grubun travmasını ve kayıplarını anmak üzere fiziksel bir anıtın dikildiği güncel abideler halini alır. Terside doğru olabilir, bazı anıtlar en azından ilk açıldıkları sırada sıcak yer işlevi görebilir. New York kentinde 11 Eylül 2001 öncesinde Dünya Ticaret Merkezi’nin İkiz Kuleler’inin durduğu artık “Ground Zero” adıyla anılan alanda buna benzer sıcak bir yerdir. 28 Ekim 2001’de burada gerçekleştirilen anma töreninde, mağdurların ailelerine içinde kül ve toz bulunan tahta vazolar verilmişti. Bu vazoların anlamı açıktı; küller, olayda ölen yakınlarının simgesiydi. Aileler, sevdiklerinin cenazelerini alamasalar bile, onlardan birer parçaya sahip olacaktı. Bu sayede, kaybettikleri insanlarla psikolojik olarak bağlantıda oluyorlardı. Aile bireylerinin bu kaplarla ne yaptıklarını bilmiyorum, ama sanırım birçoğu bağlantı nesnesi haline gelmişti. Bu törenden kısa süre sonra, halkın arasında ve medyada Ground Zero’da bir anıt dikil-

98 Volkan, “The Tree Model,” 156.

mesi (ortak bir bağlantı nesnesi) konuşulmaya başladı. Yıkıntılarının bir kısmı anıt olarak bırakılmalı mıydı? Yerden gökyüzüne uzanan ışık huzmeleriyle İkiz Kuleler'in görüntüleri yeniden yaratılsa mıydı? 2005 baharında, medyadan Ground Zero'nun yeniden inşasının ekonomik ve politik gerekçelerle askıya alındığını öğrendik. Ama, bu yerdeki bir anıt için seçilecek tasarımın uzun duygusal tartışmalara konu olacağını şimdiden öngörebiliriz.

Bir anıt hâlâ sıcak olan bir yere dikilirse, travmaya uğrayan grubun ortak yas sürecini devam ettirmek ve intikam arzusunu canlı tutmak üzere kullandığı simgesel bir yer halini alır. Ama "sıcak" anıtlar giderek "soğurlar" ve taş, mermer ya da metalden mecazi bir kutuya dönüşürler. Bu kutu, içinde grubun tamamlamamış yas tutma çalışmasını barındırır, ortak grup duygularını sınırlar ve grup, pratik anlamda, yas sürecini tamamlar. Önceki bölümde anlattığım II. Dünya Savaşı Anıtı açılır açılmaz bu türden bir anıt haline gelmişti; bunun nedeni büyük ölçüde, savaşın bitmesinden altmış yıl sonra inşa edilmiş olmasıdır. Dört yüz bin ölüyü olduğu kadar, ulusun savaştan etkilenmiş bütün bireylerini de etkin biçimde simgeler ve onurlandırır; kaybedilmiş olanların anısı yadedilir, bu da onları "geleceksiz" kılar.

Geniş grup duygularının anıtlarda ve onlar aracılığıyla nasıl dışavurulduğunu daha iyi anlatmak amacıyla birbirinden çok farklı iki yer arasında bir karşılaştırma yapacağım: Güney Osetya'da Tshinval'deki Ağlayan Baba Anıtı ve Washington DC'deki Vietnam Gazileri Anıtı. İlki sıcak yerle anıt karışımıdır ve geniş grup duygularını canlı tutmak üzere kullanılır. İkincisi ise, Amerika'nın geniş grup yaşına muazzam yardım etmiş bir yer olmuştur. Bu sayede, Vietnam Savaşı'yla ilgili karışık duygular yatışmış ve çözülmemiş psikolojik çatışmalar nihayet neredeyse tümünden son bulmuştur.

Gürcü güçleri 1991-92'deki Gürcistan-Güney Osetya çatışması sırasında aylarca Tshinval'i kuşatma altında tutmuşlardı. Bu kuşatma sürmekteyken, bir gün milis gücünden üç Güney Oset-

ya genci birkaç dakika arayla ölmüşlerdi. Gürcüler kentin eteklerindeki mezarlığı ele geçirmiş oldukları için, savaşçılar Tshinval'deki Lenin Bulvarı'nda bulunan 5 Numaralı okulun bahçesine gömülmüşlerdi. Mağdurlardan biri bu okuldan mezundu. Okul bahçesinin onları gömmek için emin bir yer olduğu düşünülmüştü. Sonrasında giderek daha çok sayıda ölü savaşçı bahçeye gömülmüştü. Bugün, milis gücünden aynı gün ölmüş otuz gencinki dahil, bahçede yüzü aşkın mezar bulunmakta.

Bu okul bahçesinden Tshinval'e ikinci ziyaretimiz sırasında haberim oldu. Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'ndaki çalışmamızı bitirip Tiflis'e dönmeye hazırlanırken, Nodar Şarveladze 5 Numaralı okulun bahçesindeki mezarlığı ziyaret etmemizi önerdi. Sanırım, ABD'den gelen bizlerin (CSMHI üyeleri) Güney Osetyalıların çektikleri acılara dair bir fikir edinmemizi istiyordu. Nodar Gürcü olmasına rağmen, adil davranıp bize Gürcü-Güney Osetya çatışmasının diğer tarafta yarattığı travmayı daha iyi anlama fırsatı vermek istemişti. Sanırım Nodar bu yeri daha önce de görmüştü, ama bize eşlik eden diğer Gürcüler ilk kez gidiyorlardı. Yuri Urbanoviç ve ben daha önce birçok sıcak yere gitmiştik. Yabancıların hazırlık yapmadan ve yanlarında yerli "refakatçi"ler bulunmadan buraları ziyaret etmeye kalkışmamaları gerektiğini biliyorduk. Aslında, Venera Basişvili ve tanıdığımız diğer Güney Osetyalılar aracılığıyla 5 Numaralı okula gitme izni alabilirdik. Bunu yapmamıştık ama yine de Nodar'ı önerisine itiraz etmedim. Soylu gerekçelerle bunu teklif etmişti, hem zaten çok iyi ve dost canlısı Güney Osetyalılardan kısa süre önce ayrılmıştık.

Böylece, Gürcüler ve Amerikalılar ıssız Lenin Bulvarı'nda okul bahçesini caddeden ayıran bir buçuk metrelik yıkık duvar boyunca, çukurların üzerinden atlayarak yürümeye başladık. 5 Numaralı okulun bahçe kapısına geldiğimizde, avlunun hemen sağındaki mezarlığı gördük. Fotoğraf makinemi çıkarıp birkaç fotoğraf çektim. Ansızın, nereden geldiğini anlamadığımız bir minibüs ve bir binek arabası dibimizde bitiverdi. Etrafımız bir anda sivil giy-

sili öfkeli Güney Osetyalılar tarafından sarılmıştı. Tabancaları olduğunu görebiliyordum. Yabancıların onlar için kutsal yer haline gelmiş bir yerde ne yaptığını öğrenmek istedikleri açıktı. Oraya gömülmüş olan Osetyalıların ülküleştirilmiş, onurlu anılarını kirletmek miydi amacımız?

Ürkmüştüm. Bu adamlar kolaylıkla fotoğraf makinelerimizi alabilir, bizi dövebilir, hatta öldürebilirlerdi. Onlarla iletişim kuramadığım için kendimi felç olmuş gibi hissediyordum. Sıcak yerlerin travmaya uğramış grubun bireyleri üzerinde ne kadar yoğun duygular uyandırdığını ve bu tür bir yere gelmeyi özenle planlamak gerektiğini unuttuğum için içimden kendime lanet okuyordum. Nodar kendini hem İngilizce hem Rusça tanıttı. Adamlarla çok sakın bir tonla konuştu. Sonradan öğrendiğime göre, onlara Güney Osetyalı meslektaşlarıyla temas halinde olan Gürcü bir profesör olduğunu anlatmıştı. Hepimizin buraya saygımızdan mezarlık ziyaretine geldiğimizi, kimsenin duygularını incitmek niyetinde olmadığını anlatmıştı. Güney Osetya milis gücünden olduklarını düşündüğüm adamlar sonunda kılıma zarar vermeden arabalarımıza dönmemize izin verdiler. Nodar'ın soğukkanlı tavrından çok etkilenmiştim. Bizi dehşet verici olabilecek bir durumdan kurtardığı için ona minnettardım.

Tshinval'de Lenin Bulvarı'ndaki 5 Numaralı okulun bahçesine bir daha hiç gitmedim, ama burası aklımda sıcak yerlerin canlı bir örneği olarak kaldı. CSMHI'den meslektaşlarımla birlikte Gürcülerle Güney Osetyalılar arasındaki tartışmalarda arabulucu olarak çalıştığımız ilkeri yıllarda bu konu sık sık gündeme geldi. Sonradan, Güney Osetyalıların okul bahçesine bir şapel inşa edip Ağlayan Baba adını verdikleri bir heykel diktiklerini öğrendim. Güney Osetyalı Inga Koçiyeva bana şapelin ve heykelin fotoğraflarını gönderdi. Küçük şapelin tasarımı Paris'teki Zafer Takı'nı andırıyordu, Ağlayan Baba, dörtgen bir kaidenin üzerine yerleştirilmiş insan boyunda taş bir heykeldi. Hüzünlü bir poz verilmiş olan figüre geleneksel Güney Osetyalı giysileri olan astragan bir

kalpak ve uzun bir palto giydirilmişti. Güney Osetyalı kültürüne göre erkekler ağlamaz, bu yüzden bu babanın gözyaşları aşırı, bitimsiz bir acıyı yansıtıyordu.

Mezarlık, Ağlayan Baba heykeli ve şapel demir bir çitle okul bahçesinin geri kalanından ayırıyordu, ama yine de bunlar okuldan görülüyordu. Tshinval'deki savaş bittikten sonra öğrenciler yeniden derslere girmeye başlamışlardı. İşittiğime göre, bugün hâlâ, üç katlı okul binasına girmek için öğrencilerin mezarlığın yanından geçmeleri gerekiyormuş. Üç katlı okulun bir cephesindeki her dersliğin pencerelerinden öğrenciler ve öğretmenler mezarlığı ve anıtı görebilirler. Gençlere sürekli olarak Güney Osetyalıların mağdurlaştırılması, çaresizliği ve kayıpları anımsatılıyor. 1991-92 çatışmasından sonraki ilk yıllarda okul bahçesinde durmadan törenler düzenlenmişti. Bana, Güney Osetyalı yetkililerin yıldönümlerinden tutun, dini bayramlara dek, burada tören yapmak için her bahaneyi kullandıkları söylendi. Halk, büyük kalabalıklar halinde bu törenlere katılarak yetkilileri desteklemişti. Gençlerin mağdurlaştırılma ve daha önemlisi, intikamdan söz eden şiirler okumaları ve yazmaları yüreklendirilmişti. Mağdurlaştırılmış grubun kimliğini güçlendirmek üzere düşmanın imgesi iyice pekiştirilmiş ve bu "ötekilerle" savaşmanın gelecekte Güney Osetyalıların kayıplarını geri getireceği yanılsaması korunmuştu.

Düzenli diyaloglarımız sırasında, Güney Osetyalıların Ağlayan Baba heykeliyle ilişkisi, Tshinval'deki duygusal ortamın ve Güney Osetyalıların Gürcülerle etkileşiminin ne durumda olduğunun göstergesi haline geldi. Güney Osetyalı katılımcılar, Ağlayan Baba heykelinin ve burada gerçekleştirilen bitimsiz törenlerin 5 Numaralı okulda okuyan gençleri zehirlediğini ve kendi kuşaklarında Gürcülere karşı olumsuz duyguları canlı tuttuğunu kabul ettiler. Katılımcılar Tshinval'deki yetkililerle bu meseleyi konuşup kaygılarını dile getirdiler. Daha sonra, bu çabaları sonucunda okul bahçesinde düzenlenen törenlerin seyredildiğini bildirdiler. Ayrıca, yet-

kililerin ve öğretmenlerin yüreklendirmesiyle, öğrencilerin okudukları şiirlerdeki duyguların yumuşadığını da aktardılar. Ama gençlerin hâlâ her gün okula giderken Ağlayan Baba heykelinin, şapelin ve mezarlığın yanından geçmeleri gerekiyordu. Diyaloglar dizisine katılan Güney Osetyalılar bu sorunu çözme gereğinden söz etmeye başladılar: Ya mezarları başka bir yere taşımak ya da yeni bir okul inşa etmek gerekiyordu. İlk seçenek düşünülemezdi, dinsel inançları ve kültürel âdetleri ölüleri rahatsız etmelerini yasaklıyordu. İkinci seçenek ise gerçekçi değildi çünkü kentin ekonomik durumu yeni bir okulun inşasını karşılayamazdı.

Bir süre sonra, anıt ve diğer meseleler üzerine yürütülen tartışmalar, Gürcü katılımcıların Güney Osetyalılara karşı savaşa girmekten ve Gürcistan'da Zviad Gamsakurdiya idaresi altında bu savaşı körükleyen aşırı milliyetçilikten duydukları bir tür vicdan azabını söze dökebilmelerini sağladı. Gürcü katılımcıların tümü de, hâlâ Abhazlara karşı savaşmanın bir gereklilik olduğunu düşünüyorlardı, ama artık bazıları Gürcistan'ın Güney Osetya ile olan çatışmasının alevlenmesinde kendi paylarının da büyük olduğunu kabullenmeye başlamışlardı. Güney Osetyalı katılımcılar da Gürcülerin kanlı çatışmalardan ötürü duyduğu vicdan azabını "ışitmeye" daha hazır gibiydiler.⁹⁹ Gürcülerden biri, Güney Osetya'nın ikileminden büyük hüznü duyduğunu ve 5

99 "Ötekilerin" elinden çıkma kitlesel bir travmanın ardından, zulme uğrayan grup kendi kimliğinde değişiklik yapabilir ve ortak bir mağduriyet duygusunu özümsemeye başlayabilir. Bu bağlamda, bu grup "yeni" kimliğini değiştirmeye direnç gösterebilir ve öteki grubun onlara eşduyumu göstermesine "izin" vermeyebilir. Gürcü delegeler ne zaman Güney Osetyalılara eşduyumu göstermeye kalksalar, Güney Osetyalı delegeler, kendilerinin yüzyıllardır komşularına karşı hiç saldırganlık göstermemiş olduklarından söz etmeye başlıyorlardı. Güney Osetyalılar, kendilerini "tümünden iyi" ve "masum" Gürcülerini de "suçlu" konumuna getirerek Gürcülerin her türlü eşduyumu çabalarını engelliyorlardı. Başka bir deyişle, kültürleri Güney Osetyalıların "ötekilere" karşı daima dostane davranmalarını gerektirdiğine göre, çatışmadan ve şiddetten yalnızca Gürcüler sorumlu tutulabilirdi.

Numaralı okula giderek ölülerini ziyaret etmek istediğini söylediğinde, Güney Osetyalılar memnun olmuş gözüksüler, ama sanırım bu ziyaret asla gerçekleşmedi.

Ne yazık ki, Güney Osetya'daki sorunlar savaşta ölenler ve onların anıtlştırılmasıyla sınırlı kalmıyordu. Savaştan sonra çok sayıda Güney Osetyalı erkek Rusya'ya çalışmaya gitmişti. Eşlerini ve çocuklarını geride bırakmak geleneksel aile değerleri üzerine muazzam bir yük getirmişti. Kadınlar, çıkıp iş bulmak zorunda kalınca, bir bağımsızlık duygusu kazanmışlardı. Erkekler geri döndüğünde, eşlerinin yaşamlarının artık kültürlerinin beklenen normlarına uymadığını fark etmişlerdi. Boşanmaların sayısı artmış, bu da çocukların yaşamlarını etkilemişti.¹⁰⁰ Birçok genç suçla yönelmiş ya da fahişe olmuştu. Bu arada, Güney Osetyalı yet-

100 Aile içi şiddet, ailede önceden var olan psikopatolojik güçlerin bir sonucu olabilir, ama ayrıca toplumsal bunalımın baskısıyla da ortaya çıkabilir. Genellikle bu iki neden iç içe geçmiştir. Bir toplum savaşlar, etnik gerginlikler, toplumsal huzursuzluklar, zorunlu göçler ya da işgücündeki cinsiyet dengesinde değişikliklerle (örn. kadınların daha yüksek eğitim almaları ya da ev dışında çalışmaları) sarsıldığında, bireysel ve geniş grup kimliklerini tipik olarak güçlendiren aile yapısı değişir ve aile içi şiddet patlaması olabilir. Bir örnek:

Salina, savaştan önce Güney Osetya standartlarına göre varlıklı sayılabilecek bir Güney Osetyalıyla evli Rus bir kadın. İki çocukları var. Aile geleneklerine göre, bir kadın kocasının sülalesiyle birlikte yaşar. Bu yüzden, savaştan sonra Salina'nın kocası iş bulmak üzere Moskova'ya gittiğinde, o da gidip kocasının ailesiyle birlikte yaşamak zorunda kalmış. Hiç parası olmadığı için seyyar bir tezgâh açmış ve ufak tefek satmaya başlamış. Ama geleceğe göre, halka açık yerlerde çalışan bir kadın "hafifmeşrep" sayılıyor, bu yüzden Salina da kocasına sadık kalmış olduğu halde böyle algılanmış. Kocasının ailesi onu Moskova'dan aramışlar ve aslında kendisi orada bir dost tutmuş olan adama "hafifmeşrep" karısıyla ilgili ayrıntıları anlatmışlar. Sonunda, çocuklarını elinden alıp kadını evden atmışlar. Salina banliyöde yaşamaya gitmiş, ama ara sıra Tshinval'e gelip uzaktan çocuklarına hasretle bakarmış. Sonra, kocası Moskova'dan dönünce yeniden birlikte yaşamayı denediklerinde, adam onu fena dövmeye başlamış, ne yazık ki kadına uğradığı kötü muameleyi sineye çekmekten başka yol kalmamış.

kililer Rusya'nın politik manipölasyonlarına giderek daha açık hale gelmiş, bu da Gürcülerle politik anlaşmaya varmalarını giderek daha da güçleştirmişti. Güney Osetya'daki yaşamın kumaşı çatışmanın hâlâ hissedilen baskısı altında yırtılmaya devam etmişti. Diyaloglarımızı her iki taraftan politik nüfuzu daha fazla olan insanları da kapsayacak biçimde genişletmenin bölgede uzun vadeli olumsuz etkileri engellemeye yardımcı olabileceğini biliyorduk. Ne var ki, sıcak savaş sona erince, Gürcistan'da ve Güney Osetya'daki çalışmalara ayrılan fonların suyu da çabucak çekilmişti.

CSMHI ekibi olarak Gürcistan'a gitmeyi kestikten sonra, Gürcü ve Güney Osetyalı katılımcılarla çalışmalarımızı bir yıl daha sürdürebildik, ama bu kez onları Türkiye'ye getirdik. Bir kere İzmir'e, bir kere de İstanbul'a. Bundan sonra, iki taraftan katılımcılar, etnik çatışma yüzünden artan aile içi şiddet gibi belli toplumsal süreçleri daha iyi anlayabilmek üzere kendi aralarındaki işbirliğini sürdürdüler. 2004 yılında Gürcistan'la Güney Osetya arasında yeni bir kanlı savaş çıktı; bu da CSMHI diyalog dizisine katılan Gürcülerle Güney Osetyalılar arasındaki iletişimin tümünden kesilmesine yol açtı. Bunun nedeniyle ilgili yeterli bilgim yok, ama e-posta aracılığıyla iki tarafla da temasımı korudum. Güney Osetyalı birinden, Nodar Şarveladze'nin Aralık 2004'te Güney Osetyalılara Noel kartları gönderdiğini öğrendim. Güney Osetyalılar kişisel olarak ondan haber almaktan mutlu olsalar da, o günlerdeki politik ve askeri gelişmeler nedeniyle "düşmanla" teması sürdürmenin olmayacak şey olduğunu düşünüp ona yanıt yazmamışlardı. Ayrıca, Güney Osetyalılardan, gruplarının Ağlayan Baba'nın gözyaşlarını fark etmeye başladığını da öğrendim.

Bu alıntı, Vamik D. Volkan, Nino Makaşvili, Nodar Şarveladze ve Işıl Vahip'in "IREX Black and Caspian Sea Collaborative Research Program: Gender Issues and Family Violence," yazısından alınmadır. Bir CSMHI belgesidir (Charlottesville, VA: Center for the Study of Mind and Human Interaction, July 2002), 8.

Daha önce de belirttiğim gibi, 5 Numaralı okula bir daha hiç dönmedim, ama bu yer hakkında Güney Osetyalı katılımcılardan öğrendiklerim bana bir ders verdi. Bir grubun sıcak bir yerle ya da sıcak bir anıtlı ilişkisinin bize grubun tuttuğu yas, intikam duygusu ve affedebilme yetisi hakkında çok şey söylediği benim için bir kez daha doğrulanmış oldu. Geniş grup tarafından paylaşılan bu tür duyguları incelemeye bu bölümün ilerleyen kısımlarında devam edeceğim.

5 Numaralı okulun bahçesine dikilen anıt Güney Osetyalıların yas süreçlerini canlı tutmak üzere ortak bir bağlantı nesnesi olarak kullanılırken, Washington DC'deki Vietnam Gazileri Anıtı tam tersine, bir yas sürecinin sona erdirilmesine yardım etmişti. Vietnam Gazileri Anıtı'nın inşa edilmesi ve gazilerin, savaşta ölenlerin ailelerinin ve halkın bu anıta tepkisi Amerikalıların kayıplarının gerçek olduğunu ve yitirilmiş olanların geri gelmeyeceğini, yaşamın devam etmesi gerektiğini kabullenmesine yardımcı olmuştu. Daha önceleri, Vietnam Savaşı'nda ölen Amerikalıların yasını yalnızca aileleri ve dostları tutmaktaydı. Halk onların ölümünü aklına getirmiyordu. Savaş hakkındaki karışık duygular yüzünden gazilerin yurda dönüşleri de ıstıraplı olmuştu. Amerikan halkının zihinlerinde savaşa dair birçok soru yanıtsız kalmıştı. İnsanlar haklı bir dava uğruna mı ölmüşlerdi, yoksa yaşamları kötü politikalara mı feda edilmişti? Amerika savaşı kayıp mı etmişti? Bu doğruysa, bunca fedakârlık yapan insanlara şeref madalyası vermek gerekmez miydi? Jeffrey Ochsner'in dediği gibi, Amerikalıların savaşla ilgili çelişkili duyguları yüzünden, "aslında verilen en yaygın tepki yadsımaydı." Ölülerle, gazilerle ve Amerikan toplumundaki toplumsal gerilemeyle ilgili düşünceleri ve duyguları yadsınıyordu."¹⁰¹ Ochsner şunları da ekler: "Bununla birlikte, Vietnam Gazileri Anıtı'nın inşa edilmesi, anıtın

101 Ochsner, "A Space of Loss," 159.

üzerine ölümlerin ve kaybolanların isimlerinin kazınması sanki bunu tümünden değiştirdi.”¹⁰²

Anıtın tasarımcısı, o zamanlar 21 yaşındaki Maya Ying Lin, Yale Üniversitesi’nde öğrenciyken anıtın tasarımı için halka açılan bir yarışmaya katılmıştı. Carol Vogel’le *New York Times* için 9 Mayıs 1994 tarihinde yaptığı söyleşide, Lin 1970’lerin sonları ve 1980’lerin başlarında profesörlerinin kendisine ya sanatçı ya da mimar olabileceğini, ama ikisini birden olamayacağını söylediklerini anlatmıştı. Şunları eklemişti: “Mimariyi seviyorum, heykeli de seviyorum, ikisi arasında asla seçim yapamazdım. Benim için heykel nazım, mimari ise nesir gibi.”¹⁰³ Vietnam Gazileri Anıtı’nı tasarlarken, hem bir mimar hem de sanatçı gözüyle bakmış ve ölümü “zamanla azalan, ama asla üzeri yara gibi kabuk bağlayarak iyileşmeyecek keskin bir acı”¹⁰⁴ ile ilişkilendirmişti. Eline bir bıçak alıp toprağı yarmak istemişti, “zamanla otlar onu iyileştirsın”¹⁰⁵ diye. Anımsıyorum, Lin’in tasarımı halka gösterildiğinde, bazı insanlar bunu saldırgan buldular ve “ağlama duvarı” ya da “utanç verici kara bir yara” olarak yaftaladılar.¹⁰⁶

Duvarın tasarımı büyük çelişkiler uyandırdı ve savaşın iyileşmemiş yaralarını depreştirdi, ama Vietnam Gazileri Anıtı yine de 13 Kasım 1982’de törenle açıldı.¹⁰⁷ Ana öğeleri, topraktan belli bir

102 Age.

103 Carol Vogel, “Maya Lin’s World of Architecture, or Is It Art?” *New York Times*, May 9, 1994.

104 Robert Campbell, “An Emotive Apart,” *Art in America* (May 1983): 150-151.

105. Age.

106 Kurt Volkan, “The Vietnam War Memorial,” *Mind and Human Interaction* 3 (1992): 73-77. Anıtın üzerindeki siyah granit üzerine tartışmalar için bkz. Jan C. Scruggs ve Joel L. Swerdlow, *To Heal a Nation: The Vietnam Veterans Memorial* (New York: Harper and Row, 1985).

107 Vietnam’da ölen bütün askerlerin isimlerinin yazılı olduğu bir anıt inşa edilmesi fikrini ortaya atan kişi, Vietnam Savaşı’nda keskin nişancı olarak görev yapmış olan Jan Scruggs’dır. Öyküsünü okumak için bkz. Scruggs ve Swerdlow, *To Heal a Nation*.

açıyla yükselerek birleşen uzun siyah yassı granit taşlardı. Üzerlerine savaşta ölen ya da kaybolan elli bini aşkın askerin isimleri kazınmıştı. İsimlerin siyah granit üzerindeki yerleşimleri sıradışıdır.¹⁰⁸ Oschner şunları yazar: “Vietnam Gazileri Anıtı’ndan önce, bir savaşta ya da muharebede ölenlerin ve kaybolanların isimlerinin sıralandığı anıtlarda, isimler askeri örgütlenmenin hiyerarşisine uygun yazılırdı... Vietnam Gazileri Anıtı’nda ise isimler askeri rütbe gözetilmeksizin kronolojik olarak sıralanmış. İki yıl haricinde hiçbir tarih yok. Yine de isimlerin alfabetik sıralanışından (her biri üstü kapalı olarak, her günün kayıplarını gösteriyor) günlerin geçişi anlaşılabilir... Anıtın çevresinde yürüdüğümüzde, yıllar içinde yitirilenleri izliyor ve heykelin tepesindeki taşlara kazınmış 1959 ve 1975 tarihlerini görünce, savaşın bu kadar uzun sürmüş olduğu gerçeği tokat gibi yüzümüze iniyor.”¹⁰⁹

Oğullarımdan biri, Kurt Volkan, Vietnam Gazileri Anıtı’nı psikolojik bir açıdan inceledi ve Oschner gibi o da bunu ortak bir bağlantı nesnesi olarak değerlendirdi. Kurt, özellikle kişinin kendi yansımasının cilalı siyah granit üzerindeki isimlerle iç içe geçmesinin yarattığı psikoloji üzerinde durdu. Şunları yazıyor: “Vietnam Savaşı’na dair sanatçıların yaptıkları figüratif veya allegorik yorumların hiçbirisi, kişinin kendisinin ve yaşadığı çevrenin yansımalarını ölmüş askerlerin isimlerinin bulunduğu taşa görmesi kadar anlamlı olamaz.”¹¹⁰ Ölülerin imgeleri yaşayan ziyaretçilerin imgeleriyle bağlantılandığı için bu anıt gerçekten de ortak bir bağlantı nesnesini temsil etmektedir. Kurt şöyle diyor: “Yaşayanlar, taşa ve taşa kazınmış isimlere dokunarak ölümlerle bağ kuruyorlardı – hem zaten isim, kişinin varoluşuna ilişkin her şeyi içinde barındıran simgesel bir terim değil mi?.. İsimlerin

108 Anıt tasarlanırken, isimleri yazılacak ölmüş ya da kayıp kişilerin sayısı 57.692 olarak verilmiş. Sonraları başka isimler de eklenmiş. Şu anda anıtın üzerinde 58.000’i aşkın isim yer alıyor.

109 Oschner, “A Space of Loss,” 159.

110 K. Volkan, “The Vietnam War Memorial,” 75.

binlerce yıl sağlam kalacak granit kazınmış olması zihinde ölümü resmi ve nihai kılıyor.”¹¹¹ Anıtın duvarında bu kadar çok ismi yan yana görmenin (tıpkı II. Dünya Savaşı Anıtı’nın Özgürlük Duvarı’nda yan yana dizili çok sayıda altın yıldızı görmek gibi) anıtı ortak bir bağlantı nesnesi haline getirdiğini söyledikten sonra ekliyor: “Bu haliyle Duvar, kaybettiği oğlu için ağlayan bir ane kadar kişisel olabileceği gibi, henüz çözüme ulaşmamış bir tarih için ağlayan bir ulus kadar da genel olabiliyor.”¹¹²

ABD ile Vietnam arasında herhangi bir diplomatik özür ve karşılığında bağışlama gerçekleşmediği için, anıtın dikilmesi ve Amerikalıların buna tepkisi (grup yası üzerinde ciddi bir psikolojik iş başarmıştı) iki ülke arasındaki ilişkinin yansızlaşmasında önemli bir adım olmuştu.

Buna göre, Vietnam Savaşı’nın yaralarının en azından kolektif anlamda iyileşmiş olduğu söylenebilir. Oysa bu Güney Osetyalılar için geçerli değildir. Travmaya tepkileri, onları Tshinval’deki Ağlayan Baba heykelinin taşı kadar sertleştirmişti. Gürcülerden gelebilecek herhangi bir uzlaşma çabasına karşılık vermeleri olanaksızdı. Güney Osetyalılarla Gürcüler arasında CSMHI’nin yürüttüğü doğrudan diyalog dizisinde, özür dileme ve bağışlama kavramları da gündeme geldi, ama her seferinde Güney Osetyalılar konuyu Ağlayan Baba’nın kendileri için ne ifade ettiğine getirdiler. Bir grubun bir anıta tepkileri bize onların öteki tarafın özrünü duymaya ne kadar hazır olduğunu anlatır.

Psikanalitik anlamda¹¹³ yas tutulmadığında, ötekiler tarafın-

111 Age.

112 Age.

113 Çok az istisna vardır. Bkz. Rafael Moses ve Rena Moses-Hrushovski, “Two Powerful Tools in Human Interactions: To Accept One’s Fault and to Ask for Forgiveness,” *Psikopatoloji ve Psikoanalitik Teknik*, ed. Ayhan Eğrilmez ve Işıl Vahip (İzmir, Meta, 2002); Volkan, *Kanbağı*; ve Salman Akhtar, *New Clinical Realms: Pushing the Envelope of Theory and Technique* (Northvale, NJ: Jason Aronson, 2003). Politik psikoloji konusunda yüksek içgörü sahi-

dan travmaya uğratılmış gruplarda karşılıklı “özür dileme” ve “bağışlama” söz konusu olamaz. Uluslararası diplomaside bu tipik olarak büyük önem taşımaz, çünkü uluslar ve liderleri nâdiren geçmiş savaşlarda düşman saydıklarından resmen özür dileler. Ama bu olmamış bir şey değildir. Kamuoyunda geniş yer tutan bir örnek, Almanya Başbakanı Willy Brandt’ın 7 Aralık 1970’de eski bir Varşova gettosunu ziyareti sırasında ansızın dizlerinin üzerine çöküp Nazilerin yaptıklarından ötürü Polonyalı Yahudilerden özür dilemesidir. Bu dramatik özür *Kniefall* (Dizüstü çökme) olarak tarihe geçmiş ve imgesi hem Almanya’daki hem de diğer ülkelerdeki insanların zihinlerinde yıllarca canlı kalmıştır. Bazı Almanlar Brandt’ın yaptığından hoşlanmamışlardı; Polonyalılar ise genelde bunu onaylamışlardı. Genel anlamda, Brandt’ın özrünün etkili olmasının nedeni, Soykırım sonrasında Almanya’da gerçekleşen birçok politik sürecin, mağdurları bir özür duymaya hazırlamış olmasıydı. Özrün kendisi sihirli bir sözcük değildi. Bu aynı zamanda Brandt’ın *Ostpolitik* (Doğu Politikası) olarak bilinen, Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkileri normalleştirme çabalarının bir parçasıydı.¹¹⁴

Kamuoyunda çok konuşulan ikinci bir özür de 1990’da zamanın Sovyet lideri Mihail Gorbaçov’un Polonya’da II. Dünya Savaşı

bi bir diplomat olan Joseph V. Montville de “özür dileme” ve “bağışlama” üzerine yazmıştır. Bkz. Joseph V. Montville, “Justice and the Burdens of History,” *Reconciliation, Coexistence, and Justice in Interethnic Conflict: Theory and Practice*, ed. Mohammed Abu Nimr, 129-144, (Lanham, MD: Lexington Books, 2001) ve “Religion and Peacemaking,” *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy, and Conflict Transformation*, ed. Raymond G. Hemlick ve Rodney L. Peterson, 97-116 (Philadelphia: Templeton Foundation Press, 2001). Ayrıca, bkz. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 53, no. 2 (2005) “sevgi, utanç, intikam ve bağışlama” konularına ayrılmış sayı.

114 Willy Brandt, *Erinnerungen: Mit den Notizen zum Fall G* (Berlin: Ullstein, 1994).

Katyn Ormanı Katliamı için özür dilemesiydi. 1940 baharında, içinde doktorlar, avukatlar, bilim adamları ve işadamları da olmak üzere, yaklaşık 4.500 Polonyalı yedeksubay Batı Rusya'daki Smolensk yakınlarında bulunan Katyn Ormanı'na götürülmüştü. Ağzları tıkanmış, bağlanmış ve doğrudan Joseph Stalin'in emriyle kurşuna dizilmişlerdi. 1943 yılında bir Alman askeri tarafından toplu mezarlar keşfedildikten sonra, Almanlar Sovyetler'i katliamla suçlamışlardı. Sovyetler bu trajedide rolleri olduğunu inkâr etmişlerdi. Amerikalılar ve İngilizler de bu inkârı destekleyerek ve Müttefikler'in savaş propogandasının bir parçası olarak suçu Nazilerin üstüne atmaya çalışmışlardı. Gorbaçov'un özrü "işitilmişti" çünkü özür dilemeden önce daha birçok politik ve toplumsal değişikliğe imza atmıştı. Ancak, 1995 yılında katliamın gerçekleştiği yerde düzenlenen özel bir anma törenine Boris Yeltsin'in katılmayı reddetmesi Polonya-Rusya ilişkilerini bir kez daha germiştir.

Her şeye rağmen, Gorbaçov'un Sovyetler'in katliamdan sorumlu olduğunu herkesin önünde kabul etmesinin ardından, özür ve bağışlama kavramları uluslararası ilişkilerle uğraşan akademisyenleri ve uygulayıcıları ilgilendirmeye başladı. Hele Güney Afrika'da ırk ayrımı (apartheid) güdülen yıllarda işlenmiş iğrenç zulümlerle başa çıkmanın bir yolu olarak Gerçek ve Uzlaşma Komisyonu (Truth and Reconciliation Commission-TRC) kurulduktan sonra, bazı hükümet çevrelerinde bu konu rağbet görür oldu. Süreç, mağdurların öykülerini kamuoyuna anlatmaları ve yaptıklarının sorumluluğunu alıp özür dilemiş olan mağdurlaştırıcıları affetmelerinden oluşuyordu.

Zalim, mağdurlaştırıcı olarak algılanan taraftan özür koparmak, bu özrü yansız birileri aracılığıyla dilemesini kuvvetle teşvik etmek etnik, milli, dinsel ve ideolojik geniş grup çatışmalarının çözülmesinde önemli bir unsur olarak görülmeye başlandı. Bu sayede, binlerce yıldır belli dinsel öğretilerle yakından

ilişkilendirilen¹¹⁵ özür dileme ve bağışlama kavramları diplomatik ve politik uygulamaların parçası haline geldi. Dünyanın çeşitli bölgelerinde TRC'yi örnek alan komisyonlar mantar gibi türedi. Ama, TRC'nin çalışmalarını taklit etmeye çalışanların karşısına çıkan sorunlar (ve başarısızlıklar), bir özrün ve bağışlamanın ne zaman ve nasıl yararlı olacağına dair daha kapsamlı incelemeler ve daha derinlikli bilgiler gerektiğini ortaya koydu.

CSMHI'nin çeşitli diyalog dizilerinden hâlâ çatışan tarafların özür dileme, özrü kabul etme ve ötekini tereddütsüz bağışlama kararını veremeyeceklerini biliyordum. Yine de, katıldığım bir dizi uzlaşma müzakeresinde, özür dileme, bağışlama ve anıtlar dikmenin iki grup arasındaki tartışmaların parçası olması durumunda karşılaşılabilecek sorunlar bir kez daha kafama dank etti. 1990'ların sonlarına doğru, Cenevre'deki Birleşmiş Milletler, Yunanistan ve Japonya'da Türkiye Büyükelçisi ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak hizmet vermiş eski bir diplomat olan dostum Gündüz Aktan beni aradı. Gündüz, devlet hizmetinden emekli olduktan sonra gazete yazarı olarak isim yapmıştı ve tanınan bir Türk araştırma merkezinin başına geçmişti. Türkiye'de hâlâ nüfuz sahibi biri olarak, benden o sıralarda yeni kurulmakta olan Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu'na (Turkish-Armenian Reconciliation Commission-TARC) katılmamı istedi. Bir Amerikalının başkanlığında toplanan bu komisyonun hedefi, altı Türk ve altı Ermeni'yi birkaç yıla yayılan bir dizi toplantıda bir araya getirmek ve 1915 yılında yüz binlerce Ermeni'nin (ve çok sayıda

115 "Bağışlama" kavramı Hristiyan dininde de yer alır. Sözgelimi, günah çıkartan bir Katolik, günahlarının "bağışlanması" için dua edebilir. Budist *metta* ve *karuna* (sevecen iyilik ve şefkat) kavramları bağışlama şeklinde yorumlanabilir. Bkz. C. Mahendran, "Forgiveness Between Nations: Eastern Perspectives," *International Minds* 5 (1994):12-13. Hristiyan ve Müslüman diplomatların katıldığı bir diplomatik toplantıda bulunmuştum. Müslüman katılımcılar, "özür dileme" ve "bağışlama" kavramlarının din kültürlerinin parçası olmadığı konusunda ısrarlıydılar.

Türk'ün) kıtlık ve salgınların yanı sıra birbirinin elinden ölmesiyle sonuçlanan trajik olayları tartışmalarını sağlamaktı. Her iki taraf da olaylara neyin yol açtığı, neler olup bittiği, hatta kaç kişinin ölmüş olduğu konularında birbirinden çok farklı yorumlara sahip olduğu için, umulan, bu tür bir inisiyatifin taraflar arasında bir tür uzlaşma yolunu açmasıydı. Hem Türk delegeler hem de Ermeni delegeler arasında (eski bir Türk ve eski bir Ermeni başbakanı da dahil), tanınmış emekli politikacılar ve üst düzey bürokratlar olduğunu öğrendim.

Birkaç nedenle Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu'na katılmakta tereddüt ediyordum. Birincisi, genel olarak "Ermeni soykırımı" olarak anılan süreç üzerine tartışmaların kuşaklardır çelişkilerle ve düşmanlıklarla dolu olduğunu biliyordum. Geniş grup psikolojisi ve kimliğiyle iç içe geçmiş olduğu için tarih çok ilgimi çeker, ama tarihçi değilim ve o sıralarda, henüz Türk Ermeni ilişkilerinin tarihi üzerine bilgim fazla değildi. Bu çalkantılı ve dehşet verici dönem üzerine tartışmalar onlarca yıldır sayısız ülkedeki ünlü tarihçinin kafasını meşgul etmekteydi, ben nasıl bir katkıda bulunabilirdim ki?

İkincisi, ben asla bir Türk vatandaşı olmamıştım. Ada hâlâ bir İngiliz sömürgesi olduğu sırada Kıbrıs'ta doğmuş, 1957 yılında ABD'ye göç ettiğimde bunu İngiliz pasaportuyla yapmıştım. 1964 yılında Amerikan vatandaşı oldum ve erişkin yaşamımın çoğunu Virginia'da geçirdim. Ermenilerle etkileşimlerim ve onlara ilişkin bilgilerim çok genç yaşlarımla sınırlı kaldı. Küçük bir çocukken, yan komşularımız Ermeni'ydi, Türkçe konuşuyor ve çok iyi anlaşıyorduk. Çocuklukta ve bütün ergenliğim boyunca takdir ettiğim bir insan olan keman öğretmenim Monsenyör Bedelyan da bir Ermeni'ydi ve bana bir Ermeni kilisesinin sahnesinde keman çaldırırdı. Aslında, çocukluğumda Ermenilerle Türkler arasında düşmanlık olduğunun farkında bile değildim. Bu yüzden de, TARC üyesi olmaya uygun olup olmadığımdan emin değildim. Ama, bana komisyonun diğer üyelerinin de benzeri geçmişlere

sahip olduğu söylendi: Katılımcılardan biri ABD'deki Ermeni cemaatinin Ermeni-Amerikan lideriydi, bir başkası Rusya Federasyonu'ndaki Ermeni cemaatinin lideriydi. Bu liderle, ABD-Sovyet ve Baltık Cumhuriyetleri-Rusya Federasyonu ilişkileri üzerine daha önce yaptığım çalışmalar sırasında tanışmıştım. Komisyon-daki diğer Türkler Türk-Ermeni ilişkileri üzerine kişisel ve mesleki bilgilerimin sınırlı olduğunu biliyorlardı, ama gayriresmi diplomasi ve uluslararası ilişkiler psikolojisi üzerine deneyimli biri olarak beni hoşnutlukla kabul etmişlerdi.

Ermenilerin grup olarak kayıplarının yasını topluca tutamadıklarına ve mağdurlaştırılma duygusunu içselleştirmiş olduklarına dair bir sezğim vardı. Bu duygu ortak geniş grup kimliklerinin öne çıkan bir parçası olmuştu. Bugün grup olarak kim olduklarını belirleyen, büyük oranda 20. yüzyıl başlarında düşmanlarının elinden çektikleri zulümdü. Bu yeni bir gözlem değildi, Ermeniler de buna benzer ortak bir duygu üzerine yazmışlardı.¹¹⁶ Ermenistan üzerine uzman olmasam da, mağdurlaştırılmış kimlik duyguları olan diğer gruplara dair bilgilerim vardı. *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre* adlı kitabımda, Sırpların uzun süredir var olan mağdurlaştırılma duygularının öyküsünü anlatmış ve intikamı haklı göstermek amacıyla bu duygunun Slobodan Miloşević tarafından nasıl hortlatıldığını anlatmıştım.¹¹⁷ Bu yüzden, Ermenilerin “öteki”nin özürlerini işitmesinin ve/veya onla-

116 Sırpların mağduriyet duyguları için bkz. Marko S. Markovic, “The Secret of Kosovo,” *Landmarks in Serbian Culture and History*, İngilizce'ye çeviren C. Kramer, haz. V.D. Mihailovich, 111-131 (Pittsburgh, PA: Serb National Foundation, 1983); Prens Lazarovich-Hrebelianovich ve Eleanor Calhoun, *The Serbian People*, cilt 1 (New York: Scribner's, 1910). Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yaşadıkları toplu kayıp duygusuna, I. Dünya Savaşı öncesinde gerçekleşen katliamlara ve tehcire karşı tepkileri için bkz. Gerard J. Libaridian, haz. *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era* (Watertown, MA: Blue Cross Books, 1991).

117 Volkan, *Kanbağı*.

rı affetmesinin çok zor olacağını öngörüyordum. Bu tür hareketler, var olan geniş grup kimliğinde değişiklikler gerektirir, ki bu da ortak bir kaygı yaratır.

Müzakerelerde karışıklık çıkması uzun sürmedi. Gerçekten de, anıtlar, özür dilemeler ve bağışlamalarla ilgili meseleler katıldığım ilk TARC toplantısında hemen dile getirildi. Avrupa'da düzenlenen bu toplantı, Ermeni delegelerin izleyen ifadesiyle açıldı: "Geçtiğimiz elli-altmış yıl boyunca, muazzam miktarda para biriktirmeyi başardık ve bu parayla, Washington DC'de 1915 yılında Türklerin yaptıkları Ermeni soykırımına adanmış dev bir anıt dikmeyi planlıyoruz. Siz Türkler Ermeni soykırımını kabul eder ve bunun için özür dilerseniz anıtımız Türkleri daha iyi gösterecek. Ermeni soykırımı olduğunu kabul etmezseniz, anıt Türkleri gerçekten korkunç insanlar olarak gösterecek. Kararı siz verin!" Anında bu toplantının yanlış adımla başladığını anlamıştım. Katılımcılar arasında yansızlık veya nesnellik olacağını ummak zordu. Tarafsız kalmaya çabalayarak hem Ermenilerde hem de Türklerde kimisi örtük kimisi de aleni bazı grup görüngülerini incelemeye çalıştım.

Fark ettiğim şeylerden biri, Ermenilerin geniş grup kimliğinin Türklerin geniş grup kimliğiyle yakından bağlantılı olmasıydı, ondan bağımsız olarak var ol(a)mıyordu. Ermeniler için "Türklük" Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantılıydı ve kendi geniş grup kimliklerinin parçası olarak içselleştirilmişti. Bu benim için şaşırtıcı bir gözlem değildi. Onlarca hatta yüzlerce yıl boyunca yabancı bir merkezi gücün boyunduruğunda yaşayan etnik bir grup, bir yandan kendi çekirdek etnik, kültürel ve dinsel kimliğini korurken, bir yandan da bu merkezi gücün egemen etnik grubuna ait imgeleri kendi kimliğine asimile edecektir. Sanırım bu yalnızca Osmanlıların boyunduruğunda yüzlerce yıl yaşamış çeşitli Hristiyan gruplar için değil, hemen her grup için geçerlidir. Bir imparatorluk ya da merkezi güç çöktüğünde, yeni bağımsızlaşmış etnik grup, zaman içinde evrilmiş olan içselleştirilmiş "iki kim-

likli” olma durumunu ansızın silemez. Bu iki kimliğin ayrılması çok zor olur. Genellikle, grup kimliğinin eskiden egemen olan grupla ilişkili parçası “tümünden kötü” olur; onun tarafından “kirlenmemiş” şeyler de “tümünden iyi” halini alır. İki kimlik arasında güçlü içsel bir çarpışma olur.

“Tümünden kötü” taraf, egemen grubun torunlarına veya imparatorluğun vârislerine dışsallaştırılır ve sürekli gözetim altında tutularak bununla mücadele edilir. Burada anlattıklarımı tanımış Yunanlı yazar Nikos Kazancakis’ten daha iyi kimse anlatamaz. *Report to Greco* (El Greko’ya Mektup) isimli kitabında Kazancakis Girit’te geçen çocukluğundan söz eder ve yüzlerce yıl Osmanlı İmparatorluğu’nun tebaası olarak yaşamış Rumların başına gelenleri yansıtır. Şöyle der:

İlk adım, öncelikle Türk’ten bağımsızlığımızı kazanmaktı; sonra yeni mücadele başladı: *İçimizdeki Türk’ten bağımsızlaşmak* [italikler sonradan] – cehaletten, kötülükten ve hasetten, korku ve tembellikten, aptalca yanılgılardan ve nihayet idollerden, ya da idealleştirilenlerden kurtulmak. Hepsinden, en çok sayılan ve sevileninden bile... Girit ve Yunanistan sınırlarını aşan bu mücadele, her çağda ve her yerde gazap dolu insanlık tarihini işgal etti. Artık savaşanlar Girit ve Türkiye değil, iyiyle kötü, ışıkla karanlık, Tanrı ile şeytandı. Daima aynı savaştı, ebedi savaş. Daima iyinin, ışığın ve Tanrı’nın arkasında duran Girit’ti; kötünün, karanlığın ve şeytanın arkasında Türkiye vardı.¹¹⁸

Görünür Ermeni kimliğini oluşturmak için, Ermenilerin “iki kimliği” kurban ve kurbanlaştıran içsel olarak, gölgelerde yan yana var olmak zorundaydı. Bazı Ermeni katılımcılar Ermenistan’daki ve başka yerlerde yaşayan Ermeni ailelerindeki çocuk yetiştirme uygulamalarından dem vuruyorlardı. Anlattıkları, 2 yaşından itibaren mağdurlaştırılma öykülerini dinlemeye başla-

118 Nikos Kazancakis, *El Greko’ya Mektup*, çev. Ahmet Angın (Can Yayınları, İstanbul, 2003).

yan Ermeni çocuklara yan yana bu iki kimliğin nasıl aktarıldığını göz önüne seriyordu. Daha sonra, erişkin olduklarında, kendi içlerinde yaşadıkları mağdurla mağdurlaştırılan arasındaki mücadeleden kurtulmak için çekirdek kendiliklerinin Türk tarafını dışsallaştırmak gereksinimi duyuyorlardı. Bu yüzden, yetişkin Ermeniler (elbette burada genelleme yapıyorum) yaşamlarını bu dışsallaştırılmış Osmanlı/Türk parçayla uğraşmaya adanmak zorunda kalıyorlardı.

İlk katıldığım TARC toplantısında işittiğim ultimatom ve sonraki toplantılarda yaptığım diğer gözlemler bana, Türklerin Ermeni soykırımı olduğunu ve özür borçlu olduklarını kabul etmeleri halinde, Ermenilerin geniş grup kimliğinin çekirdeğinin büyük oranda sarsılacağını düşündürdü. Bu da toplulukta kaygı uyandırır. Bu bağlamda, Ermenilerin tarafında sorunlu Türk-Ermeni ilişkisini olduğu gibi tutmak üzere bilinçli ve bilinçdışı çabalar olabileceği sonucuna vardım. Türk TARC katılımcılarının hepsi 1915 yılında Ermenilerin zulme uğramış olduğunu ve muazzam bir trajedi yaşanmış olduğunu açıkça kabul ettiler, ama sanki ne zaman Ermenilerin ıstırabına eşduyum göstermeye çalışsalar çabucak püskürtülüyorlardı. Ermeni katılımcılar bunu açıkça ve kuvvetle talep ettiklerinde bile, Türk katılımcıların eşduyumunu kabul etmeleri mümkün olamıyordu. Ermenistan ve Ermeni diasporasından katılımcılara, Ermeni örgütlere ve Ermeni basınına Türk katılımcılar ve genelde Türklere dair olumlu bir imaj yaratarak Türkiye üzerindeki uluslararası baskıları zayıflatmamalarını tembihleyen yüzlerce e-posta ve telefon mesajı iletildiğini öğrendim (örnek için bkz. www.asbarez.com). Türk tarafında Ermeni katılımcılara ya da genelde Ermenilere karşı bu tür bir şey söz konusu değildi.

Ama bu TARC'a katılan Türk tarafının kendi kimlik meseleleri olmadığı anlamına gelmiyordu. Sorunlardan biri, Türk toplumunda, Osmanlı İmparatorluğu çökmeye başladığında bu topraklarda yaşayan Ermenilere ne olduğuyla ilgili suskunluktu. Da-

ha sonra anlatacağım gibi, aynı dönemde Türklerin kendilerinin başına gelenler hakkında da suskunluk vardı. TARC'ın Türk katılımcıları öylesine “suskun” bir toplumdan geliyorlardı ki, var olan toplumsal normları kırmaları zordu.

Daha önce de belirttiğim gibi, Kıbrıs'ta bir Türk olarak büyüdüm, çok az Ermeni tanımış olsam da, iki toplum arasında herhangi bir düşmanlık fark etmedim. Ergenlikten sonra Türkiye'ye tıp okumaya gittiğimde, hiç kimse Ermenilerden söz etmiyordu. Fakülte'deki hocalarımdan biri Ermeni asıllı bir Türk'tü, ama sanki kimse onun etnik köküne özel bir dikkat göstermiyordu.¹¹⁹ “Ermeni sorunu” hakkında bir sessizlik vardı. Ancak 1957'de Amerika'ya geldikten sonra bu “sorunun” aslında ne kadar yaygın olduğunu anlayabildim. Psikiyatri kariyerimin başlarında, mesleki bir toplantıya katıldığım sırada, ben yaşlarda diğer bir psikiyatrin yanına oturmıştım. Kıbrıs Türkü olduğumu öğrendiğinde, Ermeni asıllı Amerikalı olduğunu söyledi, ilk tanıştığı Türk bendim. Bunları söylerken yüzü solgunlaştı ve titremeye başladı. Bu bende şok etkisi yarattı. Benden korkmasını asla unutamayacağım. Sanki çocuk hayal gücünün yaratabileceği en dehşet verici öcüyü görmüş küçük bir oğlan gibiydi.

Ermeni ve Türk TARC katılımcılar arasında, neden suskunluk olduğuna ilişkin algılar taban tabana zıttı ve iki grup arasında eş-

119 Türkiye'de 1978 yılında bir grup Kürt Abdullah Öcalan'ın liderliğinde kendilerine PKK (Kürt İşçi Partisi) adını verdiler ve 1984 yılında bir terör seferberliği başlattılar, ki bu on binlerce insanın ölümüyle sonuçlandı. Abdullah Öcalan üzerine psikobiyografik bir inceleme için bkz. Volkan, Kanbağı, Bölüm 11. Bu terör eylemleriyle, halk Türkiye'de vatandaşlar arasındaki etnik farklılıkları daha açık görmeye başladı. 2005 yılından itibaren, Türkiye'deki televizyon kanalları ulusal kimlik ve politikayla ilgili meseleleri ele alan bir sürü diziyle halkın zihnini meşgul eder oldu. Bu programlarda, bir zamanlar en çok TV izlenen saatler için fazla hassas sayılan ciddi ulusal meseleler ele alınıyordu: Türk-Yunan ilişkileri, mezhep gerginlikleri, İslam'ın yükselişi, Kürt meselesi ve 1970'lerin sağ-sol savaşları gibi. Bkz. *Ajans France Presse*, Mart 12, 2005.

duyumlu diyaloglar kurulmasını son derece güçleştiriyordu. Ermeniler için Türklerin sessizliğinin nedeni basitti: Türkler kendilerini suçlu hissediyorlardı, bu yüzden Osmanlı atalarının Ermenilere yaptıkları hakkında konuşmuyorlardı. Ne var ki Türk katilimcılarının suskunluklarını yorumlamaları, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı boyunca kendi yaşadıkları kaybın yasını tutamamalarıyla ilgiliydi. 1821'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Yunan isyanından, 1922'de Türk Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesine dek geçen sürede, tekrarlayan Balkan Savaşları ve sonuçta Osmanlı topraklarının küçülmesiyle, tahminen beş milyon Türk ve diğer Müslüman tebaa zorla yurtlarından sürülmüştü. Muazzam sayıda insan Hristiyan, Avrupalı ve Rusların yardımıyla, imparatorluğun eski gayrimüslim tebaası tarafından Türkiye'nin kalbine Anadolu'ya göçe zorlanmıştı. Tahminlere göre beş milyonu aşkın Türk de öldürülmüş veya ölmüştü.¹²⁰ Avrupalıların propagandası, Osmanlıların yüzyıllardır işgal etmiş oldukları toprakları gerçek sahiplerine iade ettiği fikrini destekliyordu. Bu, sürgün edilen beş milyonu ve öldürülen diğer beş milyon insanı "unutmak" için güya "ahlaki" bir zemin ve haklılık yaratıyordu.

Meseleleri daha da karmaşıklaştıran ve Türklerin sevdiklerini, evlerini, imparatorluklarını ve prestijlerini yitirmenin yasını tutmalarını engelleyen, karizmatik önder Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu yeni modern Türk devletinin doğuşuydu. Yeni Türkiye'yi yaratmak amacıyla, milliyetçi Türkler Padişah'a sadık diğer Türklerle savaştılar. Başka bir deyişle, Padişah'ın (ve onun uzantısı olarak Osmanlıların) imgesi yeni Türkiye'nin vatandaşları tarafından "kötü" algılandı. Modern Türkiye'nin ilk devirlerinde, Osmanlı geçmişlerinin yalnızca seçilmiş bazı yönlerine değer veriliyordu; diğerleri yadsınıyordu. Kayıplar, tutulamayan yaslar ve

120 Bu rakamlar Justin McCarthy'nin araştırmasından alınmıştır. Justin McCarthy, *Death and Exile* (Princeton: Darwin Press, 1995).

müthiş ıstıraplar hakkında genel bir suskunluk vardı; sanki yeni Türkiye ve onun karizmatik lideri her şeye yeterdi ve nahoş anılarla duyguları şu veya bu şekilde çözmeye zaman yoktu. 1915'te Ermenilerin başına gelenlerle ilgili özel suskunluk, bu, daha genel suskunluğun yalnızca bir parçasıydı.

Türk katılımcılar, toplantıya ara verilip kendi başlarına kaldıklarında bunu daha iyi kavradılar. Ansızın, ataları daima Anadolu'da yaşamış olan bir kişi dışında, hepsinin de Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Hristiyan tebaaları tarafından evlerinden sürülmüş muhacir Türklerin çocukları olduğunu fark ettiler. Hepsinin evlerinde yasin varlığı inkâr edilmişti. Ataları asla zorlandıkları sürgünden şikâyet etmemişlerdi. Bu, Ermenilerin kendi evlerinde, yaraların kapanmamasını sağlayan öykülerden çok farklıydı. Bu gözlemi Ermeni üyelerle paylaşma çabaları boşa çıktı, çünkü Amerikalı başkanın (güya akılcı "kazan-kazan" stratejisiyle çatışma çözümünden yana birisiydi) idaresindeki toplantının tarzı bu tür psikolojik meseleleri günyüzüne çıkartmaya uygun değildi. Eşduyumlu iletişim mümkün olamadı.

Türk katılımcılar Ermenilerin kendi trajedileri için bilinçli olarak Yahudi Soykırımı'm model aldıklarını hissetmişlerdi. Ermeniler bu örneği belirginleştirmek ve ortak "psşik gerçeklikleri" haline getirmek için onlarca yıl harcamışlardı. Nazi Almanya'sında olanlarla çökmekte olduğu-sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nda olup bitenler arasındaki muazzam farklılıkları ortaya koyabilecek herhangi bir tartışmaya izin veremezlerdi. Nazilerin denetiminde Yahudi soykırımıyla Ermeni katliamı arasındaki farkları da benzerlikleri de işitmek istemiyorlardı. Mesele trajediyi inkâr etmek değil, ne şekilde isimlendirileceği idi.

TARC üyesi olduktan sonra, 1915 yılında olanlara dair Ermeni ve Batılı kaynaklardan pek çok şey okudum. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşundan sonra yeni Türk alfabesine çevrilmiş olan Osmanlı kaynaklarından da bulduklarımı okudum. Vardığım sonuç şu ki, tarihsel anlamda gerçekten de çok

karmaşık bir trajedi yaşanmış ve bunun bir sonuca bağlanabilmesi için, her iki tarafın tarihçilerinin ellerindeki bütün belgeleri masaya koyup yansız üçüncü bir tarafın gözetmenliğinde titizlikle çalışmaları gerekiyor. Ancak, yukarıdaki gözlemlerime dayanarak, bunun TARC'ın halihazırdaki katılımcılarıyla mümkün olamayacağını fark etmiştim. Eşduyumlu bir iletişim için, kitlesel bir trajedinin (nedenleri ne olursa olsun, düşman gruplar tarafından ne kadar farklı algılanırsa algılsın) yavaş ve ılımlı bir yaklaşımla araştırılması gerekir. Bu atmosfer yaratılmazsa, TARC tartışmalarının hiçbir yere varamayacağını düşünmüştüm.

Daha önce de belirttiğim gibi, TARC toplantılarına başkanlık eden Amerikalının “rasyonel oyuncu” yaklaşımı (bugün bile bu etkinlik için paranın nereden geldiğini bilmiyorum) bu tür bir ortam yaratılmasına izin verecek gibi değildi. Gerçek bir ilerleme kaydedebilmek için, psikolojik dirençlerin göz önüne alınması gerekir. Bu şekilde üyeler birbirlerini “işitebilirler,” ama Amerikalı başkan bunu yapmak yerine toplantıları pazarlık oturumlarına dönüştürmeye kalkmıştı. Bir-iki yıl sonra, Türk-Ermeni ilişkilerini iyileştirmeye katkı olmasını artık canıgönülden istememe karşın, TARC'tan ayrıldım. Türklerle Ermeniler arasında tabandan gelen daha başarılı toplantılar yapıldığını işitmiştim, TARC için harcanan para ve emeğin, bu kitabın üçüncü bölümünde anlatacağıma benzer, daha etkili bir gayriresmi müzakere modeline harcanmış olmasını isterdim.

TARC'tan ayrılmamdan sonra Gündüz de beni izledi, onun ardından da biri dışında diğer Türk katılımcıların hepsi komisyondan ayrıldı, ama sonradan yeni katılımcılar bulundu ve TARC toplanmaya devam etti. Sonraki toplantılarda da anlamlı bir gelişme olmadığını biliyorum. Bununla birlikte, 2005 yılı mart ayında Türk hükümeti, Türk parlamentosundaki muhalif kanadın tam desteğiyle, Türk ve Ermeni tarihçileri bir araya getirerek dışarıdan UNESCO gibi uluslararası bir örgütün noterlik

görevini üstleneceği ve birlikte ulusal arşivlerin araştırılmasını öngören bir teklif getirdi. Bu kitabın yazıldığı tarihe dek, Ermeni hükümetinden ve daha geniş Ermeni cemaatinden akademik araştırma teklifine sıcak bakan olmadı.

Ermeni ve Türk geçmişinin tarihsel bir analizine bile direnç gösterilmesi beni şaşırtmadı, çünkü tarih ve geniş grup kimliği kuşaklar boyunca iç içe geçmişti. Travmaya uğramış bir grup, çaresizlik ve aşağılanmışlık duygularını tersine çeviremez ve yas tutmayı başaramazsa, bitirilmemiş bu psikolojik ödevleri sonraki kuşaklara aktarır. Psikanalistler ve akıl sağlığı uzmanları kuşaktan kuşağa bu tür geçişin nasıl ortaya çıktığını göstermiştir; özellikle de Yahudi Soykırımı'ndan sağ kalanların çocukları ve torunları üzerinde yapılan çok sayıda araştırmayla.¹²¹ Kısaca, bu tür ödevler genellikle ana-babanın davranış kalıpları, jest ve mimikleri, sözel olmayan diğer iletişimleri ve çocuk belli biçimde davrandığında sevgiyi gösterme, aksi halde sevgiyi geri çekme vb. tutumlarıyla aktarılır. Başka bir deyişle, bu tür aktarımlar çocuk-ebeveyn (ya da bakımveren) ilişkisinde büyük oranda bilinç dışında gerçekleşir.

Normalde, her kuşaktan çocuk kendi bireyselliğini korurken, ataları düşman elinden ağır kayıplar ve kitlesel travma yaşamış geniş grupta, izleyen kuşak(lar)a verilen birincil ödev aynıdır: Kayıpların yasını tamamlamak, utanç ve aşağılanmayı tersine çevirmek, edilginliği girişkenliğe dönüştürmek. Bütün bu ödevler aynı kitlesel travmatik olayın zihinsel temsiliyle bağlantılı olduğu için, bu olayın zihinsel temsili grubun üyelerini görünmez bağlarla birbirine bağlar. Bu temsil, onlarca yıl içinde, geniş grup kimliği belirteçlerinden biri olarak evrilir. Ben bu tarihsel örse-

121 Bir derleme için bkz. Judith Kestenberg ve Ira Brenner, *The Last Witness* (Washington, DC, American Psychiatric Press, 1996); Ilany Kogan, *The Cry of Mute Children: A Psychoanalytic Perspective of the Second Generation of the Holocaust* (Londra: Free Association Books, 1995); Volkan, Ast ve Greer, *The Third Reich in the Unconscious*.

lenmelere seçilmiş travmalar¹²² adını veriyorum. Yani belli bir grubu temsil etmek üzere travmanın tarihsel imgesi “seçilmektedir.” Çekler, onları üç yüz yıl boyunca Habsburg İmparatorluğu’nun boyunduruğuna sokacak olan 1621 Bila Hora Savaşı’nı her yıl anarlar. ABD’de Lakota Kızılderilileri 1890 yılında Yaralı Diz Katliamı’nın yıldönümünü asla unutmazlar. Bir olay, sonraki kuşaklar için seçilmiş travma haline geldiğinde, tarihsel gerçekliği artık grup için en önemli mesele olmaktan çıkar. Önemli olan, ortak seçilmiş travma aracılığıyla grup bireylerinin birbirlerine bağlanmasıdır. “Kimlik belirteci” olarak seçilmiş travma, geniş grubun yaşamında önemli hale gelir.

Geniş gruplar, tarihsel koşullara bağımlı olarak, kendilerine aktarılmış ödevlerle çeşitli şeyler yapabilirler. Örneğin, sonraki kuşak(lar), ilk baştaki mağdurlaştırıcıları simgesel olarak temsil eden, onların torunları olan komşulara düşmanlık güdebilirler. Dışsal politik veya askeri koşullar, mağdurlaştırılmış grubun torunlarının askeri veya politik gücü olmasına izin veriyorsa, savaş benzeri durumlara girebilir ya da “düşmanın” etine saplanmış politik bir diken olarak can yakmaya devam edebilirler. Geniş grubun seçilmiş travmasının savaşa veya savaş benzeri duruma yol açtığını söylemiyorum. Bu travma yeniden etkinleştirildiğinde, bir çatışmayı alevlendirebilir diyorum.

Tarih, mitoloji ve geniş grup kimliği travma ve karmaşık yaşla iç içe geçtiğinde, bir anıt geniş grubun seçilmiş travmasını faciayla sonuçlanacak biçimde yeniden etkinleştirebilir. Sözgelimi Slobodan Miloşević 1987 sonrasında Sırpların milliyetçi duygularını canlandırmaya çalışırken, Sırp Kilisesi ve bazı Sırp aydınlarının da yardımıyla, Kosova savaş alanına bakan tepeye devasa bir anıt diktirdi. Kosova Savaşı 1389 yılında Sırplarla Osmanlılar arasında olmuştu. Yüzyıllar boyunca bu savaşın (ve bu savaşta

122 Vamık D. Volkan, “On Chosen Trauma,” *Mind and Human Interaction* 4 (1991): 3-19; Volkan, *Kanbağı*; ve Volkan, *Körü Körüne İnanç*.

öldürülen Sırp lider Prens Lazar'ın) zihinsel temsil(ler)i Sırpların önde gelen seçilmiş travması olagelmışti. Bu olaydan altı yüz yıl sonra bir anıt dikilmesi, Sırpların yüzlerce yıllık yaralarını yeniden kanatmayı ve bir düşman yaratmayı amaçlıyordu; bu örnekte, Sırpların zihninde Osmanlıların yerini Boşnaklar ve Arnavutlar almıştı.

Savaş alanının üzerinde otuz metre yükseklikte olan Kosova Anıtı, kanı temsil etmek üzere kırmızı bir taştan yapılmıştır.¹²³ Sırp savaşı alanında yetişen çiçeklere “yas tutan çiçekler” adını takmışlardır. Bu çiçekler tam açtığında, boyunları başını taşıyamıyormuş gibi eğiktir. Anıt, top mermileri şekli verilmiş beton kolonlarla çevrilidir. Her birinin üzerinde, 1389-1989 tarihlerinin yanına bir de kılıç şekli kazınmıştır. Vietnam Gazileri Anıtı'nda yazılı olan 1959 ve 1975 tarihlerinin gerçek savaşın başlama ve bitiş yılları olduğunu anımsamamız yerinde olacaktır. Kosova Anıtı'ndaki tarihler, savaşın etkilerinin psikolojik anlamda çözülmeden kaldığını ve anıtın Sırpların altı yüz yıllık yas tutma sürecini tamamlaması için değil, yeniden alevlenmesini sağlamak üzere inşa edildiğini düşündürür. Anıtın niyeti bağışlama duygularına izin vermek değil, psikolojik açıdan ilk düşmanı temsil eden halihazırdaki düşmana karşı intikam duyguları uyandırmaktır.

Kosova Anıtı'nın tek başına eski Yugoslavya'daki trajedilere yol açtığını öne sürmüyorum. Bununla birlikte, bu yapının simgesel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan duyguları ifade ettiğine yürekten inanıyorum. Mağdurlaştırılma duyguları, ırkçı-milliyetçi liderler tarafından bu anıtlarla ve çeşitli başka yollarla “uykudan” uyandırılmıştı. Daha sonra bu konu üzerinde daha ayrıntılı dura-

123 Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (New York: Vintage Books, 1993); Volkan, *Körü Körüne İnanç*. Ayrıca bkz. Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict* (Cambridgeshire, İngiltere: Eothen Press, 1994) (*Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular* [Bağlam Yayınevi, İstanbul, 2002]).

cağım ama bu bölümde, bir grubun ölmüş bireylerine saygı ifade eden ve travmalarını anımsatan bazı anıtlara nasıl tepki verdiği-ne odaklanmaktaki amacım, çatışan geniş gruplar arasındaki karmaşık psikolojiye ışık tutmaktır. Bu etmenler politik stratejileri etkileyebilir. Demek ki, uluslararası ilişkilerde odak tek başına (görünürde büyüsel) özür dileme eylemi, bağışlama veya düşmanın sıcak yerini ziyaret etme eylemi olmamalıdır. Daha çok mağdurlaştırılmış grubun yas tutmasına izin verecek stratejiler geliştirmek, intikam duygularının yatıştırılması için belli süreçlerde değişiklikler yapmak, yan yana barışçıl bir varoluş duygusunu pekiştirmek ve mağdurla mağdurlaştırmanın yeni türden bir ilişkiye girmesini geçerli kılacak politik bir atmosfer yaratmak üzerine odaklanılmalıdır.

BÖLÜM 9

BATAAN ÖLÜM YÜRÜYÜŞÜ VE HAYVAN ÖLDÜRME TUTKUSU

Önceki iki bölümde örneklerini verdiğim anıt ve abideler dikme de dahil olmak üzere, “ötekilerin” elinden çıkma kitlesel travmalara verilen çeşitli toplumsal tepkiler, kayıpların yasını tutma ve geniş grup kimliğini onarma çabalarıdır. Şimdi, dikkatimizi daha farklı tipteki bir toplumsal tepkiye, belli psikolojik ödevlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına çevirebiliriz. En başta ana-babaya ait olan ama tamamlanmamış yas ve yarım kalmış onarma çabalarını bu ödevlerin tamamlayabileceği düşüncesiyle, çocuklara ve onların çocuklarına aktarılması sürecidir bu. Kuşaktan kuşağa aktarım kavramını aydınlatabilmek için bu bölümde bireyde bunu nasıl gözleyebileceğimizi ayrıntısıyla ele alacağım. Kuşaktan kuşağa aktarım diye bir şeyin varlığını bir kez gördük-

ten sonra, gelecek bölümde, geniş gruplardaki ortak kuşaktan kuşağa aktarımların toplumsal, politik ve/veya tarihsel hareketlerde nasıl önemli unsurlar haline geldiklerini ele alacağım.

Göreceğimiz gibi kuşaktan kuşağa aktarımlarda değişkenlikler vardır, belli türde aktarımlar paylaşılmaya ve toplumsal politik ve/veya tarihsel süreçler başlatmaya daha yatkındır. Ama, kuşaktan kuşağa aktarımın her türünde ortak bir şey vardır: Çocuklarla anneleri ya da onlara bakımveren diğer önemli kişiler arasındaki psikolojik sınırdaki geçirgenliğe bağımlıdırlar. Bir annenin ya da bakımverenin kaygısı ve diğer duyguları, bilinçdışı fantazileri ve arzularıyla bu arzulara karşı savunmaları çocuğun gelişmekte olan benlik duygusuna aktarılabilir. Psikanalistler neredeyse 70 yıldır bu tür görüngülerle karşılaşmaktadır.

Henüz 1940'ların başlarında, tanınmış psikanalistler Anna Freud ve Dorothy Burlingham II. Dünya Savaşı sırasında Londra'nın Almanlar tarafından bombalanması sırasında bazı çocukların kendilerine bakan kişilerin kaygılarını sezerek aşırı kaygılı hale gelmesini göz önüne sermişlerdi. Anneler ve bakımveren diğer kişiler sakin kalabildiğinde çocuklarda da ciddi kaygılar gözlenmemişti.¹²⁴ Sonraları, 1960'ların ortalarında psikanalizin önemli isimlerinden olan Harry Stack Sullivan, özellikle şizofreniye yakalanmış insanlar üzerinde çalışmalar yaptı. Şizofreni üzerine kuramı, annenin kaygısının nasıl olup da zehirli biçimde çocuğa aktarılabileceğini temel alıyordu.¹²⁵ 1960'ların sonlarında, Margaret Mahler'in çocuk gelişiminin simbiyotik evresi denen evre (kabaca, yaşamın ilk dört haftasıyla beş ayı arasındaki dönem) üzerine gözlemleri, belli alanlarda çocukla annenin zihinsel imgelerini nasıl kaynaştırdığını ve sanki tek bir birimmiş

124 Anna Freud ve Dorothy Burlingham, *War and Children* (New York: International Universities Press, 1942).

125 Harry S. Sullivan, *Schizophrenia as a Human Process* (New York: W.W. Norton, 1962).

gibi davrandığını gösterdi. Yaşamın beşinci ayından otuz altıncı ayına dek geçen sürede, çocuk, psikolojik anlamda kendi başına bir birey haline gelebilmek için ayrılma-bireyleşme olarak bilinen süreçten geçer.¹²⁶ Daha modern araştırmacılar da, 1980'lerde ve 1990'ların başlarında anneye çocuk arasındaki geçirgen bağdan duyguların ve psikolojik "mesajların" nasıl geçtiğini ele aldılar.¹²⁷ Son olarak, Finlandiya'daki Kuopio Tıp Fakültesi'nde, kuşaktan kuşağa aktarım ve psikobiyolojik temelleri üzerine sürmekte olan laboratuvar projesinde ciddi kanıtlar bulunmaya başlandı.¹²⁸

Bazı klinik olgu bildirimleri de, bireyin belirtilerini açıklamanın (bazen kısmen de olsa) en iyi yolunun, anne-çocuk arasındaki geçirgen "sınırdan" neler geçmiş olduğunu ele almak olduğunu açıkça göstermektedir. Sözgelimi, psikiyatr As'ad Masri ve ben, kadın bir transseksüelin aslında erkek olduğuna ve derisi bir

126 Mahler, *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*.

127 Daniel N. Stern, *The Interpersonal World of the Infant* (New York: Basic Books, 1985); Stanley I. Greenspan, *The Development of the Ego: Implications for Personality Theory, Psychopathology and the Psychotherapeutic Process* (Madison, CT: International Universities Press, 1989); ve Robert N. Emde, "Positive Emotions for Psychoanalytic Theory: Surprises from Infancy Research and New Directions," *Journal of the American Psychoanalytic Association* 39 (Supplement 1991): 5-44.

128 Johannes Lehtonen, "Research: The Dream Between Neuroscience and Psychoanalysis: Has Feeding an Impact on Brain Function and the Capacity to Create Dream Images in Infants?" *Psychoanalysis in Europe* 57 (2003): 175-182; Johannes Lehtonen, M. Kononen, M. Purhonen, J. Partanen, S. Saarikoski ve K. Launiala, "The Effect of Nursing on Brain Activity of the Newborn," *Journal of Pediatrics* 132 (1998): 646-651; Johannes Lehtonen, M. Kononen, M. Purhonen, J. Partanen, S. Saarikoski ve K. Launiala, "The Effects of Feeding on the Electroencephalogram in 3- and 6-Month Old Infants," *Psychophysiology* 39 (2002): 73-9 ve M. Purhonen, A. Pääkkönen, H. Yppärilä, Johannes Lehtonen ve J. Karhu, "Dynamic Behavior of the Auditory N100 Elicited by a Baby's Cry," *International Journal of Psychophysiology* 41 (2001): 271-278.

giysinin fermuarı gibi açılabilseydi, bacaklarının arasında bir penis bulunacağına inandığını ortaya çıkarmıştık. Bu transseksüelin annesiyle de çalıştık ve annesinin, kızının gerçekte bir penis olduğuna dair bilinçdışı fantezisinin, aktararak çocuğun bilinçdışında nasıl yansıma bulduğunu görebildik. İleride transseksüel olacak çocuğu doğduğunda kadın yarı gizli askeri bir faaliyet içinde olan kocasıyla birlikte yabancı bir ülkede yaşıyormuş. Adam eve nadiren uğruyormuş. Genç anne kendini engellenmiş hissediyormuş, yavaş yavaş aşırı kaygılı ve çocuksu bir ruh haline girmiş ve haz duyma gereksinimiyle, bir gece bebeğini bacaklarının arasına koyarak sanki o bir penismiş gibi mastürbasyon yapmaya başlamış. Bir süre sonra, kız bebeğinin bir penis olduğu şeklindeki fantezisi o kadar genelleşmiş ki, çocuğu dışarı çıkardığında tıpkı bir yetişkinin insan içine çıktığında penisini örtüp gizlemesi gibi battaniyelerin altına saklamaya başlamış. Kızı annesinin öyküsünü hiç öğrenmemiştir, ama gerçekte bu öykü bir şekilde ona aktarılmış olmalıydı ki, kendisi de bir penisi olduğuna inanarak büyümüştü.¹²⁹ Diğer bir olgu da, psikolog Robert Zuckerman ve ben, omurgası sakat bir annenin kendi fiziksel sorununa ait zihinsel imgeyi oğluna nasıl geçirdiğine tanık olmuştuk. Oğlan kendi omurgası da sakatmış gibi davranıyordu.¹³⁰ Bu tür klinik olgu örnekleri boldur.¹³¹

129 Vamık D. Volkan ve As'ad Masri, "The Development of Female Transsexualism," *American Journal of Psychotherapy* 43 (1989): 92-107.

130 Robert Zuckerman ve Vamık D. Volkan, "Complicated Mourning over a Body Defect: The Making of a 'Living Linking Object,'" *Problem of Loss and Mourning: Psychoanalytic Perspectives*, haz. D. Deitrich ve P. Shabad, 257-274 (New York: International Universities Press, 1988).

131 Psişik sınırlar büyük çocukla anne-baba veya bakımveren arasındaki ilişkide de geçirgen olabilir. Hatta, gerilemiş veya kısmen gerilemiş durumlarda ilişkiye giren iki yetişkin arasında bile bu geçirgenlik olabilir. Analizandlar terapötik olarak, analistler ise "ötekinin hizmetinde" geriledikleri için, analiz seansları sırasında iki yetişkin arasında sınırların geçirgenleşmesi gözlemlenebilir. Bkz. Stanley L. Olinick, *The Therapeutic Instrument* (New York: Ja-

Bu bölümde, çocukla anne veya başka bir bakımveren arasındaki psikolojik sınırın geçirgenliğini ele alırken odaklanmak istediğim konu, bir yetişkinin kendilik imgesini ya da başka insanların içselleştirilmiş imgelerini bir çocuğun geliştirmekte olan kendiliğine nasıl aktardığı.¹³² Depolama adını verdiğim bu süreç, kendine özgü bir tür kuşaktan kuşağa aktarımdır ve iyi bilinen özdeşleşme kavramıyla yakından ilişkilidir. Ama bazı açılardan özdeşleşmeden ciddi farklılıklar gösterir. Özdeşleşmede çocuklar birincil aktif ortaklardır; yetişkin ortaklarının belli yönlerini ve işlevlerini alırlar, özümserler ve kendilerinin kılarlar (büyük ölçüde bilinçdışında). Sağlıklı ve sağlıksız özdeşimler vardır. Depolamada, yetişkinin özgün kendilik imgesini ve başka insanların içselleştirilmiş imgelerini daha etkin bir biçimde çocuğun geliştirmekte olan benliğine sokması söz konusudur. Başka bir deyişle, yetişkin (büyük ölçüde bilinçdışında) çocuğu aslında kendisine ait belli zihinsel imgelerin deposu olarak kullanır. Depo haline gelen çocuk, tümünden pasif bir ortak olmasa da, imgelerin ve onlara eşlik eden işlevlerin aktarımını başlatan değildir.¹³³

son Aronson, 1980), 7. Bu tür gözlemlere dayanarak, Harold F. Searles "ötekini çıldırtmak" üzerine yazmış, Sheldon Heath ise çökkün bireylerin çökkünlüklerini analistlerine nasıl bulaştırdıklarını incelemiştir. Harold F. Searles, "The Effort to Drive the Other Person Crazy: An Element in the Aetiology and Psychotherapy of Schizophrenia," *Collected Papers on Schizophrenia and Related Subjects*, 254-283 (New York: International Universities Press, 1959) ve Sheldon Heath, *Dealing with the Therapist's Vulnerability to Depression* (Northvale, NJ: Jason Aronson, 1991).

132 "Depolama" kalıcı ve çok özel türden bir yansıtımlı özdeşimdir. Bkz. Vamik D. Volkan, *Six Steps in the Treatment of Borderline Personality Organization* (Northvale, NJ: Jason Aronson, 1987) ve Volkan, Ast ve Greer, *The Third Reich in the Unconscious*.

133 Yetişkinde bu zihinsel imgeleri yaratan deneyimlere çocuğun "ulaşması" mümkün değildir. Yine de bu zihinsel imgeler, bunları yaratmış olan yaşantısal/bağlamsal "çerçeve" olmaksızın çocuğa sokulur veya depolanır. Sözelimi, çocuk, zihinsel imgesi kendilik temsiline yerleştirilmiş olan bi-

Depolama kavramının açık biçimde gösterilebileceği bir alan, “ikâme çocuk” görüngüsüdür.¹³⁴ Diyelim ki bir anne, 3 yaşındayken ansızın ölüveren çocuğuna dair imgeleri içselleştirmiş olsun. Bu imgeyi, genellikle ilk çocuğun ölümünden sonra doğan ikinci çocuğunun gelişmekte olan benliğine depolayacaktır. İkâme çocuk olan ikincinin ölmüş kardeşiyle ilgili hiçbir gerçek yaşantısı ya da bu kayıp çocuğa ait hiçbir imgesi olmayacaktır. Ama ölmüş çocuğa ait imgeleri olan anne, ikinciye, ölmüş ilk çocuğun “canlı” tutulabileceği bir depo olarak davranır. Bu bağlamda, anne ikinci çocuğa, depoladıklarını koruması ve sürdürmesi için belli ego ödevleri yükler. Elbette ikâme çocuklar kendilerine itilmiş olanlarla başa çıkarken ego işlevlerini de geliştirirler. Örneğin, ikâme çocuklar depolanmış imgeyle kendilik tasarımlarının geri kalanını bütünleştirmeye çabalarlar. Kimisi bunu başarır, kimi başaramaz.¹³⁵

Bazı yetişkinler de (çoğunlukla bilinçdışı olarak) travmaya uğramış kendilik imgelerini (bazen travmada rol oynamış kişilerin içselleştirilmiş imgeleriyle birlikte) aktif olarak bakımları altındaki çocukların gelişmekte olan kendiliklerine depolayabilirler. Travmaya ait gerçek anılar yetiştikine aittir; depo haline gelmiş çocukların travmayla ilgili hiçbir deneyimleri yoktur. Bir ki-

reyi hiç tanımıyor olabilir. Bence, Judith Kestenberg’in terimi “kuşaklararası ulaştırma” da “imgelerin depolanması”na göndermede bulunuyor. Judith Kestenberg, “A Psychological Assessment Based on Analysis of a Survivor’s Child,” *Generations of the Holocaust*, ed. M.S. Bergmann ve M.E. Jucovy, 158-177 (New York: Columbia University Press, 1982).

134 A.C. Cain ve B.S. Cain, “On Replacing a Child,” *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 3 (1964): 443-456; Poznanski, “The Replacement Child;” ve Volkan ve Ast, *Siblings in the Unconscious and Psychopathology*.

135 Bu ödev başarılı olmazsa, ikâme çocuk bütünleşmemiş bir kendilik temsili geliştirebilir ve bunun sonucunda sınırda veya narsistik bir kişilik örgütlenmesi olur. Bkz. Volkan, *Six Steps in the Treatment of Borderline Personality Organization*.

şeye ait gerçek anılar başka birine aktarılamaz, ama bir yetişkin, travmaya uğramış imgelerini çocuğun kendiliğinde depolayabilir. Depolama eylemi sayesinde, depolayan kişi sıkıntı verici imgeleri başka birine de dışlamış olur. Depolayanın hedefi, sıkıntı verici imgeleri içinde taşımaktan ve bu tür imgelerle ilintili zihinsel çatışmalara ve kaygılarla uğraşmaktan kurtulmaktır. Diğer yandan, depo haline gelen çocuğa kendilik temsilini, dolayısıyla kimlik duygusunu etkileyen psikolojik bir “gen” verilmiş olur. Sıkıntı verici imgeleri çocuğa depoladıktan sonra, depolayan kişi, (yine çoğunlukla bilinçdışında) çocuğu depolanmış olanı korumak üzere belli ödevlere yöneltir. Bazen depolayan kişi, artık çocuğun taşımakta olduğu şeyi değiştirmek veya onarmak amacıyla, onu belli bir karakter özelliği geliştirmeye ya da belli şeyler yapmaya yüreklendirebilir. Yetişkin, bir anlamda en başta kendisine ait olan ve artık “dışarıda,” yani çocukta olan şeyi “denetimi altına alır.”

Çocukluklarında, depolanmış imgelerin alıcısı olmuş bireyler analize geldiklerinde, analitik sürece ve iyileşmeye gösterdikleri direnç, şu veya bu zamanda, depo işlevi görmeyi bırakma ya da en azından bu durumda değişiklik yaparak var olan kimlik duygularını değiştirme olasılığıyla yüzleşmeye odaklanacaktır. Kişinin kendiliğine depolanmış olanları söküp atması ya da değiştirmesi, kişisel kimliğinde değişiklik olması anlamına gelir ki, bu da depolayan kişi olan anne ya da diğer bakımverenle bağlantının kopması, hatta onun “psikolojik olarak” öldürülmesi demektir. İşte burada iyileşmeye karşı direnç başgösterir. Psikanaliz sürecinde bu olduğunda, kuşaktan kuşağa aktarım kavramı neredeyse elle tutulur hale gelir. Aktarımlar düşmanlarının elinden kitle- sel travmaya uğramış geniş gruptaki bütün çocuklar (ya da çocukların çoğunluğu) tarafından paylaşılır. Bir sonraki bölümde, geçen bölümde anlattığım seçilmiş travma kavramına geri döneceğim. Ama burada kuşaktan kuşağa aktarım kavramını bir olgu çalışmasıyla örneklemek istiyorum.

Irak'ın Kuveyt'i işgalini izleyen Körfez Savaşı'nın öncesinde, deneyimli bir psikolog/psikanalist olan Dr. Paul (bu, onun gerçek ismi değil) yaşadığım yer olan Charlottesville'e (Virginia eyaletinde) beni görmeye gelmişti. Onunla daha önce de karşılaşmıştım ama pek iyi tanıımıyordum. Bana yaşadığı umulmadık ve feci kayıptan söz etti, yaklaşık iki yıl boyunca kendini çalışmaktan alıkoyacak denli çökkün hissetmişti. Kısa süre önce muayenehanesini yeniden açmış olduğunu ve yardım almak üzere kendisine başvuranlardan birinin de adına Peter diyeceğimiz adam olduğunu anlattı. Peter, analistin adını rehberden bulmuştu. Dr. Paul, Peter'ı dinlerken hastanın travmatik çocukluğunun kendi çocukluğuyla benzer yanları olduğunu hissetmişti. Beklenmedik büyük kaybı yaşamadan önce, kendi çocukluğuyla hastaların çocukluk öyküleri arasındaki benzerlikle başa çıkabiliyordu. Ama yakınlarda geçirdiği çökkünlükten sonra, birilerine danışmadan Peter'la çalışmak konusunda kendinden emin değildi. Kişilik bozuklukları üzerine yazdığım kitapları okumuştı, benden Peter'ı tedavi etmesine yardımcı olmamı istiyordu. Burada odaklanmak istediğim konu Dr. Paul'ün öyküsü değil; ama onunla nasıl bir ilişki kurduğumu ve bu sürece nasıl dahil olduğumu belirtmek istedim. Peter'ın beş yıllık analizi boyunca, haftada bir gün Dr. Paul'e danışmanlık yaptım. Uzakta yaşasa da her hafta beni görmeye geldi.

Peter olgusunu başka bir yazımda ele almıştım,¹³⁶ ama şimdi o zaman bilmediğimiz bazı ayrıntıları eklemek istiyorum. Kısaca, Peter'ın kendilik temsili, az sonra göstereceğim gibi üvey babasının travmaya uğramış kendilik imgesinin bir deposuydu. Peter'ın üvey babası Gregory, II. Dünya Savaşı'nda Amerikan donanmasında askerdi ve hizmet verdiği denizaltıda torpidolardan sorum-

136 Peter'ın analizinin tam bir öyküsü daha önce Almanca olarak yayımlanmıştı. Vamık D. Volkan ve Gabriele Ast, *Spektrum des Narzissmus* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994).

luydu. Filipinler’de görev yaptığı sırada Japonlar tarafından esir edilmiş ve 1942 yılında dehşet verici Bataan Ölüm Yürüyüşü’ne katılmaya zorlanmıştı. Bu yürüyüşte, 76.000 Amerikalı ve Filipinli savaş esiri Japonların kamçıları ve dipçikleriyle kavurucu güneşin altında elli-altmış mil yürümeye zorlanmışlardı. 11.600’ü Amerikalı olmak üzere yaklaşık 20.000 esir ölmüştü. Bundan sonra Gregory, savaşın sonuna dek bir Japon esir kampında kalmış ve inanılmaz zulümler görmüştü. Diğer esirlerin başlarının kılıçla uçurulmasına tanık olmuştu; ölmüş arkadaşlarını pek derin kazamadığı mezarlara gömmüş, seller cesetleri yüze çıkardığında yeniden gömmek zorunda kalmıştı. Çaresizlik ve onurunu yitirme duygularının yanı sıra birçok fiziksel hastalık da geçirmişti.

Bitik, bir deri bir kemik kalmış halde (esareti sırasında tam yirmi altı kilo vermişti) ABD’ye döndükten kısa süre sonra, çocuğu (Peter) henüz üç haftalıkken kocası tarafından terk edilmiş bir kadınla tanışmış ve dostluk kurmuştu. Peter’in üçüncü yaş gününe yakın, Gregory onlarla yaşamaya başlamıştı. Ayrıca Peter’in anneannesi de onlarla kalıyordu. Peter’in ilk çocukluk yıllarında kadınlar çalışmaya gittiklerinde Gregory evde kalıp Peter’a bakmıştı. Ebeveynlik rolünü esas olarak o üstlenmişti. Çok geçmeden Gregory Peter’ın annesiyle evlenmiş ve Peter’ı kendi nüfusuna geçirmişti. Üçü yeni eve taşınmışlar, Peter’ın ergenlik yıllarında ölen anneannesinden ayrılmışlardı. Peter’a göre, çocukluğunda, üvey babası savaş sırasında yaşadığı dehşet verici olaylardan nadiren söz ederdi. Peter’a karşı çok iyiydi ve oğlanın asıl bakıcısıydı. Küçük Peter, Gregory’yi bir kahraman olarak görüyordu.

Gregory sahneye çıkmadan önce, Peter’ın annesi ve anneannesi genelde erkeklere karşı düşmanca tutum sergiliyorlardı. İlk kocası onu terk ettiğinde, annesinin müthiş öfkesi farkında olmadan oğluna yönelmişti ve çocuğun gelişmekte olan özerklik duygusunu sekteye uğratmıştı. Tersine çevirme düzeneğiyle, onu

aşırı beslemiş, hatta zorla yedirmiş ve küçük oğlanı şişman bir çocuk haline getirmişti. Dr. Paul ile analizinin beşinci yılında (bitirme aşamasında) Peter analizinden öğrendiklerini gözden geçirmeye başladı. Bir düşte, annesi ve anneannesiyle olan yaşamını başka bir gezegenden gelmiş saldırgan/cinsel uzaylılar olan iki kadınla aynı kubbenin altında yaşamak şeklinde simgeleştirmişti. Diğer bir gözden geçirme düşünde, üvey babası hayatına giriyor ve Peter'ı kalın, hantal bacakları olan, boynuzları kırılmış (iki kadın tarafından aşırı beslenmiş ve iğdiş edilmiş) sakat bir geyik olarak algılıyor, oğlanı kurtarmaya çalışıyordu.

Kuşaktan kuşağa aktarım görüngüsünü Gregory ile Peter'ın arasındaki ilişkiye uyarlamadan önce, Peter'ın analizinin bütününe kuşbakışı bakmak yararlı olacaktır. Bu, yetişkinlerin kendi imgelerini çocukların kendiliklerine nasıl "depoladıkları," bunun yanı sıra çocuklarına, "depolanmış" olanla başa çıkmaları için yönlendirici bazı işlevleri de nasıl aktardıklarını açıkça gözlemlememiz için gerekli zemini hazırlayacaktır.

Peter, psikanalitik tedaviye başvurduğunda, 40'lı yaşların ortalarında, üniversiteye giden bir kızı olan evli bir adamdı. Silah üretim sanayisiyle uğraşan bir firmanın ortağıydı. Uzun zamandır fazla alkol kullanıyordu. Başka bir sorunu daha vardı: Bulimi. 20 yaşındayken aşırı yemeye ve kusmaya başlamıştı, bazen günde bir kezden fazla tıkinma ve kusma atakları oluyordu. Evde ailesiyle yakınlık kuramadığını hissediyordu. Bu, ona, doğru gelmiyordu, ama durumu değiştirmek üzere adım atmaya da hazır değildi. Hevessiz biçimde, karısının sosyal yaşamlarını idare etmesine izin vermişti ve "kızımdan aslında pek hoşlanmıyorum" diyordu. Cinsel istekleri ketlenmiş, bunun yerini hayvanları öldürme tutkusu almıştı. Genellikle, egzotik hayvanları avlamak üzere uzak yerlere gidiyordu. Bir avcıydı ama sporcu değildi. Sözelimi, Alaska gibi yerlerde helikopterle geyik sürüsünün üzerinden uçarken makineli tüfekle hayvanları katlediyordu. Hobisi de taksidermiydi.

Bir gün, eşiyle birlikte Los Angeles'ta bir iş yemeğine katılmıştı. Masada çok içmiş, diğer konukların önünde kusmaya başlamış ve çok önemli bir politik liderin (sembolik bir baba figürünün) giysilerini pisletmişti. Karısı çok utanmış ve gidip tedavi olmasını söylemişti. Tedavi olmazsa onu boşayacağını da eklemişti. Peter'ın Dr. Paul'ü görmeye gelmesinin nedeni buydu.

Peter, tedaviye, denetimin kendisinde olduğunu, hiç kimseye ihtiyaç duymadığını gösterme hevesi içinde başlamıştı. Dr. Paul'e yalnızca karısını memnun etmek için geliyordu. Divana burun kıvrırmıştı, Dr. Paul de, o divan için hazır olana dek yüz yüze görüşmeyi kabul etmişti. Peter divanı bağımlılığın kanıtı olarak algılıyordu. Daha tedavinin ilk haftasında içki içmeyi kesti. En iyi karın kaslarının kendisinde olduğunu ve canı istediğinde kusabileceğini söylüyordu. Bulimik alışkanlıklarının sorun olmadığını öne sürüyordu.

Dr. Paul'ü görmeye gelmeden hemen önce Peter'ın şirketi yarım milyar dolarlık bir anlaşmaya imza atmıştı. "Herhalde geliştirdiğimiz füzenin adını size söylememde bir sakınca olmaz," demişti tenezzül gösterircesine. "Bu gizli bilgi değil ki." Vietnam'da savaşırken, "savaşın gereği olarak" kadınları ve çocukları nasıl öldürdüğünü anlatmıştı. Üç ay boyunca bununla ve başka şeylerle böbürlendikten sonra, Dr. Paul'e, "Siz iyi bir adamsınız, ama önemli biri değilsiniz. Ben Vietnam'dayken komutam altında elli doktor vardı; bunların ikisi psikiyatrdı. Gelmekten vazgeçersem gücenmezsiniz umarım," demişti. Bu noktada Peter hiç hoş biri değildi. Sanırım, ben Dr. Paul'ün Peter ile terapötik konumda kalmasına yardımcı oldum. Peter'a, karısının emrindeki biri olmadığını, yalnızca onunla çalışmak üzere orada olduğunu ve tedaviye devam edip etmeme kararının kendisine ait olduğunu söyledi.

Peter tedaviye devam etmeye karar verdi ve haftada dört kez Dr. Paul'ün divanına yatmaya başladı. "Cam küre" aktarımı dedi-

ğim şey geliyordu.¹³⁷ Peter'ın sadizmle karışmış narsistik bir kişilik örgütlenmesi olduğunu düşündük. Kendini beğenmişliğinin arkasında aç bir kendilik duygusunu gizlemekte olduğunu da fark etmiştik. Peter gibi analizandlar, cam bir kürenin içinde, kendilerinin Bir Numara, Tek Varlık olduğu bir krallığın varlığını hayal ederler. Burada kişi kendine ait bir evrenin efendisidir. Başka bir deyişle, bu insanlar grandiyöz kendiliklerini koruyucu (psikolojik) bir bariyerin arkasına yerleştirirler. Mecazi cam kürelerinin dışında neler olup bittiğini sürekli izlerler. Yalnızca onları takdir etmek ve beğenmek için var olduklarına inandıkları insanların varlıklarını kabul ederler; onları Tanrı'mın insanlığa armağanıymış gibi görmeyenleri ise değersizleştirirler. (Simgesel olarak narsistik bireyin "aç" tarafını temsil eden insanları değersizleştirirler.) Peter, gerçekten de tek başına yaşayacağı bir "ada imparatorluğu"ndan söz etmeye başlamıştı. Analistin bu hayali adanın dışında kalmasını bekliyordu çünkü oraya kabul edilmeye layık değildi. Evde de benzeri davranışlar sergiliyordu. Av zaferlerini sergilediği kocaman bir oda yaptırmıştı. Orada yalnız başına oturuyor, ne kadar büyük bir insan olduğunu düşünüyordu.

Divanda, Peter, sanki cam kürenin içindeymiş gibi davranıyordu. Dr. Paul'ü kişisel krallığının dışında tutuyor, onu değersizleştiriyordu. Durmadan tanıdığı önemli isimlerden söz ederek böbürleniyordu. Buna tahammül edebilmesi için Dr. Paul'e destek verdim, çünkü bu onun yüzeydeki grandiyözitesinin arkasında saklanan muhtaç, travmaya uğramış kendiliğinin araştırılabilmesinden önce, Peter'ın savunmacı karakterolojik uyumunu kabul ettiğinin bir göstergesiydi. Ara sıra Peter bu muhtaç ve gizli yanını ortaya koyuyordu. Sözgelimi, güya analisti veya karısını umursamıyordu, ama karısı ya da analisti kısa süreliğine de olsa bir yere gitse, Peter hemen hastalık hastası (hipokondriyak) oluveriyordu.

137 Volkan, *Six Steps in the Treatment of Borderline Personality Organization*.

Peter'ın tedavisinin birinci yılının sonuna doğru muazzam bir değişim gerçekleşti. Yetmiş yaşlarında olan annesinin hasta olduğunu işittikten sonra, divanda uykusu geldi ve annesinin saçlarının hâlâ simsiyah olduğunu fark etti. Genelde ayıların davranışlarının öngörülebilir olduğunu, ama siyah ayının (annesini simgeliyordu) “şizofren” olduğunu ve kışkırtılmadan da saldırdığını söyledi. Kısa süre sonra da annesiyle üvey babasının yaşadıkları kente uçtu ve annesinin yattığı hastaneye gitti. Hastanenin lobisine girer girmez kendini bayılacak gibi hissetti ve acile kaldırıldı. Sonradan anladık ki, bayılmak suretiyle Peter ilk çocukluk yıllarında annesinin ölmesini istediği farkındalığına karşı kendini korumaya almıştı.

Peter'ın aklı iyice karışmıştı. Tedavisine geri döndükten sonra, Dr. Paul'e, “Vietnam'da helikopterim isabet aldığı anda bile bayılmadım ben!” demişti. Bu olaydan sonra, Peter travmatik çocukluğundan söz etmeye ve biyolojik babasının onları terk etmesiyle annesinin ve anneannesinin saldırganlıklarının hedefi haline gelmesinin etkilerini araştırmaya hazır hissetti. Tedavinin ilk haftasından itibaren denetim altında tuttuğu belirtileri geri döndü ve analistinin bunları neden geliştirmiş olduğunu araştırmasına izin verdi. Seanslara düşler getirmeye başladı ve bunları iç dünyasını araştırmak üzere kullandı. *Yağmur Adam* filminde, Dustin Hoffmann tarafından canlandırılan, bakımını erkek kardeşinin (analist) üstlendiği karaktere benzediği duygusuna kapılmıştı. Kendisi bakıma muhtaç olan kişiydi. Yine de bu duygusu grandiyözitesiyle dönüşümlü ortaya çıkıyordu. Kendisinin Mısır Firavunu, analistinin dilenci olduğu tümgüçlülük düşleri görüyordu. Yavaş yavaş, Bir Numara olan tarafını “aç” tarafıyla bütünleştirmeye başladı ve yaşamdan keyif alıp birçok açıdan sıradan olmaya katlanabilir oldu.

Körfez Savaşı yaklaştığında, dışarıdaki savaş Peter'ı, çocukluğundaki iç savaşı, deneysel olarak ve divanda buna eşlik eden etkilerle daha iyi anlamaya itti. Mağaralarda (simgesel olarak anne

karnı) ok ve yayla savaştığını gördü bir düşünde. Sonrasında, birçok çocukluk anısı bastırmanın (psikolojik bir savunma düzeneği) etkisinden kurtuldu ve seanslarda yüzeye çıkmaya başladı. Aralarında, biyolojik babasının önünde küçük düşmesi de vardı. Beş yaşındayken, kendisinin önceden hiç haberi olmaksızın, yeniden evlenmiş olan biyolojik babasını ziyarete götürülmüştü. Babası onu lunaparka götürmüş ve tıpkı annesinin yaptığı gibi, ıvır zıvırla midesini tıka basa doldurmuştu. Küçük oğlanın midesi bulanmış ve babasının üzerine kusmuştu. Bu onun babasını son görüşü olmuştu. Peter bulimisinin tek bir ana nedeni olduğunu anlıyordu: Annesinin ve anneannesinin bakımına muhtaç oluşu. Ne de olsa, Gregory yaşamına girene dek, onunla ilgilenenler yalnızca bu iki kadındı. Ama saldırganca aşırı beslemeleri ona “duygusal zehir” vermek gibiydi; bu yüzden küçük Peter yetişkinlik belirtilerinden biri haline gelecek olan bir çözüme odaklanmıştı. Annesinin ve anneannesinin “sevgisini” kazanmak ve kendi duygusal açlığını doyumak için tıknırcasına yiyordu. Sonra da, yediklerinin “zehirli” olduğunu düşünüp kendini kusturuyordu. Bu örüntüyü durmaksızın yinelemeye lanetlenmişti sanki. Bulimisinin diğer nedeni, biyolojik babasının önünde kendisini küçük düşmüş hissetmesi ve sonra da adamın onu toptan reddetmesiydi. Biyolojik babasına o kadar öfke duyuyordu ki, yetişkin olarak, davette çok önemli politik figürün (baba figürü) üzerine kusmuştu. Daha önce de belirttiğim gibi, bu olay onu Dr. Paul’e gelmeye zorlamıştı.

Psikanalizi başarıyla sonlandırılmadan önce, Peter savaştaki sadistçe eylemlerinden ötürü büyük vicdan azabı duymaya başladı. Kadınların ve çocukların öldürülmesi savaş koşullarında gerçekleştiği için Dr. Paul, Peter’da suçluluk duyguları uyandırmaya özen göstermişti. Peter, aç kendiliğini, saldırgan annesiyle anneannesini ve biyolojik babasını temsil eden hayvanları katletmeye de son vermişti. Hayvanları öldürdüğü için de vicdan azabı duyuyordu. Analizini bitirmesinden birkaç ay önce bir düş ge-

tirdi: “Düşümde avlandığımı gördüm, bir sürü geyik vardı ama hiçbirini öldürmedim.” Sonra kederli bir ifadeyle, “Tanrı öldürdüğümüz hayvanlardan da bizi sorumlu tutuyor. Ben de kendi sorumluluğumu üstlenmeye çalışıyorum şimdi.” Bundan sonra, Peter’ın analizi başarıyla tamamlandı.

Buradaki amacım, başka psikanalistlerin katıldığı mesleki bir toplantıda yapacağım gibi klinik bir olgu örneği sunmak değil, bu yüzden Peter’ın iç dünyasının veya psikanalizinin ayrıntılarına burada girmiyorum. Geliştirdiği aktarım nevrozu ve Dr. Paul’ün ona karşı aktarım tepkilerinden de söz etmeyeceğim. Yukarıdakileri anlatmamın nedeni, üvey babası Gregory’nin Peter’ın yaşamında, özellikle de yüzeydeki grandiyözitesi ve sadizminin gelişmesinde oynadığı rolden bahsetmek için bir zemin hazırlamaktı. Peter’dan Gregory ve onun, üvey oğluyla tuhaf ilişkisine dair öğrendiklerimize odaklanacağım.

Ne Peter’ın analistinin ne de benim Gregory ile doğrudan hiçbir temasımız olmamıştı, ama Peter’la çalışmalarımızdan, Filipinler’de yaşadığı anlatılamaz travmaların ardından ABD’de “normal” bir yaşam sürmesine izin veren başlıca psişik düzeneğin, dışsallaştırma (kendilik imgelerini ve/veya ötekilere ait içselleştirilmiş olan imgeleri dış dünyaya yansıtma) olduğunu anlıyorduk. Ailesiyle birlikte Orta Batı’da küçük bir kasabadaki yeni evlerine taşındıktan sonra Gregory bahçeye birkaç katlı bir kırlangıç evi yapmıştı. Kuş evinin üzerinde durduğu direği beton bir zemine oturtmuştu. Sonraları Gregory sık sık kuşevini dikmek için elli kilo çimento kullanmış olmakla övünmüştü. Onlarca yıl bu kuşevi bahçenin demirbaşlarından biri olarak kalmıştı. Gregory kuş ailelerinin kaldığı “dairelerin” her birinin üzerine, boyayla rakamlar yazmıştı. Boya solduğunda, özene bezene rakamı yeniden boyuyordu. Her yıl yuva kırlangıçlarla tıklım tıklım doluyordu. Yavrular yumurtadan çıktığında, büyük kuşlar onları besliyor ve hazır olduklarında uçmayı öğretiyorlardı. Her yıl Gregory kuluçkadarı çıkan her yavrunun pençesine bir bant takıyordu. Her

bandın üzerinde, kuşevinde yavrunun ailesinin kaldığı “dairenin” numarasına karşılık gelen rakam yazılıydı. Yavrulardan biri henüz uçmayı öğrenmeden yuvadan düşerse, Gregory onun hangi “daireye” ait olduğunu biliyor, gerçek yuvasına iade ediyordu. Bu son derece önemliydi, çünkü yavru kuş bir insan tarafından kurtarılıp yanlış yuvaya konursa, o “dairedeki” yetişkin kuşlar tarafından reddediliyor ve ölümü kaçınılmaz oluyordu.

Peter büyüdükçe, sanki onun gölgesiymiş gibi üvey babasının, kuşeviyle ve kuşların hareketleriyle uğraşmasını yakından izlemişti. Analizinin ortalarında, kırlangıç yuvasının simgesel olarak Gregory’nin büyük ıstıraplar çektiği, her gün yoldaşlarının ölümüne tanık olduğu Japon esir kampını temsil ettiğini kavradı. Gregory, kendi yaptığı yuvada kaldıkları sürece hiçbir yavrunun ölmesine izin vermemeye azmetmişti. Esir kampına ait imgelerinin “işlevini” değiştirmişti; içinde yaşayanların (kendisi ve yoldaşları) ölmelerine izin verilmeyen bir kamp yaratmıştı!

Peter analizi ilerledikçe, Gregory’nin, kendisine de yavru kuşlara davrandığı gibi davrandığını yavaş yavaş fark etti. Özellikle de hastanede annesini ziyaret ettiği sırada bayılması bunun yolunu açmıştı. İlk önce, Gregory’nin küçük Peter’ı güçlendirmek için nasıl uğraştığını işittik. Peter evde onunla kaldığında, adam ona belli görevler veriyordu. Nasıl egzersiz yapacağını, kilo vereceğini ve atletik bir vücuda sahip olacağını öğretiyordu. Gregory, genç Peter’ı silahlarla tanıştıran ergenliğinin başlarında ona avlanmayı öğretmişti. Kısa süre sonra da tanıdığı insanları araya sokarak Peter’ı askeri okula kabul ettirmişti. Peter mezun olduktan sonra, Vietnam Savaşı’na gitmiş, orada aldığı emirler doğrultusunda, kadınlar ve çocuklar da dahil pek çok insan öldürmüştü.

Vietnam’dan sonra, yetişkin Peter, sivil olarak askeri silah sanayiinde yüksek düzeyde bir iş bulmuştu. Kendini “avcı” olarak tanımlıyordu. Peter evlenip karısı ve kızıyla başka bir kente taşındıktan sonra da, kuşevi ve yavru kuşlara kafasını takmış olan Gregory ile bağıni koparmamış, onunla düzenli olarak görüşme-

yi sürdürmüştü. Her yıl Peter Orta Batıya uçuyor ve iki adam törensel hava taşıyan av gezilerine çıkıyorlardı. Peter, giderek yaşlanmakta olan üvey babası olmadan da ava çıkıyordu. Yetişkin olarak ne zaman kendini gergin ve kaygılı hissetse, hayvanları öldürmek üzere yola koyuluyordu. O, hayvanları öldüren bir “seri katildi.” Çok parası olduğu için, kaygısını “iyileştirmek” üzere bu tür etkinliklere katılabiliyordu.

Analizi sırasında, Dr. Paul ile birlikte Peter da, Gregory’nin “avlanan” kendilik imgesini (Filipinler’de hasar almış, aşağılanmış, çaresiz bırakılmış), küçük şişman oğlanın gelişmekte olan kendilik temsiline depoladığını yavaş yavaş kavramaya başladılar. Gerçekten de, Gregory’nin depoladığı hasarlı imgeyle, Peter’ın kendi aşağılanmış çaresiz imgesi (başka bir gezegenden gelen saldırgan kadınların egemen olduğu kubbe düşü) birbirine tam uymuştu. Gregory üvey oğluna ödevler verdiğinde (aslında onun antrenörü gibi davranıyordu), onu (ve gerçekte ona depoladığı kendi imgesini) öldürme kapasitesi olan bir avcıya dönüştürüyordu. Yalnızca düşünde Peter’ı temsil eden boynuzsuz ve sakat geyikleri değil, her türden geyiği öldürebilirdi; yalnızca siyah ayıları değil, her türden ayıyı. Bu onun çaresizlik, aşağılanmışlık duygularını ve mecburi edilgenliğini tersine çeviriyor ve oğlanı tehlikeli ötekileri defetmek yoluyla tümgüçlü ve etkin kılıyordu. Gregory, Peter’a yavru kuşlara davrandığı gibi davranmıştı. Peter’ın “hayatta kalmasını” sağlamış ve onun “özgürlüğüne kavuşmasına” yardım etmişti, ama bunu yapabilmesinin yolu sadistik biçimde tümgüçlü olmasıydı. Askerlik görevinden ve aldığı eğitimlerden sonra Peter en öldürücü silahların tasarımı ve üretimiyle bağlantılı bir meslek edinmişti.

Peter, Dr. Paul ile birlikte, yetişkin yaşamındaki başlıca uğraşlarından birinin çeşitli anlamlarını incelemeleri sayesinde, Gregory ile özdeşleşmiş olduğunu ve bunun da ötesinde, üvey babasının hasarlı imgesinin deposu olduğunu çok açık biçimde görebilmişti. Gregory aklını kuşevine takmıştı, Peter ise av ganimet-

lerini sergilediği odayla uğraşıp duruyordu. Burada odaklanmak istediğim nokta, Peter'ın bilinçdışında, ölmüş yoldaşlarıyla çevrili esir Gregory'nin anılarını nasıl tekrarladığıdır. Bu hobisi ayrıca Gregory'nin ona verdiği ödevlerden birini de içeriyordu: Ölülerini diriltmek ve esir kampının işlevini değiştirmek. Gregory bunu yavru kuşların canını koruyarak yapmıştı. Peter ise, çok hünerli taksidermistlere doldurduğu hayvan başlarının canlı gibi görünmelerini sağlamak için ciddi zaman ve para harcıyordu.

Bir babaya sahip olmak küçük Peter'ın gerçek babası tarafından reddedilmesinin yarattığı aşağılanmışlık duygusuyla başa çıkabilmesini sağlamıştı. Üvey babasının yaşamına girdiği ilk günlerde gururla onu gösterip, "Bak! Benim de bir babam var!" dediğini anımsıyordu. Annesi ve anneannesi biyolojik babasını sürekli aşağılamışlar, küçük oğlanın dikkatini sürekli onun ne kötü baba olduğuna çekmişlerdi. Bu yüzden, üvey babasını ülküleştirmek ve onun travmaya uğramış kendiliğini almak yoluyla Gregory'yi rahatlatmak bir şeyleri dengelemişti. Bu konuda içgörü kazandıktan sonra Peter annesinin Gregory ile balayına gidişini anımsadı. Nasıl olduysa, Peter'ın anneannesiyle dinlediği bir radyo programına katılmışlardı. Ertesi gün, küçük Peter annesinin yeni eşinin kendisine vermiş olduğu oyuncak tabancayı kırmıştı. Analizde, annesini alıp götürmüş olan adama kızmış olduğunu fark ediyordu. Çift geri döndüğünde onu cezalandıracaklarından korkmuştu. Şimdi, Gregory'nin, tabancayı kırdığı için oğlana karşı nasıl davranması gerektiğini annesine sorduğunu da anımsıyordu. Annesi, "Artık o senin oğlun, canın ne istiyorsa onu yap!" demişti. Peter, Gregory'nin onu cezalandırmamayı seçmesinden nasıl etkilendiğini anımsıyordu. Aynı zamanda, Gregory'nin ona başka oyuncak tabancalar sonra da gerçek tabancalar almaktan geri durmaması da onu etkilemişti. Peter, onun gerçekte becerikli bir avcı olmadığını fark etmişti, ama üvey oğlunun daha becerikli, daha saldırgan bir avcı olduğunu görmek, adama, kendini iyi hissettirdiği için onunla ava çıkmayı sürdür-

müştü. Peter artık anlıyordu ki, Gregory onun (Japonlar tarafından) “avlanabilecek” biri olarak kalmasındansa avcı olarak yetişmesini istemişti. Peter büyüüp amansız bir avcı olursa, Gregory’nin Peter’da yaşayan örselenmiş kendiliği bir daha asla benzeri bir travmayla karşılaşmayacaktı.

Analizi boyunca Peter’ın tekrarlayan bir düşünölmüştü. Düşte suyun üzerinde yürüyordu. Bu düşün görünür içeriğı abartılı grandiyözitesini yansıtıyordu. Gündelik yaşamında da Tanrı’yımış gibi davranıyordu. Yeni ve daha da ölümcül silahların geliştirilmesinde rol aldığı için, üst düzey politikacılar ve en yüksek askeri mercilerle bağlantı halindeydi. Amerika’nın güvenliğinin kendi ellerinde olduğuna inanıyordu; açık ki o herkesten üstündü.

Analizinin beşinci yılının başlarında Peter’ın tekrarlayan düşün değişti. Yeni düşte, Peter’ın üzerinde yürüdüğü suyun hemen altında bir denizaltı vardı. (Gregory’nin bir denizaltında görev yaptığını ve Japonlar tarafından esir alınmadan önce torpidolardan sorumlu olduğunu anımsayalım. Düşte denizaltı, çaresiz duruma düşmeden önceki Gregory’yi simgeliyor olsa gerek.) Suyun üzerinde yürümesi yalnızca bir yanılsamaydı. Bu değişmiş düşün analizi Peter’ın çocukluğunda Gregory ile olan tuhaf ilişkisini, onun hasarlı imgesini nasıl kendisine depoladığını, yaşadığı çaresizlik duygusuna (ki, küçük şişman oğlan da bunu yaşıyordu) karşı bir savunma olarak onu nasıl “tümgüçlü” hale getirdiğini daha iyi görmesini ve kabullenmesini sağladı. Çok geçmeden, dönüm noktası olan bir düşte (suda yürüme düşlerinin sonuncusu) denizaltı dalmış ve Peter suya düşmüştü. Tümgüçlölüğü gitmişti. “Sıradan,” ama artık Gregory’nin depoladığı imgeden (denizaltı) kurtulmuş bir adam olarak kıyıya yüzmüştü. Bu düşün ardından doldurulmuş hayvan başlarını atmış, özel odasını eşi için bir seraya çevirmişti. Eşiyle olmaktan keyif almaya başlamış ve cinsel yaşamları da düzelmişti. Bol para getiren işinden kolayca vazgeçememiş, ancak politik duruşunu değiştirmişti. Ameri-

kalıların nükleer silah ambarları yapacaklarına tahıl ambarları yapmasını savunmaya başlamıştı. Çevreci olmayı aklından geçirmişti. İçki içme ve bulimi belirtileri ortadan kalkmıştı.

Bütün belirtiler Peter'ın analizini başarılı biçimde bitirme aşamasına geldiğini gösterirken, ansızın iyileşmeye karşı çok güçlü bir direnç göstermeye başladı. Aç kendiliğini yansıtan eski belirtileri geri döndü: Tıkınırcasına yeme, çok içki içme ve çökkünlük. Bu sıralarda Körfez Savaşı sürmekteydi, Peter Irak'ı haritadan silmek ve Saddam Hüseyin'i esir almak gibi tümgüçlü fanteziler getirmeye başladı. Analistin aklı karışmıştı. Danışmanı olarak ben de ilk başlarda olayların neden bu şekle dönüştüğünü anlayamamıştım. Yavaş yavaş, Dr. Paul ile birlikte, Peter'ın direncinin nedenini çözdük. Kendisi iyileşir ve yaşlı adamın örselenmiş kimliğinin deposu olmaktan vazgeçerse, Gregory'nin ona depolamış olduğu şeyi geri almak zorunda kalacağını algılamıştı ve bu algısında çok haklıydı. Bu, artık seksenine merdiven dayamış olan Gregory'yi gerçek anlamda öldürebilirdi. Peter müthiş bir ikilemle karşı karşıyaydı: İyileşmek ve Gregory'yi öldürmek, ya da analizini tamamlamayıp Gregory'nin hayatını kurtarmak. Aşağıda anlatacağım olaylardan sonra ikilemini o da biz de daha iyi anladık.

Peter'ın aklına bir fikir gelmişti. Yüksek yerlerdeki dostları aracılığıyla, Bataan Ölüm Yürüyüşü'nün 50. yıldönümünde, Gregory (ve bu yürüyüşten ve Japon esir kamplarından sağ kalan diğer insanların) onuruna özel bir tören düzenlenmesini sağlayacaktı. İlk başta, Peter, Gregory'nin ülkesi için yaptığı fedakârlıkların kıymetinin nihayet anlaşılmasından ve onun madalya almakla bir tür psikolojik telafi elde edecek olmasından çok hoşnuttu. Yavaş yavaş, bilinçdışı güdülenimlerini fark etmeye başladı: Üvey babası büyük adamların önünde şeref payesi alırsa, travmaya uğramış kendilik imgesini de geri almayı kabul etmiş olacaktı. Dahası, törende senatörler, kongre üyeleri ve askeri erkân gibi dışarıdan gözlemciler, hasar alan tarafın Gregory olduğu ger-

çeğine tanık olacaklardı. Yani, resmi bir törenle Peter depolanmış travmatize imgeyi asıl sahibine iade edecek ve kendisinin (ve Gregory'nin) çaresizlik duygularını tersine çevirmek üzere tüm-güçlü sadist avcı olması gerekmeyecekti.

Peter ve dostlarının çabalarıyla, Washington DC'de Bataan Ölüm Yürüyüşü'nün 50. yıldönümünde bir tören düzenlendi. Ancak, törenden bir hafta kadar sonra, onlarca yıldır travmaya uğramış kendilik imgesinin deposu olmuş Peter'ı kaybetmenin yaşlı adamın kuşevine yatırımını zayıflattığı da açıklık kazandı. Kuşevi, dışsallaştırılmış hasarlı kendilik imgesi ve yaralanmış veya ölmüş yoldaşlarının imgeleri için Peter'ın dışında kullandığı diğer depoydu. Gregory kırlangıç "evini" bozdu, kendi oturduğu evi sattı ve eşiyle, yani Peter'ın annesiyle birlikte Güney Carolina'daki bir tatil beldesine taşındı. Taşınalı henüz bir hafta olmuşken Gregory'nin fiziksel sağlığı hızla kötüledi. Aynı zamanda çökkünlüğe kapılmıştı. Kuşevine ait tahtaları vs. bir dostunun arka bahçesine koymuştu ve şimdi onları saplantı haline getirmişti. Yeni evde Gregory ancak on gün dayanabildi. Karısıyla birlikte apar topar eski yerlerine döndüler. Gregory kısa zaman önce sattığı evi geri almak, kuşevini yeniden dikmek, kaybını tersine çevirmek ve yeniden istikrarlı bir dışsallaştırma yapabilmek istiyordu. Evi alan kişiden kendisine geri satmasını istedi, hatta ona kendi aldığı paranın iki katını teklif etti. Ama ne yaptıysa eski evini geri almayı başaramadı: Gregory şaşkın, çökkün ve çaresiz bir adam haline gelmişti. Ayrıca fizyolojik tepkiler de geliştirmişti ve bedeninin çürümekte olduğunu duyumsuyordu.

Analizde Peter, Gregory'nin travmaya uğramış ve ona depolanmış olan kendilik imgesini yaşlı adama geri vermesinin Gregory'yi neredeyse öldürdüğünü anlayınca, analize karşı direncini de tam olarak kavrayabildi. Dr. Paul'e, karşısındaki ikilemin gerçek olduğunu Peter'a da söylemesini önerdim. Ne yapılacağına karar verecek olan tek kişi Peter'dı, analisti ancak onun yanında olabilirdi.

Peter bir çözüm buldu: Üvey babasının eski evin hemen yanındaki evi satın almasına ve bu ikinci evin bahçesine, eskiden durduğu yerin yakınlarına, kuşevini yeniden inşa etmesine yardımcı oldu. Peter kuşevinin anlamını Gregory'ye açıklamamayı seçmişti. "Yalnızca ona yardım etmek istiyorum, yetmişlerindeki bir adamın 'yorumlara' ihtiyacı yok," diyordu. Kuşevi yeniden yapıldıktan sonra yaşlı adamın sağlığı büyük oranda düzeldi. Ama Peter yeniden dikilen kuşevinin üvey babasının dışsallaştırılmış hasarlı imgeleri için ilki kadar sağlam bir depo olmadığına farkındaydı. Her şeye rağmen, yaşlı adam ölmedi ve çaresizlik duygusu ve akıl karışıklığı büyük ölçüde geriledi. Peter ancak bundan sonra analizini başarıyla sonlandırabildi.¹³⁸

Peter'ın son psikanaliz seansından önceki gün sıradışı bir olay gerçekleşti. Peter eskiden doldurulmuş hayvan kafalarının durduğu, şimdi sera haline gelmiş olan odada tek başına vakit geçirirken, birkaç yavru kuşun bacaya sıkışmış olduklarını fark etmiş. Şöminenin önüne bir ağ gerdikten sonra seranın çatısına çıkmış ve yukarıdan bakanın içine saplı bir süpürgeyle uzanarak kuşların aşağıdaki ağa uçmalarını sağlamış. Çatıdan indikten sonra esir kuşları ağdan kurtararak azat etmişti.

Son seansında, Peter bu sıradışı olayı anlattıktan sonra bunun kendi kişisel özgürlüğünü daha da iyi simgeleştirmesine yardımcı olduğunu söyledi. Gregory'nin travmaya uğramış kendilik imgesi için depo olmakla kalmamış, onun yaralanmış veya ölmüş yoldaşlarının içselleştirilmiş imgelerini de taşımak zorunda bırakılmıştı. Bütün yaşamı boyunca, Peter üvey babasının kuşlarına ilgi duymuş, bakımlarına yardım etmişti, çünkü bu kuşlar çare-

138 Peter, analizinin son aşamasında, analisti artık "yeni bir insan" (teknik dilde "yeni bir nesne" olarak algılayabiliyordu, oysa ki analizinin ilk aşamalarında analisti kendi "aç" kendiliği olarak algılıyor, çocukluğundaki önemli insanların imgelerini temsil ettiğini sanıyordu. "Yeni nesneler" üzerine daha fazla bilgi için bkz. Hans Loewald, "On the Therapeutic Action of Psychoanalysis," *International Journal of Psycho-Analysis* 41 (1960): 16-33.

siz durumdaki Gregory'yi ve esir kampındaki yoldaşlarını temsil ediyorlardı. Yukarıdaki olay aracılığıyla Peter travmaya uğramış imgeleri azat ederek kendi özerkliğini geliştirmiş olduğunu duyumsuyordu. Kuşlarla yıllar boyu sürekli uğraşmak yerine (üvey babasına ait bir belirti) hepsini bir anda azat etmenin kendine özgü bir yolunu bulmuştu.

Bu arada, kızı da biyolog olmuştu. Peter, Gregory'nin travmaya uğramış kendiliğinin ve ötekilere dair içselleştirilmiş imgelerinin kuşaktan kuşağa geçişinin üçüncü kuşak için de söz konusu olduğunun farkındaydı. Kendisi vahşi hayvanları öldürmeye yönelmişti, kızı yani Gregory'nin torunu ise biyolog olarak vahşi hayvanları kurtarma projeleri üzerinde çalışıyordu. Artık iyileşmeye karşı direnci kırılmış olan Peter, yeni bir adam olduğunu, sadistik narsizmi olmayan, analizi tamamlanmış bir birey olduğunu dile getirdi.

Gregory'nin travmaya uğramış kendiliğinin ve ölmüş ya da zulüm görmüş yoldaşlarının içselleştirilmiş imgelerinin öyküsü ve bunları kuşlara ve küçük Peter'a dışsallaştırmasının incelenmesi, kuşaktan kuşağa aktarımın varlığına iyi bir örnektir. Bataan Ölüm Yürüyüşü ve Bataan Yarımadası'ndaki diğer esir kamplarından sağ kalan başka birini tanımıyorum. Ama yazılı anlatılara¹³⁹ bakılırsa, Filipinler'de yaşananlarla bağlantılı olarak on binlerce Amerikalının kendiliği travmaya uğramış ve başkalarının travmatize imgeleri bu kişiler tarafından içselleştirilmiş. Ölüm Yürüyüşü başlamadan önce bile, Amerikalılar ve Filipinliler kendilerini kapana kısılmış hissediyorlarmış, çünkü Bataan Yarımadası Japon güçleri tarafından ablukada tutuluyormuş ve Washington takviye güç göndermemiş. Şu dizelerin yinelenmesi, toplu gerilemeyi ve Erik Erikson'un "temel güven"¹⁴⁰ adını verdiği şeyin kaybını doğrudan yansıtmaktadır.

139 A.A. Bocksel, Rice, *Men and Barbed Wire: A True Epic of Americans as Japanese POW's* (Hauppauge, NY: Michael B. Glass & Associates, 1991) ve S. Stewart, *Give Us This Day* (New York: Avon Books, 1990).

140 Erik H. Erikson, *Childhood and Society* (New York: W.W. Norton, 1950).

*Bizler Bataan'ın savaşan piçleriyiz
Ana yok, baba yok, Sam Amca yok,
Hala yok, dayı yok, kuzen yok, yeğen yok
Tüfek yok, uçak yok, top mermisi yok,
Ve biz hiç kimsenin umrunda değiliz.*¹⁴¹

On binlerce Amerikalının görünmez bir ağla birbirine bağlı olduğunu varsayabiliriz: Hepsi de aynı tarihsel olaya bağlı travmatize imgelere sahipti. Bu insanlar söz konusu olduğunda yapabileceğimiz diğer bir çıkarım da, bir yandan kendi kişilik örgütlenmelerini korurken, bir yandan da büyük olasılıkla çoğunun travmaya uğramış kendiliğini ve nesne imgelerini daha genç kuşaklara aktarmış olduklarıdır. Genç kuşaklara, depolanmış imgelerle baş edebilmeleri için benzer ödevler vermişlerdir. Buradan yola çıkarak, bir sonraki kuşağın da (yani kendilik tasarımı “depo” olan insanlar) aynı tarihsel olaydan kaynaklanan, travmaya uğramış imgelerin alıcısı olmaları ve bunlarla başa çıkmak için benzer ödevlere sahip olmaları nedeniyle birbirine görünmez bağlarla bağlandığını çıkarsayabiliriz.

Yukarıda anlattıklarım travmanın kuşaklar arasında geçişine bireysel bir örnekle ilgili olsa da, neredeyse otuz yıldır içinde olduğum gayriresmi uluslararası diplomasi deneyimlerim sayesinde, bu tür kuşaktan kuşağa aktarımların (tarihsel olayların boyutuna bağımlı olarak) toplumsal düzeyde de yaygın olduğunu, hatta bazen daha büyük ölçekli olduklarını düşündürmeye yetecek kadar kanıt toplamış durumdayım.

141 A. Hopkins, “Pearl Harbor, Day of Infamy,” *Time Magazine*, Aralık 2, 1991.

BÖLÜM 10

POLİTİK İDEOLOJİ OLARAK KENDİNDE HER ŞEYE HAK GÖRME VE “SEÇİLMİŞ”, “AKUT” VE “SICAK” TRAVMALAR

Gregory ve Peter’ın önceki bölümde anlattığım öyküleri, kuşaktan kuşağa aktarım görüngüsünün yalnızca bir kuram olmadığını, psikanalitik büyütle bakıldığında insan doğasında gözle görünür hal aldığını ortaya koymaktadır. Yine geçen bölümde sözünü ettiğim gibi, benzeri görüngüler geniş grup düzeyinde de belirgindir, ben bunlara seçilmiş travma adını veriyorum. Seçilmiş travma, “ötekilerin” elinden çıkan, geniş grubun tamamında çaresizlik, mağdurlaştırılma, utanç ve aşağılanmışlık duyguları yaratan tarihsel bir olayın zihinsel temsilidir. Tipik olarak büyük ölçekte insan, toprak, prestij ve onur kaybı söz konusudur. Gregory’nin Peter’a yaptığı gibi, travmaya uğramış grubun bireyleri hasarlı kendiliklerini ve travmatik olay sırasında yaralanmış öte-

ki insanların içselleştirilmiş imgelerini, gelecek kuşaktan çocukların geliştirmekte olan kendilik duygularına depolarlar. Bu çocuklara belli ödevler de verilir, çaresizlik, utanç ve aşağılanmışlığı tersine çevirme, edilginliği etkinlik ve girişkenliğe dönüştürme gibi. Sonraki kuşağa verilen diğer bir ödev de, ortak yas sürecinin tamamlanmasıyla ilgilidir.

Tarihsel olaylara ait bütün imgeler ve bunlarla ilintili ödevler sonraki kuşağa depolandığında, bireyler arasında görünmez bağlar oluşur. Sonraki kuşağın miras aldığı ödevleri yerine getirmeye yetecek politik, ekonomik veya askeri gücü yoksa, asimile edilememiş imgeleri ve tamamlanamamış ödevleri bir sonraki kuşağın çocuklarına iletme zorunda kalabilirler. Aradan onlarca, hatta yüzlerce yıl geçtikten sonra, geniş grup, bilinçdışı olarak atalarını travmaya uğratmış olayın zihinsel temsilini, çağdaş geniş grup kimliklerinde önemli bir unsur olarak görmeyi “seçer.” Seçilmiş travmaları, bizlik duygularının simgesi olur.

Ataların yaşadığı her travma seçilmiş travma olarak evrilmez. Bazen, yenilerde yaşanan zulümler geçmiş zulümlerin yerine geçer ya da bir lider bilinçli ya da bilinçdışı olarak geçmişten belli bir travmayı, dramatik biçimde, yandaş toplamak üzere seçer. Dahası, bir toplumun belli bir olayı şarkılar, şiirler, resimler ve diğer sanat biçimleri aracılığıyla nasıl mit haline getirdiği ve ne tür anıtların dikildiği de seçilmiş travmanın evrilmesinde rol oynar.

“Ötekilerin” elinden yeni bir tehlike başgösterdiğinde, bugünkü kuşak grup kimliğini pekiştirmek ve tehditle yüzleşebilecek şekilde güçlendirmek amacıyla, grubun seçilmiş travmasını yeniden canlandırır. Bu yeniden canlandırma, yerine getirilmesi gereken ödevleri yeniden alevlendirir. Bazen bu kendini etnik veya diğer geniş grup çatışmalarını barışçıl yollardan çözümlemeye karşı bir direnç olarak gösterir. Burada, Dr. Paul ile birlikte Peter olgusunda gözlemlediklerimizin bir yansımasını görebiliriz. Peter, iyileşmeye karşı direnç geliştirmişti, çünkü Gregory’nin ha-

sarlı imgeleri için depo olmaktan vazgeçerse bu, kim olduğuna dair içindeki duyguyu, yani kimliğini değiştirecekti. Benzer şekilde, geniş grup da seçilmiş travmasıyla ilişkili ortak toplumsal ödevlerden vazgeçmeye direnebilir, çünkü sonuçta geniş grup kimliğinde oluşacak değişikliklere katlanamaz.

Veya yine Peter olgusunda görüldüğü gibi, seçilmiş travma aracılığıyla aktarılan toplu ödevin işlevi değişebilir. Başka bir deyişle geçmiş travmanın etkisiyle başa çıkma şeklindeki temel ödev ortalardan kalkmaz, ama ödevin uygulamadaki hedefleri değişebilir. Gregory, ilk başta Bataan'da uğradığı travmayla, bir kuşevi evi inşa ederek başa çıkmaya çalışmıştı. Ama, düşen yavru kuşların zarar görmemelerini sağlamak için bir sistem geliştirmiş, onların daima kendi yuvalarına dönebilmelerini garanti altına almıştı. Peter, öncelikle Gregory ile ilişkisi yüzünden habis bir hayvan katiline dönüşmüştü. Ama, Peter'ın kızının babasının tam tersi bir yön izleyerek bu sürece tepki gösterdiğini de öğrenmiştik: Kız bir biyolog ve çevreci olmuş, hayvanları korumaya kendini adanmıştı.

Geniş grubun travmaya uğramışlığı işlev değiştirdiğinde, bunun sonuçlarından biri de travmanın abartılı bir "haklılık" ideolojisine dönüşmesidir. Geniş grubun kimliği tehdit altına girdiğinde politik liderler yeni politik programları devreye sokmak ve/veya bu ideolojinin desteklediği yeni eylemlere kalkışmak üzere bu haklılık ideolojisini kendi çıkarları uğruna kullanabilirler. Abartılı haklılık, grubun arzuladığı şeye sahip olmaya hakkı olduğunu ve bunun ötekilerle çatışmaya girme nedeni olduğunu savunur. Sözgelimi, "irredentizm" bir politik haklılık ideolojisi-dir. 1866'dan sonra Avusturya egemenliğine geçen ama hâlâ halkın çoğunluğunu etnik İtalyanların oluşturduğu bölgelerin, yani *Italia irredenta* (kurtarılmamış İtalya) olarak söz edilen toprakların ilhakını hedefleyen İtalyan milliyetçi hareketinden sonra, politik bir terim halini almıştır.

Bu örnekler çoğaltılabilir ama seçilmiş travmayı ve bu travma-

nm işlevinin bir haklılık ideolojisine dönüşmesini Türkiye'den bir örnekle daha iyi açıklamaya çalışacağım. Norman Itzkowitz ile birlikte, bazı Hristiyan grupların Konstantinopolis'in 1453 yılında Türklerin eline geçmesine yüzyıllar içinde nasıl tepki verdiğini kapsamlı olarak araştırdık. Bu olayın zihinsel temsiline, dört yüz yıl sonra, eskiden Bizans İmparatorluğu'nda yaşamış bütün etnik Yunanlıların yeniden bir araya gelmeleri gerektiğini öne süren özgül politik bir ideolojiye, yani "Megali Idea"ya nasıl zemin hazırladığını anlamaya çalıştık.¹⁴²

Bizanslılar üzerindeki baskılar, yaklaşık bin yıl önce, Türk boylarının Orta Asya'dan batıya göç etmeleriyle başlamıştı. Bu göç, hem Araplarla hem de Avrupalılarla temaslar sağladığı kadar sürtüşmelerin ortaya çıkmasına da yol açmıştı. Bu devirde Türkler İslam'ı kabul etmişler ve bugün İran, Afganistan ve Suriye olan topraklara egemen olmuşlardı. Anadolu'da, Konstantinopolis'te hüküm süren Greko-Romen imparatorluğunun Hristiyan vârisleri olan Bizanslılarla da karşılaşmışlardı. İS 1071'de, Selçuklu Türklerinin başı Sultan Alparslan Doğu Anadolu'da Malazgirt yakınlarında İmparator IV. Romen Diyojen'i yenilgiye uğrattı. Malazgirt Savaşı'nın kendisi bir dönüm noktası olmasa da, bugün Türkiye'nin kalbi olan Anadolu'nun Türkleşmesi hızlandı, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü de kaçınılmaz hale geldi. Malazgirt'ten kısa süre sonra Selçuklular Kudüs'ü aldılar ve bu, Haçlı Seferlerini başlattı. Haçlılar Kudüs'e girdiklerinde kent artık Türklerin işgalinde değildi, ama Türkler Hristiyan kutsal topraklarının işgalcisi ve Hristiyanların düşmanı olarak algılanmaya devam ettiler.

Hristiyan dünyası için daha belirgin bir seçilmiş travma, Malazgirt Savaşı'ndan üç yüz yıl sonra, Türklerin Konstantinopolis'i alması oldu. Konstantinopolis, 29 Mayıs 1453 yılında Selçuklu

142 Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, "İstanbul, not Constantinople: The Western World's View of 'the Turk,'" *Mind and Human Interaction* 4 (1993): 129-134 ve *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*.

Türklerinin devamı olan Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Tarihsel olarak bu bir çağın bitişi, yeni bir çağın başlangıcı oldu. Hristiyan Bizans İmparatorluğu'nun yerini Müslüman Osmanlı İmparatorluğu almıştı. Roma, Türklere karşı Konstantinopolis'e destek göndermeyi reddetmiş olmasına rağmen, Bizans'ın düştüğü haberini büyük bir şok ve inanmazlıkla karşılamıştı. Türklerin zaferi Hristiyanlığın kalbine saplanmış bir bıçak gibi görülüyordu. Geleceğin papası Aeneas Sylvius Piccolomini, 12 Temmuz 1453'te Papa V. Nikolas'a yazdığı mektupta, Türklerin Homeros'u ve Platon'u ikinci kez öldürdüklerini yazmıştı.¹⁴³

Travma yaygınlaşmış ve birçok açıdan derin izler bırakmıştı. Konstantinopolis Sah günü düştüğü için, Hristiyanlar Salı gününü uğursuz sayar olmuşlardı. Bu kayıp, "bütün dünyadaki Hristiyanların günahları" yüzünden Tanrı'nın gazabı olarak görülüyordu.¹⁴⁴ Kudüs'ün düşüşüyle alınan yaraları yeniden kanatan bir cezaydı. Hristiyan Avrupa'nın bu kayıp için tuttuğu yas ne sona erebiliyor ne de bir kenara bırakılabiliyordu. Evet, Hristiyan orduları Kudüs'ü yeniden almak üzere savaşmışlar, sonra yeniden kaybetmişlerdi, ama Konstantinopolis'in düşüşü bir başkaydı. Bu olay yalnızca çaresizlik, utanç ve aşağılanmışlık duyguları uyandırmıştı. Bu travmayı tersine çevirme arzusu yeni bir Haçlı Seferi düzenleme söylentilerinde ifade buluyordu. Bu konuşmalar herhangi bir sonuç vermemiş ama fikir baki kalmıştı. Osmanlı topraklarındaki Hristiyanlar, olup bitenleri yok saymak ve kayıplarını geri getirmek çabasıyla, hep bir ağızdan, "Yeniden, belki yıllar sonra, ama zaman içinde bu topraklar yeniden bizim olacak," nakaratını söylüyorlardı. Bu, çok sonraları meyve verecek bir aşırı haklılık ideolojisinin tohumuydu.¹⁴⁵

143 Robert Schwoebel, *The Shadows of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453-1517* (New York: St. Martin Press, 1967).

144 Age, 14.

145 Kenneth Young, *The Greek Passion: A Study in People and Politics* (London: J.M. Dent & Sons, 1969).

Başka biçimlerde yadsımlar da söz konusuydu. Türklerle Bizanslılar arasında bir devamlılık söz konusu olabilseydi, Bizanslıların ve diğer Hristiyanların kaybın acısını bu kadar derinden yaşamaları gerekmeyecekti. Çok sayıda Batılı, Türklerin antikite-deki kökleriyle ilgilendiler, bazen gizemli bağlar kurdukları oluyordu. Örneğin bir hümanist olan Giovanni Maria Filelfo, Konstantinopolis'i alan genç Osmanlı Sultanı II. Mehmet'in Truvalı olduğunu öne sürmüştü. Alman Felix Fabri, Türklerin, Herkül'ün Yunanlı dostu Telemon'un oğlu Teucer ve Truva prensesi Hesi-one'nin soyundan geldiğini iddia etmişti. Fabri, Teucer'i, Truva'nın düşmesinden sonra Asya'nın içlerine kaçan Truvalı çetenin lideri olan Turcus ile bağlantılandırıyordu. Binlerce yıl suskun kaldıktan sonra, Turcus'un torunları yeniden başkaldırmış ve "Ilium'un (Truva) şanını" yeniden yaymaya koyulmuşlardı.¹⁴⁶

İki taraf arasında bir devamlılık bulmak üzere girilen bu sözde-tarihsel çabalar, kaybı ve aşağılanmışlığı katlanılır kılmanın bir yoluydu. Ancak bir yandan da Türkleri insanlıktan çıkartıp iblisleştirme ve aradaki her türlü bağı koparma çabaları da bütün hızıyla ilerliyordu. Avrupa'dan bütün Hristiyan dünyasına yayılan olumsuz klişeleştirme, inatçı ve sistemli biçimde yerleşiyordu. Niyazi Berkes'e göre, Konstantinopolis'i ve Kudüs'ü aldıkları için Kader Türklere bir oyun oynamıştı.¹⁴⁷ Ne yaparlarsa yapsınlar, dünya onları düşman görmekten vazgeçmeyecekti. Berkes, devrin Avrupalı tarihçilerinin Çinliler, Araplar ve Japonlar gibi, diğer "yabancıları" asla bu derecede klişeleştirmedeğini öne sürer.

Kudüs ve Konstantinopolis fatihleri olarak Türklerle aşırı uğraşlar, Avrupalıların keşfettiği ve var güçleriyle sömürgeleştirdi-

146 Giovanni Maria Filelfo hakkında referanslar *Monumenta Hungariae*, XXIII, kısım bir, no. 9, 308, 309, 405 ve 453'te, Felix Fabri hakkındaki referanslar da *Evagatorium* III, 236-239'da bulunabilir. Ayrıca bkz. Schwoebel, *The Shadows of the Crescent*.

147 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988).

gi Yeni Dünya'ya kadar uzanmıştı. Sözelimi 1539'da, Meksika Kızılderilileri Kudüs'ün Türklerden kurtarılmasını temsil eden bir temsilde rol almışlardı. Bu oyunda, Avrupa ve Amerikaların Katolik orduları bir araya gelerek bu zaferi kazanıyorlardı.¹⁴⁸ Bugün bile, Türkiye için dünyanın öbür ucu olan Meksika'da bu oyunun bir çeşitlemesi halen oynanmakta.¹⁴⁹ Dört bir yana yayılan bu klişeleştirmenin etkileri, *Webster Sözlüğü*'nün eski baskılarındaki "Türk" tanımına da yansımıştır: "Şehvet düşkünlüğü ve zalimlik gibi, Türklere atfedilen nitelikleri sergileyen kişi." Zalimliğe yapılan gönderme, imparatorluklarını genişlettikleri sırada Türklerle yapılan çok sayıda savaş göz önüne alındığında kolayca anlaşılır. Itzkowitz ile ben ayrıca şehvet düşkünlüğüne yapılan göndermeyi anlamaya çalıştık. Vardığımız sonuç, Fatih Sultan Mehmet'in genç ve erkeksi imgesinin bununla çok ilgili olduğuydu. Fethi, bir tür "tecavüz" olarak algılanmıştı. Belki bu yüzden, İstanbul hâlâ bazı çağdaş şairler tarafından düşmüş ve/veya yaşlı bir kadın simgesi olarak kullanılır.¹⁵⁰

Bizans'ın düşüşü Yunanlılar için özellikle önemli bir sorundu çünkü bir zamanların yüce imparatorluğundan onlara kalan son yeri temsil ediyordu. Kaybın yasını doğru düzgün tutamamışlar, sürekli bir yas içinde kalmışlardı. Kuşaklar geçtikçe, Konstantinopolis'in düşüşü başlıca seçilmiş travmaları halini aldı ve 19. yüzyılda Megali İdea'nın oluşmasına yardım etti. Yunanistan, Yunan Kurtuluş Savaşı'nın (1821-33) ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazandıktan sonra Yunanlılar da kendilerine sormaya başladılar: "Biz şimdi kimiz?" Ortaya çıkan yeni

148 T. De Motolinia, *History of Indians of New Spain*, İng. çev. F.B. Steck (Washington, DC: Academy of American Franciscan History, 1951).

149 Max Harris, "Hidden Transcripts in Public Places," *Mind and Human Interaction* 3 (1992): 63-69.

150 Volkan ve Itzkowitz *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular ve Talat Halman*, "İstanbul," *The Last Lullaby*, 8-9 (Merrick, NY: Cross Cultural Communications, 1992).

kimlik, Hellenik (Hristiyanlık öncesi antik Yunan) ve Bizans (Hristiyan Yunan) öğelerin bir bileşimiydi.¹⁵¹ Neredeyse dört yüz yıl önce düşmüş olan Bizans'ın kültürel ve dinsel unsurlarını yeniden kazanma arzusu, Spyridon Zamblios ve Nikolaos G. Politis gibi nüfuzlu insanların yanı sıra, Yunan liderlerinin birçoğunun da dilindeydi.¹⁵²

Bu hareket, yalnızca modern Yunanistan sınırları içinde değil, Osmanlı idaresi altında kalmış çok büyük Rum nüfusta da bir Hellen kimliği oluşturmayı hedefleyen eğitimsel ve kültürel bir propagandayı doğurdu. Atina Üniversitesi (kuruluş tarihi 1837) Yunan dünyasının dört bir yanından insanları Hellenizmin öğrencileri ve müritleri olarak eğitmek üzere çekmeye başladı.

Paşalis Kitromilides'e göre, iki koldan bu yaklaşım, yalnızca Yunanistan'ın şimdiki sınırları içindeki Yunanlıları birleştirmekle kalmayacak, onları aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda "Hellenizmin tarihsel egemenliğinin ayrılmaz parçaları sayılan" yerlerde yaşayanlarla da birleştirecekti.¹⁵³ İşte Megali İdea bu şekilde doğmuştu. Tıpkı benim gibi çok zaman önce ABD'ye göç etmiş olan Kıbrıslı Rum sosyolog Kyriakos Markides, Megali İdea'yı "Yunanlıların, günün birinde Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulacağı ve bütün Yunan topraklarının yeniden Büyük

151 Michael Herzfeld, *Ours Once More: Ideology and the Making of Modern Greece* (New York: Pella, 1986).

152 Nikolaos G. Politis, "Khelidhonisma" (Kuşunun Şarkısı), *Noelinika Amalekta* (1872): 354-368; *Introductory Lecture for the Class in Hellenic Mythology* (Yunanca) (Athens: Aion, 1882); Spyridon Zamblios, "Some Philosophical Researches on the Modern Greek Language" (Yunanca), (*Pandora* 7 (1856): 369-380, 484-489 ve *Whence the Vulgar Word Tragoudho? Thoughts Concerning Hellenic Poetry* (Yunanca) (Athens: P. Soutsas ve A. Ktenas, 1859).

153 Paschalis M. Kitromilides, "Imagined communities' and the Origins of the National Question in the Balkans," *Modern Greek Nationalism and Nationality*, haz. M. Blickhorn ve T. Veremis, 23-65 (Athens: Sage-Eliaep, 1990), 35.

Yunanistan olarak birleşeceği şeklindeki ortak düşü”¹⁵⁴ olarak tanımlar. Yunan kökenli herkesin bir şekilde yeniden bir araya geleceği fantezisi Yunanistan’da yalnızca bir arzu olarak kalmamış, kısa sürede Yunan Ortodoks Kilisesi’nin ve arkalarına diplomatları ve akademik kuramları almış politikacıların desteklediği bir politik ideoloji haline gelmişti. Yunanlılar “hakları” olanı almak üzere savaş alanlarına koşuyorlardı.

Megali İdea’yı bir gerçeklik haline getirmek üzere, Yunanlılar Balkan Savaşlarına (1912-13) katıldılar ve Türk-Yunan Savaşı’nda (1919-22) savaştılar. Ayrıca Makedonyalılar, Bulgarlar, Türkler, Arnavutlar, İtalyanlar ve diğer komşu gruplarla uzun sürecek etnik-milliyetçi çatışmalara girdiler. Gerçekten de, Osmanlı İmparatorluğu çöktükten ve laik, demokratik bir ulus olarak Türkiye doğduktan çok sonra bile Megali İdea var olmayı sürdürdü. Politik ve askeri stratejilerin yanı sıra, Yunan terörist gruplarının öğretilerinde de bir yer buldu. Yankılarını, demeçlerde, gazetelerin köşe yazılarında, televizyon programlarında, kilise vaazlarında ve berber dükkânlarındaki gevezeliklerde işitebilirdiniz. Bütün Türk-Yunan ilişkilerini Konstantinopolis’in düşüşüne ve bunun seçilmiş travmaya dönüşmesine, daha sonra da Megali İdea’ya evrilmesine indirgeyebilir miyiz? Elbette hayır. Ama bir ateş yangınına dönüştüğünde, bunu körükleyen öğeler yalnızca uluslararası ilişkilerin akılcı kuramlarıyla açıklanamaz. Megali İdea’nın alevleri, 1950’lerin sonlarında ve 1960’ların başlarında Kıbrıs’ta hâlâ sönmemişti. Markides şunları yazar:

“Megali İdea”nın (Büyük Fikir) içsel bir mantığı olduğu, hâlâ yabancıların idaresinde olmayı sürdürenler de dahil, bütün Yunan âleminde gerçekleşmesi için bir baskı bulunduğu öne sürülebilir. Kıbrıslı Rumlar kendilerini tarihsel ve kültürel olarak Yunan saydıkları için “Megali İdea”nın cazibesi müthişti. Bu yüzden,

154 Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic* (New Haven, CT: Yale University Press, 1977), 10.

kilisenin papazları Kıbrıslıları [Kıbrıslı Rumları] Yunanistan'la birleşme adına savaşa çağırdığında, duyguları canlandırmak için fazla çaba gerekmemiştir... Enosis [Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi] kilisede değil, Yunans-Bizans uygarlığını diriltme çabasındaki aydınların zihinlerinde doğdu. Bununla birlikte, en merkezi ve en güçlü kurum olan kilise de Enosis'in gelişmesine muazzam katkıda bulundu. Kilise, bu harekete kucak açtı ve neredeyse hareketin kılavuzu haline geldi.¹⁵⁵

Türk ordusu 1974'te Kıbrıs'a çıktıktan sonra ada etnik Rum ve etnik Türk kesimlerine ayrıldı. Gerginlikler devam etmekteydi, ama Yunanistan Avrupa Birliği'ne üye olduktan sonra, Yunan dış politikasında Megali Idea cazibesini büyük ölçüde yitirdi. Yine de, Yunanlıların seçilmiş travması, bugün bile ülkenin politikasını etkiliyor olabilir. Nisan 2004'te, Kıbrıs'ın Türk ve Rum taraflarındaki insanlar, Annan Planı olarak bilinen, Kıbrıs'ın bütün olarak Avrupa Birliği'ne girmesine izin verecek bir türden gevşek birleşmeyi öngören Birleşmiş Milletler önerisini ayrı ayrı referandumlarla oyladılar. Rum tarafı bu tür bir birleşmeye ezici çoğunlukla "hayır" oyu verirken, Türk tarafı ezici çoğunlukla bu öneriden yana oy kullandı. Kıbrıslı Rumların "hayır" oyunun birçok reelpolitik nedeni vardı, örneğin toprak düzenlemeleri, mülklerin ve yerlerinden edilmiş insanların iadesi ve askeri güçlerin uzaklaştırılması gibi belli anlaşma koşulları. Ama bu "hayır"da Megali Idea'nın yankıları işitilebiliyordu. Referandumdan önce, adadaki Rum Ortodoks Kilisesi'nin bazı liderleri, "evet" yanıtı veren Kıbrıslı Rumların cehenneme gideceği yolunda vaazlar vermişlerdi. Kıbrıslı Rumların haklılık duyguları, Kıbrıslı Türklerle bir tür beraberlik oluşturacak hukuki bir plana baskın çıkmıştı.

Daha önce de belirttiğim gibi, Türk-Yunan ilişkileri tek başına Megali Idea'nın etkilerine indirgenemez. Uluslararası ilişkilerde, yalnızca bir tarafa ait meselelerin sorun ve şiddete yol açtığı-

nı öne sürdüğüm izlenimi uyandırmak istemem, çünkü genellikle şiddetin gerekçeleri her iki tarafa aittir. Yunanlıların bağımsızlıklarını kazanmadan önce ve kazandıktan sonra büyük ıstıraplar çekmiş olduklarını yadsıyamam. Ama bu bölümün odağı daha dar: Çağdaş bir geniş grupta, bu grubun atalarının yaşadığı kitlesel travmalar arasındaki ilişki ve travmanın işlevinin yaygın ve abartılı bir haklılık ideolojisine dönüşmesi.

Megali Idea, gerginliklere ve kan dökülmesine katkıda bulunmuş olsa da, seçilmiş bir travmanın yeniden canlandırılmasının gerçek yıkıcılık potansiyeli, komünizmin çöküşünden sonra eski Yugoslavya'da yaşanan olaylarda çok daha net anlaşılabilir. O sıralarda Sırp liderleri Sırp halkının, seçilmiş travmaları aracılığıyla kendilerine aktarılmış olan ödevleri tüyler ürpertici yollarla yerine getirmesini teşvik eden derin ve sıkıntı verici kayıp, aşağılanmışlık, utanç ve zulüm görme duygularını yeniden canlandırmaya yönelik politik propagandalara kasten ağırlık veriyorlardı.

En geniş anlamında politik propagandanın basit tanımı, bir politik yetke kaynağından, taraftarlarına, iç ve/veya dış muhaliflerine ve hatta yansız denebilecek taraflara yönelik her türlü iletişim ve manipülasyondur. Hedefi, propagandacının arzularını ve görüşlerini ve belli koşullar altında, politik ideolojisini yaymaktır. Modern dünyada, hem açık hem de kapalı toplumlarda politik propaganda varlığını sürdürür, özellikle de savaş ve terörizm gibi savaş benzeri durumlarda, ulusal ve uluslararası gerginlik dönemlerinde. 11 Eylül'den sonra, politik propaganda ABD'de ve aslında dünyanın her yerinde muazzam artış gösterdi.

Ne var ki, Slobodan Milošević iktidara geldikten sonra Sırbistan'da kullanılan propaganda, kendine özgü, etkili ve ölümcüldü. Bu propaganda, doğrudan 1389 Kosova Savaşı'nı hedef alıyordu. Neredeyse efsaneleşmiş bu savaş, Hristiyan Sırpların Müslüman Osmanlıların elinden yaşadığı yenilgiyi ve ıstırapları simgeler hale gelmişti. Bu, seçilmiş travma için en doğru örneklerden biri olsa gerek, çünkü yeniden canlandırılması, altı yüz yı-

lın ve düzinelerce kuşağın bugüne yığılmasına neden olmuştu; miras alınmış ödevler o kadar güçlüydü ki, zaman hiç geçmemiş gibiydi. Sırp lar yenilgilerinin öcünü alacaklar, “hakları” olan toprakları geri kazanacaklar ve nihayet mağdurlaştırılmalarını tersine çevireceklerdi.

Kosova Savaşı'na dair çeşitli ve çelişkili tarihsel anlatımlar mevcuttur, neler olup bittiğini tam olarak bilebilmek mümkün değil. Bildiğimiz şu ki, gerçekten de büyük bir savaş olmuş, iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Hem Sırp lideri Prens Lazar, hem de Osmanlı Sultanı I. Murat (Hüdavendigar) öldürülmüştü. Savaştan sonra Lazar'ın naaşı Ravanitza'daki merkez Sırp manastırına götürülmüş ve Lazar aziz ilan edilmişti. Ardından tahta oğlu Stefan Lazareviç geçmişti. Sultan Murat'ın yüreği ve diğer organları Kosova'ya gömülmüş, ama bedeninin geri kalanı Bursa'ya getirilerek atalarının yanına defnedilmişti. Yerine, oğlu Sultan Bayezit tahta çıkmıştı. Bu savaşın tek başına belirleyici olup olmadığını bilmek zor olsa da, Osmanlıların Sırbistan'daki nüfuzu giderek artmıştı. Sultan Bayezit, Lazar'ın kızlarından biriyle evlenmiş, Lazar'ın oğlu Stefan Lazareviç, Moğol İmparatoru Timurlenk'e karşı savaşta Osmanlı ordusunun yanında savaşmıştı. Aynı zamanda, Sırbistan bağımsızlığını korumuş, Kosova Savaşı'nı takip eden yirmi yıl boyunca nispeten barış ve refah içinde yaşamıştı. Ama sonunda, Bizans'ın çökmesinden altı yıl sonra 1459'da, Osmanlılar Sırbistan'ın tamamını işgal etmişlerdi.

Zaman içinde, Kosova ve Lazar, Sırbistan'ın düşüşüyle doğrudan ilişkilendirilmiş ve her ikisi de yoğun biçimde efsaneleştirilmişlerdi. Bu savaşa dair ortak bir zihinsel temsil Sırbistan'da yüzyıllar içinde evrilmiş, sözlü ve dinsel gelenekler aracılığıyla aktarılmış ve dönüşüme uğratılmıştı. Bu öyküler, Lazar'ı Sırp lar için Hz. İsa gibi kutsal bir figür haline getirmişti. Onlar için, Kosova'nın kaybı, en az Kudüs'ün düşmesi kadar önemliydi. Osmanlı idaresi köklendikçe, çok sayıda Sırp kuzeye göç etti, aralarında Lazar'ın Ravanitza'daki naaşı bekleyen keşişler de vardı. Sırp

kahramanı ve Kosova Savaşı'nın efsaneleri, ondan kalanlarla birlikte, çoğu zaman, *guslar* denen Sırp gezici ozanlarının öyküleriyle oradan oraya yolculuk ediyordu.

Bir söylenceye göre, Kosova Savaşı'nın arifesinde gri bir şahin kılığına girmiş olan Aziz İlyä, Prens Lazar'a görünerek ona Mer-yem Ana'dan bir mesaj getirmişti. Lazar'ın iki seçeneği vardı: Savaşı kazanır ve dünya yüzünde bir krallığa sahip olurdu ya da savaşı kaybeder ve cennetteki krallığına kavuşurdu. Prens Lazar cennete gitmeyi seçmişti, bu yüzden sonraları çarmıha gerilmiş olan Hz. İsa'yla ilişkilendirilmişti.¹⁵⁶ Sırp heykelleri ve resimleri Lazar'ı çarmıha gerilmiş halde tasvir etmişler, hatta ünlü tablo *Son Yemek*'in bir uyarlamasında, merkezdeki figür olarak Hz. İsa yerine Lazar'ı koymuşlardı. Kosova, Sırbistan'ın seçilmiş travması olarak öne çıkıyordu.

Ne aradan geçen yüzlerce yıl ne de Komünist idaresi, Kosova Savaşı'nın Sırpların grup kimliğinin bir belirleyicisi olma gücünü zayıflatabilmişti. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Slobodan Miloşević önderliğinde bu unsur çabucak canlandırılmıştı. Kosova Savaşı'nın altıncı yüzyılı yaklaştıkça Miloşević'in adamları Lazar'ı gerçek anlamında mezarından çıkarttılar, onunla birlikte, altı yüz yıldır kendilerine aktarılmış olan ödevler de hortlamıştı. Sırp kilisesi yetkililerinin ve bazı akademisyenlerin de desteğiyle, Lazar'ın naaşını "sürgün"den geri getirmek ve onu hak ettiği yere defnetmek üzere düzenlemeler yapıldı. Ama Lazar'm Kosova'ya dönüş yolculuğu uzun sürecekti: Naaşı bir tabuta kondu, Sırp köylerinin ve kentlerinin hepsine tek tek uğramak üzere, bir yıllık turuna çıkarıldı. Uğradığı yerlerde onu yas tutan, karalara bürünmüş muazzam kalabalıklar karşılıyordu. Lazar'ın naaşı birçok sefer simgesel olarak gömülüyor ve yeniden diriltiliyordu. Dinsel törenler düzenleniyor, bazı politikacılar doğrudan ya da dolaylı nefret nutukları çekiyorlardı. Halk farkında olmak-

156 M.S. Markovic, "The Secret of Kosovo."

sızın, Kosova Savaşı'ndaki yenilginin çok yenilerde yaşandığını hissetmeye başlamıştı, seçilmiş travmanın (bazen geri planda kalsa da) yüzlerce yıldır canlı tutulmuş olması bu gelişmeyi mümkün kılmıştı. Sırp'ların seçilmiş travması Yugoslavya'nın çöküşünden sonra yeni Sırp kimliğinin pekişmesine yardımcı olacaktı.

28 Haziran 1989'da, Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümünde Milošević, Kosova Meydan Savaşı'nın gerçekleştiği ovaya bakan bir tepede, Gazimestan mevkiinde düzenlenen törenlere bizzat katıldı. Binlerce Sırp olayı anmak üzere bu mitingde toplanmıştı. Sekizinci bölümde de anlattığım gibi, bir zaman önce burayakanı simgeleyen kırmızı taştan yapılma devasa bir anıt dikilmişti. O gün, helikopterle mitinge gelen Milošević, cennetten yeryüzüne dönen Lazar'ın reenkarnasyonu gibiydi. Ama, bir zamanlar Sırp'ları bir arada tutan mağdurlaştırılma duygusu artık değişmişti: Lazar'ın cennet krallığını seçmesinin aksine Sırp'lar şimdi "yeryüzü krallığını" seçeceklerdi.

Kayıplarını tersine çevirecek, aşağılanmalarının öcünü alacak ve şimdi "ötekilerin" elinde olan geleneksel Sırp topraklarını geri alacaklardı. Bu mitingin fotoğraflarında, birçok katılımcının Lazar'ın Türklere karşı savaşmaları için bütün Sırp'lara yaptığı altı yüz yıllık çağrının basılı olduğu tişörtlerden giydiği görülebilir. Lazar'm diriltilmesi ve Kosova seçilmiş travmasının yeniden canlandırılması, eski Yugoslavya'daki Müslüman Boşnaklara ve daha sonra da Arnavutlara karşı girişilen kitlesel şiddet eylemleri için zemin hazırlamıştı. Sırp'lar, Arnavutları ve Boşnakları Türklerin uzantısı olarak algılıyorlardı. Gerçekten de bu iki grup Osmanlı tarihinde önemli rol oynamış ve Sırp'lar, ne zaman baskı altına girseler, onlardan hep "Türkler" diye söz etmişlerdi.

Sanırım, Sırp'ların seçilmiş travmalarını yeniden canlandırma-ları, Boşnak kadınların sistemli biçimde uğradıkları tecavüzlerle de yakından ilişkiliydi. Savaş ya da savaş benzeri durumlarda, bireysel olduğu kadar grup gerilemeleri de ortaya çıkar. Cinsellik-

le saldırganlık, birçok bireyin zihninde ve eylemlerinde iç içe geçer. Bu tecavüzlere yol açabilir. Amerikan askerlerinin Irak'taki Ebu Garib Cezaevi'nde yaptıkları, saldırganlıkla cinselliğin kaynaşmasına en iyi örnektir. Ben bu satırları yazarken, Ebu Garip olaylarına ilişkin sorgulamanın akıbeti henüz belirsizliğini korumakta. Soruşturma, doğrudan olaya karıştıkları için divan-ı harbe çıkarılan askerlerin ötesine geçecek mi bilmiyorum. Bu olaylar, bazı bireylerin gerilemesini ve "ötekinin" aşağılanıp insanlıktan çıkarılması yoluyla cinselliği saldırganlıkla karıştırmalarını yansıtmaktadır. Ancak Sırbistan'da tecavüzler sistemliyd ve haklılık ideolojisi tarafından onaylanmıştı.

Eski Yugoslavya'da gerçekleşen tecavüzlerin doğasını anlamak için ilk önce 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında yapılan Sırp propagandalarından birini örnek verelim:

Saraybosna'daki köktendinci Müslümanların emriyle, 17-40 yaş arası sağlıklı kadınlar diğerlerinden ayrılmakta ve özel muameleye tabi tutulmaktalar. Kendilerine, yani İslam cumhuriyetine ait olduğunu düşündükleri topraklarda bir yeniçeri kuşağı yetiştirmek üzere, yıllar öncesine uzanan hastalıklı planları uyarınca bu kadınlar ortodoks Müslüman tohumlarıyla döllenecek. Başka bir deyişle, Sırp kadımlarına karşı aynı anda dört ayrı suç işlenecektir: Ailesinden ayrılacak, istenmeyen tohumlarla döllenecek, bir yabancıнын çocuğunu doğuracak, sonra o çocuk bile elinden alınacak.¹⁵⁷

Bu broşür, Osmanlı devşirme sisteminin ve Müslümanların eski Yugoslavya'da yeni bir yeniçeri ordusu kurma planlarının yeniden hortlamasına karşı bir uyarı olarak dağıtılıyordu. Bilindiği gibi, devlete hizmet etmek üzere imparatorluğun Hristiyan ortodoks nüfustan gençleri devşirme uygulaması I. Murat dev-

157 Roy Gutman, *Witness to Genocide: 1993 Pulitzer Prize-Winning Dispatches on the "Ethnic Cleansing" of Bosnia* (New York: Maxwell Macmillan International, 1993), x.

rinde başlatılmış ve sonraki dört yüzyıl boyunca sürdürülmüştü. Hristiyan gençler (Sırplar gibi) Padişah'ın koyduğu bir tür fazladan vergi olarak toplanıyor, ailelerinden alınıyor, Müslümanlığı kabul etmeye zorlanıyor ve Padişah'a hizmet etmek üzere yetiştiriliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük sadrazamlarından olan Sokullu (Sokoloviç) Mehmet Paşa, devşirme sisteminde yetişmiş Sırp asıllı bir vezirdi. Sırpların (ve Hristiyanlıktan dönen diğerlerinin) büyük çoğunluğu orduda imparatorluğun dehşet salan yeniçeri birliğinin saflarına kaydediliyorlardı.

1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında, Sırp propagandaları, Sırp anneler arasında oğullarını kaybedecekleri; onların kendi halklarını öldürmek veya boyunduruk altına almak üzere yeniçeri olarak dönecekleri korkusunu yaratmayı hedefliyordu. Bu fikir tümünden dayanaksız değildi, çünkü zamanın Boşnak Müslüman lideri Aliya İzetbegoviç'in yazılarından birinde, Bosna'da Müslüman bir sistem kurulması olasılığını ima ediliyordu. Ama her şeye rağmen, devşirme sisteminin diriltilmesi olasılığı, yalnızca propaganda amacıyla kullanılan bir Sırp fantezisinden ibaretti.

Binbaşı Milovan Milutinoviç, Miloşeviç rejimi altında Sırp propaganda makinesinin işleminde anahtar isimlerden birisiydi. 1991'de Amerikalı gazeteci Roy Gutman ile yaptığı röportajda, yeniçerilerden söz edince Gutman hayretle Milutinoviç'e sormuştu, "Siz hangi yüzyıldan bahsediyorsunuz?"¹⁵⁸ Milutinoviç bunun son zamanlarda ortaya çıkan bir görüngü olduğu yanıtı vermiş ve şunları eklemişti: "Yüzyıllar önce yaptıklarını yeniden yapmaya uğraşıyorlar."¹⁵⁹ Milutinoviç'in ifadesinde, Sırpların seçilmiş travmasının yeniden uyanışının sonuçlarını işitiyoruz. Bir tür zaman çökmesiyle, şimdiki hasım, eski bir düşmanla doğrudan ama mantığa aykırı bir denklemlle bağlanır. Milutinoviç'in

158 Age.

159 Age.

söylediklerine gerçekten inanıp inanmadığını bilemem. Önemli olan, sözlerinin gerilemiş bir toplumda, zaman çökmesinin yarattığı psikolojinin egemenliğindeki geniş grup görüngüsünü yansıtıyor olması.

Müslüman Boşnak kadınlara sistemli tecavüzün başlamasından hemen önce ve tecavüzlerin gerçekleştiği sıralarda, Sırp kadınlarını Boşnak Müslüman (Osmanlıların bir uzantısı olan) erkekler tarafından sistemli biçimde tecavüze uğrayabilecekleri konusunda uyaran eski kampanyanın yerini yeni Sırp propagandası almıştı. Bu propagandaya eklenmiş yeni bir söylem de vardı: Güya bir Sırp erkeği Müslüman Boşnak bir kadına tecavüz ederse ve bu tecavüz sonucunda bir çocuk doğarsa, çocuk safkan Sırp olacaktı ve anneye ait hiçbir özellik (örneğin annesinin Sırp olmayan geniş grup kimliği gibi) taşımayacaktı. Sırp propagandasının bu yönünü araştıran Amerikalı sosyolog Beverly Allen'ın aklı şaşmış görünür. *Tecavüzler Savaşı: Bosna-Hersek'te ve Hırvatistan'da Gizli Soykırım* (Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovnia and Croatia). Allen, Sırpların genetik konusunda herhangi bir bilgileri olup olmadığını sorgular.¹⁶⁰ Kuşkusuz, Sırp propagandasının bu yanının bilimle uzaktan yakından alakası yoktu: Sırp bir çocuk doğurması için Müslüman bir kadına tecavüz etmek, atalarının mağdurlaştırılmasını tersine çevirme arzusunu yansıtıyordu, aynı zamanda atalarının Osmanlı düşmanlarıyla özdeşleşmelerinin bir ifadesiydi.

Milošević Kosova seçilmiş travmasını ilk kez uyandırdığında, niyeti Müslüman Boşnak kadınlara sistemli bir biçimde tecavüz edilmesi ve Sırbistan'ın etnik temizliği miydi? Ya da, en azından başlarda, iktidara yükselmek için bir araç olarak Sırbistan'ın "bizlik" duygusunu sömüren aşırı milliyetçi birisi miydi? Bu soru asla yanıtlanmayabilir, ama tarih, Pandora'nın mağdurlaştırılma

160 Beverly Allen, *Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovnia and Croatia* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1996).

kutusu bir kez açıldığında, büyük yıkımların bunu izlemesinin kaçınılmaz olduğunu defalarca ortaya koymuştur. Büyük bir grup gerilediğinde ve insanlar geniş grup kimliklerini sorgulamaya başladıklarında, politik liderin kişiliği senaryoda büyük önem kazanır ve toplumsal ve politik süreçler üzerinde ciddi etki yaratır. Lider etnik veya diğer türlerden geniş grup duygularını alevlendirebilir ya da yatıştırabilir, grubu “ötekilerle” yan yana barışçıl varoluşa yönlendirebilir ya da savaş benzeri bir durumu körükleyebilir, hatta savaş başlatmakta aktif rol oynar. *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Zamanlarında Geniş Gruplar ve Liderleri* başlıklı kitabımda gerilemiş geniş grupların “onarıcı” ve “yıkıcı” liderlerinden söz etmiştim.¹⁶¹ Onarıcı olanlar, tehdit altındaki veya değişmiş grup kimliğini, başka bir grubu değersizleştirmeden veya yıkıma uğratmadan sağlamlaştırmaya yardımcı olurlar. Yıkıcı olanlar ise muhalif bir grubu şu veya bu şekilde yıkıma uğratarak grubun yeni kimliğini geliştirmeyi ve/veya değiştirmeyi hedeflerler. Beş adımlık bir süreçte yıkıcı liderler ve onların propaganda makineleri şunları yaparlar: (1) Düşman bir grup saldırısının ya da ekonomik çöküş gibi diğer bir felaketin ardından (hatta yakınlarda gözle görünür bir mağduriyet yaşanmadığı durumlarda bile) geniş grupta ortak bir mağdurlaştırılma duygusunu körüklerler; (2) seçilmiş bir travmayı yeniden uyandırır; (3) biz-lik (geniş grup kimliği) duygusunu güçlendirirler (gerilemiş bir halde); (4) düşmanı, insanlıktan çıkarma derecesinde değersizleştirirler; ve (5) intikam almak üzere aşırıya kaçan bir haklılık yaratırlar veya uyuyan bir haklılık ideolojisini yeniden diriltirler.

Bu beş adım aracılığıyla, geniş grup üyelerinin bugünkü düşmanı yok etmek için kendilerinde hak gördükleri, hatta kültürel ve etnik temizliklere girişerek istenmeyen ve değersiz görülen “ötekiler”in kirletmesinden kendilerini arındırdıkları bir atmosfer.

161 Volkan, *Körü Körüne İnanç*.

fer yaratılır. Belli koşullar altında, halihazırdaki düşmana karşı sadistçe davranmalarına izin verecek gerçekçi donanımına sahip olmayan geniş gruplar, kendi mağdurlaştırılmalarını ülküleştirebilir ve “mazoşist” olurlar. Yeniden canlandırılan seçilmiş travmalar ve bunlara eşlik eden abartılı haklılık ideolojisi, özellikle de politik liderin desteklemesiyle, geniş gruplar ve düşman sayılan “öteki” gruplar üzerinde derin izler bırakır, terör ve terörizmin evrilmesinde ciddi rol oynarlar.

Halihazırda, geniş grup psikolojisinin yüz binlerce, hatta belki milyonlarca Müslümanın Usame Bin Ladin’e neredeyse tapınmasında rol oynayan yanlarını araştırıyoruz. Bin Ladin, yandaşları arasında belli duyguları alevlendirmek ve onları Amerikalılardan ve Amerikan müttefiklerinden intikam almaya yürekliendirmek amacıyla sürekli yeni sayılabilecek üç tarihsel travmadan söz ediyordu: ABD’nin Suudi Arabistan’daki kutsal yerlere “zorla girmesi;” Irak’a karşı ABD güdümlü BM ambargosu ve bunun sonucunda Iraklı sivillerin, özellikle de çocukların yaşadıkları zorluklar; Filistinli Araplara karşı ABD’nin İsrail’e verdiği destek. Yoksa, Usame Bin Ladin aynı zamanda seçilmiş bir travmayı canlandırmaya mı uğraşıyordu? Söylevlerinin bazılarında, Müslümanların seksen yıldır aşağılanma ve horgörüyü tatmakta olduklarını, 11 Eylül’den sonra Amerika’nın kendi aşının tadına baktığını söylüyordu. Bir konuşmasında, seksen yılı aşkın zamandır “İslam dünyasına Haç bayrağı asıldığını” söylemişti.¹⁶²

Büyük olasılıkla, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü ve Kemal Atatürk’ün önderliğinde modern Türkiye Cumhuriyeti’nde halifeliğin kaldırılmasından söz ediyordu. Halifeliğin kaldırılması Bin Ladin’i izleyen köktendinci Müslümanların gündelik kaygıları arasında yer alıyor gibi durmasa da, Bin Ladin bu olayı kendi seçilmiş travması haline getirmiş olabilir. Belki de, halifeliği yeniden kurma şeklindeki irredentist ideolojisi ona “ötekileri”

162 Age.

öldürme ya da yaralama “izni” veren şeydir, çünkü ancak ötekileri mahvetmesi kendi İslam anlayışını (irredentizm) yaymasını olanaklı kılabilirdi.

Her durumda, Sırbistan örneği seçilmiş bir travmayı yeniden canlandırmakla, politik liderliğin propaganda yoluyla bir “anıyı” akut bir olaya dönüştürdüğünü bize gösterdi. Ama, seçilmiş bir travmanın imgesiyle iç içe geçmeden ve zaman çökmesine uğramadan da, geniş grup süreçlerini muazzam etkileyen ve yeni politik ideolojilerin doğmasına neden olabilen akut kitlesel travmalar da olabilir. Burada akut travmayla kastettiğim, bir grup içinde sürekli bir şaşkınlık, katlanılamaz bir yas, kaos ve suç oranlarında artış yaratan bir travmadır. Bu tür durumlarda grup kurtarıcı veya onarıcı olacak, yeni bir geniş grup kimliği duygusu oluşturacak bir lider (veya liderler) arar. Bu arayışın kendisi bile şiddet eylemlerine, teröre ve ötekilere yönelik terörizme yol açabilir. Hatta, bu şiddet, travmatize olmuş grubun kendi bireylerine bile yönelebilir. Bu kitabı yazdığım sıralarda, Irak halkı dinsel (Sünni, Şii) ve etnik (Arap, Kürt, Türkmen) bölünmeler yaşamaktaydı. Taşkın duyguları yatıştırarak birleştirici bir lider olmadığı için herkes akut bir travma içindeydi.

ABD, 11 Eylül 2001’de kendi akut travmasını yaşamıştı. Ne var ki, Irak’taki durumun aksine, ABD’de tanımlanmış politik bir lider ve kurumlar vardı ve ülke kaosa düşmedi. ABD’de halen egeyen olan duygu, politik bölünmelerin yanı sıra, kolayca tanımlanamayan ortak bir duygudur: Her şeyin eskisi gibi olmadığı, bir şeylerin yolunda gitmediğine dair bir huzursuzluk. 11 Eylül olayları, Bush doktrini olarak bilinen ideolojik politikayı doğurdu. Bu doktrin uluslararası arenada sonsuz öncelikli, tek yanlı güç kullanmakla tehdit ediyor. Bu tartışmalı doktrinin Bush’un başkanlığının sonuna kadar dayanıp dayanmayacağı henüz belirsiz.

Gerçekten de, akut toplumsal travmadan kaynaklanan veya buna eşlik eden bir politik ideolojinin ille de politik olarak ku-

rumlaştırılması veya geniş grup kimliğinin belirleyicilerinden biri olması gerekmez. Benzer şekilde, her akut kitlesel travma onlarca veya yüzlerce yıl sonra seçilmiş travmaya dönüşecek diye bir şey yok. Bununla birlikte, uzun süre “sıcak” kalan akut travmaların seçilmiş travmaya dönüşme olasılığı daha fazladır. Travmaya uğramış bireyler ve çocukları duygusal olarak travmayla bağlarını korur ve yas tutmak ve anıtlıştırmakla uğraşırlarsa, o travma “sıcak” kalır. Örneğin Yahudi Soykırımı “sıcak travma” olmayı sürdürmektedir.

Travmanın kaynağı ne olursa olsun, nihai sonuç insanların acı çekmesidir. Bu acıyı en azından kısmen dindirme arzusu, ilk uluslararası NGO’ları yaratmıştır. Bu NGO’lar evrilip erimlerini genişlettikçe, uluslararası çatışmaların çözümlerini manifestolarına eklemişlerdir. Ancak çözmeye çalıştıkları çatışmaların birçoğu, yukarıda tanımlanan geniş grup süreçleriyle kirlenmiştir ve belli çatışmaların çözümlenmesine karşı bilinçli ya da bilinçdışı direnç gösterildiği zamanla ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki bölümlerde, çatışmalardaki psikolojik “zehri” yok edecek ve barışçıl çözümlere izin verecek stratejiler tartışılacaktır.

KISIM III

**YAN YANA VAR OLAN KİMLİKLER:
BİRLİKTE VAR OLMAK OLANAKLI MI?**

BÖLÜM 11

RESMİ DİPLOMASİDEN GAYRİRESMİ DİPLOMASİYE: GENEL BİR BAKIŞ

20. yüzyılda, çeşitli etmenler NGO'ların yükselmesine ve bir zamanlar federal hükümetlerin tekelinde olan rolleri giderek daha fazla üstlenmelerine yol açtı. Mühendislerden tutun antropologlara kadar çeşitli uzmanlar uluslararası sorunları anlamak ve çözmek üzere kolları sıvadılar, davranışbilimciler ve diğer akıl sağlığı uzmanları da bu gelişmelerden uzak durmadılar ve disiplinlerarası çalışmalar başladı. Kişisel olarak bu meselelerle ilgilenmeye başladığımda, yeni, yabancı bir dünyaya girmiş gibi oldum. Kendimi bu alanda bir öncü gibi hissetsem de, elbette bireysel psikolojik süreçlere dair bilgileri insanoğlunun toplu gruplaşmalarına uyarlayan ilk psikanalist ben değilim.

Giriş bölümünde, Erik Erikson'un yabancı-türleşme kavra-

mından ve her insan grubunun insanlık tarihinin başından itibaren nasıl kendine özgü bir kimlik duygusu geliştirmiş olduğundan söz etmiştim. Erikson'un bu kavramını gözümüzde canlandırmak için, tek yapmamız gereken gözlerimizi kapatıp, küçük bir grup ilkel insanın bir hayvanın kahverengi derisini giysi yapıp başına kırmızı bir kuşun tüyünü taktığını, komşu grubun ise başka bir hayvanın sarı derisine bürünüp başka bir kuşun yeşil tüyünü taktığını ve iki grubun kendilerini farklı türler olarak gördüğünü hayal etmektir. Erikson şunları yazmış:

Başlarda her sürü ya da kabile, sınıf veya ulus, sonraları her dinsel grup kendini tek insan türü olarak görür oldu, ötekilerin hepsini önemsiz bir tanrının garabeti veya gereksiz icadı sayıyorlardı. Seçilmiş olma yanılmasını pekiştirmek üzere, her kabile kendisi için ilkel zamanlarda bir yaratılış mitolojisi, sonraları yaratılış tarihi benimsemişti: Bu şekilde belli bir ekolojiye ve belli bir ahlaka sadakat garanti edilmiş oluyordu. Diğer bütün kabilelerin nasıl yaratıldıklarını bilmiyorlardı, ama madem ki vardılar, o halde, olumlu kimliklerinin rahatsız edici olsa da gerekli karşıtları olan olumsuz kimliklerinin yansıtılacağı perde işlevini görebilirlerdi.¹⁶³

İlk insanlar, aynı besin kaynağı için savaşmadıkları zamanlarda, bir tür ilkel diplomatın hizmetlerine gereksinim duymuş olsalar gerek. Aynı besin kaynağının sonraları farklı tipte bir açlığın, duygusal açlığın gıdasını içerecek şekilde genişletilmiş olduğunu da varsayabiliriz: Daha gelişkin bir geniş grup kimliğine ait olmaya karşı duygusal açlık.

Demek ki, psikanalistler ve siyaset bilimcilerin ortak bir ilgi konusu var: İnsanların grup içinde nasıl davrandığını ve diplomasi- nin bunların düzenlenmesinde nasıl işlev göreceğini anlamak. Ama, ortak bir zemin bulmak hâlâ kolay sayılmaz. Bir psikanalist

163 Erik H. Erikson, *Identity: Youth and Crises* (New York: W.W. Norton, 1968), 41.

olarak, geniş grupların içindeyken zihinlerimizin genelde, çoğumuzun itiraf etmek istemeyeceği kadar “ilkel” işlediğini kabul etmeliyim. Diğer yandan, siyaset bilimciler modern diplomasi sözkonusu olduğunda, mantığın egemen olduğu yerlerde çok daha “uygar” davrandığımızı düşünür gibiler. Bu yaklaşımların iki ucu temsil ettiğini göstermek üzere iki farklı bakış açısı sunacağım.

J. Anderson Thomson doğamızda var olan ilkel davranışlar arasında, “erkekleri birbirine bağlayan şiddet koalisyonu” adını verdiği bir davranışın da bulunduğuna inanır. İlk insan gruplarının evrimsel öyküsüne ve erkeklerin birbirini tutmasına baktığımızda, ayrımsız bir şiddete karşı doğal bir güdü olduğunu ve bunun evrim tarihimizin çoğunda işimize yaradığını öne sürer. Thomson’a göre, içsel dört düzenek veya kapasite sözkonusudur: (1) Kolayca erkek koalisyonları kurma kapasitesi; (2) bu koalisyonları öldürme amaçlı vahşi akınlar düzenlemek üzere kullanma kapasitesi; (3) bu ölümcül akınları daha önce hiç karşılaşmadıkları ve onları doğrudan kıskırtmamış insanlara yöneltme kapasitesi; (4) dışarıdaki grubun üyelerine, avımıza bakarken kullandığımız bilişsel düzeneklerle bakma kapasitesi. 11 Eylül’de olana benzer kitlesel şiddet olaylarına dair şunları yazmış: “11 Eylül’ü en temel düzeyinde anlamayı gerçekten istiyorsak, evrimsel öykümüzün dehşetiyle, bütün insanlara bıraktığı ölümcül mirasla ve dinin çekirdeğinde yatan şiddetle yüzleşmek zorundayız.”¹⁶⁴ Başka bir deyişle, Thomson’un geçenlerde bana söyledi-

164 J. Anderson Thomson, “Killer Apes on American Airlines, or: How Religion Was the Main Hijacker on September 11,” *Violence or Dialogue? Psychoanalytic Insights on Terror and Terrorism*, ed. Sverre Varvin ve Vamik D. Volkan, 73-84 (Londra: International Psychoanalysis Library, 2003). Ayrıca bkz. Richard Wrangham, “Is Military Incompetence Adaptive? Apes and the Origins of Human Violence,” *Evolution and Human Behavior* 20 (1999): 3-17; Richard Wrangham and D. Peterson, *Demonic Males* (Boston: Houghton Mifflin, 1996). Texas-Austin Üniversitesi’nden David M. Buss ve Joshua De. Duntley de bu konu üzerine yazmışlardır: “Murder by Design: The Evolution of Homicide” (baskıda).

ği gibi, “Belli durumlarda işimize yarayan gizil bazı kapasitelerimiz var ama grup süreçleri de bunları etkinleştirebiliyor ve ilk amacından çok farklı, çok ölümcül biçimlerde kullanabiliyor.”

Madalyonun öbür yüzünde, geleneksel diplomasinin ödevleri yer alır. Bunlar zaman içinde evrilerek “uygarlığımızın” gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Birçok siyaset bilimci, insanoğlunun saldırgan dürtülerinin yasalar, gelenekler ve devletlerle (özellikle de uluslararası düzeyde) ehlileştirildiğinde ısrarlıdır. Diploması başka bir ulusun sınırları içinde resmen temsil edilme olanağı tanır, politikaları açıklar, savunur, yorumlar ve uzlaştırır ve uluslararası sisteme bir tür yapı kazandıran normatif ve düzenleyici birçok uluslararası kuralı yaratır, tasarlar ve ıslah eder.¹⁶⁵ Psikanalistler bu etkinliklerin çoğunu, yani bir ulusun temsilcilerinin diğer bir ulusun temsilcileriyle iletişim kurmasının “doğru yollarını,” törenselleştirme şeklinde tanımlar. Bunlar duyguların taşmasını engelleyecek sınırları belirleyen gruplar arası protokolün parçası haline gelmişlerdir.

Zamanla, uluslararası ilişkileri düzenlemek üzere eskilerine daha çok yasa ve daha çok gelenek eklendi. Diploması uygulamalarımızdan bazıları, Viyana Kongresi’ne (1814-15) dek uzanır. Bu kongrede, diplomatik statüler için özgül dereceler belirlenmiş, bir ataşe, elçi, büyükelçi ya da bakanın hangi konularda ve ne şekilde etkileşime girebileceği açık biçimde ortaya konmuştur. Kongrede bunların yanı sıra, diplomatik dokunulmazlık için üç ayrıcalık belirlenmiştir: (1) *Droit de chapelle*; (2) *droit de quartier*; (3) *droit de l’hôtel*. Bunlar sırasıyla, kişinin kendi dininde ibadet etmeyi sürdürme hakkı, yerel polis tarafından tutuklanmaya karşı dokunulmazlık ve kişinin yerel mahkemelerden ve vergilerden muaf olması anlamına geliyordu. Resmi diplomasinin diğer katı kuralları daha da eskilere, Niccolo Machiavelli (1469-1527), Thomas Hobbes (1588-1676), John Locke (1632-1704), Karl

165 Ronald P. Barston, *Modern Diplomacy* (New York: Longman, 1988).

Marx (1818-83) ve Friedrich Engels'e (1820-95) dek uzanır. Hatta, "güç dengesini" korumak üzere uluslararası ittifaklar kurma gereksinimi gibi bazı kuramların izi, antik Yunan tarihçi Thucydides'e kadar sürülebilir.

Irak 1990 yılında Kuveyt'i işgal ettiği sırada ABD büyükelçisi olan ve CSMHI'de uzun süre danışman diplomat olarak görev yapmış W. Nathaniel Howell, diplomasiye duyulan gereksinimi farklı biçimde ortaya koyar: Üniversitede basketbol oynamış olduğu için buradan bir analogi seçer. Uluslararası politikada oyunun kurallarını koymanın, basketbolda oyun kurmak kadar doğal ve gerekli olduğunu öne sürer. Koşullara uygun olduklarında ve amaca uygun olarak uygulamaya geçirildiklerinde, hem iyi yürütülen dış politika hem de iyi oynanan basketbol maçı, zarafet, verimlilik ve enerji tasarrufu anlamına gelir. Yine de, Howell diplomasinin (tıpkı basketbol gibi) bir bilim olduğu kadar, bir sanat da olduğunu ısrarla belirtir, çünkü her diplomat kendi kişisel tarzına, karakterine, zekâsına ve "oyunun kuralları" içinde başarılı olabilme yetisine güvenmek zorundadır.

Dahası, resmi diplomasi ister istemez adalet ve ahlak kavramlarıyla bağlantılıdır. *Fiat Justitia, pereat mundus* (Dünya yıkılacak olsa da adalet yerini bulsun). Bu tür ahlak, adalet ve onur kavramları, insanoğlunda doğuştan varmış gibi duran acımasız ben-cilliği denetleme çabalarını temsil etmektedir. Ancak görünürde kesin olan bu tanımlar, geniş grup kimliği, iktidar, kendilik değeri ve kendi kararlarını verme özgürlüğü tehdit altına girdiğinde yalnızca bulanıklaşmakla kalmaz, aynı zamanda yozlaşabilir de.¹⁶⁶ Basketbol benzetmesine dönersek, oyunun aşırı cilalanmış

166 Psikanalizde, ahlak kavramı "süperego" kavramıyla bağlantılıdır. Kişinin ahlakı yalnızca anne-babanın veya öğretmenlerin dayattıkları şeylere veya dinsel yasaklara bağımlı değildir. İnsan gelişimi üzerine araştırmacılar, kabaca "vicdan"la denk tutulabilecek süperegonun, çoğunlukla yaşamın ödipal evresi sırasında billurlaşan zihinsel çatışmalarla uğraşırken ortaya çıkan uzlaşmaların bir bileşiminden geliştiğini varsayarlar. Ödipal yaştaki bir og-

bir zeminde oynandığını düşünün. Oyuncular düşecek, birbirlerini düşürecek, kendileri ve koçları olduğu kadar izleyiciler de bu duruma sinir olacaklardır. Düzgün bir oyun oynanabilmesi için yerdeki cılanın fazlasının giderilmesi gerekir. Benzer şekilde, düşmanlar arasındaki ilişkilerde bazen çok fazla duygu vardır, çok fazla psikolojik komplikasyon söz konusudur. İlk önce bunları ele almadan, zarif ve sistemli bir diplomatik girişim gerçekleşemez. Çeşitli vesilelerle “resmi” diplomatları iş üstünde gözlemleme fırsatı buldum. Ne zaman bir diplomat bir müzakerede muhatabından “saygıdeğer meslektaşım” diye söz etse huzursuzlanıyordum. Bu, oyunun bir kuralıydı belki, ama yalnızca öbür diplomatın söylediklerinden hoşlanmamakla kalmayıp, onun geldiği ulustan da haz etmediğini sezebiliyordum. İki tarafta da zehirli duygular vardı ve bunları yadsımak ya da farklı kı-

lanı gözünüzde canlandırın. Ödipal çatışmaları, sevdiklerini ve/veya onların sevgilerini kaybetme, cezalandırılma ve iğdiş edilme korkuları yaratır. Sonra, kaygıyı ve diğer rahatsız edici duyguları en aza indirebilmek amacıyla, fantezilerinin belirlediği biçimde “ahlaklı” hale gelir. Yasak koyucu bir ebeveyn algısıyla özdeşleşebilir ya da beklenen cezadan kaçma çabasıyla, rekabetten çekilebilir. Ahlaklılığın başlangıcı bilinçdışı korkularla (kaygı) ve rahatsızlık verici diğer duygularla bağlantılı olduğundan, çocuğun kaygısı ve olumsuz duyguları ne denli güçlüyse, geliştireceği süperego da o denli katı olabilir. Psikanalitik araştırmalar, kişinin sahip olduğu zorlayıcı ahlak duygusunun, cezalandırılmaktan kaçmak için duyduğu zorlayıcı gereksinime eşit olduğunu ortaya koymaktadır. Psikanalitik gözlemlere dayanarak, bireyde gerileme eğilimlerinin olduğu durumlarda ahlak duygusuna pek de güvenmemek gerektiğini çıkarsayabiliriz. Aynısı, geniş grup kimliğinin tehdit altında olduğu toplumlar için de geçerlidir. Geniş grup kimliğini korumak uğruna, toplumda ahlaki çöküş olabilir.

Kuşkusuz, “normal” gelişim sırasında çocuk ödipal aşamada takılıp kalmaz, daha bütünlüklü bir süperego ve daha iyicil bir ahlak geliştirir ve bunları korumak üzere daha sofistike zihinsel düzenekler kullanır. Ne yazık ki, belli durumlarda, bireylerde olduğu kadar toplumlarda da gerilemeler olabilir. Bazı politik ve uluslararası koşullar tehdit edici hale geldiğinde, ulusal değerlerde ve diğer ideallerde çöküş olması psikanalistler için şaşırtıcı değildir.

lıklara sokmak için çaba harcıyorlardı, ama bir yere varamadıkları açıktı.

Peki, siyaset bilimcilerle davranış bilimcilerin farklı yönelimleri arasında nasıl bir ortak zemin bulunabilir? Freud ve Erikson'un¹⁶⁷ kavramları diplomasi alanında anlamlı bir yere oturtulabilir mi? Eski ABD başkan yardımcılarında Harold Saunders'ın dediği gibi, eski mercekler ve geleneksel dil dünyayı artık odaklamaz olduğunda, yeni mercekler takıp taze bir dil öğrenemez miyiz?¹⁶⁸ Viyana Kongresi'nden bu yana, diplomasinin kritik unsurlarının benden önce birçokları tarafından yavaş yavaş dönüşüme uğratıldığı gerçeğinden aldığım destekle, bu sorunun yanıtını bulmaya niyetlendim.

24 Ekim 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler'in kurulması ege-men uluslar arasındaki ilişkileri birçok açıdan değiştirmişti; hemen ardından gelen Soğuk Savaş da birçok değişikliğe yol açtı. Nükleer silahlanma yarışı bir açıdan mantıklı bir askeri ve siyasi stratejiydi. "İnandırıcı" misilleme tehditlerini ve "karşılıklı yıkım garantisi"ni özenli bir diplomatik ifadeyle ortaya koyarak, düşman saldırganlığını caydırmayı temel alıyordu. Öte yandan, dünyada korkunç yıkımların olma olasılığı mantığı aşıyor, itiraf edilmeyen müthiş bir bunaltı yaratıyordu. Yine de bu bunaltı çok sayıda kitapta, tiyatro oyununda, filmde ve resimde bir şekilde ifade buluyordu. Devlet adamları dışındaki insanlar da politik liderlerin davranışları hakkında daha çok şey bilmek istiyordu. Kitle

167 Sigmund Freud ayrıca ilk insan grupları için bazı "tahminlerde" bulunmuştur. Sözgelimi, ilk insanların ensest tabusunu nasıl geliştirmiş olabileceği üzerine yazmıştır. Sigmund Freud, "Totem and Taboo," *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, ed. James Strachey, cilt 13, 1-162 (Londra: Hogarth Press, 1913-1955).

168 Harold H. Saunders, "Officials and Citizens in International Relationships: The Dartmouth Conference," *Psychodynamics of International Relationships*, vol. 2 *Unofficial Diplomacy at Work*, haz. Vamık D. Volkan, Joseph Montville ve Demetrios A. Julius, 41-69 (Lexington, MA: Lexington Books, 1991).

imha silahları, Ekim 1962'de Küba füze krizinde olduğu gibi, en üst düzeyden müzakerelerin aciliyetini öne çıkarıyordu. Eski İsrail dışişleri bakanı Abba Eban'ın dediği gibi, "zirve çağı" başlamıştı ve bununla birlikte düşman veya rakip ulusların liderleri arasında yüz yüze, düzenli ve yapılandırılmış toplantılar arzulanmaya başlamıştı. Bu birebir diplomatik müzakere biçimi, Dışişleri Bakanlığı gibi dış politika organlarının işlevini değiştirmişti.¹⁶⁹

Hızlı iletişim yöntemlerindeki can alıcı gelişmeler ve anında medyanın haberdar olması da resmi diplomasi uygulamalarını değiştirmişti. Geniş grupların liderleri, ister demokratik yollarla seçilmiş olsunlar, isterse diktatör, artık sözlerini iletmek için büyükelçiler veya aracılar göndermeye gerek kalmadan, televizyona çıkarak politik propaganda yapabiliyor, dosta düşmana istedikleri mesajı iletebiliyorlardı. Sonra, Soğuk Savaş'ın ortalarında, Sir Harold Nicholson değişim için ek bir neden ortaya attı: Uluslararası ilişkilerde "demokratik" kavramların yükselişi. Bu sayede, artık diplomasideki oyuncuların küçük seçkin gruplarla sınırlı kalamayacağını söylüyordu. Politik liderler, devlet adamları ve diğer bürokratlar artık kendi devletlerinde veya seçim bölgelerindeki halka, eylemlerini açıklamak durumundaydılar.¹⁷⁰

Egemen ülkelerdeki azınlıklar veya işkence meseleleri üzerine yetkililerin iç ve dış kamuoyuna açıklama yapmaları için baskılar arttıkça, insan hakları meseleleri de öne çıktı. Aynı şekilde "küreselleşme" de bir değişim yaratmıştı. Uluslararası arenada, küreselleşmenin yükselişi, daha çok sayıda uluslararası toplantıya, düzenlemeye ve antlaşmaya götürdü; bunlarla ilintili ekonomik ve yasal anlaşmalar da resmi diplomatik çevrelerin dışından, işadamları vs. konumundaki insanlar tarafından yapılır oldu. Bu etkinlikler medyada giderek daha çok işlenir oldu, genelde bu ha-

169 Abba Eban, *The New Diplomacy: International Affairs in the Modern Age* (New York: Random, 1983).

170 Harold Nicholson, *Diplomacy* (London: Oxford University Press, 1963).

berlere ekonomik çıkarların yanı sıra politik propagandalar da bulaşmış oluyordu.

Dünyada NGO'ların giderek artan sayısı, resmi diplomasi uygulamalarını şu veya bu derecede etkilemeye başladı. Avrupa'daki BM Genel Merkezi'nden çok yüksek düzey bir diplomat bana bir keresinde (elbette kayıtlara geçmeyecek biçimde), kendisi gibi resmi diplomat kariyeri olanların NGO'ların taleplerini yüzlelerinde bir gülümsemeyle dinleseler de, aslında onları baş belası olarak gördüklerini itiraf etmişti.

Son olarak, "gayriresmi diplomasi"nin evrimi, çatışma çözümünün öne çıkması ve bu amacı taşıyan örgütler kurulması resmi diplomasiyi hem olumlu hem de olumsuz biçimde etkiledi. Burada, bu tür örgütlerin çalışmalarına ve tarihçelerine biraz daha odaklanacağım. 12 ve 13. bölümlerdeyse, CSMHI'deki meslektaşlarımla yardımıyla geliştirdiğim ve "Ağaç Modeli" adını verdiğimiz "gayriresmi diplomasi" yöntemini anlatacağım.

1980'lerin başlarında Eban, özel ve tüzel kişilerin rolünün, diplomasinin bir zamanlar kutsal sayılan alanına sızmış olduğunu fark etmişti: "Quaker'lar, kilise liderleri, barış araştırmaları kurumlarının başkanları, profesörler, parlamento üyeleri ve gazeteciler, resmen görevlendirilmiş elçilerin çabalarıyla çözülememiş olan çatışmaları çözmeye ya da hafifletmeye girişmişlerdi."¹⁷¹ Eban, ABD'deki gayriresmi diplomasinin hangi köklerden filizlendiğini araştırırken, Başkan Dwight D. Eisenhower'ın yorumlarını bize anımsatır. Eisenhower, bir keresinde devletlerinin güvenli oluşundan memnunluk duyan vatandaşların, resmi müzakarelerin yolunu açmaya yardımcı olabileceğini de söylemişti. Eisenhower'ın tutumu sıradışıydı: Onun zamanındaki politik liderlerin çoğu, gayriresmi diplomatların, iyi niyetli olsalar da, sorunlarını her şeye sokan baş belaları olduğunu düşünüyorlardı. Elbette o liderlerin de haklı olduğu bir yan vardı: Sözde çatışma

171 Eban, *The New Diplomacy*, 386.

Çözücülerin sayısı o kadar arttı ki, artık bugün ABD’de gayriresmi diploması iyice ticari bir hal aldı.

Yaklaşık on iki yıl önce, Kuzey Kıbrıs’ı ziyaret ettiğim sırada, liseden sınıf arkadaşımı evinde görmeye gittim. O devirde, Başkan Rauf Denktaş’ın kabinesinde iyi bir konumdaydı ve sık sık televizyona çıkarak politik yorumlarda bulunuyordu. Kısacası, Kıbrıs Türk toplumunda çok tanınmış birisiydi. Ayrıca, başka nüfuzlu Kıbrıslı Türklerle birlikte, Kıbrıslı Rumlarla bir araya geldikleri “atışma çözümü” toplantılarına katıldığını biliyordum. Bu “atışma çözümü” toplantılarını ABD’li kaynaklardan yüklü fonlar alan Amerikalı bir kolaylaştırıcı ekip düzenlemişti. Dostumu görmeye gittiğimde bana çocuklarının fotoğraflarını göstermek istedi. Fotoğraf albümünü açarken, büyük bir fotoğraf yere düştü. Alıp baktığımda, dostumun fotoğrafta ocuk gibi, legolardan bir ev yaptığını gördüm. Kendisi henüz torun sahibi olmadığı için, ilk önce bir arkadaşının çocuğuyla oynadığını düşündüm. Dostum fotoğrafı gördüğümü fark edince utanđı, kızardı. Bana bu fotoğrafın katıldığı son “atışma çözümü” toplantısında çekilmiş olduğunu söyledi. Amerikalı kolaylaştırıcılar kendi toplumlarında gayet nüfuzlu erkekler ve kadınlar olan Kıbrıslı Rum ve Türk katılımcılardan, hep birlikte lego oynamalarını istemişti. Ana fikir, bu etkinliğin Kıbrıs çatışmasını çözmeye yardım edeceğiydi. Dostum, bu etkinliğe katılmanın kendisi için ne kadar utanç verici olduğunu anlattı, hakarete uğradığını, ocuk muamelesi gördüğünü düşünüyordu. Ayrıca bana gelecekte başka toplantıya katılmama kararı aldığını da söyledi. Eminim bu örnekteki Amerikalı kolaylaştırıcıların bu teknik için mantıklı bir açıklamaları vardı. Ama bana göre, bu ve kulağıma gelen diğerk örnekler, düşman temsilciler arasında oyunlar oynanmasını sağlayarak barış yaratmak gibi hızlı “areler” ve “büyüsel düşünme” yöntemleri konusunda eğitim veren çatışma çözümü “endüstri”sinin aşırı basitleştirici ve ticarileştirici yaklaşımlarını yansıtıyor.

Kuşkusuz, önceki bölümlerde sözünü ettiğim Nodar Şarveladze gibi, ciddi gayriresmi diplomatik girişimlerde bulunan insanlar da var. Bunlar, düşmanlar arasında diyaloglar kurulmasına katkıda bulunmuş ve toplumun iyileşmesinde ciddi yardımları dokunmuş insanlar. Böyle olumlu katkılarda bulunmuş insanların uzun bir listesini çıkartabilirim. Peki benim gayriresmi diplomasiye girmeme yol açan önemli gelişmeler nelerdi? Birkaçını sayayım.

1959 yılında Eisenhower-Kruşçef Zirvesi'nin başarısızlığa uğramasından sonra Eisenhower, Dartmouth Konferansı'na destek vermişti. Bu konferans, nüfuzlu Amerikalılarla Sovyetler arasında, *The Saturday Review* gazetesinin o zamanki editörü olan Norman Cousins tarafından düzenlenen bir dizi gayriresmi toplantıydı. İlk toplantılar iletişim ve bilgi alışverişi için samimi bir forum havasında geçtikten sonra, 1980'lerin başlarında katılımcılar daha küçük odaklı çalışma grupları oluşturmaya ve oturumlar arasında da buluşmaya karar verdiler. 1986'da, bir politik ilişkiler çalışma grubu oluşturuldu ve bu grup, *glasnost* ve *perestroika* süreçlerinde etkili oldu.¹⁷²

172 CSMHI'yi 1987 yılında kurdum ve 2002 yılına dek idareciliğini sürdürdüm. Bu dönemde, Carter yönetimi sırasında başkan yardımcılarından biri olan Harold Saunders CSMHI danışma kurulu üyeliği yaptı. Saunders, Dartmouth Konferansları dizisine katıldı, bu toplantılarda olup bitenleri ondan dinledim. (İlk toplantı Hanover, New Haven'daki Dartmouth Üniversitesi'nde gerçekleştiği için konferanslara bu isim verilmişti.) ABD-SSCB çatışmasının insani boyutunu ele alan bazı kavramlar, sözgelimi ötekini düşman edinmekten mahrum bırakmak gibi, özellikle Mihail Gorbacov'un resmi demeçlerinde ve söylevlerinde yankı bulmuştu. CSMHI danışma kurulunun diğer bir üyesi olan Rita Rogers, Pugwash Konferanslarına düzenli olarak katıldı. Sovyetler politik nüfuza sahip akademisyenler göndermeye başladıktan sonra bu konferanslar önem kazanmıştı. Her iki konferans dizisi de özellikle ABD ve SSCB arasındaki diplomatik müzakerelerde köprü işlevi gördü. Kitabın giriş bölümünde, sorunlu dönemlerde Doğu ile Batı arasında anlamlı bağların korunmasında önemli olmuş Esalen Enstitüsü etkinliklerinden söz etmiştim.

Soğuk Savaş sırasında, ekonomi yatırımcıları da uluslararası ilişkilere ve gayriresmi diplomasiye karışır olmuşlardı.¹⁷³ Sözgeçlimi, Occidental Petroleum Corporation'dan Armand Hammer'ın Sovyetler'le olan bağları ta 1920'lere uzanıyordu ve Hammer iki süper güç arasında bir bağlantı işlevi görmüştü. Anatoly Şaransky'nin saliverilmesini sağlayan Doğu-Batı casus değiş tokuşunda rol oynamış bir Alman olan Wolfgang Vogel'in katıldığı özel müzakerelere benzer müzakereler de gerçekleşiyordu. Bunlar medyada haber olduğunda daha çok sayıda insan tarafından takip ediliyorlardı. Bazı muhabirler kendilerin gayriresmi diplomat olarak çalışır buluyorlardı. Örneğin, Amerikalı bir muhabir olan John Scali, Küba füze krizinde "sahne gerisindeki" görüşmelerde önemli rol oynamıştı.¹⁷⁴

Gayriresmi diplomasi çabalarının doğmasına yol açan yalnızca ABD-SSCB veya Doğu-Batı ilişkileri değildi. Resmi diplomatlardan oluşan küçük seçkin grubun dışındaki bireyler aynı zamanda Arap-İsrail çatışmasında da rol oynamışlardı. Örneğin Walter Cronkite (zamanında CBC televizyonunun baş muhabiriydi), İsrail Başbakanı Menahem Begin'le Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ı uydu aracılığıyla bir araya getirmeyi başarmıştı. 1970'lerin sonlarında, gayriresmi diplomasi artık daha örgütlü bir hale gelmişti. Yeni kurulan ve palazlanan barış kurumlarının temsilcileri ve "profesörler" (Eban bunlara katılan bütün akademisyenlere bu adı takmıştı) politikaların şekillenmesine yardımcı olmak konusunda deneyim kazanıyorlardı.

Harvard Üniversitesi'nde sosyal psikolog olan Herbert Kel-

173 Charles Levinson, *Vodka Cola* (Londra: Gordon ve Cremonesi, 1978); Marshall I. Goldman, *Détente and Dollars: Doing Business with Soviets* (New York: Basic Books, 1975); Maureen R. Berman ve Joseph E. Johnson, ed. *Unofficial Diplomats* (New York: Columbia University Press, 1977).

174 John Scali, "Backstage Mediation in the Cuban Missile Crises," *Conflict Resolution: Tract Two Diplomacy*, haz. John W. McDonald, Jr. Ve D.B. Bendahmane (Washington, DC: Center for the Study of Foreign Affairs, 1987).

man, “etkileşimli sorun çözme atölyeleri” adım verdiği gizli diyaloglar için yüksek düzeyden Arapları ve İsraillileri kimseye duyurmadan bir araya getirmeye başlamıştı.¹⁷⁵ Daha önce anlattığım gibi, Enver Sedat’ın Knesset’i ziyaretinden sonra, Amerikan Psikiyatri Derneği’nden (American Psychiatric Association-APA) bir ekip, 1979-86 yılları arasında Araplarla (çoğunluğu Mısırlı ve Filistinli) İsraillileri bir araya getiren bir dizi gayriresmi toplantı düzenledi. Ben, William Davidson, Demetrius Julius, Rita Rogers, John Mack, Alfred Freedman’dan oluşan bir psikiyatrlar grubu, diplomat Harold Saunders ve Joseph Montville ile bu toplantılara katıldık. Montville bu sürece “gayriresmi diplomasi” demek yerine, “ikinci kulvar (track-two) diplomasisi” adını verdi ve bunu, kamuoyunu etkilemek ve çatışmanın çözümü açısından olumlu olabilecek yollardan insangücü ve malzeme kaynakları bulmak üzere stratejiler geliştirmek amacıyla muhalif geniş grupların nüfuzlu bireyleri arasındaki gayriresmi etkileşimler şeklinde tanımladı.¹⁷⁶ Saunders sonradan psikolojik açıdan donanımlı bir kitap yazdı ve Sedat’ın Knesset’te kullandığı “öteki duvarlar” sözlerini kitabının başlığı yaptı. Burada sözü edilen duvarlar, Araplarla İsrailliler arasındaki psikolojik bariyerdi.¹⁷⁷ APA toplantılarında (ve başka yerlerde) edindiğim deneyimler beni, Richmond Virginia’daki Massey Vakfı’nın maddi desteğiyle, 1987 yılında CSMHI’yi kurmaya yöneltti. O günlerde, gayriresmi dip-

175 Herbert Kelman, “Interactive Problem Solving: The Uses and Limits of a Therapeutic Model for the Resolution of International Conflict,” *The Psychodynamics of International Relationships*, cilt 2, haz. Volkan, Montville ve Julius, 145-160.

176 Joseph V. Montville, “The Arrow and the Olive Branch. A Case for Tract Two Diplomacy,” *Conflict Resolution: Tract Two Diplomacy*, haz. John W. McDonald, Jr. ve D.B. Bendahmane, 5-20 (Washington, DC: US Government Printing Office, 1987).

177 Harold H. Saunders, *The Other Walls: The Politics of the Arab-Israeli Peace Process* (Washington, DC: American Enterprise Institute, 1985).

lomasi (veya çatışma çözümü) ABD’de bugünkü gibi ticarileşmemiştir.

1984 yılında ABD Barış Enstitüsü’nün (United States Institute of Peace-USIP) kurulması, gayriresmi diplomasiye daha fazla resmi destek sağlamıştı. ABD Kongresi tarafından yaratılmış, partizanlık yapmayan bağımsız bir federal kurum olan USIP uluslararası çatışmaların önlenmesi, idaresi ve barışçıl yollardan çözümünü hedefliyordu.¹⁷⁸ USIP birçok akademisyenin ve başka insanların daha barışçıl bir dünya yaratmak üzere farklı yollar aramasında ciddi rol oynamıştı.

Bugün, çeşitli mesleklerden ve eğitim düzeylerinden gelme, dünya meseleleri üzerine değişen derecelerde deneyim ve bilgi sahibi, kendilerini “çatışma çözümünde” “uzman” veya uygulayıcı olarak adlandıran yüzlerce insan var. Bu durum, ABD’deki psikoterapötik yaklaşımlarda “demokratik eşitlik” denen duruma çok benziyor. “Süper demokratik” ve “politik açıdan uygun” bir çerçeveye hemen her şey sığdırılabilir. Bence, neyin yerinde bir psikoterapötik girişim, neyin şarlatanlık olduğu konusunda halkın akli da iyice karışmış durumda. Benzer şekilde, kuramsal bir temele ve deneyimlere dayalı ciddi çatışma çözümü programlarını ticari olanlardan ayırmak da çok zor.

Bugün, APA destekli Arap-İsrail diyaloglarına ve Sovyetler Birliği’nin çöküşüne geri dönersek, o zamanlar kendini dünya meseleleriyle uğraşır bulan bizler bir şeylere öncülük ettiğimizi hissetmiştik. Hakkında çok az şey bildiğim, ama sahada zorlu deneyimlerle öğrenebileceğim bir şeyi (bilinçdışı toplumsal süreçleri de aydınlatan psikanalitik bir mercekten bakarak) araştırmaktan duyduğum heyecanı anımsıyorum. Kendime sormuştum: “Gayriresmi diplomasinin tam tanımı nedir?” 1987’de, Virginia Üniversitesi’nde bu soruya yanıt bulmak üzere bir konferans düzenledim ve zamanın tanınmış uygulayıcılarını içgörüle-

178 Bkz. <http://www.usip.org>.

rini sunmaları ve kendi çalışma tekniklerini tanımlamaları için davet ettim.¹⁷⁹ Kapsamlı tartışmalarımız sırasında, gayriresmi diplomasi ya da Monteville'in deyişle ikinci kulvar diplomasisi için özgül bir tanım bulunmadığı sonucuna vardım. Anlatılan tekniklerin bazıları psikolojik kavramlar içeriyordu. Hepsi de uluslararası ilişkilere geleneksellikten uzak ve insan yönelimli yaklaşımlar olduğu için önemliydi ama birçoğu bu kavramlardan yoksundu.¹⁸⁰

179 Bu toplantının katılımcıları diplomatlar, siyaset bilimciler, psikologlar, psikanalistler ve sosyologlardan oluşuyordu: Richard Arndt, Edward Azar, John Burton, Stephen Cohen, Harriett Crosby, Demetrios Julius, Herbert Kelman, James Laue, Joseph Montville, Harold Saunders ve Vamık Volkan. O sıralarda ABD Barış Enstitüsü'nün başkanı olan emekli büyükelçi Samuel Lewis gözlemci olarak katılmıştı.

180 Bu toplantıdaki sunumlar iki cilt halinde basıldı. Haz. Vamık D. Volkan, Joseph Montville ve Demetrios A. Julius, *Psychodynamics of International Relationships*, cilt 1, *Concepts and Theories* (Lexington, MA: Lexington Books, 1991) ve, *The Psychodynamics of International Relationships*, cilt 2, haz. Volkan, Montville ve Julius. Bu iki cilt, "gayriresmi diplomasi" kavramını netleştirme çabasındaki çok sayıda "öğrenci" tarafından yıllarca kaynak olarak kullanıldı.

1947'de Avustralya Dışişleri Ofisi'nin daimi başkanı ve 1955'te Seylan yüksek komiseri olan John W. Burton "insani gereksinimler" kuramlarından etkilenmişti. John W. Burton, "Conflict Resolution as a Political System," *The Psychodynamics of International Relationships*, vol. 2, ed. Volkan, Montville ve Julius, 71-92 (Lexington, MA: Lexington Books, 1991). Burton, çatışma durumlarında insan katılımcıların "ilkel ve evrensel gereksinimlerini (örneğin güvenlik, tanınma ve gelişme) doyurmak amacıyla toplumun her katmanında, kendi kurumsal ortamlarına uygun zorlantılı mücadeleler verdiklerine" inanıyordu (Age, 83). Bu yüzden, Burton'ın "çatışma çözümü" girişimleri, belli davranış normlarına uyulmasını dayatmaktan ya da tutum değiştirmekten ziyade, esas olarak kurumsal yeniden örgütlenmeye olan talebi ele alıyordu. Burton, iki tip anlaşmazlık görüyordu: "çıkar temelli anlaşmazlıklar" ve "değerler ya da gereksinimler temelli anlaşmazlıklar." Çıkar temelli anlaşmazlıkların kökleri derin değildir, "çünkü hiç kimse maaş kavgasında ölmek istemez" (Age). Burton, bu tipteki çatışmaların çeşitli

Zaman geçtikçe, çatışma çözümü konusunda çeşitli kuramsal ve uygulamalı anlayışlar gelişti. Bazı yeni uygulayıcılar uluslararası çatışmanın “insani boyutunu” vurgulamakla birlikte, genellikle pazarlık, kazanma ya da kaybetme gibi, gözlenebilir, yüzey-sel psikolojilerden söz ediyorlardı. Özellikle kimlik meseleleri ve gerileme başta olmak üzere, geniş grup süreçlerinin psikolojisini ihmal ediyorlardı. Diplomatların daima son derece duygusal meselelerle baş etmek zorunda kaldıklarını kavramıştım. Çatışmala-

kavgasında ölmek istemez” (Age). Burton, bu tipteki çatışmaların çeşitli yasal, tahkime dayalı ve diğer çatışma çözümü teknikleriyle ele alınabileceğini savunuyordu. Temelinde değerlerin ya da gereksinimlerin yattığı anlaşmazlıklar ise ona göre müzakere edilemez talepleri yansıtıyordu. Burton, değerlerle ve gereksinimlerle pazarlık etmenin olanaksız olduğunu düşünüyordu. Yeterli bir ikna ya da pazarlık gücünün, ancak gereksinim veya değerler temelli anlaşmazlıkların baskılanmasına ve “idare olunmasına” yol açtığını yazmıştı. Burton’ın fikirleri psikanalitik içgörülerle pek az ilişkilidir. Onun diplomasiye “gayriresmi” yaklaşımı, diplomasinin “resmi” rasyonel oyuncu modellerine paraleldir. Burton’ın yaklaşımı, 1950’lerin ortalarından 1980’lerin sonlarına dek çalıştığı kuzey Virginia George Mason Üniversitesi’ndeki Çatışma Analizi ve Çözümü Enstitüsü’nün (Conflict Analysis and Resolution-ICAR) odağı olmuştur. Gayriresmi diplomatlara esin vermekle ün yapmış bir yer olan ICAR, Burton’ın fikirlerini daha da geliştirmiştir. CSMHI’de 1987 yılındaki toplantıya katıldığı sırada Harvard Üniversitesi’nde toplumsal etik profesörü olan sosyal psikolog Herbert C. Kelman, John Burton’ın insani gereksinimlerine odaklanan öncü çabalarına ağırlık vermiştir. Toplumsal süreçleri inceleyen ve bazı psikanalitik kavramları kullanan bir psikiyatr olan Jerome Frank da Kelman’ı etkilemiştir. Frank, “düzeltici duygusal yaşantılar” fikrini, Franz Alexander ve Thomas French’den almıştır. Bu iki psikanalist, ABD’de 1940’larda nüfuzlu, ama çok tartışmalı isimlerdi. Bkz. Franz Alexander ve Thomas French, *Psychoanalytic Theory* (New York: Ronald Press, 1946). Düzeltici duygusal yaşantı terimi ilk olarak klinik ortamda, psikanalistin kasten hastanın çocukluğundaki önemli figürlerden daha farklı davrandığı durumları tanımlamak üzere kullanılmıştır. Frank grup terapisi seanslarında bu kavramı kullanmış ve bu da Kelman’ın çalışmalarını etkilemişti. Bkz. Herbert C. Kelman, “Interactive Problem Solving.”

ra barışçıl çözümler bulunması ve düşman iki geniş grubun barış içinde yan yana var olabilmemesinin, pekâlâ da söz konusu açmazların duygusal bileşenlerinin incelenmesine bağımlı olabileceğini anladım. Resmi diplomasinin yalnızca steril (ussal ve duygusal olarak yansız) bir ortamda çalışması gerektiği inancının gözden geçirilmesi gerekiyor.¹⁸¹ Bu konuda daha çok bilgi sahibi oldukça, psikanaliz geçmişimin tam da burada işe yarayabileceğini kavramaya başladım. Donald Horowitz'ın çalışmasından bir pasaj anımsıyorum. Avukat ve siyaset bilimci olan Horowitz, etnik çatışmalarda dışarı vurulan tutkunun miktarının “duygu âleminin hakkını verecek bir açıklama gerektirdiğini”¹⁸² ve “kanlı bir görüngünün kansız bir kuramla açıklanamayacağını”¹⁸³ öne sürer.

Harold Saunders, ister düşman geniş grupların nüfuzlu bireyleriyle çalışıyor olsunlar, isterse tabandan gelen hareketlere odaklanıyor olsunlar, gayriresmi kişilerin ve örgütlerin katkılarının değerini vurgulamış, ancak tehlikelerine ve kısıtlılıklarına da dikkat çekmiştir. Saunders, gayriresmi diplomasi toplantılarının “ortalıkta dolaşan fikirler” üretmekte anahtar rol oynayabileceğine inanıyordu. Bkz. Harold Saunders, “Officials and Citizens in International Relationships,” 61. Bir kez resmi diplomatik politika geliştirildikten sonra, politik liderler ve diğer resmi karar organları kendi çevrelerinin dışından fikir alma gereksinimi duymazlar. (Bush yönetiminde olduğu gibi.) Ancak, bir politika hayata geçirildikten sonra işe yaramamışsa, politik liderler ortalıkta dolaşan fikirlere kulak vermek zorunda kalabilirler. Saunders, Gorbaçov'un Aralık 1988'de Birleşmiş Milletler'de yaptığı konuşmanın Dartmouth Konferans diyalogları sırasında dile getirildikten sonra ortalıkta dolaşmaya başlayan fikirleri yansıttığını öne sürüyordu.

181 Bu tür fikirler çok zaman önce ortaya atılmıştı ve onlarca yıl etkileri hissedildi. Örnek için bkz. Henry Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1954).

182 Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley: University of California Press, 1985), 140.

183 Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*.

BÖLÜM 12

KURAMDAN UYGULAMAYA: AĞAÇ MODELİ

Yıllar boyunca uluslararası ve etnik gruplar arası meseleler üzerine çalışıp düşman gruplar arasındaki diyaloglarda kolaylaştırıcı rolü üstlendikten sonra, bana ve CSMHI'den bazı meslektaşlarıma deneyimlerimizi kapsamlı biçimde uygulamaya sokmak için eşsiz bir fırsat tanındı. 1990'ların ortalarında, CSMHI'ye, ekibin bir süredir üzerinde çalışmakta olduğu, Estonya'nın Rusya Federasyonu'ndan barışçıl biçimde ayrılması ve demokratik kurumlar geliştirmesine yardımcı olmayı hedefleyen proje için PEW Yardım Vakfı tarafından ciddi bir bağış yapıldı.¹⁸⁴ PEW, Estonya-

184 Başka kaynaklardan da fonlar gelmişti. Sözgelimi, CSMHI bu projenin değerlendirme aşamasında ABD Barış Enstitüsü'nden, daha sonra projenin

Rusya projemize ilgi gösterdikten sonra, bir gün Virginia Üniversitesi Blue Ridge Hastanesi'nin (ne yazık ki bu hastane çoktan kapatıldı) bahçesinde yer alan CSMHI binasındaki küçük konferans salonunda karatahtanın önünde durmuş PEW'de o sıradaki program sorumlusu Steve Del Rosso'ya Estonya-Rusya projemizin aşamalarını açıklıyordum. Aklıma tahtaya bir ağaç çizmek geldi. İşte CSMHI'nin yan yana barış içinde var olabilmeleri için düşman geniş grupları bir araya getirme yöntemini "Ağaç Modeli"yle açıklama geleneği böyle doğdu. Kısaca, ağacın kökleri çatışmanın psikopolitik değerlendirmesini simgeler. Gövdesi düşman grupların üst düzey temsilcileri arasında yıllarca sürecektir psikopolitik diyaloglar dizisidir, dallar ise barışçıl bir yan yana varoluşu kurumsallaştırmak üzere, psikopolitik diyaloglarda öğrenilenleri hem tabanda, hem de resmi düzeyde uygulamayı temsil eder.

Ben bir tıp fakültesi öğrencisiyken, tedaviye başlamadan önce hastanın sorunlarına tanı koymak gerektiğini öğrendim.¹⁸⁵ Benzer şekilde, kolaylaştırıcıların (örneğin, disiplinlerarası CSMHI ekibi) da herhangi bir girişimde bulunmadan önce, geniş grubun kendi içindeki ve geniş grupla düşmanı arasındaki meseleleri değerlendirmesi elzemdir. Kuşkusuz, düşman grubun durumuna ve öteki grubu nasıl algıladığına da mutlaka tanı konmalıdır.

Durumun tam bir değerlendirmesini yapabilmek için kolay-

psikopolitik diyalog aşamasında Atlanta'daki Carter Merkezi'nden ek fonlar aldı. (Carter Merkezi, Estonya projesi için Charles Stewart Mott Vakfından destek almıştı.) PEW Yardım Vakfı CSMHI'ye projeyi tabana yaymak üzere bağışta bulundu.

185 Hekimler, hastanın kanamadan ölebileceği bir durumla karşılaştıklarında ilk yaptıkları şey, kanamayı durdurmaya çalışmaktır. Kanamanın nedenini araştırmayı sonraya bırakırlar. Benzer şekilde, Ağaç Modeli gibi yavaş ilerleyen gayriresmi diplomasinin akut ve kanlı geniş grup çatışmasında etkili olacağını hayal bile edemeyiz. Bununla birlikte, Ağaç Modeli'nin uyarlanmasından evrilmiş olan bazı kavramlar, akut uluslararası sorunların değerlendirilmesi ve bunlara yönelik özgül stratejiler geliştirilmesi açısından yararlıdır.

laştırmacıların söz konusu çatışmanın olduğu yere gitmesi gerekir. Bu tür bir bölgeye gitmeden önce ödevlerini yapmalı, çatışma halindeki geniş grupların tarihlerini ve kültürlerini araştırmalı, halihazırdaki durum hakkında bilgi toplamalıdır. En başından itibaren, disiplinlerarası işbirliğine gereksinim vardır, bu yüzden, ben, başında olduğum sırada CSMHI'deki kolaylaştırıcı ekibimiz psikanalistler, psikiyatrlar, psikologlar, eski diplomatlar, siyaset bilimciler, tarihçiler ve gerektiğinde diğer disiplinlerden uzmanlardan oluşuyordu. Ekipteki tarihçilerden biri belli bir ülke ya da kimlik grubu hakkında uzman olmasa da, toplanan bilgilerin anlaşılmasına katkıda bulunacak bir yöntembilim veya düşünme tarzı getirebiliyordu. Klinisyenler, tarihsel olayların zihinsel imgelerine ve geniş grubun üyelerinin bu imgeleri nasıl paylaştığına dair deneyimlerini ve bilgilerini katıyorlardı. Diplomatlar, politik süreçlere yansıdığı şekliyle, yasal ve ekonomik meseleler gibi gerçek dünya sorunlarını değerlendiriyorlardı.

Ağaç Modeli'nin (sıradışı olsa da) başlıca değerlendirme gereci psikanalistler, psikiyatrlar ve psikologlar tarafından çatışmanın iki tarafından çeşitli insanlarla yürütülen derinlikli görüşmelerdi. Bu insanlar arasında devlet görevlilerinin dışında, "sıradan" yetişkin vatandaşlar, hatta çocuklar bile vardı. Görüşmenin yöntembilimi basit sorular ve yanıtları temel almıyordu. Bu tarzda toplanan veriler bize ancak sığ bir resim çıkartır. Hedefimiz, geniş grup kimliği meseleleri ve çatışmalarla bağlantılı, ortak gizli duygular, düşünceler ve algılar üzerine bilgi sahibi olmaktır. Bu tür görüşmeler son derece deneyimli klinisyenler tarafından yürütülürdü. Okur, Tiflis Denizi'nde Dali ile yaptığım konuşmaları anımsarsa bu tür görüşmelere dair daha iyi fikir sahibi olabilir.

Değerlendirme aşamasında, görüşmelerde kullanılan esas gereç, yürütülen derinlikli görüşmelerdi. İkinci gereç ise daha önce anlattığım gibi, "sıcak yerler"e yapılan ziyaretlerdi. Tshinval'deki Ağlayan Baba anıtının nasıl sıcak bir yer olduğunu anlatmıştım. İstanbul'daki Ayasofya da, turistik bir yer olmanın dışın-

da, belli koşullarda sıcak bir yer haline gelebilir. Bu mimari mucizesi, esas olarak ünlü bir Bizans kilisesiydi, ama Türkler 1453 yılında Konstantinopolis'i alır almaz, kiliseyi camiye dönüştürmüşlerdi. 2000 yılında Türk ve Yunanlı temsilcilerin gayriresmi diyaloglar için İstanbul'da toplanmaları sırasında, kolaylaştırıcılar Yunanlıların bu yere duydukları nostalji hakkında önemli içgörüler kazandılar. İki ulus arasında gerginlik olduğu zamanlarda, bu nostâlji sanki bir tür refleks gibi, Yunanlıların seçilmiş travmasını ve Megali İdea'ya olan bağılılıklarını (bkz. Bölüm 10) yeniden canlandırmaktadır.

Ağaç Modeli'nin değerlendirme aşaması zaman alır, ama ele alınan geniş grup psikolojilerinin anlaşılması açısından elzemdir. Gerekli veriler toplanıp gözden geçirildikten sonra, genel bir psikopolitik "tam" formüle edilir ve ele alınması gereken gerçek dünya meselelerinin yanında, yüzeyin altına gizlenmiş ortak duygular, düşünceler ve algıların bir listesi çıkarılır. Gizli ortak duygular, düşünceler ve algılar sıklıkla diyaloglara karşı bilinçli ve bilinçdışı dirençlerin gelişmesine yol açar, gerçek dünya meselelerinin verimli biçimde tartışılmasına sekte vurur, ayrıca hayalle gerçekliği daha da karıştırarak, kolaylıkla yıkıcı propagandalara malzeme olurlar. Bu yüzden, belli konulara gerçek çözümlerin yolunu hazırlamak üzere, doğru zamanda fark edilmeleri ve açığa çıkarılmaları gerekir.

Örneğin Estonlar, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra doğal olarak coşkun bir ruh hali içindeydiler. Ama CSMHI ekibi olarak, Paldiski'deki eski Sovyet denizaltı üssü gibi "sıcak yerlere" yapılan yolculuklar ve çeşitli konumlardaki Estonlarla yürütölen yoğun görüşmeler sonucunda, gerçek ruh hallerinin saf bir mutluluktan ibaret olmadığını açığa çıkardık. Bulgularımız bize, Estonların kendilerine özgü kültürleri, dilleri ve kimlikleriyle birlikte, etnik grup olarak "yok olacakları"na dair gizli bir ortak kaygı taşıdıklarını gösterdi. 1918-40 yılları arasında kısa süren bir bağımsızlık dönemi dışın-

da, Estonlar beş bin yıllık tarihlerinin tamamı boyunca başkalarının egemenliği altında yaşamışlardı. Nihayet bağımsızlıklarını yeniden kazandıklarında, komşu bir geniş grup (yani Rusya) tarafından bir kez daha yutulacakları şeklinde ortak bilinçdışı bir fantezi geliştirmişlerdi. Bu ortak fantezi, bağımsız olmaktan duydukları mutlulukla, yani yüzeysel gerçeklikle tezattı.

Aslında, kaygılarının mantıklı bir yanı yok değildi: Estonya nüfusunun yüzde 40'ı etnik Eston değildi, yüzde 30'u Rus'tu ve ya Rusça konuşuyordu. Dahası, toplamı yalnızca 1,5 milyon kişiden oluşan bir nüfus için, asimile edilerek yok olmak azımsanacak bir olasılık değildi. Yeniden bağımsızlıklarının ilk yıllarında, Estonlar hâlâ, "Şimdi biz kimiz?" sorusunun yanıtını aramakla uğraşıyorken; Batı Avrupa ve Amerikan şirketlerinin ekonomik istilasına uğradılar. Avrupa otomobillerinin ve Amerikan "fast-food" lokantalarının sayısındaki artış bunun en iyi göstergesiydi. Estonlar sonraları bu tür gelişmelere kucak açsalar da, ilk başta bunları Estonya kimliğinin sağ kalmasına karşı bir tehdit olarak algılamışlardı. 1994 yılında yaşanan trajik bir olay, Estonların korkularına biraz daha ışık tuttu. *Estonia* adındaki büyük bir arabalı vapur Baltık Denizi'nde battı ve yaklaşık dokuz yüz yolcusu öldü; bu olay Estonlar arasında hem büyük bir yas hem de utanç yarattı. Utancın nedeni, trajedinin insan hatasından kaynaklanmış olmasıydı. Geminin mürettebatı, Rusların ve Estonya'da yaşayıp Rusça konuşanların (Estonyalı olmayan eski Sovyetler) yerine geçmiş Estonlardan oluşuyordu. Estonlarla görüşmeler yaptığımızda, trajedinin kendi "yok olma" korkularını yansıtmaları yüzünden daha da ağır yaşandığını anladık. Estonya, fırtınalı Sovyetler-sonrası dünyada gemisini yüzdürmeye çabalarken, benzeri bir hata yapar da halen mücadele içindeki halkını batırır mıydı? Estonlar "yabancı etkisi" denizinde boğulacaklar mıydı?

Bağımsızlığını daha yenilerde tekrar kazanmış olan Estonya'da ele alınacak bir sürü gerçek dünya meselesi vardı, ama Eston-

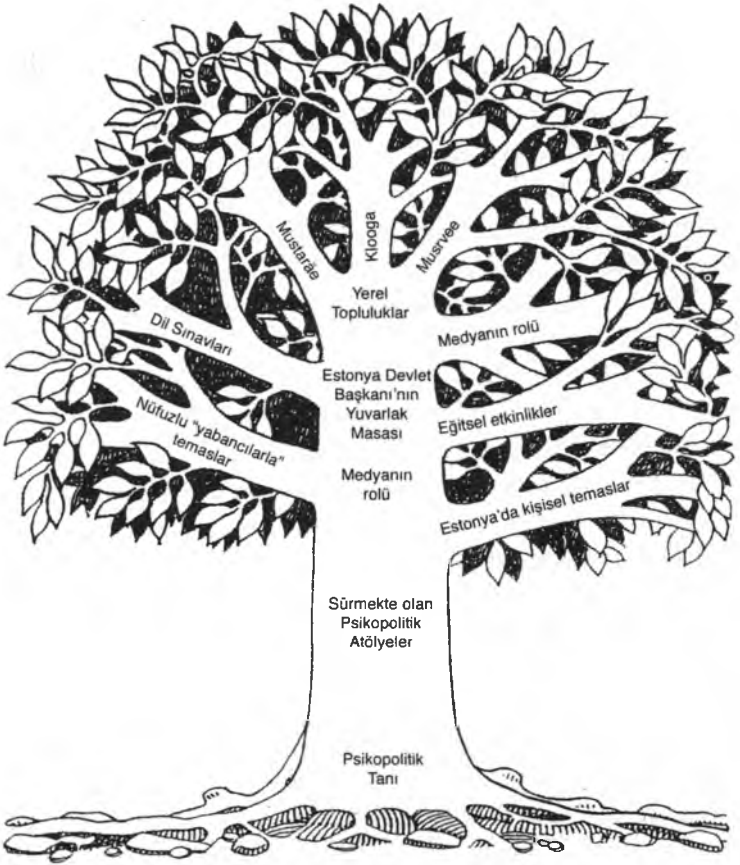

ya'nın yok olacağına dair bilinçdışı korkular, etnik Estonların Eston-olmayan vatandaşlarla yan yana yaşamalarını teşvik eden politikalara karşı direnmelerine neden oluyordu. Geniş grup kimliklerini sayılarının azlığına ve olumsuz koşullara rağmen (veya bunlar sayesinde) yüzyıllardır korumayı başarmışlardı ama şimdi Eston ve Rus kanları karışırsa, Estonya halkı özgünlüğünü yitirecekti. CSMHI'nin değerlendirmesi, Estonların, Ruslar ve Estonya'da yaşayıp Rusça konuşan insanlarla birlikte uyum içinde yaşamalarını sağlayacak yeni demokratik bir devlet kurmaları sürecinde, gerçek meselelerle fantezilerindeki korkular arasında ayırım yapmalarına yardımcı olmak gerektiğini ortaya koymuştu.¹⁸⁶

186 Ayrıntılar için bkz. Volkan, *Kanbağı*. Bayrica bkz. Neu ve Volkan, *Developing a Methodology for Conflict Prevention*.

Burada, “birlikte yaşama” terimini tanımlayıcı bir anlamda, geniş gruplar arasındaki farklı ilişkilerin ardındaki psikodinamikleri keşfetmek için kullandığımı netleştireyim. “Bütünleşme” (entegrasyon) ve “massetme” (yutulma) gibi benzeri terimler de vardır. Bunlar, diplomatik konuşmalarda ve siyaset bilimi yazınında zaman zaman kullanılsalar da, resmi diplomatik terimler değildir. “Resmi” olarak kullanıldıklarında, müzakerelere katılan taraflar için politik ve diplomatik söylemde çok farklı anlamlara gelebilirler. Diplomatlar, politikacılar ve akademisyenler tarafından benzeri anlamlarda kullanılan diğer terimler arasında “federasyon”, “birleşme”, “uzlaşma” ve “asimilasyon”u sayabiliriz. Ayrıca geniş grupların, tıpkı Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinde olduğu gibi kendi başına politik birimlere ayrılmasını anlatan terimler de vardır. Bu bölümde ele aldığım konuları daha iyi betimlediği için Estonya’da aynı hukuk devletinin sınırları dahilinde yaşayan Ruslarla (ve Rusça konuşanlar) Estonlardan oluşan iki geniş grup arasındaki etkileşimin psikodinamiklerini incelerken “birlikte yaşamak” terimini kullanıyorum. Estonya’ya gittiğimiz sıralarda, Rusların ve Rusça konuşan diğer nüfusun bazıları yasal olarak Estonya vatandaşıydı, ama çoğu vatandaş değildi.

Estonya nüfusu için, her şey bir gecede değişmişti. Yeniden bağımsızlıklarını kazanmalarıyla, bir milyon Eston kendi ülkelelerinin “patronu” haline gelmişlerdi. Şimdi, eskiden beri aralarında yaşamakta olan yarım milyon eski “düşman”la (Ruslar ve Rusça konuşanlar) yüz yüzediler. Estonya’daki Ruslar bir anda kendilerini “ikinci sınıf” insan konumunda bulmuşlardı. Artık Sovyetler Birliği diye bir şey kalmamış olmasına karşın birçoğu hâlâ Sovyet pasaportu taşıyordu. Bazılarının aileleri, onlarca hatta yüzlerce yıldır Estonya’da yaşamaktaydı. Ama yakın geçmişte oraya taşınmış olanlar bile, suç, yozlaşma ve kaosun egemen olduğu Rusya’ya dönmeye hevesli değildiler. Dahası, Estonya bağımsızlığına yeniden kavuşmuş olsa bile, Estonya’yla Rusya arasında, sınırlar ve Paldiski’deki nükleer tesis dahil, Estonya’da

(Çizim: Frank Riccio)

Estonya için Ağaç Modeli

Sovyetler döneminden kalmış (şimdi Ruslara ait) askeri tesislerin akıbetine dair “sıcak” sorunlar henüz çözülmüş değildi. Bağimsızlığın ilk birkaç yılında, taşkın duygular ve ortak “yok olma” fantezisi insanlarda yoğun kaygılar yaratmıştı. Bu kaygılar, az sonra anlatacağım gibi, belli politik meselelerde karar vermeyi zorlaştırıyordu.

Estonya-Rusya projemizin bir sonraki aşamasında (ağacın gövdesi) üç grubun (etnik Estonlar, Estonya’da yaşayan Ruslarla, Rusça konuşan nüfus ve Moskova’dan Ruslar) temsilcilerini yıllar sürecektir bir dizi psikopolitik diyalog için bir araya getirdik. Ancak, yürüttüğümüz psikopolitik diyalogların amacına ve yöntemibilimine geçmeden önce, bunların genel düzenini ve yapısını tanımlamak yararlı olabilir.

Diyaloglar dizisinin yer(ler)ini seçerken çok büyük özen gösterilmelidir, çünkü katılan muhalif gruplar tarafından yansız algılanan bir yerde buluşmak önemlidir. Ayrıca, görece yalıtılmış bir yerde toplanmanın bazı avantajları olabilir, bu şekilde katılımcılar diğer bazı işlerini görmek üzere diyalogların bir kısmına katılmamazlık edemezler. Dahası, katılımcıların anayurtlarından uzakta bir yerde toplanmanın psikolojik bir yararı da olabilir (bu, çatışmaya taraf olmayan bir ülkeye yolculuk yapmak anlamına gelse bile). Her olguda, kolaylaştırıcılar katılımcıların toplantının yeri ve ortamı yüzünden (bazen bilinçdışında) yaşadıkları olumsuzluklara veya zorluklara karşı duyarlı olmalıdırlar. Arap-İsrail diyaloglar dizisi çerçevesinde gerçekleştirilecek bir toplantıyı hâlâ anımsarım. Ansızın, İsrailliler ve kolaylaştırıcılar için seçilen otelin adının o dilde “Filistin Otel” olduğunu kavramıştık. Estonya’daki üç taraflı diyaloglarımız için pratik maddi nedenlerden ötürü daima Estonya’da toplandık, ama her seferinde farklı yerler seçtik.

İdeal olarak, diyalog toplantıları dört gün sürmeli ve iki-üç yıllık bir dönemde yılda en az üç kez düzenlenmelidir. Daha uzun bir zaman diliminde daha sık buluşmanın yararı olabilir,

ancak fonların kısıtlılığı genellikle buna izin vermez. Her seferinde aynı katılımcılar çağrılmalı, ancak birisi katılamayacaksa onun yerine yeni katılımcı çağrılmalıdır. Bazen, önceki diyaloglarda eksik olan, işe yarayacak bir bakış açısı getirebilecek yeni insanlara da yer bulunabilir. Toplamda otuz-kırk kişiden oluşan, her iki gruptan eşit sayıda katılımcının olduğu bir grup en iyisidir. Her toplantı, tarafların her birinden temsilcilerin son gruptan bu yana gelişmiş olayları ve kendi gruplarının bu olaylara tepkilerini (kendi açılarından) özetlediği toplu bir oturumla başlar. Kalan zaman, her birini yansız kolaylaştırıcı ekipten iki-üç kişinin yönettiği, küçük grup (sekiz-on kişilik) toplantılarıyla geçirilir. Kendi katıldığımız diyaloglarda, mümkünse, her küçük gruba bir klinisyenin yanına eş-yönetici olarak bir diplomat, siyaset bilimci veya tarihçi vermeye çalıştık. Küçük grupların sayısı katılımcıların toplam sayısına bağlıydı, ama her seferinde aynı küçük gruplar bir araya geldiği için uzun dönemde aynı katılımcılar birbirleriyle birçok kez buluşmuş oluyorlardı.

Bu gayriresmi diplomasi diyalogları dizisinin birinci ve ikinci toplantılarında kolaylaştırıcılar her günün başında ve sonunda toplu oturumlar düzenler, aralarda küçük gruplar halinde toplanılır. Diyalog dizisi ilerledikçe, toplu oturumların önemi ve sıklığı azalır. Ama katılımcılar ilk günün başında ve son günün sonunda hep birlikte mutlaka birer oturum yaparlar. Son toplu oturumda, bütün küçük gruplardan seçilmiş üyeler, diğerleriyle kendi oturumlarında neler olup bittiğini paylaşır. Bulgularını, önerilerini ve yaptıkları eylem planlarını diğer gruplara anlatırlar. Her bir psikopolitik diyalog toplantısı için dört günün ideal süre olduğunu gözlemledim. Üç gün eşduyum, iletişim ve karşılıklı anlayışın gelişmesi ve psikolojik dirençlerin ortadan kaldırılarak taşkın duyguların yatışması için yeterli bir süre değildi, ama toplantıların dört günden daha uzun sürmesi de fazladan katkı sağlamıyordu. Bu gayriresmi toplantılara katılanların hepsinin de gündelik yaşamlarında çok meşgul insanlar olduklarını ve yılda

üç-dört günden uzun sürecek psikopolitik diyaloglara katılmalarının programlarını çok zorlayacağını da unutmuyorduk.

Toplantıların ilk iki günü, karşıt taraflardan katılımcıların geniş grup kimliklerini korumaya odaklanma eğilimleri tartışmaların temelini oluşturur. Genellikle, bu yoğun çabaların farkında bile değildirler ve gösterdikleri gayretin derecesi, diyaloglar dizisinin ne kadar zamandır sürmekte olduğuna ve katılımcıların birbirlerini ne kadar tanımış olduğuna göre değişir. Üçüncü gün, kolaylaştırıcılar katılımcıların birbirlerinin söylediklerini işitmeye karşı dirençlerini bir kenara bırakmalarına yardımcı olduktan sonra, daha gerçekçi müzakereler başlayabilir. Dördüncü gün genellikle geniş gruplar arasındaki gerginliklerin azaltılmasına yönelik pratik önerilere ayrılır. Kolaylaştırıcı ekipteki diplomat ve siyaset bilimcilerin asıl işi burada başlar.

Toplu oturumlara ve küçük grup toplantılarına ek olarak, katılımcılar ve kolaylaştırıcılar yemeklerini birlikte yer ve daha yakın toplumsal etkileşimler için başka fırsatlar bulurlar. Bu şekilde, katılımcılar yalnızca kendi toplantılarına katılmış olsalar da, bütün diğer küçük gruplarda olup bitenleri öğrenirler. Önemli insanileştirici iletişimler genellikle bu doğaçlama sohbetlerde gerçekleşir. Resmi oturumların dışında, kolaylaştırıcılar diyalogları etkileyen bilinçli ve bilinçdışı süreçlerin türevlerini kaçırmak için gözlerini açık tutarlar. Kolaylaştırıcı ekibin üyeleri arasındaki ilişkilerin de diyalogların başarısı açısından epey önemli olduğunu söylemeliyim. Ben CSMHI'ye başkanlık ettiğim sırada, anahtar üyeler 1979-86 Arap-İsrail diyaloglarından bu yana birlikte çalışmaktaydılar ve disiplinlerarasında çıkan doğal rekabetleri artık geride bırakmışlardı. Birbirlerinin "dilini" konuşabiliyorlar ve herhangi bir zamanda en çok kimin becerisine ihtiyaç duyulacağına etkin biçimde karar verebiliyorlardı.

Diyaloglar dizisi boyunca, aslında iki paralel süreç aynı anda işler. Biri, dört günlük toplantı sırasında gerçekleşen evrilme sürecidir, diğeri ise iki, üç veya dört yıllık dizinin tamamı boyunca

şekillenen daha geniş süreçtir.¹⁸⁷ Belli etkileşim ve davranış kalıplarının tek bir toplantı içinde ya da daha uzun diyaloglar dönüsünde farklı aşamalarda tekrarlayabileceğini unutmamak gerekir. Süreç çizgisel değildir (yani herhangi bir günde ya da dizinin dört günlük herhangi bir toplantısında elde edilen ilerleme, bir sonraki toplantıda katılımcıların pek yapıcı olmayan tutumlara bürünmesi halinde, engellenmiş gibi hissedilebilir). Kolaylaştırıcılar daima bu tür engellemelerin nedenlerini araştırmalıdır. Çoğunlukla bunlar düşman gruplardan birinin temsilcileri geniş grup kimliğine bir tehdit algıladığında ortaya çıkar.

Kolaylaştırıcılar, Ağaç Modeli'ni uygulamak üzere ne türden katılımcılar seçmelidir? Modelimizin değerlendirme aşamasında Gürcistan'da Nodar Şarveladze gibi bir insanı tanıma şansı bulduğumuz için çok şanslıydık. Ancak sıklıkla, kolaylaştırıcı ekip, yabancı ülkelere gittiğinde bu kendine özgü gayriresmi diploması için en uygun insanları derinlemesine tanıma fırsatı olmaz. Ama genel kural olarak, kolaylaştırıcılar kendi alanlarında (hükümet, bilimsel çevreler, medya) nüfuzlu, bu tür bir girişime gayriresmi olarak katılmaya gönüllü bireyler aramalıdır.¹⁸⁸

Kolaylaştırıcılar, düşman gruplar ve çeşitli kesimlerin temsil-

187 Örnek için bkz. Demetrios Julius, "The Practice of Tract Two Diplomacy in the Arab-Israeli Conferences," *Psychodynamics of International International Relationships*, vol. 2, ed. Volkan, Montville ve Julius, 193-205.

188 CSMHI'nin başı olarak görev yaptığım yıllarda, gayriresmi diploması etkinliklerine katılan bireylere, toplantılarla ilgili harcamaları dışında asla maddi destek vermedik. CSMHI akademisyenleri için de aynısı geçerliydi. Düşman geniş grupların temsilcileri, CSMHI ekibinin toplantıları kolaylaştırmak için para almadıklarını öğrendiklerinde çok olumlu etkileniyorlardı. CSMHI ekibi içinde, Virginia Üniversitesi'nde tam zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışanlar rutin maaşlarını alıyorlardı. Tıp fakültesinin o zamanki dekanı olan Robert Carey'yi CSMHI'ye verdiği destekten dolayı çok takdir ediyorum. CSMHI bağlamında yürütülen çalışmaların tam zamanlı çalışan akademisyenler için rutin tıp fakültesi etkinlikleri arasında sayılmasına izin vermişti.

cileri arasında denge ve simetriyi yakalamaya uğraşmalıdırlar. Nihai olarak sürecin toplumun bütünü üzerindeki etkisini belirleyecek olan, katılımcıların diyalog grubu dışındaki insanları etkileme kapasitesi olsa da, CSMHI verileri, en tepedeki politik liderlerin katılmalarının süreci baltaladığını ortaya koydu.¹⁸⁹ Genellikle, hükümette en üstten bir alt kademede görev yapanlar en uygun katılımcılardır, çünkü daha az politik baskı altındadırlar ve bir yandan nüfuzlarını korurken, bir yandan da tutumlarında değişiklikler yapabilirler.

Diyaloglar dizisindeki her katılımcının kendine özgü bir kişilik örgütlenmesi, mesleki ve toplumsal duruşu ve politik yönelimi olduğu açıktır. Her biri, değişen derecelerde de olsa, geniş grup çatışmasından, var olan politik propagandadan ve kişisel duygularından etkilenir. Bu tartışmalar sırasında bireyler kendilerini saldırı altındaymış gibi algılayabilir ve doğrudan veya dolaylı olarak, geniş grup kimliklerinin yanında kendi kişisel kimliklerini savunmak zorunda hissedebilirler. Kolaylaştırıcı ekipteki klinisyenler kaçınılmaz olarak bazı kişisel pürüzler çıktığını fark edeceklerdir. Böyle durumlarda, olabildiğince çabuk, dikkati yeniden geniş grup çatışmasına çevirmeye çalışmalıdırlar. Kolaylaştırıcıların hedefi bireysel katılımcılar için küçük terapi grupları yaratmak değil, katılımcıların kendi geniş gruplarının sözcülüğünü yapabilmelerini sağlamaktır. Bu diyaloglarda esas odak, orada sahnelendiği şekliyle geniş grup çatışması olduğu için, birey olarak katılımcılarla ilgili küçük grup dinamiklerinin ancak sürece köstek olduklarında ele alınmasıdır.¹⁹⁰

189 Psikopolitik diyaloglar dizisine katılmış insanların kendi ülkelerinde veya bölgelerinde nüfuzlu politikacılar haline geldiği pek çok örnek sayabiliriz. Hatta, Arnold Rüütel gibi en tepedeki mevkilere ulaşanlar bile oldu. Estonya'daki diyaloglar dizimize katılmış olan Rüütel, 21 Eylül 2001'de Estonya cumhurbaşkanı seçildi.

190 Küçük grup psikodinamikleri için bkz. S.H. Foulkes ve E. James Anthony, *Group Psychotherapy: The Psychoanalytic Approach* (Londra: Penguin, Ta-

Psikolojik açıdan diyalog için güvenli bir ortamın yaratılması elzemdir. Bu en başta ve en önemlisi, kolaylaştırıcının yansızlığıyla sağlanır. Yansızlık, katılımcılara üçüncü tarafın belli çözümler önermek veya dayatmak yerine, sürecin kendisiyle gerçekten ilgilendiğini göstermesini gerektirir. Kolaylaştırıcıların yansızlığı, herhangi bir tarafın aşağılanması önlemeyi ve katılımcıların geniş grup kimlikleriyle bağlantılı kaygılarını özenli biçimde araştırmayı da içerir. Genellikle çatışan geniş gruplar arasında asimetri vardır. Sözgelimi Rusya, Estonya'dan çok daha büyük ve güçlüdür. CSMHI kolaylaştırıcıları elbette bunun farkındaydılar. Ama diyaloglar dizisi boyunca, karşıt grupların temsilcilerine sanki eşitlermiş gibi davrandılar.

Karşıt gruplardan katılımcıların tersine, kolaylaştırıcı ekip bir düşman karşısında değildir, bu yüzden etnik-milliyetçi, dinsel veya ideolojik taşkınlıklara fevri tepkiler verme eğiliminde değildir. Kolaylaştırıcı ekibin yaklaşımının olgunluğu ve başarısı, ödevlerinin açıkça tanımlanmış olmasına, üyeler arasında işbirliğinin geliştirilmesine ve liderleriyle olgun bir ilişki içinde olmalarına bağlıdır. Kolaylaştırıcı ekibin lideri, bütün toplantının lideri olarak algılanacaktır, bu yüzden liderlik rolünü benimseyip koruyabilecek ve karşıt tarafların liderlerinin de üzerlerine düşen görevi anlamasına yardımcı olabilecek yeterlilikte olmalıdır. Kolaylaştırıcı ekibin kendi aralarında sık sık gerçekleştirecekleri tartışmalar psikopolitik diyalogların başarısı açısından büyük önem taşır. CSMHI ekibi olarak, her günün sonunda toplanır ve göz-

vistock Publications, 1961); D. Wilfred Abse, *Clinical Notes on Group Analytic Psychotherapy* (Charlottesville: University Press of Virginia, 1974); ve Malcolm Pines, haz., *The Evolution of Group Analysis* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1983). Ayrıca bkz. Earl Hopper, *Traumatic Experience in the Unconscious Life of Groups: The Fourth Basic Assumption: Incohesion: Aggregation/Massification or (ba) I: A/M* (Londra: Jessica Kingsley Publishers, 2003). Hopper, küçük gruplar hakkında yazmanın yanı sıra, grup benzeri toplumsal sistemlerin dinamiklerine yeni bir anlayış da sunar.

lemelerimizi paylaşırdık. Bu sayede karşılaşılın zorluklar üzerinde derinlemesine çalışabilirdik. Bazı kolaylaştırıcılar, bilerek ya da bilmeyerek, karşıt gruplardan birini tutuyor olabilirler. Diğer katılımcılar gibi, onlar da şu veya bu katılımcıya ya da o sırada odada olmayan bir politik lidere karşı olumlu ya da olumsuz tavırlar geliştirebilirler. Bu tür meseleler sorun halini aldığıında, kolaylaştırıcıların kendi aralarında yaptıkları toplantılarda mutlaka derinlemesine ele alınmalıdır. Diğer yandan, katılımcıların da kolaylaştırıcılardan gerçekdışı beklentileri olabilir.

Sözgelimi Estonya-Rusya diyaloglarında, Rus tarafının düzenli katılımcılarından olan Yuri Voyvoda, CSMHI kolaylaştırıcı ekibinin bu diyalogları yürütmekteki amaçlarından kuşku duymuştu. O sıralarda Rusya Duma'sının üyesi olan Voyvoda, CSMHI'nin CIA ile bağlantılı olduğu fantezisini geliştirmişti. Bu kuşku, CSMHI ekibini ve liderlerini bir hayli rahatsız etmişti. Bir akşam, diyalog toplantılarından biri sırasında Voyvoda, Yuri Urbanoviç'le beni saunaya davet ederek bir saati aşkın bir süre beni soru yağmuruna tuttu. Bu "sorgulamanın" sonunda, Voyvoda Konfüçyus'tan yaptığı bir alıntıyla düşüncelerini özetledi: "Kedinin ne renk olduğu önemli değil – önemli olan fareleri yakalayıp yakalamadığı!" Kastettiği, niyetimizi hâlâ tam anlamamış olmakla birlikte, sonuçlardan hoşnut olduğu için katılımını sürdürecektiydi. Bazen katılımcılarla bu tür doğaçlama konuşmalar gerekli, hatta belirleyicidir, bu yüzden kolaylaştırıcı ekibin üyeleri süreci beslemek için, katılımcılarla çeşitli biçimlerde bir araya gelmeye hazır ve gönüllü olmalıdır.

Psikopolitik diyaloglar klinik ortamda bir analizandla çalışmakla aynı olmasa da, buradan bazı kavramlar ödünç alınabilir. Bireyin psikanalizden geçtiği psikanalitik ortamda analizand divanda bestelediği "müziği" çalar ama orkestra şefi analisttir. Benzer şekilde, Ağaç Modeli'nde, karşıt geniş grupların temsilcilerinin her biri kendi bestelerini çalarken, kolaylaştırıcı ekip orkestra şefi olarak davranır. Böylelikle düşman ekipler, kendi beste-

rini işitebilir ve gerektiğinde düzeltmeler yapabilirler. Ama daha önemlisi, “düşmanın” notalarını işitme ve bunlara karşılık verme fırsatı bulurlar. Yine okura anımsatmak isterim ki, kolaylaştırıcı ekipte, derinlikli psikanalitik bilgiye ve küçük grupları yürütme deneyimine sahip klinisyenler bulunur. Bu bağlamda, Ağaç Modeli’nin kullanılabilmesi için kolaylaştırıcı gruptan anahtar üyelerin insan doğasını ve geniş grup psikolojisini hem kuramsal hem de uygulamalı olarak derinlemesine araştırmış olması gerekir.

Klinik analizden alıp Ağaç Modeli’ne uyarladığım diğer bir ilke de, toplantıların hiçbirinde önceden bir gündem belirlenmemesidir. Bir anlamda katılımcılardan, analizandin analiz sırasında yapması istendiği gibi, “serbest çağrışım” yapmaları istenir. Bu toplantıların işlevi çok açıktır: Karşıt grupların temsilcilerinin gayriresmi olarak bir araya gelip aralarındaki çatışmaları tartışmaları, çözüm için müzakerelerde bulunmaları, strateji ve eylemler belirlemeleri. Kolaylaştırıcılar düşman grupların temsilcilerine ya da geniş grupların yetkililerine ne yapmaları gerektiğine dair öğüt veya önerilerde bulunmazlar. Fantezide oluşan korkuların yüzeye çıkmasını, gerçek olanla fantezide yaratılanın ayrılmasını, zaman çökmesini (seçilmiş travmayla güncel olaylara dair düşünceler, duygular ve algıların birbirine karışması) ortadan kaldırıp, zaman genişlemesi yaratarak, gerçekçi müzakerelere karşı psikolojik dirençlerin kırılmasına yardım etmek için oradadırlar. Daha sonra buna örnekler vereceğim.

Son olarak, bu diyaloglar dizisine bir psikanalistin divanına yatan bireylerin geçirdiği aşamalara benzer bir süreç gözüyle bakıyorum. Yani, Ağaç Modeli’ndeki kolaylaştırıcıların, her toplantıyı düşman geniş grupların temsilcileri arasında iyi duygular yaratmış olarak bitirmek gibi bir kaygıları yoktur. Süreçte amaçlanan, geleceğe yönelik hayali beklentilerle bulandırılmamış daha gerçekçi müzakerelerin yolunu açmaktır.

Ayrıca diyaloglar dizisi sırasında, çoğunlukla küçük gruplarda, ama bazen de toplu oturumlarda gelişen birtakım olaylara an-

lam katacak bazı kavramlar vardır.¹⁹¹ Görünürde birbiriyle bağlantısız olan bu olaylar, geniş grup kimliği meseleleriyle ilişkilendirildiklerinde bağlantılı, farklı bir anlam kazanırlar. Mini-çatışma kavramıyla başlayacağım.

Bazen, diyalog toplantısının en başında, özellikle de diyaloglar dizisinin ilk başladığı dönemde, ansızın yıkıcı bir durum gelişir ve bütün katılımcıların dikkatini ve enerjisini üzerinde toplar. Genellikle böyle bir durumda bir telaş sezilir, ancak “krizin” içeriği diyalog toplantılarının düzenlenmesine yol açmış etnik, milliyetçi, dinsel veya ideolojik çatışmanın sivrilen yönleri yanında çok önemsizdir. Bunlar, uluslar arasında önemli resmi müzakereler öncesinde ortaya çıkan, konferans masasında kimin nereye oturacağı gibi protokol tartışmalarını andırır. Bu mini-çatışmalar ilk anda anlamsız ve yersiz gözükabilir, ama bunlar tıpkı Elizabeth dönemi trajedilerinde, az sonra yaşanacak dramatik olayların habercisi olan simgesel maskelere benzerler. Mini-çatışma aracılığıyla, geniş grup kimliğine ait meseleler ve gerginliklerle bağlantılı acil bazı kaygılar daha ufak ve el altındaki bir alana çekilmiş olur.

Mini-çatışmaların varlığını ilk olarak, Ağaç Modeli’ni yöntem olarak açıkça sistemleştirmemizden yıllar önce gerçekleşen Arap-İsrail diyalogları sırasında fark etmiştim. Arap-İsrail gayriresmi diplomasi girişimleri çerçevesinde, zamanın Filistin Kurtuluş Örgütü gezici elçisi olan İssam Sartavi’nin Portekiz’de suikaste mağdur gitmesinden birkaç gün sonra, İsviçre’de toplanmıştık. Sartavi’nin anısına bir dakikalık saygı duruşunda bulunup bulunmamak üzerine bir tartışma koptu. Elbette Filistinliler bunu istiyor-

191 Bu tür toplantıların “anatomisine” dair daha ayrıntılı tanımlamalar için bkz. Vamik D. Volkan ve Max Harris, “Negotiating a Peaceful Separation: A Psychopolitical Analysis of Current Relationships Between Russia and Baltic Republics,” *Mind and Human Interaction* 4 (1992): 20-29 ve “The Psychodynamics of Ethnic Terrorism,” *International Journal of Group Rights* 3 (1995): 145-159.

lardı, ama İsrailliler Arafat'ın sağ koluna bu şeref payesini verme-ye itiraz ediyorlardı. Her iki taraf da toplantıyı terk etmekle tehdit ediyordu. Gayriresmi müzakerelerin başlayabilmesi için bu krizin çözülmesi gerekmişti.

Mini-çatışmaya diğer bir örnek, yine bir Arap-İsrail toplantısında gelişti. Mesele, katılımcıların eşlerinin diyaloglara katılma-larına izin verilmemesiydi. Katılımcılardan biri, eşinin resmi sı-fatla toplantıya katılmasını talep ediyordu; bu beklenmedik geliş-me çabucak kritik önem kazandı. Geniş grup kimliğine dair me-seleler o an için gölgede kalmış ve unutulmuştu sanki.

Kişiler birey olarak bu tür pürüzler yaratmaya eğilimli olsalar da, bence mini-çatışmalar “düşmanların” yüz yüze getirilmesiyle çok alakalıdır. Fiziksel yakınlık durumunda, bireyin ve geniş grubun kendilik (kimlik) duygusu keskinleşir, bu da düşmanlar arasında var olan paradoks dengeyi tehdit eder. Yani diyalog için birbirlerine “ihtiyaçları” vardır, ama fazla “yakın” ya da birbirine fazla benzer olduklarını algılamaktan kaçınabilmeleri için belli bir mesafeyi korumaları gerekir. Mini-çatışmalar yaratılınca, sal-dırganlığın türevleri, ele alınacak ulusal, etnik, dinsel veya ide-olojik çatışmanın boyutları yanında ufacık kalan bir olayla yeri-ni değiştirmiş olur. Bir mini-çatışma, gerçek çatışmanın yüreğin-deki kaygıların üstünü örtmek üzere kullanılan zihinsel bir sav-unma düzenegini (yer değiştirme) yansıtır.

Tipik olarak bir toplantının başında ortaya çıkan mini-çatış-maların hedefi diyalogları raydan çıkarmaktır, ama paradoks bi-çimde, bazen süreçte yararlı bir işlev de üstlenebilirler. Kolaylaş-tırıcıların liderinin liderlik rolünü pekiştirmesine ya da yeniden ele almasına yardımcı olabilirler. Bu tür toplantıların doğası ge-reği, ortamda birden çok lider vardır. Orada bulunan ve farklı ge-niş grup grupların yanı sıra, (zihinsel imgeleriyle var olsalar bi-le) orada bulunmayan uzmanları, hatta politik liderleri temsil eden liderlerdir bunlar. Kolaylaştırıcı ekibin lideri mini-çatışma-yı “çözmeyi” başarırsa, otorite kurabilir ve dikkati gündemdeki

geniş grup çatışmalarına çekerek katılımcıları yeniden birlikte çalışmaya yönlendirebilir. Kolaylaştırıcı ekibin lideri “orkestra şefi” olarak rolünü sağlamlaştırdığında, katılımcılar da kendi üstlerine düşeni yapabilirler.

Sartavi’nin ölümüyle ilgili mini-çatışma, katılımcıların, istedikleri herhangi birisi için bir dakikalık saygı duruşunda bulunabileceğini söylemem üzerine yatışmıştı. İsrailliler bu jestle katılmaya karar verdiler, ama saygı duruşlarının Sartavi için değil, İsrail’in Peace Now (Barış, Hemen Şimdi!) hareketinde etkin görev almış ve kısa süre önce ölmüş olan Emil Grunzweig için olacağını açıkça belirttiler. Katılımcılardan birinin eşinin toplantıya katılma talebi yüzünden çıkan çatışma, yine kolaylaştırıcı ekibin başı olarak bütün eşlerin gelebileceklerini belirtmem üzerine son buldu. (Bu çağrıya rağmen eşlerin hiçbiri katılmadı, buna şaşır-dığımı söyleyemem.) Mini-çatışmaların toplantının ana odağıymışlar gibi uzatılmalarına izin verilmemelidir, aksi halde bütün toplantı raydan çıkabilir.

Başka dış olaylar da diyaloglara sekte vurabilir. Düşman tarafların temsilcileri bir tartışma açtıklarında, söylemlerinde geniş gruplarını ilgilendiren yakın tarihli olayların “yankısı” işitilebilir, bu da uyuma yönelik tartışmalara gösterilen direnci alevlendiren duyguları körükler. Ben buna yankı görüngüsü adını veriyorum. Psikopolitik diyaloglar sırasında, yakın tarihli bazı askeri veya politik gelişmelerin gölgesinin çalışma grubuna düştüğüne tanık oldum. Gerçekçi müzakerelerin devam edebilmesi için, bu durumu fark etmek düşman grubun gölgeyi ve gölgenin anlamını hazmetmesini sağlamak gerekir.

Arap-İsrail çalıştayının açılışındaki toplu oturumda, Sartavi ve Grunzweig için bir dakikalık saygı duruşunun ardından birçok kişi saldırgan ifade işitildi, ama bunlarda sanki hiddet ya da başka bir duygu yoktu. Suikastlerin gölgesinin, duyguları, özellikle de intikam ve “ödeşme” arzularıyla bağlantılı saldırgan duyguları nasıl ketlemiş olabileceğini düşündüm. Düşman gruplar-

dan katılımcılarda, Arap-İsrail çatışması üzerine hissettikleri saldırganlığın kaygı yaratabileceğini, bu kaygının da iç dünyalarında suikastçilerle bilinçdışı bir özdeşleşmeye neden olabileceğini düşündüm. Dahası, kendilerinin de suikaste mağdur gidebileceğine dair gizli bir kaygı yaşıyor olabilirlerdi. Yukarıda anlattığım toplantıda, Sartavi ve Grunzweig suikastlerinin yankısı katılımcılar arasında çeşitli duygular uyandırmış gibiydi: İntikam, saldırganla özdeşleşme, saldırganlığın hedefi olmaktan duyulan korku ve aynı zamanda yoğun bir utanç.

İsviçre’de, bu toplantının düzenlendiği Vevey kentindeki bir lokantaya akşam yemeğine gittiğimizde, birçok güvenlik önlemi alınmış olduğunu biliyorduk. İsviçre polisi dışarıdaki sokakta sürekli devriye geziyordu. O sırada Beytüllahim (Bethlehem) belediye başkanı olan, merhum Filistinli katılımcı Elias Frej açık bir pencerenin önüne oturmamaya özen gösterdi. Sanırım bir suikastçi tarafından vurulmaya karşı kendini korumak istemişti. Ben İsrailli bir psikanalistle Filistinli bir hukukçu arasına oturtuldum. Hukukçu, şizofreni hakkında bir şeyler öğrenme arzusunun dile getirince, müteveffa Rafael Moses ve ben kendi mesleki bakış açılarımızdan onu aydınlattık. Sonra konu dönüp dolaşıp saldırganlık ve şiddete geldi: Hukukçu, o sırada Başkan olan Ronald Reagan’a başarısız bir suikast düzenleyen John Hinckley’in şizofren olup olmadığını merak ediyordu. Sonra, toplumu “çılgın katillerden” korumanın olanaksızlığından yakındı. Hukukçunun, Hinckley’den söz etmekle bir tür yer değiştirme yaparak, saldırgan dürtülerinden ve duygularından kurtulmaya çalıştığı izlenimini edindim. Trajik biçimde, bu konuşmadan kısa bir süre sonra, Filistinli hukukçu Gazze’de aşırı uçtaki bir Filistinli grup tarafından işkence edilerek öldürüldü.¹⁹² Bu beni çok sarstı ve tıp fakültesindeki ev arkadaşımın Kıbrıslı Rum teröristler tarafından öldürülüşünü anımsattı. İnsanların yalnızca kimlik adı-

192 *Palestinian Weekly*, December 6, 1985.

na öldürmediğini, içlerinden birinin, yani mağdurın, onu korumadığına inandıkları için de öldürebileceklerini bir kez daha anladım. Yıllar boyunca, düşmanla gayriresmi diyaloglara gönüllü olarak katılanların, kendi toplumlarında düşmanla her türden iletişime karşı olanlar tarafından, şu veya bu dereceye kadar “hain” damgası yediklerini gözlemlemiştim. Bu katılımcıların kimi, aslında düşmanla konuşuyor olmaktan dolayı utanç duyuyor, konuşmalar sürmekteyken düşman bir şiddet eylemine kalkıştığında bu utanç katlanıyordu. Filistinli hukukçunun ölümüyle, kolaylaştırıcılar olarak, katılımcıların “hain” olma duygularının bir fanteziden ibaret olmadığını acı biçimde öğrenmiş olduk. Diyaloglarımıza katıldıktan sonra kendi toplumlarına “dönen” katılımcıları bekleyen gerçeklerin de daha iyi farkına vardık.

Vevey'deki o akşam yemeğinin ertesi sabahı, Frej kendi masalarında Londra'da karısıyla birlikte kaldığı oteldeki güvenlik önlemlerinden biraz da dalga geçerek bahsedişini aktardı. Belli ki, onun masasında da benim masamda da sohbet, güvenlik, korunma ve suikaste mağdur gitme korkuları etrafında dönmüştü. Sartavi ve Grunzweig'in öldürülmesinin ve bunlarla bağlantılı geniş grup kimliği meselelerinin gölgesi grubun üzerine düşmüştü. Ertesi günkü toplu oturumda bunu dile getirdim. Gözlemlerim, toplantının kasvetini biraz dağıttı, diyaloglar biraz daha kolay yürüdü.

Dış olayların psikopolitik diyalog katılımcıları üzerindeki etkisi her zaman dolaylı değildir. Yenilerde gerçekleşmiş askeri veya politik bir hamle taraflardan birini rahatsız etmişse, müzakerelerin başlayabilmesi veya devam etmesi için bununla ilgili duyguların açıkça dile getirilmesi gerekir. Estonya'daki toplantılardan birinde, Rus milliyetçi Vladimir Jirinovski'nin o sıralarda artmakta olan popülerliği, Eston katılımcılarda yankı bularak yoğun kaygı yaratmıştı. Jirinovski, kısa süre önce Finlandiya'da yaptığı bir konuşmada, Estonya'nın yeniden bağımsızlığına kavuşmasıyla ilgili kuşkulu ifadeler kullanmış ve Estonlara tehdit-

kâr gelen bir biçimde, Rusya'nın "yakın yurtdışı"yla ilgili milliyetçi politikaların propagandasını yapmıştı. Estonlar, Rus saldırıganlığında bir artıştan korkuyorlardı ve bu konuda ateşli tartışmalar toplantıya egemen olmuştu. Ancak kolaylaştırıcı ekip, Rus katılımcıların toplantıya katılan Rusların Jirinovski'yle aynı görüşleri paylaşmadığı konusunda Estonlara güvence vermelerini sağladıktan sonra görüşmeler rayına girebildi.

Resmi diplomatlar, stratejik olarak resmi toplantıların zamanlamasını planlarken büyük özen gösterirler. Ama yine de, toplantı tarihi kararlaştırılıp gündem belirlendikten sonra bile, öngörülemez bazı olaylar gerçekleşebilir. Yankı görüngüsü, resmi toplantının gündemiyle doğrudan ilişkili görünmeseler bile, bu tür olaylara yakın ilgi gösterilmesi gerektiğini ortaya koyar. Ayrıca, yankı görüngüsüyle açıkça bağlantılı, daha kişisel olaylara tepkiler de söz konusu olabilir. Diplomatlar, herhangi bir askeri veya diplomatik olayın potansiyel etkisini iyi değerlendirebilir, ama kişisel doğadaki olaylar sıklıkla gözden kaçırılır. John F. Kennedy suikastini inceleyen Warren Komisyonu'nda hizmet vermiş bir psikiyatr David Rothstein buna güzel bir örnek verir. Rothstein, New Jersey'de, zamanın başkanı Lyndon B. Johnson'la zamanın Rus Başbakanı Aleksey Kosigin arasında gerçekleşen bir toplantı üzerine yazdığı yazıda, Kosigin'in eşinin bu toplantıdan kısa süre önce ölmüş olduğunu yazar ve bu ölümün toplantının sonucu üzerindeki etkilerini ele alır: "Başbakan Kogisin, Başkan Johnson ile buluşması sırasında karısının ölümüyle ilgili duygu ve düşüncelere kapılmış mıydı acaba, yoksa sürdürülen konuşmalarda bu duyguları tamamen bir kenara bırakabilmiş miydi?"¹⁹³

Diyaloglarda, akordiyon görüngüsü dediğim başka bir kavram da gündeme gelebilir. Diyaloglar yürüdükçe, karşıt geniş

193 David Rothstein, "The Assassin and the Assassinated: As Nonpatient Subject of Psychiatric Investigation," *Dynamics of Violence*, ed. J. Fawcett, 145-155 (Chicago: American Medical Association, 1972).

gruplardan katılımcılar ansızın bir yakınlaşma hissedebilirler. Bu yakınlaşmayı ani bir geri çekilme izler, sonra yeniden yakınlaşma. Küçük gruplar veya sosyal toplantılar bu örüntüyü tekrarlar. Toplu oturumlarda defalarca bunun oluşu gözlenebilir. Ben bunu akordiyonun çalışına benzetiyorum – körüğün sıkışması, sonra yeniden arayı açma. Bu davranışın altında yatan, katılımcıların içinde “düşman” gruplara yönelik (gizli de olsa) saldırganlık türrevlerinin uyanması ve geniş grup kimliklerini koruma girişimidir. Her iki taraf da bu tür toplantılara tarihsel yaralarına dair kendi ortak imgelerini getirir. İki taraf da “düşmana” karşı bilinçdışı ve bilinçli saldırganlık duyguları taşır. İlk başta konan mesafe, saldırgan tutumları ve duyguları denetim altında tutabilmek üzere savunma amaçlı bir manevradır, çünkü hasımlar yaklaşırlarsa, birbirlerine zarar verebilir (en azından fantezide) ve misillemeye maruz kalabilirler. Başlangıçtaki bu uzaklaşma aynı zamanda katılımcıların geniş grup kimliklerini düşmanın geniş grup duygularıyla kirletmeme arzularını da yansıtır. Düşman ekipler, “barış” için, ya da en azından uygar bir müzakere için bilinçli çaba göstermek uğruna aynı odada birlikte bulunmak durumunda kaldıklarında, bir birliktelik yanılısaması içinde saldırganca duygularını yadsımak zorundadırlar. Bu dayanılmaz hal aldığı anda, tehlike çanları çalar ve yeni bir uzaklaşma gerçekleşir.

Araplar ve İsraillilerle çalışmalarımız sırasında bu görüngüyle tanışmıştım. Bu diyaloglar dizisi sırasında, düşman katılımcılar arasında ansızın uyum kurulduğunu, aralarındaki benzerlikleri hevesle fark ettiklerini sık sık gözlemliyorduk. Bu birlik dönemlerinde, “Hepimiz kardeşiz, aynı atanın, Hz. İbrahim’in torunlarıyız!” gibi ifadeler işitiliyordu. Ama çok geçmeden, iki gruptan katılımcılar da aralarındaki farklılıkları öne sürmeye başlıyor, birbirlerinden uzaklaşıyor ve çelişkili tutumlar döngüsü bu şekilde devam ediyordu. Benzer şekilde, Estonya’daki bir diyaloglar dizisinde, hem Estonya hem de Rusya temsilcileri, iki ülke arasındaki sorunlardan ötürü aşırı kanattaki insanları suçla-

mışlardı. Katılımcılar bu ortak görüşte birbirlerine yakınlaşmışlar, sorunların aşırı uçtakilerden kaynaklandığı iddiası, görünürde aralarında büyük bir dostluk yaratmıştı. Ne ki, bu tür birlik duyguları genellikle kısa ömürlüdür, çünkü iki düşman grup dost olduklarında, eskiden sandıklarından çok daha benzer oldukları algısı geniş grup kimliklerini tehdit ettiği için yoğun kaygı yaratır. Düşmanlar, “aynı-olmama ilkesi” adını verdiğim durumu korumaya kendilerini zorunlu hissederler. Bu bölümde daha sonra bunu ayrıntısıyla ele alacağım.

Duygulardaki sarkaç benzeri salınımların yerini daha gerçekçi ve istikrarlı kavramlar ve katılımcılarda geniş grup kimliklerine dair daha emin duygular alana dek “akordiyonun çalmasına” izin verilmediği sürece gerçek-dünya meseleleri üzerine etkili tartışmalar yapılamayacağına inanıyorum. Erken yakınlaşma dönemlerinden birinde bir anlaşmaya varıldığı takdirde, gruplar yeniden araya mesafe koyduğunda bunun bozulması veya feshedilmesi olasılığı yüksektir.

Ağaç Modeli’nin diyalog evresinde olanları daha iyi anlamamıza yardımcı olan diğer bir kavram, psikanalizde yansıtılmalı özdeşim olarak bilinir.¹⁹⁴ Çocukluktan itibaren insanlar benliklerinin tatsız yanlarından kurtulmak ve bunları başkalarına atfetmek üzere çeşitli zihinsel düzenekler kullanırlar. Çatışma halindeki bir grubun üyeleri, istenmeyen yanlarını dışsallaştırıp düşmana yansıtmak suretiyle kendi kimliklerini tanımlamaya yeltenebilirler. Yani, sorun çıkaranlar biz değiliz, onlar. Genelde, bu tür süreçler, net bir “biz ve onlar” ikiliğinin bulunduğu katı duruşlar gelişmesine yol açar: Biz “iyiyiz,” onlar “kötü.”¹⁹⁵ Ancak, bir di-

194 Melanie Klein, “Notes on Some Schizoid Mechanisms,” *Development in Psychoanalysis*, ed. J. Riviere (London: Hogarth Press).

195 Elbette, bu tür bir durum ortaya çıktığında kolaylaştırıcılar “siyah” ile “beyaz” arasındaki “gri bölgeleri” örneklerle göstermelidirler. Diyalogların kolaylaştırıcıları da katılımcıların dışsallaştırmalarının ve yansıtımalarının hedefi haline gelmiş olabilirler. Yani, kolaylaştırıcılar, katılımcıları huzursuz

yaloglar dizisi sırasında dışsallaştırmalar ve yansıtma- lar iki düş- man grubun temsilcileri arasında daha karmaşık ilişkilere yol açabilir, tıpkı psikanalistlerin bireysel hastalarda gözlemlediği yansıtma- lı özdeşim düzenine benzer şekilde. Grup düzeyinde, bir ekip diğerine karşı tarafın nasıl düşünmesi, hissetmesi veya davranması gerektiğine dair kendi arzularını yansıtabilir. Yansı- tan ekip daha sonra, aslında kendi dışsallaştırma ve yansıtma- larını barındıran öteki tarafla özdeşim kurar (bu öteki taraf genel- likle ilk tarafın beklentilerine uygun davranıyormuş gibi algıla- nır). Aslında, ekiplerden biri öteki ekibin “sözcüsü” haline gelir, bu süreç bilinçdışında gerçekleştiği için de ilk ekip düşmanı hak- kında kendi söylediklerine inanmaya başlar. Bununla birlikte, so- nuçta ortaya çıkan ilişki gerçek değildir, çünkü yalnızca bir tara- fın süreçlerini temel almıştır. Yansıtma- lı özdeşim, diyalogda inat- çı dirençlere yol açabileceğinden, herhangi bir ilerlemenin olabil- mesi için öncelikli olarak ele alınması gerekir. Bunu bir örnekle daha iyi açıklamaya çalışacağım.

Estonya’daki toplantılarımızdan birinde, Rus katılımcılar Es- tonların nasıl düşündükleri, hissettikleri ve tepki verdiklerine, nelere inandıklarına, ne istediklerine, neden bunları istedikleri- ne dair uzun cümleler kurmaya başladılar. Estonlar da, Rusların ne düşündükleri, ne hissettikleri ve ne istediklerine dair kendi özetlerini yaparak yanıt verdiler. Birbirlerine hitap ediyormuş gi- bi gözükseler de, iki taraf aslında kendi kendine konuşuyordu.

eden şeyler için eleştirilebilir veya suçlanabilir. Böyle bir durumda, kli- nik deneyim sahibi kolaylaştırıcıların avantajı, hastalarının dışsallaştır- maları ve yansıtma- larıyla (aktarım) uğraşmaya alışık olmalarıdır. Karşı aktarımlar da (kolaylaştırıcıların usdışı beklentileri) yüzeye çıkabilir. Sözgelimi, önemli politikacılarla yan yana çalışmak kolaylaştırıcılara hak etmedikleri bir tümgüçlülük duygusu verebilir. Deneyimli ruh sağ- lığı uzmanları bu görüngünün farkındadırlar ve alanda onlarca yıl çalış- manın kazandırdığı içgörüyle, zarar verici karşı aktarım tepkilerine ken- dilerini kaptırmazlar.

Kendi duruşlarıyla, ötekinin duruşuna dair kendi inandıkları (veya umdukları ya da hayal ettikleri) arasında bir diyalog söz konusuydu. Kolaylaştırıcılar araya girdiler, Rusların Estonlara dair söylediklerinin gerçekte kendilerinin Estonların düşünmesini veya yapmasını arzuladıkları ya da yapacaklarından korktukları şeyler olabileceğini, aynısının Estonlar için de geçerli olduğunu netleştirdiler. Her iki tarafın yansıtmalı davranışlarının gerçeklikle bağlantısı vardı ve muhtemelen hakiki kaygıları temel alıyordu, ama diğer birçok açıdan abartılı, hatta tümünden yanıltı. Kendileri adına konuşmalarına izin verilirse, iki taraf da hatalı algılarını düzeltmeye, dışsallaştırma ve yansıtma- larını “ehlileştir- meye” başlayabilirlerdi. Bu yüzden, Ruslardan Estonların kendi duygularını, düşüncelerini ve eylemlerini anlatmalarına izin vermelerini istedik, bu şekilde hayali ve yansıtılmış beklentilerle bozulmamış bir “gerçekliği” algılayabileceklerdi. Aynısı Estonlardan da istendi.

Yukarıdaki kavramların hepsi de, düşmanlar bir araya geldiklerinde geniş grup kimliklerine karşı algılanan tehditlerle ilişkilidir. Hasım ekiplerin üyeleri bir diyaloga girdiklerinde, eğer bu süreç tarihsel yaraları (seçilmiş travmaları) ve geçmiş yengileri (seçilmiş zaferler) sıralama yarışına dönüşürse, kavramlar da iç içe geçer. Geçmiş travmaların ve zaferlerin kendilerine ek olarak, daha yakın tarihli olayların türevleri de genellikle tarihe mal edilir. Seçilmiş travmalar, grubun kaynaşmasını ve grup kimliğini seçilmiş zaferlerden daha etkili pekiştirirler, bu yüzden diyalog sırasında geçmiş grup travmalarının sıralanmasına, geçmiş başarılarla göndermelerden daha çok rastlanır. Dahası, seçilmiş travmalar akla geçmiş çaresizlikleri getirir, bu da halihazırdaki tehlikeye dair algıyı şişirir; özellikle de kişinin ait olduğu grup edilgin kalmışsa. Bu da grubun geçmiş ortak yaralarla aşırı uğraşmasında rol oynar. Gayriresmi diyalog toplantılarında, özellikle de başlangıçta, çekilen eziyetleri sıralama yarışması istemsizdir ve mağdurlaştırılmanın egoizmi ilkesine uy-

gun ortaya çıkar:¹⁹⁶ Öteki tarafın kayıplarıyla ve yaralarıyla hiç eşduyum kurulmaz.

Estonya-Rusya diyalogu dizisi sırasında, Estonlar tekrar tekrar, tarihlerindeki birkaç olay yüzünden Ruslardan şikâyetçi olmuşlardı. 1944 yılında Sovyetler'in Tallinn'i (Estonya'nın başkenti) nasıl bombaladıklarını anlattılar; Sovyet egemenliği sırasında sınır dışı edilen, hapse atılan, öldürülen ya da evlerinden edilen Estonların sayısından dem vurdular. Rusça öğrenmeye ve Sovyetleştirme politikası altında etnik geleneklerinden vazgeçmeye zorlanmalarının yarattığı aşağılanmışlıktan sızlanıyorlardı. Seçilmiş travmaları sanki geçmişteki belli bir olayla bağlantılı değil gibiydi. Daha çok, yüzlerce yıl "ötekilerin" boyunduruğu altında yaşamış oldukları gerçeğini yansıtıyordu. Öte yandan Ruslar, özellikle de kendilerini aşağılanmış hissettiklerinde, belli bir seçilmiş travmadan söz etmeye başlıyorlardı. Yüzlerce yıl boyunca sürekli Moğol saldırılarına maruz kalmaktan, hatta işgale uğramaktan veya "uygar dünyayı korumak uğruna" muazzam kayıplar ve mağdurlar verdikleri Nazi döneminden yakınıyorlardı. Ruslar ayrıca sanayileşme ve modernleşme gibi, Estonların Sovyet himayesi altında kazanmış oldukları birçok avantajdan ve gelişmeden dem vuruyorlardı. Rus katılımcılar birçok önemli başarıları imza atmış güçlü bir imparatorluğun oğulları ve kızları olarak aldıkları mirastan doğrudan ve imalarla söz ediyorlardı, bu şekilde ortak kendilik değerlerini şişiriyor ve seçilmiş zaferlerinin anılarına tutunuyorlardı.

Bu tür alışverişlerde, "onlar" bize neler yaptı, "biz" onlara karşı ya da onlar için neler yaptık meselelerinin gerçekçi bir bütünleşmesi pek mümkün değildir. Denetimsiz bırakılırsa, her iki taraf da kendi seçilmiş travmalarını ve zaferlerini ve daha yakın tarihli yaralarını sıralamaya başlar. Bu da bitimsiz, kazananı ol-

196 John Mack, "Foreword," *Cyprus: War and Adaptation*, Vamık D. Volkan (Charlottesville, VA: University Press of Virginia, 1979), ix-xxi.

mayan bir yarışmaya dönüşebilir. Kolaylaştırıcılar açısından ne denli usandırıcı olursa olsun, bunların sürecin kendisi için gerekli olduğuna inanıyorum. Geniş grup kimliğinin belirteçleri olarak yeniden etkinleştirilen seçilmiş travmalar ve seçilmiş zaferler katılımcıların kendi geniş grup kimliklerine daha güçlü sarılmalarını sağlar. Katılımcılar kendi geniş grup kimliklerinde kendilerini güvende hissetmezlerse, zamanı geldiğinde “ötekiyle” daha gerçekçi müzakereler yürütmekte büyük zorluk çekerler. Geçmişteki ve halihazırdaki elemelerin sıralanması sırasında, kolaylaştırıcı ekibin ödevi, aktif dinlemeyle tarafların duygularını kusmalarına izin vermek, taraf tutmaktan kaçınmak, bu sayede eşduyumlu dinleyici modeli oluşturmaktır. Nihayet düşman taraflar birbirlerini “ışitmeye” başlayabildiklerinde daha gerçekçi tartışmalara geçilebilir. Ötekilerin çektiği ıstırapın karşılıklı fark edilmesi, müzakerede ilerlemeyi sağlayabilecek olumlu bir hava yaratır çünkü bunun altında, geniş grup kimliklerinin karşılıklı olarak doğrulanması yatar.

Seçilmiş travmalar ve türevleri yeniden etkinleştğinde uyanan duygular ve algılar, sanki travma daha yeni yaşanmış gibi canlıdır çünkü bugünle bağlantılı duygular ve algılarla kaynaşmışlar, hatta geleceğe bile yansıtılmışlardır. Geçmişten anımsananlar, şimdi hissedilenler ve gelecek için umulanlar, bir zaman çökmesiyle iç içe geçerler. Anlaşılr biçimde, bu zaman çökmesi çatışmaları çözme girişimlerini karmaşılaştırır. Bu görüngüyü ortadan kaldırmak ve zaman genleşmesini yüreklendirmek amacıyla, kolaylaştırıcılar seçilmiş travmanın kendisi üzerine ve katılımcıların geniş grup çatışmasıyla bağlantılı kendi kişisel travmaları üzerine tartışmalara izin vermelidirler. Bu tür tartışmaların resmi diploması ortamlarında genellikle “tabu” olduğunu fark ettim. Resmî diyaloglarda genellikle katılımcılardan talep edilen, “Geçmişe gitmeyin; bugünde kalın”dır. Burada üzerinde durduğum konu, geçmiş travmalardan söz etmenin ve duyguların gün yüzüne çıkmasına izin vermenin bazen nasıl gerekli ol-

duğudur. Geçmişle ilgili duygular ve meseleler, bugünkü sorunlardan ayrılabilir ve ait oldukları yerde bırakılabilirlerse, halihazırdaki sorunlar daha gerçekçi biçimde tartışılabilir. Aynı görünüşü, bireyin atalarının travmasıyla bağlantılı bir zaman çökmesinin yanı sıra, katılımcıların kendi yaşamlarındaki geçmiş bir olayla ilgili yaşadıkları kişisel bir zaman çökmesi bağlamında da gözlenebilir. Kolaylaştırıcılar, geniş grup kimliği meseleleriyle bağlantılı olabilecek kişisel zaman çökmeleri açısından da gözlemini açık tutmalıdırlar.

Estonya'daki bir toplantı sırasında, Estonya'yı Sovyet döneminin sona ermesinden sonra bağımsızlığa götüren eski Estonya devlet başkanı, zamanın Riigikogu (Estonya Parlamentosu) ikinci sözcüsü Arnold Rüütel, Moskova'da Mihail Gorbaçov ile yaptığı bir toplantıdan söz etmişti.* Rüütel, Moskova'ya Gorbaçov ile Estonya'nın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlık isteğini tartışmaya gitmişti. Toplantı, verilen saatte başlamamış, onu iki saat bekleme odasında bekletmişlerdi. Üzerinden beş yıldan uzun süre geçmiş olmasına karşın, belli ki Rüütel orada hissettiği aşağılanmışlık duygusunu hâlâ unutmamıştı ve Rus katılımcılardan (ister Rusya'dan ister Estonya'dan gelmiş olsunlar) uzak durmasına ve güçlü milliyetçi duygulara katı biçimde tutunmasına bakılırsa, bu olay şimdiki diyalogda Ruslara bakışını cidden etkiliyordu. Ancak kolaylaştırıcılar, Sovyet sistemiyle yaşadığı bu deneyimin aşağılayıcı doğası konusunda eşduyumlu bir yaklaşım gösterdikten sonradır ki, Eston politikacı Rus karşıtı söylemini yumuşattı ve Rus katılımcılarla daha yumuşak ve dostane etkileşime girebildi. Sanki Ruslarla ilgili geçmiş ve bugünkü duygularını bir arada yaşamasının yükü omuzlarından kalkmış, iki ülke arasında o günkü ilişkiler üzerine daha rahat fikir yürütebilir olmuştu. Bir anlamda zaman genişlemiş, ya da "genişlemişti." Rüütel'in tutu-

* Rüütel daha sonra, 2001-2006 yılları arasında Estonya Cumhurbaşkanlığı'na seçildi. Bağımsız Estonya'nın ikinci cumhurbaşkanıydı. ç.n.

mundaki değişiklik, diğer Eston katılımcıları etkilemiş, sanki onlar da bu zaman genişlemesine katılmışlardı.

Bir diğer kavram da, kişinin bireysel ve geniş grup kimliğini korumak üzere kullandığı küçük farklılıkları ele alır.¹⁹⁷ Psikopolitik diyalogların yürütüldüğü toplantı salonu, geniş grup çatışmalarını incelemek üzere bir laboratuvara dönüşür ve geniş grup törenlerinin belli yönleri küçük grup tartışmalarında öne çıkar. Taraflar birbirlerine daha fazla eşduyum gösterdikçe, kendilerini ve gruplarını düşmanla iyiden iyiye benzer algılamaya başlarlarsa kaygıya kapılabilirler. Ötekiyle olan benzerlikleri algıladıkça, her bir tarafın kendi istenmeyen yönlerini dışsallaştırması ve yansıtmaları istikrarsızlaşır, işte o zaman katılımcılar birbirinden ayrı grup kimliklerini korumak üzere küçük farklılıkların önemini abartmaya başlarlar. “Aynı olmama ilkesi” etkinleşir. Bu şekilde, küçük farklılıklar sanki kendi kimliklerini sağlam tutmak adına düşman tarafı ayıran bir sınırmış gibi inatla korunur. Görünürde önemsiz bir anlaşmazlık, muazzam önem kazanıp olumlu tartışmaları baltalayabilir.

Düşman gruplar arasındaki küçük farklılıklarla uğraşmanın, din veya dil gibi büyük farklılıklarla uğraşmaktan daha zor olduğunu gördüm. Bir toplantıda, Eston ve Rus katılımcılar giderek daha benzer görüşler ileri sürüyorlardı ki, Estonlardan biri ansızın ayağa fırlayarak Rusça konuşan bir katılımcının doğum günü olduğunu duyurdu. Herkesten “İyi ki doğdun” şarkısını söylemeleri istendi. Yüzeyde bu bir dostluk jestiydi, ama özünde savunmaya yönelik bir eylemdi. Anlaşma olasılığı doğunca, bu katılımcı kaygıya kapılmıştı, ama gerçekte yaptığı her iki taraftan

197 “Küçük farklılıklar” kavramı Sigmund Freud tarafından tanımlanmıştır. Bkz. Sigmund Freud, “Taboo of Virginity,” *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, haz. James Strachey, cilt 11, 191-208 (Londra: Hogarth Press, 1917-1955) ve *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. Uluslararası ilişkilerdeki “küçük farklılıklar” için bkz. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies*, Kanbağı ve Körü Körüne İnanç.

katılımcıların kaygılarına bir yanıttı. Doğum gününü gündeme getirmekle, katılımcıların anlaşılmaya varma olasılığı çeltilirilmiş ve birbirlerinden farklı kalmalarını sağlayabilmişti. Bu tür durumlarda, kolaylaştırıcı ekibin küçük farklılıkların diyalog açısından anlamını ve önemini yorumlaması bütün katılımcılara, anlaşılmaya varmanın kişinin geniş grup kimliğini yitirmesi anlamına gelmeyeceğine dair güvence vermesi gerekir.

Ağaç Modeli tekniğinde, kolaylaştırıcılar, düşman gruplardan katılımcılara ne yapmaları gerektiğini söylemek yerine onların kaygılarının anlamlarını açıklar ve derinlikli çalışıp denetlenebilir hale gelmelerine yardımcı olurlar. Beklendiği gibi, bazen bir katılımcının kişisel meseleleri işe karışır. Kolaylaştırıcı ekipteki klinisyenler bu tür bir durumun geliştiğini sezdiklerinde, o katılımcının çocukluğundan veya geçmişte yaşadıklarından neleri yeniden canlandırdığını derinlemesine araştırmaktan kaçınmaları gerekir. Bu tür bir müdahale, diyalogları “yalancı terapi” seanslarına çevirir, ki bu verimsiz ve hatta tehlikeli bir gelişmedir. Bir katılımcı, bireyler veya geniş gruplar arasında bağlantılar kurduğunda, kolaylaştırıcılar kişisel meselelerin devreye girmiş olduğuna dikkat çekmekle yetinmelidirler.

Rüütel, Kremlin’de bekletilme öyküsünü anlattığında, kolaylaştırıcılar, Mihail Gorbaçov’un ona yaşattığı aşağılanmışlığın sorumluluğunu Rus toplumunun bütününe aktardığını gösterdiler. Kuşkusuz, Gorbaçov’un Rüütel’i aşağılamasının kasti olup olmadığını bilmiyorum. Belki, Rüütel’in bu kadar bekletilmesinin başka açıklamaları da vardı, ama her ne olursa olsun sonuç, Rüütel’in kendini aşağılanmış hissetmesiydi. Rüütel’in zihninde Gorbaçov’un, çocukluğundaki “kötü” birini temsil edip etmediğini araştırmaya kalkışmadık, yalnızca bu olayın genelde Ruslara dair inatçı algılarının bazılarında nasıl bir rol oynadığına odaklandık. CSMHI kolaylaştırıcı ekibindeki psikanalistler bir katılımcının kendi gelişiminden kaynaklanan bazı belirtiler fark ettiklerinde, iletişim sürecinin gelişmesi için bu tür içgörülerini

kullanırlardı. Verimli olabilmeleri için, tartışmaların bireylerin kendi geniş grup psikolojilerinin sözcüleri olduğu birer “laboratuvar” haline gelmeleri gerekir. Bu laboratuvarda kolaylaştırıcılar, katılımcıların bu meselelerle ilgili çatışmalarını ve kaygılarını ele almalarına yardımcı olurlar.

Diyaloglar dizisi sürüp, “düşman” katılımcılar birbirlerini daha eşduyumlu biçimde tanıdıkça, ağacın gövdesinin yapısı değişmeye başlar. Artık, dalların çıktığı yere gelmişizdir. Bu noktada hâlâ yukarıda saydığım olayları ve kavramları gözlemlemeye devam etsek de (özellikle de geniş grup kimliğine karşı yeni, umulmadık tehditler ortaya çıktığında) buradan itibaren, özellikle de dizinin sonraki kısımlarında, seçilmiş travmalarla daha az uğraşılacak, küçük farklılıklar daha az kaygı uyandıracaktır. Katılımcılar, kendilerine ait geniş grup çatışmalarıyla ilgili kişisel öykülerini daha hevesle anlatacaklardır. Bu da, her ekibin içinde çoklu algılar ve yaşantılar bulunduğunu açıkça gösterir. Kendi içlerinde geniş grup kimliği meselelerini nasıl farklı biçimlerde ele aldıklarını görmeleri, aslında, “düşman” tarafların tek yürek halinde hareket etmesini engelleyecek ve kendileriyle düşman grup arasındaki farklılıkları kabullenmelerine yardımcı olacaktır.¹⁹⁸

Başlangıçta, kişisel öyküler genellikle “biz” ve “onlar” (veya “ben” ve “onlar”) psikolojisini akla kara tarzında yansıtır (öteki tümünden “kötü” görülür, kişinin kendi grubu ise tümünden “iyi”dir).

198 Maurice Apprey, bir ekibin kendi üyeleri arasında geniş grup kimliği meselelerine dair görüş farklılıklarının önemini vurgular. Bkz. Maurice Apprey, “Heuristic Steps for Negotiating Ethno-National Conflicts: Vignettes from Estonia,” *New Literary History* 27 (1996): 199-212.

Ağaç Modeli umulduğu gibi ilerlerse, kişisel öyküler kendiliğinden gelecektir. Toplantıların parasal nedenlerle yılda üç kereden daha az gerçekleştiği durumlarda, kolaylaştırıcılar düşman ekiplerden katılımcıları geniş grup çatışmasıyla ilgili kendi öykülerini anlatmaya “yüreklendirebilirler.” Kişisel ve duygusal açıdan yeterince güvenli bir zemin oluşturulmuşsa bu işe yarayabilir. Aksi halde bir “dayatma” halini alır ve işe yaramaz.

Eşduyum geliştikçe, öykülerde karışık duyguların ve tutumların sesleri duyulmaya başlanır, “öteki”yle ilgili sabit fikirler yerine ikirciklilik (ambivalans) oluşur ve ötekinin kişisel kimliği, hem benzerlikleri hem de farklılıkları olan, hem sevilen hem de hoşlanılmayan bütün bir varlık olarak kabul görür. Yani öteki daha insanlaşır. Bu tür alışverişler sayesinde, katılımcılar kendi kişisel kimliklerinin geniş grup kimlikleriyle nasıl iç içe geçmiş olduğunu, belli duygulara veya ideolojilere tutunmaya hangi olaylarla sürüklemiş olduklarını görmeye başlarlar. Kişisel öyküler ayrıca kolaylaştırıcı ekibin, düşman ekibin üyelerini benzer öykülerle öne çıkmaya dolaylı olarak teşvik edebilmesini sağlar, bu şekilde eşduyumlu bir anlayış geliştirilmesi mümkün olabilir. Bu, düşman ekibin bireylerinde hem kişiye, hem de o kişinin geniş grubuna karşı eşduyum gelişmesini sağlar. Kişisel öyküler aynı zamanda bir grubun kendi içindeki bakış açısını da etkiler. Geniş gruba ait katılımcılar tipik olarak belli bazı algıları paylaşırlar, ama kişisel öyküler aracılığıyla, grubun önceden sandıkları kadar tek sesli olmadığı açıklık kazanır. Katılımcılar kendi grupları içindeki farklılıkları fark edebildiğinde, bu, çatışmanın karmaşık yanlarıyla daha esnek biçimde uğraşmalarını sağlar.

Estonya bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra kimin Estonya vatandaşı olabileceği meselesi büyük önem kazanmıştı. Vatandaşlık için istenen koşullardan biri de, Eston olmayanların vatandaşlık ölçütü olarak bir dil sınavından geçmeleri idi. Sovyetler Birliği’nden koptuğunda kendilerini Estonya’da bulmuş olan Rusların çoğu Estonca konuşmuyor ya da okuyup yazamıyordu, çok geçmeden dil sınavının gizli amaçları olduğu ortaya çıktı. Sınav standart değildi. Eston bir gözlemciyle, Rus veya Rusça konuşan diğer vatandaşlık adayının bire bir görüşme yapmasını öngörüyordu.¹⁹⁹ Diyaloglar dizisi sırasında, dil sınavlarıyla ilgili birçok mantıklı tartışma açıldı. Rusça konuşanlar, bu vatandaşlık

199 Neu ve Volkan, *Developing a Methodology for Conflict Prevention*.

koşuluna hazırlanmaları için Estonların dil eğitim sınıfları açmalarını istiyorlardı. Estonlar ise, bu tür bir politika oturtacak kaynaklardan yoksun olduklarını öne sürüyorlardı. Her iki taraftan birçok kişi sınavın standart olması gerektiği fikrindeydiler. Bazıları, bir değerlendirme paneli istiyor, bazıları programı projelendirip uygulamaya sokacak, bütün etnik grupların temsil edildiği bir kurul talebinde bulunuyorlardı. Bu engellerden birçoğuna en azından teoride, çözüm bulmak mümkünken herhangi bir ilerleme kaydedilmiyordu.

Yavaş yavaş, Estonların ve Estonya'da yaşayan Rusların kişisel öykülerini dinledikçe, dil sınavıyla ilgili saplantıların altında başka şeyler yattığını kavradık. Estonlar sınavı standartlaştırmak ya da sistematik hale getirmek istemiyorlardı, çünkü bilinçli ya da bilinçdışı olarak, Estonya'da yaşayan Ruslar ve Rusça konuşan diğer toplulukların ülkeyi toptan terk etmelerini istiyorlardı. Dil sınavı resmen kurumsallaşırsa bu, sayıları hiç de azımsanmayacak Rusların ve Rusça konuşan diğer grupların Estonya'daki varlığının da kurumsallaşması anlamına gelecekti. Başka bir düzeyde, standartlaştırılmamış biçiminde dil sınavı Estonların Ruslara karşı bir intikam gereci olmasının yanı sıra, geniş grup kimliklerinin "yok olacağına" dair ortak korkuya karşı bir koruma oluşturunuyordu. Estonya'da yaşayan Rusların birçoğu aslında Estonca öğrenmek istemiyorlardı, pratik engeller bir tarafa, bu dili öğrenmeleri, yakın zamana dek egemen oldukları bir ülkede azınlık konumuna düşmüş olmalarının utanç verici bir kanıtı olacaktı. Diyaloglar dizisini başlattığımız sıralarda Ruslar ve Rusça konuşan diğer gruplar henüz bu statü kaybını kabullenmeye hazır değildi. Tartışmalarımız sırasında kolaylaştırıcılar önceleri gizli kalmış olan bu anlamları söze döktüler, bu da bu meselelerin daha derinlikli anlaşılmasına katkıda bulundu. Sözgelimi, dizinin ilk toplantılarından birinde, Kuzeydoğu Estonya'da, çoğunlukla Rusça konuşulan bir kent olan Narva'da hekimlik yapan etnik Rus Vladimir Homyakov, Estonca öğrenmeye zorlanmakla ilişki-

li kendi dehşet öyküsünü anlatmıştı. Ama dizi ilerledikten sonra bir gün kalktı ve yüzünde mutlu bir gülümsemeyle kızının Estonca sınavından başarıyla geçmiş olduğunu duyurdu. Sonra bize kendisinin de Estonca dersleri almaya başladığını söyledi.

Toplantılar dizisi ilerledikçe, diyalogun içinden, çatışmanın önemli yönlerini temsil eden bir simge veya mecaz çıkabilir. Katılımcılar bu mecazla “oynamaya” başlarlar; top gibi oradan oraya atarlar. Mecaz, katılımcıların dikkatini kendi üstüne toplar ve dağınık duyguları ve bulanık gerçeklikleri soruna dair daha somut bir anlayışa dönüştürür. Oyunlu mecaz, katılımcıları birbirine bağlar, bir yandan can alıcı bir meseleyi ele alırken, bir yandan da oyunda birbirleriyle paslaşmalarına olanak tanır. Oyun sürdükçe, zehirli duygular yok olmaya başlar ve atışmalara kahkahalar eşlik eder olur. Bundan sonra mesele daha gerçekçi biçimde tartışılabilir. Kolaylaştırıcı ekibin katılımcıların oynaması için bir mecaz ya da bir “oyuncak” uydurması hiç doğru değildir; bu, katılımcıların kendileri tarafından yaratılmalı veya gündeme getirilmelidir. Kaygı uyandırıcı duygular simgesel nesnelerle temsil edilir ve bunlara bir isim konursa, daha az tehdit edici hale gelirler. Kişi, gölgelerin içinde pusuya yatmış bilinmeyen bir düşman yerine, tanımlanmış ve açıktaki bir düşmana daha iyi tahammül edebilir.²⁰⁰

Estonya’daki toplantıların birinde, bir Rus Rusya’yı dost bir file benzeten bir mecaz kullandı: İri ve güçlü, ama saldırgan değil. Eston bir katılımcı, Rusya filse Estonya’nın da tavşan olacağını ekledi. Bu ikinci katılımcı, ikisi de dost canlısı olsalar da, bir tavşanla bir fil arasında bir ilişki kurulmasının çok zor olduğuna dikkat çekti; tavşan, filin onun üzerine basacağı korkusunu bir türlü atamazdı. Başka bir katılımcı, durum buysa Estonya’daki Rusça konuşan grupların tavşan yuvasındaki fil yumurtaları olduğunu gözlemledi; her an yumurtadan çıkıp tavşanı ve onun yuvasını darmadağın edebilirler, ya da ana fil tehlikede olduklarını düşünür-

200 Volkan, *Körü Körüne İnanç*.

se, harekete geçebilirdi. Katılımcılar günlerce bu mecazlarla oynadılar; üç ay sonraki toplantıda da yine aynı “oyun”a döndüler.²⁰¹

Kaygı uyandıran bir ilişki simgeleştirilip oyunlaştırıldığında, katılımcılar aralarındaki ilişkinin bazı yönlerini daha iyi kavrarlar. Ayrıca, birbirlerine dair algıları da değişmeye başlar. Sözelimi, fil-tavşan benzetmesi aracılığıyla, Ruslar Estonların geçmişte Sovyetler Birliği’nden aldıkları “yardım” konusunda “nankör” davrandıklarını düşünmekten vazgeçtiler, yalnızca tedbirli davranmakta olduklarını kavradılar. Estonların dikkatli olmalarının ve Ruslarla fazla yakınlaşmamalarının neden gerekli olduğunu da seziyorlardı, çünkü fil ne kadar dost canlısı olsa da, yanlışlıkla tavşanın üzerine basabilirdi.

Düşmana karşı değişen tutumlar pekişmeye başladığında ve düşmanın kendisinin tanımladığı şekliyle geniş grup kimliği bilirlendiğinde, diyaloglar dizisinde yas tutmakla ilgili sözler işitilmeye başlanır. Bu, Ağaç Modeli’nin ikinci evresinin sona yaklaştığının açık bir göstergesidir. Düşman taraflar gayriresmi toplantılara katı ve genelde gerçekdışı beklentiler, ümitler ve fikirlerle gelirler. Başarılı bir psikopolitik diyaloglar dizisi bu duruşları yumuşatmayı ve gevşetmeyi hedefler, ama duruşun veya konumun değişmesiyle ortaya çıkan kayıpların yası tutulmazsa bunu gerçekleştirmek çok zor olur. Daha önce ayrıntılı biçimde tanımladığım gibi insanlar bir şeyden vazgeçtiklerinde ya da inatla tutundukları duruşu yitirdiklerinde, bunun yasını tutmak zorundadırlar. Bu anlamda yas tutmak, ağlama gibi gözlenebilir davranışlarla değil, kayıptan sonra yeni gerçekliğin kabul edilmesine götüren psikodinamik süreçlerle mümkün olur: Kayıp gerçeklik kazanır.²⁰²

201 1999 yılında CSMHI nüfuzlu Türkler ve Yunanlılar arasında gayriresmi diplomasi etkinlikleri başlattı. Bu dizide de fil-tavşan mecazının ortaya çıkması ilginçti.

202 Sigmund Freud, *Mourning and Melancholia*; George Pollock, *The Mourning and Liberation Process*, 2 cilt (Madison, CT: International Universities Press, 1989); Volkan, *Linking Objects and Linking Phenomena*; Volkan ve Zintl, *Life After Loss*.

Estonya'da, Sovyet döneminde alınmış geçmiş yaraların (örneğin Estonların Sibirya'ya sürgünleri vs.) zihinsel temsillerinin ya-sının doğru düzgün tutulmamış olduğunu gözlemlemiştik. Bu tür yıkıcı olayların zihinsel temsilleri bir kuşaktan diğerine aktarıldıkça işlevleri değişmiş ve Estonların "yok olmakta olan" bir et-nik grup olmakla ilgili ortak fantezilerinin çekirdeğini oluşturmuştu. Yeniden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bile, bu tehlikede olma duygusu atılamamış, politikaların belirlenmesinde etkili olmuştu. Diyaloglar sırasında, kolaylaştırıcı ekip bu gözlemi gündeme getirdi. Amaç Estonların geçmişteki kayıplarının yasım tutmaya başlamalarını sağlamaktı. Böylece, yeniden bağımsızlaş-tıktan sonra halk olarak yok olacakları şeklindeki ortak fanteziyi denetim altına alarak bugünkü gerçekliği kabul edebilirlerdi.

Estonya-Rusya diyalogları sırasında, yas tutmakla ilgili başka bir olay daha yaşandı. Estonya bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra Estonya ile Rusya arasında, Narva'nın doğusunda yaklaşık altmış kilometrelik bir bölgede sınır anlaşmazlığı doğmuştu. Estonlar bu toprakların kendilerine iade edilmesini istiyorlardı, çünkü 1920 Tartu Barış Antlaşması'yla buranın kendilerine ait olduğunun kabul edildiğini düşünüyorlardı. Rusya bu antlaşmayı tanımıyordu (kısmen bu, o sıralarda Estonya'nın bağımsızlığını tanımak anlamına geleceği için) ve Estonya yeniden bağımsızlığını aldıktan sonra çatışmalı toprakları onlara vermeyi reddediyordu. CSMHI diyaloglar dizisinin başlarında bu sınır meselesi sıcak bir konuydu. Bu toprak parçasını "kaybetmek" Eston katılımcılar arasında farklı anlamlar taşıyordu; ama dev bir düşmana karşı prestij ve güç kaybetmiş oldukları duygusu ortaktı. İşin garip yanı, bu topraklar Estonya'ya iade edilmiş olsaydı bu, Rus nüfusunda ciddi bir artış anlamına gelecekti, çünkü burada yaşayanların tamamı Rus'tu. Yani aslında bu toprakları Rusya'ya "geri vermek" belli bir rahatlama sağlamıştı. Bu toprakları ellerinde tutmakla bunlardan vazgeçmek arzusu başabaştı, bu da Estonların yas tutmasını zorlaştıran bir ikirciklilik yaratıyordu. Es-

tonların sınır sorunu yüzünden duydukları endişe onları bitap düşürüyordu. CSMHI'den meslektaşlarım ve ben, yas tutma sürecindeki bu komplikasyonlar yüzünden, Eston katılımcıların bu meseleye takılıp kalmaları halinde, Ruslarla diğer meseleler üzerine gerçekçi diyaloglar yürütmelerinin zorlaşacağını öngörüydük. Eston delegelerin toprakları geri vermekle ilgili yaşadıkları çelişkileri açıkça dile getirmelerine yardımcı olduk, bu da yas tutma sürecindeki komplikasyonları ortadan kaldırdı ve nihayet dikkatlerini diğer konulara verebilmek üzere onları özgürleştirdi. Bu arada, Vladimir Homyakov gibi, Estonya'da kalmış olan Ruslar, Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Rusya Ana'nın kendilerini terk etmiş olduğunu hissediyorlardı, yani onlar da kendi kayıplarının yasını tutmak zorundaydılar.

Uzun vadeli etnik gruplar arası, ya da dinlerarası diyaloglar boyunca, katı ve düşmancıl duruşlar gevşetilebilir, bu sayede söylemin biçimi suçlamalar ve karşılıklı atışmalardan, her tarafın kendi duruşunu açıklamasına evrilebilir, buradan da hakiki müzakerelerin yolu açılabilir. En baştaki katı duruşların kökünde geniş grup kimliği meseleleri yattığı için, katılımcılar geçmiş stratejilerin işe yaramamış olduğunu fark etmedikleri sürece, değişme gereği veya arzusu hissetmeyeceklerdir. Bu durumu ele almanın en iyi yolu, zaman genişlemesi yaratılması, yansıtımların denetim altına alınması, gizli duyguların ve fantezilerin saptanması, ak-kara düşüncenin değiştirilmesi ve yas tutmaya başlamanın yüreklendirilmesidir. Mini-çatışmalara ya da seçilmiş travmaların dışavurumuna abartılı ilgi gösterilmesi gibi psikopolitik diyalogların daha önce tanımladığım bazı yönleri, bir toplantının ilk veya ikinci gününde ve/veya uzun vadeli diyalogların ilk toplantılarında daha belirgindir. Gerçekten yas tutma ve zaman genişlemesi gibi diğer bazı yönler ise, tipik olarak çok sayıda toplantıyla grup çalışması ilerledikten sonra ortaya çıkar. Diyaloglar dizisi sırasında zaman zaman duygular alevlenip çeşitli dirençler ortaya çıkacaktır, ama sonunda taraflar konuşup birbirlerini din-

lemeye, yanıt vermeye ve farklı görüşlere açıklık kazandırmaya daha hazır olacaklardır. Yavaş yavaş, karşılıklı birbirlerinin kaygılarını, korkularını, umutlarını ve tarihten gelen algılarını anlamaya, bir yandan farklılıklarını korurken bir yandan da işbirliği yapmanın yolunu bulmaya başlarlar. Kuşkusuz, geniş grup kimliğine karşı hissettikleri tehditler yüzünden ortaya çıkmış olan gerileme yavaş yavaş ortadan kalkar. Artık, gelişkin bireyler ya da daha iyisi, geniş grup gerilemesinin etkilerine karşı direnebilecek bireyler olarak müzakerelerde bulunabilirler. Hedef eski düşmanları yakın dost haline getirmek ya da farklı grupların tek büyük bir grup içinde erimesini teşvik etmek değildir. Amaç, öteki grubun üyelerine karşı ayrımcılık, şiddet veya saldırganlık içermeyen biçimlerde bir arada yaşamının yollarını bulmalarına yardımcı olmaktır.²⁰³ Diyaloglara katılanlar daha sonra kolaylaştırıcı-

203 Estonya diyalogları sırasında, CSMHI olarak, farklı kuşakların Eston-Rus ilişkilerini nasıl gördüğüyle ilgili deneyler yaptık. Hepsi de üniversite öğrencisi dört Eston ve dört Estonyalı Rus genç seçtik ve onlarla küçük grup seansları yürüttük. Özgün psikopolitik diyaloglar dizisinin sonlarına doğru, öğrencilerden büyüklerin toplantılarından birine katılmalarını istedik. İlk getirildiklerinde, öğrenciler büyük toplantı odasının ortasına oturtulduklar, daha yaşlı katılımcılar da etraflarında daire oluşturdular. CSMHI'den iki kolaylaştırıcıydık: Psikanalist Maurice Apprey ve ben. Kolaylaştırıcılar olarak öğrencilerin kendi aralarında tartışmasını ve büyüklerin onları yalnızca dinlemesini istedik. Hedefimiz, düşmana dair algılarda ve barış yaklaşımlarında kuşaklar arasında farklılık olup olmadığını görmektir. Daha genç kuşağın anne-babaları gibi düşünmediği ve daha ılımlı, değişimi kabullenmeye daha hazır oldukları şeklindeki yaygın inancı sorgulamak istiyorduk. Bu tartışmalar sırasında, yüzeyin altına bakıldığında, "sıcak" geniş grup kimliği meseleleri açısından kuşaklar arasında şaşırtıcı benzerlikler olduğunu keşfettik.

Genç katılımcılar görüşlerini tartışırken, bir Eston kendi kuşağının aşırı Rus karşıtı olan dedesinin kuşağından çok farklı olduğunu ileri sürdü. Kendisinin ve yaşlılarının Estonya'daki Rusça konuşan halkın entegrasyonuyla ilgili sorunlarla başa çıkmakta çok daha başarılı olduklarını düşünüyordu. Ne var ki, diyalog ilerleyip, Estonya'da yaşayan Ruslara karşı kendi

cıların yandaşı haline gelir ve Ağaç Modeli'nin üçüncü aşaması başlar.

Abba Eban'ın uzun zaman önce söylediği gibi, gayriresmi diplomasi, resmi diplomasiyi etkileyip çatışmaların çözümüne odaklanmasını sağlamadığı sürece hiçbir işe yaramaz.²⁰⁴ Psiko-politik diyalogların bir hedefi de, bulguların bildirilip resmi diplomatik ve politik arenalarda kullanılabileceği kritik buluşma noktalarına varmaktır. Bu yüzden, diyaloglar dizisi bir yandan ilerlerken, kolaylaştırıcılar diyaloglara katılmayan ancak politikaları etkileyebilecek konumlardaki karar mercileriyle temas kurmaya çalışırlar. APA-sponsorluğunda Arap-İsrail diyalogları bağlamında ilk kez gayriresmi diplomasiyle uğraşmaya başladığımda, "kritik buluşma noktaları"na dahil olmak konusunda bir hayli çekingendim. Sanırım bu benim için gerçekçi bir duruştu. Henüz acemiydim ve sunacak pek bir şeyim yoktu. Kendi gruplarındaki yetkililere gayriresmi "brifingler" verme işini Arap ve

algılarını ve duygularını incelemesi istendiğinde, kendini dedesinin kuşağının aldığı toplumsal travmaları dile getirirken buldu. Bilinçdışı olarak dedesinin "sözcüsü" olduğunu fark etti ve kuşaklar arasında bazı gerçek farklılıklar olmasına karşın, travmalara dair ortak imgelerin ve bunlara karşılık gelen tutumların kendisine aktarılmış olduğunu anladı. Bu onu şok etmişti, ama paradoks biçimde, Ruslarla ilgili kendi görüşlerini oluşturmaya da yardımcı olmuştu. Bu görüşler, başka kuşakların görüşleriyle çok daha az kirlenmişti.

Bazı durumlarda genç kuşakların anne-babalarıyla aynı tarihsel imgeleri taşıdıklarını ortaya koymuş olmakla beraber, bu kuşaklararası formatın olumlu bazı sonuçları da oldu. Büyüklere kendi tarihsel yüklerinin genç kuşakta nasıl inatla korunduğunu göstermenin başlı başına onları güdüleyen bir etmen olduğunu gözlemledik. Bu, nüfuzlu konumlardaki bireylerin de kendi içlerine bakmalarına ve eyleme geçmek üzere gayretlenmelerine yardımcı olmuştu. Çocuklarına yükledikleri yükü görmek onlara acı vermişti. Kolaylaştırıcılar olarak bu deneyi yalnızca bir kez yaptık, ama inanıyorum ki bu kuşaklararası tartışma yöntemi başka durumlarda da yararlı bir gereç olacaktır.

204 Eban, *The New Diplomacy*.

İsraili katılımcılara bıraktık. Ancak, meslektaşlarımla birlikte, 1990'ların başlarında, Estonya'da çalışmaya başladığımda artık uluslararası ilişkileri anlama konusunda deneyim kazanmıştım. "Ağacın" dallarını geliştirmenin ve psikopolitik diyaloglar dizisinden gelen olumlu bulguları kurumsallaştırmanın ne kadar önemli olduğunu kavramıştım. Ayrıca, diyaloglar dizisinin dışında kalan nüfuzlu insanlarla ve politikaları belirleyen kişilerle temas kurmanın da çok önemli olduğunu görmüştüm. Bu tür bağlantılar kurduğumda, bunları her seferinde CSMHI ekibinin üyeleriyle ve gerektiğinde diyaloglar dizisinin katılımcılarıyla paylaşıyordum.

Estonya'da resmi yetkililerle temas noktalarından biri de, çoğu Rus olan, vatandaşlık adayları için zorunlu tutulan Estonca dil sınavlarıyla ilişkiliydi. Kolaylaştırıcılarımızdan biri, bugün San Diego Üniversitesi'ndeki Joan B. Kroc Barış ve Adalet Enstitüsü'nün yöneticisi olan Joyce Neu idi. Neu o sırada Atlanta'daki Carter Merkezi'nde Çatışma Çözümü Programı için çalışıyordu. Eston yetkililer, onun, dil sınavlarında gözlemci olarak bulunmasına izin vermişlerdi. Otuzdan fazla kişinin sınavını izlemiş, Estonca dil kurulunun üyeleriyle ve sınavın uygulandığı dil okullarının müdürleriyle görüşmeler yapmış ve bulgularını Eston yetkililerin yanı sıra, Avrupa Milli Azınlıklar Yüksek Komiserliği'ndeki (UNHCR) Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'yle de paylaşmıştı. İnaniyorum ki, Neu'nun sınavlardaki varlığı, sınavı yapan kişilerin (bilinçli ve bilinçdışı) öfke ve intikam duygularını ve aynı zamanda, sınava alınan kişilerin yakın zamana dek egemen oldukları bir halkın dilini öğrenmekten duydukları utanç ve öğrenmeye karşı direnç duygularını denetim altına alabilmelerine yardımcı olmuştur. Eston yetkililer sınavları daha düzgün hale nasıl getireceklerine dair onun önerilerini istemişlerdi. Neu, dünyada benzeri dil meselelerin olduğu başka ülkelerden "örnekler" bulmuştu. Sonunda, Estonlar resmen kabul edilen daha adil bir sınav sistemi oturtabilmişlerdi.

Diyaloglara katılan ve başka alanlarda da Eston resmi görevlilerle ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştıranlar arasında eski cumhurbaşkanı (Rüütel); eski bir hükümet üyesi (Klara Hallik); Rigigikogu'nun o sıradaki üyelerinden dördü (Eston Toomas Alatalu, Arvo Haug, Eston Rus Sergey İssakov ve Sergey Ivanov) ve Eston ünlü şair, Jaan Kaplinski'yi sayabilirim. Kaplinski, 1995 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterilmişti. Moskova'dan parlamenterler, dışişleri görevlileri ve bizzat Rusya'nın Estonya büyükelçisi, Alexandre Trofimov diyaloglara katılmışlardı. Trofimov, gençliğinde Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği'nde görev yapmış ve Türkçe öğrenmişti. Bana ve yine CSMHI'den, Princeton Üniversitesi'nin tanınmış tarihçilerinden olan ve güzel Türkçe konuşan Norman Itzkowitz'e kendini yakın hissetmişti. CSMHI'den kolaylaştırıcılar olarak, Tallinn ABD büyükelçisi ve diğer ABD elçilik görevlilerine, ayrıca İskandinavya ve diğer Baltık ülkelerinin büyükelçileriyle resmi görevlilerine sık sık brifingler veriyorduk. Ayrıca, Estonya'daki resmi görevlilere brifing vermek üzere hükümetten bakanlarla görüşmeler ayarlıyorduk. Estonya dışişleri bakanı, o sırada Başbakan Siim Kallas'ın danışmanı olan Paul Lettens'i gayriresmi olarak diyalog gruplarına katılması için görevlendirmişti. Lettens daha sonra, CSMHI ekibinin diyaloglar konusunda başbakana brifing vermesini sağladı.

Anahtar bağlantı kişilerinden biri de Ants Paju idi. Paju ile aramızda çok özel bir ilişki kuruldu. Paju'nun ailesi Sibirya'ya sürülmüş, Sovyetler'in elinden çok eziyet çekmişlerdi. Olimpik düzeyde disk atıcısı olan Paju'ya politik nedenlerle Sovyetler Birliği dışına yolculuk izni verilmiyordu, bu yüzden Olimpiyatlar'a katılamamıştı. Bu, onun Sovyetler'i suçladığı "haksızlıklar"dan biriydi. Tıpkı Arnold Rüütel gibi, Paju'nun da Eston milliyetçi duyguları çok güçlüydü. Onunla ilk tanıştığımda, zamanın Estonya cumhurbaşkanı Lennart Meri'nin baş danışmanıydı. Büro-sunda, mağara adamı karikatürlerindeki benzer uzun kalın tahta bir mızrak duruyordu. Yuri Urbanoviç ile cumhurbaşkanlı-

ğı tesislerindeki bürosuna ilk girdiğimizde, elinde mızrakla beni selamladı. Çok iri cüsseli bir adam olan Paju birkaç dakika boyunca öylece durup gözlerimin içine baktı. Korkmamıştım, hatta bu durum beni eğlendirmişti. O sırada henüz İngilizce bilmiyordu, ama sonradan benimle doğrudan konuşabilmek amacıyla İngilizce öğrendi. İlk tanışmamızda, öylece durup baktığı sırada, Yuri'ye Rusça beni sınadığını söylemişti. Göz kırpmış olsaydım, güvenine layık birisi olmadığımı anlayacaktı. Gözümü kırpmamış olduğum için beni ilgilenilmeye değer biri olarak kabul etmişti. CSMHI'nin diyalog toplantıları için Estonya'ya yaptığı düzenli ziyaretler sırasında Paju ile lokantalarda, saunalarda, onun bürosunda, kısacası nerede fırsat bulursak orada uzun tartışmalar yaptık. Bazen beni görmek için saatlerce araba kullanıyordu, ayrıca bana "hocam" demeye başlamıştı. Psikanalist kimliğime sadık kalarak, herhangi bir meselede benden öğüt istediğinde ona asla ne yapması gerektiğini söylemiyordum. Bunun yerine, bana getirdiği belli politik meselelerin altında yatıyor olabilecek psikolojik süreçleri ona açıklıyordum. Söylediğine göre, beni "hocası" olarak algılıyordu, çünkü ona insanoglu ve insanlık konusunda bir şeyler öğretiyordum. Zaman içinde Paju'nun tutumlarında ciddi değişiklikler gözlemeye başladım. Özellikle de birlikte yaşama politikasıyla ilgili tutumlarında esneme olmuştu. Biliyordum ki, Estonya hükümeti üzerindeki nüfuzu sayesinde, yeni kazandığı içgörülerinin daha geniş kapsamlı etkileri olabilirdi. Daha sonra, Estonya-Rusya sınırının her iki tarafından yerel hükümet görevlilerinin ulaşım, ticaret ve suç etkinliklerini önlemek üzere sınır güvenliği oluşturmak amacıyla bir araya gelmelerinde önemli bir rol oynadığını öğrendim.

Estonya-Rusya diyaloglarındaki en resmi "kritik buluşma noktası," 1993 yılında Estonya Cumhurbaşkanı Lennart Meri tarafından Estonya'daki azınlıkların durumunu incelemek üzere kurulan resmi yuvarlak masa oldu. Estonya yeniden bağımsızlığını kazandığında, Estonya hükümetinin Eston olmayanlar-

la ilgili pratik ve politik meselelerle (vatandaşlık ölçütleri gibi) karşı karşıya kalacağı ortadaydı. Azınlıklar Üzerine Yuvarlak Masa, bu tür meseleleri ele almak üzere gayriresmi bir danışmanlar grubu olarak kurulmuştu. Ayda bir, bazen daha sık buluşuyorlar, kararlar veriyor, öneriler getiriyorlardı; ama fikir birliği olması şarttı. 1993 ile 1995 arasında Estonya başbakanı ve içişleri bakanı gruba birçok kez fikir danışmıştı. Yuvarlak masa üyeleri arasında üç grubun temsilcileri yer alıyordu: (1) Rusça Konuşanlar Temsil Kurulu (vatandaş olmayanların yanı sıra, işletmeler ve sendikaların çıkarlarını temsil ediyorlardı); (2) Azınlık Etno-Kültürel Örgütler Birliği (Macarlar, İsveçliler, Yahudiler, Latviyalılar, vb. gibi, Estonya'da yaşayan küçük etnik grupların geleneklerini sürdürmek üzere 1988 yılında kurulmuştu); (3) Riigikogu. CSMHI, Estonya'daki çalışmalarına başladığında, Paju yuvarlak masanın başıydı ve üyelerden üç kişi diyaloglarımıza katılıyorlardı. Bu sayede, gayriresmi diyaloglar dizisiyle resmi çalıştay arasında doğrudan bir kesişim söz konusuydu. Paju, Riigikogu'ya seçilip yuvarlak masadan ayrıldığında, yine psikopolitik diyaloglar dizimize katılan Estonlardan biri başa geçti.

İktidardaki insanlarla kişisel ilişkiler geliştirilmenin yanında, diğer bir buluşma noktası da yan yana barış içinde yaşamayı destekleyen ve etnik gerginlikleri azaltan örgütler, tesisler ve kurumlar yaratmaktır. Toplumdaki bireylerin bu çabaları, daha sonra hükümette anlamlı yansımalar bulabilmeli ve daha geniş etkiler göstererek ülkedeki diğer topluluklar ve kesimlerce de tanınabilmelidir.²⁰⁵ Estonya'da çok sayıda psikopolitik diyalog

205 Bunların bir kısmı, kurum-inşa etmek üzerine John Burton'ın bölüm 11'de aktarılan görüşlerini andırırsa da, CSMHI yöntemibiliminde kurum inşaatının başarılı olabilmesi için psikopolitik diyalogların kendi seyrini izlemesine izin verilmesi gerekiyor. Psikopolitik diyaloglar, toplum içinde programların ve diğer yapısal değişikliklerin olabilmesine yol hazırlayan anlayış ve tutum değişikliklerini yaratır ve gerekli zemini hazırlar.

gerçekleştikten sonra, artık ağacımızın “gövdesinden” dalların çıktığını görebiliyorduk. Ama bu dallar meyve verecek miydi, bu meyvelerin tohumları ülkenin diğer kısımlarında yeni fidanlara dönüşecek miydi? Bunu zaman gösterecekti.

BÖLÜM 13

AĞIR TOPÇU ATEŞİ ALTINDA

4 TEMMUZ KUTLAMASI

Psikopolitik diyaloglar süreci, etnik gruplar arası iletişimin ve komşu-devlet ilişkilerinin sağlıklı bir “gövde” geliştirmesine yardımcı olur. Etnik, milliyetçi, dini veya ideolojik çatışmaların ve gerginliklerin için için kaynadığı bölgelerde kritik bir tampon işlevi görebilir ya da dengeleyici bir rol üstlenebilir. Tıpkı gövdenin yan tarafından sürgün veren “piçler” budanmadığı için güdük kalan bir ağaç gibi, geniş gruplar arasında ve grupların kendi içlerinde, enerjinin verimsiz meseleler üzerinde boşuna harcanmasına yol açacak düşmanlıklar sağlıklı büyümeye sekte vurur. Bu riskleri savuşturabilmek için çatışan grupları ateşli düşmanlıkların tırmanışından ve tehlikeli sonuçlarından koruyabilecek psikopolitik diyaloglara sokmak elzemdir. Sağlıklı bir gövde-

den, yeni “dallar” çıkabilir. Bu dallardan birinin psikopolitik diyaloglar sırasında öğrendiklerimizi resmi düzeylere yansıtmak olduğunu daha önce belirtmiştim. Bazı dallar, yan yana varoluşu destekleyecek toplumsal kurumların oturtulması için aynı bilgiyi tabana taşımayı simgeler. Bu diyaloglar sırasında elde edilen psikopolitik zemin, yeni eylemlerin ve yeni kurumların temelini oluşturacaktır. Bu kurumların kısa ömürlü ya da etkisiz olmalarını önlemenin yolu, ilk önce değişime karşı psikolojik dirençleri kırmak ve ittifaklar oluşturmaktır.

Diyaloglara katılanların ortaya attıkları programları ya da eylemleri hayata geçirmeden önce, bir yerel temas grubu oluşturulmalıdır. Diyaloglar dizisinden düşman tarafların görüşleri alındıktan sonra üyeleri kolaylaştırıcı ekip tarafından seçilen bu temas grubunun rolü, önerilen eylem senaryolarını gerçek projelere dönüştürme sürecini koordine etmektir. Kolaylaştırıcılar temas grubunun üyelerini, korkularını ve beklentilerini öteki taraftan üyelere dışsallaştırmaya veya yansıtmaya kalkışmadan, etkileşim içinde ve bir “çalışma grubu”na evrilecek bir birim olarak çalışmaya yüreklendirirler. Tam olarak oturduğunda, temas grubu, artık kolaylaştırıcı ekibin bir uzantısı haline gelmiş olmalıdır. Temas grubunda mutlaka psikoloji eğitimi almış yerel insanlar bulunmalı, kolaylaştırıcılar arasındaki klinisyenlerin danışmanlığıyla bu kişilere ileri eğitim verilmelidir.

Zaman içinde, temas grubu gruplar arası anlayışı geliştirmeye ve toplumsal destek oluşturmak yoluyla etnik gerginlikleri azaltmaya kendini adanmış bir NGO'ya evrilmelidir. Kolaylaştırıcıların tekniklerini özümsemiş, çatışmanın bilinçli ve bilinçdışı köklerine daha derin bir anlayış geliştirmiş olan temas grubu artık yeni bir adım atarak liderlik rolünü üstlenir ve kolaylaştırıcı ekip geri çekilmeye başlar. Temas grubu artık toplumsal sorunlarla gerileme içermeyen yollarla başa çıkmak için bir model haline gelmiştir.²⁰⁶

206 Bu tür yeni NGO'lar kurarken zamanlama çok önemlidir. Etnik gruplar arası kurumlar yaratma çabaları vakitsiz başlatıldığında, bireylerin habisi et-

Temas grubu, kolaylaştırıcı ekibin danışmanlığında tutarlılığı yakaladıktan sonra, düzenlenecek ve uygulamaya sokulacak pratik projeler, yani potansiyel “dallar” seçer. Bir anlamda amaç, “gövdenin” bir parçasını yeni bir yerde fidan olarak kullanmaktır. Temas grubu için gerçek sınav budur, özgün psikopolitik diyalogların sorunlu dinamikleriyle sil baştan uğraşmanın yanı sıra, projenin ortamına özgü yeni zorluklarla da baş etmek zorunda kalacaklardır. Bu yüzden, kolaylaştırıcıların önce yerinde, sonra da uzaktan danışmanlık vermeyi birkaç yıl daha sürdürmeleri yararlıdır. İlk psikopolitik diyaloglar sürmekteyse, bunlar da kılavuz olarak alınabilir. Bu arada, diyaloglar aracılığıyla aralarında bağlantı kurulmuş, giderek genişlemekte olan bireyler ve örgütler ağı da önemli bir rehberdir.²⁰⁷

Estonya’da 1994-96 yıllarında gerçekleştirilen psikopolitik diyalogların ardından CSMHI, Pew Yardım Vakfı’nın büyük parasal desteğiyle, sonraki üç yıl boyunca yerel projeler geliştirmeyi sürdürdü. NGO’ların ve demokratik, etnik grupların yan yana yaşadığı projelerin geliştirilmesi için üç yer seçildi: Tallinn’in banliyösü olan Mustamäe; Peipsi Gölü yakınlarında bir kasaba olan Mustvee ve Tallinn’den kırk kilometre uzaktaki bir köy olan

nik, milliyetçi, dinsel veya ideolojik tutumlara kendini kaptırmaları durumunda uzun vadede ters tepebilir. Sovyetler Birliği çöktükten sonra, komünizm-sonrası dünyada kişisel mülk, bireysel düşünme ve sorumluluk alma, toplum hizmeti, medeni kanun ve yasaların evrilmesi için zaman gerekti, ayrıca özümsemeleri için yeterince yaşanmışlık da gerekiyordu.

207 Estonya’daki temas grubumuzun lideri psikolog Endel Talvik’ti. Talvik, 1994-96 yılları arasında CSMHI tarafından düzenlenen psikopolitik diyaloglarda edindiği deneyimlerin yanı sıra, Estonya’da ve ABD’de CSMHI’den eğitim almıştı. Harold Saunders’ın desteğiyle, o ve Estonya’daki Rusların liderlerinden biri olan Aleksey Semyonov Dayton Ohio’ya gitmişler ve Kettering Vakfı’nın düzenlediği toplum kurma seminerlerine katılmışlardı. Sonradan Talvik Finlandiya’da ve Uluslararası Psikanaliz Derneği (IPA) Doğu Avrupa Psikanaliz Okulu’nda psikanaliz eğitimi gördü. Bugün IPA belgeli bir psikanalisttir.

Klooga. Seçilen yerlerin her birinde Estonlarla Rusların nüfustaki oranları kabaca denkti, ama Estonlar, Ruslar ve Estonya'da yaşayan ve Rusça konuşan diğer insanlar arasındaki ilişkiler bağlamında birbirlerinden çok farklıydılar, bu da yaşanan sorunların çeşitliliğini yansıtıyordu.

Temas grubunun yardımıyla her yerleşimde on Eston ve on Rus (ya da Rusça konuşan gruptan biri) seçtik. Sürece başlama yöntemimiz basitti: Her yerleşimde yirmi katılımcıyla toplantı yaptık. Yaklaşık bir yıl boyunca ayda en az bir kez toplanmalarını ve topluluklarındaki bütün insanların kabul edeceği bir (ya da birkaç) proje geliştirmelerini söyledik. Temas grubunun başı, Eston psikolog Endel Talvik özgün psikopolitik diyaloglar dizisine katılmıştı ve yeni serpilmekte olan Estonya Psikanalitik Yönelim Derneği'nin o sıradaki başkanıydı. Talvik ve onun Eston ve Rus asistanları toplantılara danışmanlık yapacaklardı. CSMHI üyeleri danışmanlık vermek üzere dört ayda bir onları ziyaret edecekti. Projeye karar verdiklerinde, CSMHI üç yerel grubun her birine (sonradan NGO'ya evrilecek olan gruplar) projeyi hayata geçirmek üzere Pew Yardım Vakfı tarafından sağlanan ellışer bin Amerikan dolarını aktaracaktı.

Önce, Mustamäe ve Mustvee'de yaptıklarımızı kısaca anlattıktan sonra Klooga'daki çalışmalarımıza ayrıntılı olarak gireceğim.²⁰⁸ Tallinn'in banliyösü olan Mustamäe'de küçük çocukların oranı yüksekti ve çok sayıda okul vardı. Estonya'da Estonca ve Rusça okullar ayrıydı ve her biri kendi dilinde eğitim veriyorlardı. Mustamäe grubu, Eston ve Rus öğretmenlerle ana-babalardan oluşmuştu. Amaçları, 3-6 yaş arası çocukların gittiği Eston ve Rus çocuk yuvalarının yan yana var olmalarını sağlayan programlar geliştirmektir. Bir buçuk yıl boyunca temas grubu, öğret-

208 Bu yerlerin öyküleri *Kanbağı* adlı kitabımda anlatılmıştı. Ama buralardaki çalışmalarımız ben *Kanbağı*'nı yazdıktan sonra da devam etti ve bu sayede öyküleri tamamlayabildim.

menlerle ayda bir seanslar yürüttü; daha önce tanımlanan psikopolitik diyalog ilkeleri temel alındı. CSMHI ekibi yılda üç kez toplantılara katılarak gözlemler yaptı ve danışmanlık verdi.

Uzun tartışmalardan sonra, Mustamäe’li katılımcılar bir programda karar kıldılar. Rus çocuklara Eston dilini ve kültürünü öğretmek üzere, psikolojik bilgileri temel alan ders kitapları yazıp bastılar. Rus çocuk yuvalarındaki çocuklara Estonca öğretmek üzere yedi öğretmen tuttular.²⁰⁹ Program ayrıca dil sınıflarındaki Rus çocuklara dili biraz öğrendikten sonra Eston çocuklarla bir araya gelip oynama fırsatları da sunuyordu. Müze ziyaretleri yapıldı, Eston kukla tiyatrosuna gidildi, birbirlerinin okulları gezildi, Rus ve Eston çocuklar için yaz kampı düzenlendi.

Mustamäe grubundaki ~~Her~~leme etkileyici görünmekle birlikte, psikolojik kösteklerin varlığı da yadsınamazdı. Birçok Eston, hatta en aydınları bile, Rus ve Eston çocuk yuvaları birleşirse bunun sonucunun Rus çocukların Estonca öğrenmeleri değil, tersi olacağına inanıyorlardı. Bu, daha önce tanımladığım “yok olma” fantezisinin simgesel bir dışavurumuydu. Yetişkinler, on altı Eston çocuğun olduğu bir sınıfa dört Rus çocuk yerleştirilmesinin Rusların egemenliği ele geçirmesine yeteceğine emindiler. CSMHI ekibi, ilk kez özgün psikopolitik diyaloglar sırasında yüzeye çıkmış olan bu inancı, Estonların mağdurluğu içselleştirmiş olduğu ve kendi saldırganlıklarını Ruslara yansıttığı şeklinde yorumladılar. Bütün bu korkulara ve tedirginliklere karşın, Estonca dil programı gerçekten başlatıldığında, Mustamäe’deki Rus çocuklar hiçbir saldırganlık eğilimi göstermediler, son derece meraklı, oyuncu ve Estonca öğrenmeye hevesliyidiler. Mustamäe’de “ancak gözümle görürsem inanırım” gerçeklik kazanmıştı. Tek

209 Kendini adanmış Eston bir eğitimci olan Ly Krikk bu kitapların hazırlanmasında öncülük etti. Ona kendi ekibinin yanı sıra Endel Talvik ve CSMHI ekibinden psikanalist Maurice Apprey, tarihçi Norman Itzkowitz ve psikiyatri hemşiresi ve moderatör Margie Howell da yardım ettiler.

bir program, herkese dört Rus çocuğun on altı Eston çocuğa ege-men olmayacağını göstermişti. Uygulamanın birinci yılı bitme-den dil programı ana-babalar, öğretmenler ve okullar arasında öyle rağbet gördü ki, kısa sürede talep arza yetişemez oldu. CSMHI Estonya'dan ayrıldıktan sonra Estonya hükümeti Musta-mäe'deki çalışmaları destekledi ve bunu bir eğitim modeli olarak onayladı.

Mustvee, Tallinn'in güneydoğusunda, arabayla beş saat uzaklıkta, Peipsi Gölü kıyısına kurulmuş küçük bir taşra kasabasıdır. Halk hem Estonlardan hem de Ruslardan oluşur. Aralarında, 17 ve 18. yüzyıllarda Rusya'daki din yasağından kaçmış Kadim Mü-minler olarak bilinen bir mezhebin üyeleri de bulunmaktadır. Çalışmalarımıza başladığımızda halkın çok küçük bir kısmı ora-da “yeni”ydi. Çoğunluk, aralarında etnik ve dinsel farklılıklar ol-sa da, yüzlerce yıldır sürtüşme olmadan bir arada yaşamıştı. Bu-rada CSMHI'nin amacı, kasaba halkının Sovyetler Birliği ile bir-likte çökmüş olan ekonomilerini yeniden canlandırmak üzere barış içinde yeni sanayiler geliştirmesine yardımcı olmaktı. Mustvee grubu proje olarak, kendi kasabalarında ve bölgede çev-re turizmini (eko turizm) geliştirmeyi seçmişti.

Her üç yerleşimde de Sovyet sisteminin psikolojik olarak iç-selleştirilmiş²¹⁰ olduğu çok açıktı, ama bunun en belirgin oldu-ğu yer Mustvee idi. On Eston ve on Rus (aralarında Kadim Mü-minler de vardı) bir toplum projesi geliştirmek üzere toplanma-ya başladı. Katılımcılar, birbirleriyle gerçek diyaloglara girmek yerine, nutuk çekme eğilimindeydiler. Konuşmak üzere birisi ayağa kalktığında, diğer katılımcılar kendi aralarında konuşmaya başlıyor ve konuşmacının sözlerine hiç kulak vermiyorlardı. San-ki demokratik bir toplantı yapmaca oyunu oynuyorlar, aslında yetkili birinin onlar adına karar vermesini umuyorlardı. Önce,

210 Bu süreç Michael Sebek tarafından tanımlanmıştır. Bkz. Sebek, “Analıty in the Totalitarian System and the Psychology of Post-Totalitarian Society.”

hem birey hem de toplum olarak nasıl bağımsız kararlar vereceklerini öğrenmeleri gerekiyordu.

Mustvee'lilerin bağımsız karar vermeye hiç alışık olmadıkları, toplum projesi için toplantılar başlamadan önce de belli olmuştu. CSMHI kolaylaştırıcıları toplum diyalogları için olası adayları araştırırken, Mustvee'nin yeni Eston belediye başkanı bize yeni kanalizasyon boruları satın almakla ilgili vermesi gereken karardan söz etmişti. Geçmişte Sovyet bir mühendis kasabada inceleme yapıp prosedür elkitabına baktıktan sonra, standarttan milim şaşmayan boruları sağlıyordu. Bugün ise bu işi yapma sorumluluğu belediye başkanına kalmıştı ve ciddi sıkıntı yaşadığı belliydi.

Ekip olarak nasıl karar verileceğini ve CSMHI'den fon almak için bir teklif yazmak amacıyla kasabanın önceliklerinin nasıl belirleneceğini öğrenmek Mustvee grubu için zorlu bir sınavdı. Bununla birlikte, yavaş yavaş yerel bir NGO kurmayı başardılar ve proje teklifleri sundular. Toplum grubu, turistlere birçok dilde bilgi veren bir merkez kurdu. Broşürler bastılar, turistlere yol gösterecek tabelalar yerleştirdiler. O mevsimde turistlerin çoğunluğunu Peipsi Gölü'ne balık tutmaya gelen Finler oluşturuyordu. Grup olarak ayrıca turizm üzerine mesleki toplantılara ve ticaret fuarlarına katıldılar. Spor merkezleri için araç gereç satın aldılar; aldıkları arasında, voleybol ve diğer spor dallarındaki müsabakalara ev sahipliği yapmalarını sağlayacak elektronik bir pano bile vardı. Giderek çevre turizmini nasıl geliştireceklerini öğreniyorlardı.

Halkın Sovyet usûlü iş yapmayı bırakıp yeni yaşam tarzına aktif biçimde ayak uydurmasını sağlayanın yalnızca Endel Talvik ve adamlarının ve meslektaşlarımla birlikte benim Mustvee'de gerçekleştirdiğimiz diyaloglar olmadığına inanıyorum. Mustvee gibi yerlerdeki insanların (tıpkı Gürcistan'daki sığınmacı kamplarında yaşayan insanlar gibi) psişelerinin libidoyla dolması (libidinalizasyon) gerektiğine inanır oldum. Bu insanlar travmaya uğramış ve sanırım depresyona girmişlerdi. Libidoyla dolmak demek,

onu umursayan bir başka insanla etkileşim sayesinde insanın kendini sevmeyi öğrenmesi ve yeni şeylere aktif biçimde, haz duyarak katılmaya başlamasıdır. Depresyondaki insanlara yaptığım analizlerde bu türden süreçlere sık rastlarım. Umursayan, bakım veren kişi, çökkünlükten çıkmaya çabalayan kişinin “özerkliği” baltalamadan, ona “yaşamı seven” bir model oluşturur. Bu anlamda, kurumlar oluşturup geliştirmemiz, yalnızca düşünsel planlamaları değil, aynı zamanda “insanileştirici” etkileşimleri de içerir. Kurumları oluşturanlar, bunu kendilik değerlerindeki artışla başarırlar. Buradaki rehberimiz, psikanalitik görüşlü klinisyenin topluma bakış açısıydı. Mustvee’de bir 4 Temmuz kutlaması yapmaya karar verdik ve psikopolitik diyaloglar dizimize katılan insanları oraya davet ettik. Tallinn’den katılan bazı nüfuzlu bireyler, bu kadar “uzak” bir yere daha önce hiç gelmemişlerdi. Kasabalılar Tallinn’in artık kendilerini fark etmeye başladığını düşünüyorlardı.

Bir noktada, CSMHI ekibi “deneme tahtası” olma işlevini üstlendi ve evrilmekte olan bir çevre turizmciliğinin ilk müşterileri oldular. Mustvee’de otel olmadığı için, halkın içinden çevre turizmi yapmaya gönüllü olanlar bize kalacak yer sunmak üzere kendi evlerini açtılar (küçük bir ücret karşılığında). PEW Yardım Vakfı’nın o sıradaki program yöneticisi olan Steve Del Rosso ile aynı eve düşmemizi bugün gülerek ve biraz da nostaljiyle anıyorum. Temas grubumuzun üyeleri tarafından gece yarısı bu eve götürüldük. Tek kelime İngilizce bilmeyen Eston bir hanım bizi karşıladı. Del Rosso ve benim için oturma odasına yataklar hazırlamıştı. Kendi yatağıyla bizimkileri ayırmak için, tavandan perde gibi bir çarşaf sarkıtmıştı. Ev sahibemiz yatar yatmaz horlamaya başladı. Yerdeki bir delikten ibaret olan tuvalete gitmek için, çarşaf perdeyi kenara çekip hanımın yatağının üzerinden atlamamız gerekiyordu ki, ikimiz de buna hevesli değildik. O geceyi düşündüğümde, o hanımın turistlere sunduğu mekânın şimdi ne halde olduğunu hep merak ederim.

Mustvee ile ilgili en hoş anım, kışın oraya yaptığım ilk ziyarettir. Kasabaya, eskiden Sovyet ordusunda tank şoförlüğü yapmış şoförümüzün buzlu yollarda saatte yüz kilometre hızla kullandığı otobüsle gitmiştik. Mustvee'ye vardığımızda, kasabalılar bizi "iyi ısınan" bir binaya yerleştirdiler. Koridorlar kırmızı ampüllerle aydınlatılmıştı. Odalar temizdi. Ertesi gün, kasabanın genelevinde kalmış olduğumuzu öğrendik. Orada çalışan hanımlar, bize sıcak birer oda sunabilmek için geceyi başka yerlerde geçirmişlerdi. Kasaba halkı bizi sevmiştii, biz de onları sevdik. Çökkün ve gerilemiş bir toplumun yeniden libidoyla dolması işte budur.

1998 Mayıs'ında, CSMHI bu üç yerden, Mustamäe, Mustvee ve Klooga'dan temsilcileri programlarını ve gösterdikleri ilerlemeyi sunmaları için Tallinn'e getirtti. Toplantıya psikopolitik diyalogların katılımcıları, devlet görevlileri ve basın da katılmıştı. Sunumlar, Eston ve Rus topluluklarından üyelerin hêm yerel hem de CSMHI'den kolaylaştırıcıların desteğiyle sıkı bir çalışma sonucunda Estonya'da neler başıarabildiklerini ortaya koyuyordu. Sunumlarda, Estonya'nın başka yerlerinde, hatta dünyanın başka bölgelerinde de uygulanabilecek, yan yana var olma ve toplum oluşturma modelleri tanımlandı. 1999 Mayıs'ında CSMHI, Virginia Charlottesville'de Estonya'daki beş yıllık inisiyatife nihai noktayı koymak üzere son bir konferans düzenledi. Altmış katılımcı arasında çatışma çözümü uzmanları, sosyologlar, psikanalistler, gazeteciler, diplomatlar ve tarihçiler de bulunuyordu. Estonyalı ortaklarımızdan ve destekçilerimizden beşi de oradaydı: Eston-Rus parlamenter Sergey Ivanov, Estonya başbakanı baş politik danışmanı Paul Lettens, Avrupa Üniversitesi rektör yardımcısı ve Uluslararası ve Toplumsal Çalışmalar Enstitüsü profesörlerinden Peeter Vares, Mustamäe yerel koordinatörü Ly Krikk ve temas grubu lideri Endel Talvik.

Ağaç Modeli'nin etkililiğini bilimsel olarak değerlendirmek işin doğası gereği çok zordur, tıpkı bireysel psikanalizdeki ilerlemeyi değerlendirmek gibi. Sözgelimi Estonya'daki psikopolitik

diyaloglar, birçok düzeydeki birçok değişkenin etkisi altındaydı ve bunları etkiliyordu. En başta, katılımcıların kendi tutumları ve duyguları, kendi kişilik yapıları, hükümette veya toplumdaki konumları ve nüfuz dereceleri, etnik gruplar arası diyaloglara kişisel yatırımları işin içindeydi. Diyalogların sürdüğü dönemde iki taraf arasında ya da tarafların kendi içlerinde gerçekleşen dış politika olayları da toplantıları etkiliyordu. Diyaloglar dizisinin süresi ve bunu desteklemeye ayrılan fonların miktarı, bazı açılardan başarılabileceklerin sınırını belirliyordu. En kritik, ama aynı zamanda ölçülmesi de en zor olan öğeler, katılımcıların ortak bilinçdışı algıları ve dirençleriydi. Bunların diyalogların gidişini ne şekillerde değiştireceği son derece önemliydi. Acaba Eston, Rus ve Rusça konuşan diğer katılımcılar, kendi etnik gruplarının diğer üyeleriyle ortak ama söze dökülmemiş algılarının herhangi birini değiştirebilmiş miydiler?

Diyaloglar sürecinin neden olduğu değişikliklerin birçoğu istatistiksel terimlere indirgenemez. Aslında, devletin veya toplumun tek bir yanına odaklanan ampirik araştırmalar yanlış yönlendirici bile olabilir, çünkü asla öykünün tamamını anlatmazlar ve gerçekten önemli herhangi bir veri üretemeyebilirler. CSMHI'nin deneyimleri bize bu türden çalışmayı değerlendirmenin en iyi (belki de tek) yolunun ayrıntılı kayıt tutup raporlamak ve mümkün olduğunda süreci videoya almak olduğunu gösterdi. Bu türden "anektodal" kanıtlar bazen önemsiz ve bilimsellikten uzak bulunarak bir kenara atılıyor; ama insan psişesinde (biyeylerde olduğu kadar geniş gruplarda da) neler olup bittiğini göstermenin ve karmaşık düzeylerde işe karışan bütün değişkenleri çarpıtmaksızın bütünleştirmenin tek yolu budur. Sürecin kendisi sistemli ve özenli biçimde belgelendiğinde, katılımcıların "içinde" ne olmuş olduğuna dair ipuçları verebilir ve düşman grubun üyeleriyle sürmekte olan etkileşimlerinde öğrendiklerine uygun harekete geçme potansiyellerini ortaya koyabilir. Zaten amaç da bu değil mi: Demokratik bir ortamda barış içinde yan

yana var olmayı sağlayarak şiddet ve sürtüşmeye yol açan türlerdeki etkileşimleri önlemek.²¹¹

Estonya'da Ağaç Modeli'nin başarılı olduğuna dair elle tutulur en iyi kanıt, süreç sırasında kurulmuş olan toplum projeleri ve kurumlarının, CSMHI devreden çıktıktan sonra da kendi başlarına yola devam etmiş olmasıdır. Bazıları Estonya hükümetinden doğrudan destek alırken diğerleri başka kaynaklar buldular. Dipnot 212'de, Ağaç Modeli'nin Estonya'da uygulanmasının somut sonuçlarına, sürdürülebilirliğine ve başka yerlerde tekrarlanmaya uygunluğuna dair göstergelere bazı örnekler verdim.²¹²

211 Yine de, Mustvee'de yaptığımız çalışmanın istatistiksel bir değerlendirmesi mevcuttur. Maurice Apprey (Ly Krikk, Victor Apprey ve Endel Talvik'le işbirliği yaparak), "From Heuristic to the Empirical: Integrating Inter-Ethnic Kindergartens." *Mind and Human Interaction* 11, no. 3 (2000): 194-205.

212 Yapılanların kısa bir listesi:

1. Psikopolitik diyaloglar dizisi sürmekteyken, Estonya'daki Rusların ve Rusça konuşan insanların temsilcisi olarak Vladimir Homyokov Riigikogu'ya davet edildi. Kaygılarını anlatmak üzere Parlamento'da Eston delegelere bir konuşma yaptı.
2. Beşinci psikopolitik diyalog sırasında, diziye katılan üç Rusya Duma temsilcisi Riigikogu'ya davet edilerek burada Estonyalı temsilcilerle verimli konuşmalar yapıldı.
3. 1995 yılı Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterilmiş olan ünlü yazar Jan Kaplinski, Estonya gazetelerine makaleler yazarak kamuoyunu etkilemeye etnik Estonlarla Estonya'da yaşayan diğer gruplar arasında barışçıl bir yan yana varoluşu desteklemeye çalıştı.
4. Mustamäe NGO'su, Käsikäes Rusça konuşan çocuklara Eston dilini ve kültürünü öğretmek üzere çeşitli ders kitapları, bir öğretmen elkitabı ve yardımcı materyel tasarladı, yazdı ve yayımladı. Bu proje öncesinde hiçbir yardımcı materyel yoktu. Ders kitapları, Estonya'da Rusça konuşanlarla Estonlar arasında yan yana varoluşu gerçekçi biçimde desteklemek açısından önemli bir gereçtir. Her iki gruptan çocukları birbirleriyle tanıştırmak ve onlara dili öğretmek etkileşime girme fırsatı tanıyan Eston ve Rus düzenleyiciler ve katılımcılar, etkileşim ve davranış örüntülerini değiştirmeye başladılar ve yan yana barışçıl varoluşun yolunu açtılar.

Bu liste, Klooga'daki çalışmalarımızı içermiyor, onları burada özetleyeceğim.

1996 başlarında CSMHI'den meslektaşlarımla birlikte ilk kez götürülüşümde gördüğüm haliyle Klooga'yı nasıl tarif etsem? Beş kilometre uzunluğunda, bir buçuk kilometre genişliğinde bir çöp yığını düşünün. Klooga, eski bir Sovyet nükleer tesisinin bulunduğu Paldiski'den yalnızca on kilometre uzaklıktadır. Sovyetler zamanında, Sovyet nükleer donanması Paldiski'de konuşlanmıştı ve Klooga bir Sovyet askeri üssü barındırıyordu. Klo-

-
5. Mustamäe NGO'su Estonca ve Eston kültürü müfredatı üzerine Estonya'nın diğer yerlerindeki öğretmenleri eğitmek üzere dil öğretmenlerine ve program yöneticilerine fonlar buldu. Ayrıca psikolojik meselelerin ele alınması için Endel Talvik'in katılımını istediler.
 6. Mustvee, kasabayı gezmeye gelen turistlere yardımcı olmak üzere bir enformasyon merkezi kurdu ve birçok dilde, gezilecek yerleri anlatan broşürler bastırdı. NGO üyeleri program planlama ve yerleştirme konusunda yeterince özgüven ve deneyim kazandıkları için, turistler ve ziyaretçiler için kasabanın olanaklarını daha da geliştirmek üzere kendi başlarına yeni fonlar aramaya koyuldular. Örneğin Soros Vakfı'ndan yardım aldılar.
 7. Estonya'daki CSMHI projesinin tamamlamasından sonra Endel Talvik Estonya'da Narva-Jõesuu ve Aseri bölgelerindeki "entegrasyon" projeleri için danışman olarak tutuldu. Bu danışmanlığın talep edilmesi, CSMHI destekli üç toplum projesinde kazandığı deneyim ve başarıların doğrudan sonucuydu.
 8. Mustamäe proje koordinatörü Ly Krikk Rusça-konuşulan okullarda Estonca dil eğitimi programını ve ortak Eston-Rus çocuk toplantılarını filme aldı. Bu videolar, Rus-Eston etkileşimine dair korkuları gidermek ve yanlış algıları düzeltmek üzere kullanıldı. Entegrasyonun tam da olmakta olduğu sırada görsel araçlarla belgelenmesi bu tür programlara karşı dirençlerin azaltılmasında güçlü bir gereçtir.
 - 9., 1994-96 yılları arasında psikopolitik diyaloglara katılmış olan Paul Lettens Estonya Entegrasyon Vakfı'nın yönetim kuruluna yerleştirildi. Mustamäe dil projesinin Entegrasyon Vakfı yönetim kurulundaki diğer üyeler tarafından kabul edilmesinde anahtar rol oynadı. Onun çabaları vakfın Mustamäe'ye bağışta bulunmasını sağladı.

oga'nın büyük kısmı (Paldiski gibi) Estonyalılar için yasak bölgeydi, ama Sovyet ordusunun Estonya'dan çekilmesinin ardından, barakalar, müstakil evler, apartmanlar, orduevi, hastane, kütüphaneler ve çocuk parkları bu bölgede ucuz gayrimenkul bulup yerleşmek isteyen Estonyalılara açıldı. Yeni gelen Estonyalıların çoğu, yakınlardaki başkent Tallinn'den taşınmışlardı ve ciddi ekonomik zorluk çekiyorlardı. Yüzlerce ailenin barınabileceği eski Sovyet tarzı apartmanlardaki dairelerin ancak birkaç tanesi oturulabilir haldeydi. Altyapı çökmüştü, ısıtma sistemleri

10. O sırada Estonya'daki Rusça konuşan parlamenterlerin lideri konumundaki Sergey Ivanov CSMHI etkinliklerinde kazandığı içgörülerini kendi toplumuna taşıdı.
11. Arnold Rüütel 21 Eylül 2001'de Estonya cumhurbaşkanı seçildi. Onun da CSMHI etkinliklerinde kazandığı deneyimleri yönetimine taşıdığını sanıyoruz.

Estonya'daki çalışmalarımız tamamlandıktan sonra, Ağaç Modeli'ni Gürcistan Cumhuriyeti'ne uyarlamaya çalıştık (bkz. Bölüm 1-3). Yöntembilimi başka yerleşimlere ve koşullara uyarlayabilmek için belli değişiklikler yapmak gerektiğini anladık. Özellikle de giriş noktası (kolaylaştırıcı ekibin düşman grupların üyeleriyle ilk kez tanıştığı ve ilişkiye girdiği nokta) kilittir, politik, toplumsal ve diğer etmenlere göre büyük değişkenlik gösterir. Örneğin birçok durumda, iki taraftan üst düzey karar mercilerini bir araya getirerek başlamak (CSMHI'nin Estonya'da yaptığı gibi) ne istenen ne de verimli bir yaklaşımdır.

Tanı aşamasında kolaylaştırıcılar gruplar arası gerginlikleri veya çatışmaları ele almaya başlamak için değerlendirmeler yapıp hangi bağlamın en iyisi olduğuna karar vermelidirler. Bazı durumlarda, diyalogları yerel düzeyde, ya da tabandan başlatmak en etkili giriş noktası olabilir. Ancak süreç nereden başlarsa başlasın, kolaylaştırıcılar resmi makamlarla anahtar temaslar ve buluşma noktaları yaratan ve birçok düzeyde düşünce, davranış ve politikaları etkileyen bir dalga etkisi yakalamaya çalışacaklardır. Eğer en tepeden başlanırsa, içgörülerin ve etkinliklerin giderek yayılarak halk düzeyine inmesini sağlamak gerekir. Yerel düzeyde başlanırsa, sonuçları ve içgörülerini üst politik basamaklara iletmenin yolları bulunmalıdır. Giriş noktası neresi olursa olsun, Ağaç Modeli'nin genel felsefesi aynıdır.

işlemez haldeydi. Çöpler toplanmıyordu, Paldiski yakınlarında iki polisin durduğuna dair söylentiler olsa da, ortalıkta hiçbir kanun adamı yoktu.

Buz gibi bir havada, Endel'in arabasında Klooga'ya yaptığımız yolculuk bugün gibi aklımda. Yolda, Sovyetler zamanında herhalde hoş bir yer olan küçük bir şelalenin yanında mola verdik. Yakınlarda küçük bir çay bahçesi vardı, ama kapalıydı. Sovyet subayların aileleriyle birlikte bu çay bahçesinde oturup su sesini dinleyişlerini gözümde canlandırabiliyordum. Şimdi, etrafa çabucak göz atmak zorundaydık, çünkü Endel arabayı uzun süre bırakırsak camlarının kırılacağını ve soyulacağını söylemişti. Sonra Klooga'nın merkezine vardık ve bizi bekleyenlerle buluştuk. Klooga'nın nüfusu (o sırada yaklaşık iki bin kişi) yarı yarıya Estonlar ve Ruslardan (az sayıda da olsa aralarında Ermeniler gibi, Rusça konuşan diğer gruplar da vardı) oluşuyordu. Klooga'daki Rusların çoğu Estonya vatandaşı değildi, çoğunluğu üs kapatıldıktan sonra geride bırakılmış kadın ve çocuklardan oluşuyordu. Çoğunun kocaları kayıptı. CSMHI oraya gittiği sırada, Klooga bir anlamda daha iyi bir yaşam arayışındaki insanlarla (olanakları çok sınırlı Estonlar ve Sovyet askeri personelinin terk edilmiş eşleri ve çocukları) dolu bir "çöplük"tü. Halkın ezik dogası Klooga'nın fiziksel yıkıklığıyla örtüşmüştü.

İlk önce, Sovyet ordusu Klooga'dan çekilirken, kendilerinin saydıkları bir yerden kovulmanın yarattığı aşağılanmışlık ve hiddetin bir ifadesi olarak her yeri yıkıp döktüğünü sandım. Bu algım doğru değilmiş. Sonradan, eski Sovyet ordusunun barakaları, apartmanları ve orduevini gayet iyi durumda bıraktıklarını öğrendim. Biri bana, askerlerin hastanenin yemekhanesindeki vazolara çiçek bile bıraktığını anlattı. Burayı yıkıp dökenler büyük ölçüde yeni gelenlerdi. Klooga'nın yıkık dökük hali, Estonların hiddetinin bir ifadesiydi. Kuşkusuz, yoksul Estonlar kullanabilecekleri şeyler aramışlardı. Hepsi de Rusça bilmesine karşın, Rusların kitaplarına gereksinimleri yoktu. Bu yüzden, Klooga'daki

eski Sovyet kütüphanesinin içinde yüzlerce kitap ortalığa atılmış, kitaplıkların rafları sökülüp alınmıştı.

Çok geçmeden yeni şeyler öğrendim. Isıtma sistemleri işlemez halde olduğundan, Klooga'da kalmış olanlar ve "yeni gelen" Estonyalılar kış aylarında büyük zorluklar yaşamışlardı. Anneler çocuklarının donarak öleceğinden korkmuş, insanlar evlerini ısıtmak için ellerine geçen her şeyi kullanmıştı. Boş evlerin kapıları pencereleri, kütüphane rafları ve benzeri bütün tahtalar sökülüştü. Yağmacılık ve suç yayılmış, havalar ısındığında bile yaşamın bir gerçeği haline gelmişti. Gerçek bir toplum olma duygusundan eser yoktu. Klooga, gerilemiş bir toplumu barındırıyordu. Ruslarla Estonlar birbirlerini tanımıyorlardı. Estonya'daki politik durum altüst olalı ancak bir-iki yıl geçtiğinden etnik bölünme çok derindi.

CSMHI'nin Klooga'daki hedefi, etnik gruplar arasında daha fazla çatışma yaratmadan toplumda belli düzeyde bir bütünlük geliştirmekti. Estonya'da bırakılmış olan Rusların (ve Rusça konuşan diğer insanların) ister vatandaş olsunlar, ister olmasınlar, gidecek hiçbir yerleri yoktu. Kendi ekonomik ve politik sorunlarıyla uğraşmakta olan Yeni Rusya, Estonya'da yaşamakta olan Rusları Rusya'ya almıyordu. Yani, Estonlarla Ruslar (ve Rusça konuşan diğerleri) Estonya sınırları içinde, yan yana var olmanın bir yolunu bulmak zorundaydılar. Klooga'daki etnik grupların, barış içinde yan yana var olmalarına yardımcı olabilirsek, bütün ülkede barış içinde birlikte yaşamak için bir model oluşturabileceğimizi düşündük.

Çalışmak üzere Klooga'yı seçmekle ilgili duygum, çözümü olanaksız bir sorunu çözmeye kalkıştığımızdı. Açık konuşayım, deneye nasıl başlayacağımız dışında, neler yapılması gerektiğine dair hiçbir fikrim yoktu. Temas grubumuza döndük ve grubun lideri Endel'den bir diyalog grubu oluşturmak üzere on Eston ve on Rus bulmasını ve bu insanlarla ayda bir buluşmasını istedik. Yaklaşık bir yıl kendi aralarında tartışmalar yürüttükten sonra,

toplumun yararına olacak bir proje geliştirmeleri durumunda, onlara 50.000 dolar vermeyi vaat ettik (CSMHI olarak). O sırada, Estonya’da, hele de Klooga gibi bir yerde bu muazzam bir paraydı. şimdi düşünüyorum da, bu paraya iyi bir füze bile alınmaz. Geniş grup kimliği uğruna, insanları sakatlamaya veya öldürmeye, onlara çalışacak, oynayacak ve gülecek bir yer sağlamak için harcananın kaç misli para harcıyoruz.

Endel, yirmi kişilik grupla tartişmaları yürütürken, geçen bölümde anlattığım, bizim ilk psikopolitik diyalog gruplarıyla yaptığımızı “kopya”layacaktı. Endel ve sevimli ailesi Klooga yakınlarında, Tallinn yolundaki bir sitede oturuyorlardı. Bir keresinde evinin yakınından geçtik ve sitenin önündeki arsada oynayan çocuklarıyla tanıştım. CSMHI üyelerinin Estonya’da yaşayan bir Eston’un veya Rus’un evine çağrıldığı tek bir sefer anımsıyorum. Zamanla, bunun sıkışık mekânlarda yaşadıkları ve ekonomik olanakları kısıtlı olduğu için iyi konuklarını iyi ağırlayamaya düşüncesinin sonucu olduğunu sezdim. Endel’in Klooga’ya yakın oturması harika bir fırsattı, çünkü ona ihtiyaç duyulduğu her seferinde hemen atlayıp gidebiliyordu. Estonların çoğu gibi, Endel de sessiz birisidir ve duygularını kolayca belli etmez. Ama, Klooga’daki sorunlar için ondan iyi “psikanalist” bulamazdık. Böylece Endel diyalogları başlattı.

Sonradan, Klooga’daki projemiz sonuna yaklaştığında Endel’le kendi deneyimleri üzerine bir görüşme yaptım. Bana, yirmi kişi arasında anlamlı bir diyalog başlatmakta ne kadar zorlandığını anlattı. Başlarda, 50.000 doların yeni bir ısıtma sistemi için kullanılmasını talep etmişlerdi. Tek konuştukları konu buydu. Kuşkusuz bir ısıtma sistemine ihtiyaçları vardı, ama onlara parayı doğrudan vermek projenin hedefine aykırıydı. Çin atasözünün dediği gibi, balık verirseک yalnızca bugün doyarlardı, ama onlara balık tutmayı öğretirsek hiç aç kalmazlardı. Endel ve CSMHI, bu insanların, yani Klooga grubunun birbirleriyle nasıl konuşacaklarını “öğrenmesini” ve köy için demokratik bir çekirdek geliştir-

mesini istiyordu. Köyde muhtar ya da resmi başka bir idareci yoktu ve köyün bağlı olduğu bölgedeki yetkililer bu sefil yere hiç ilgi göstermiyorlardı. Endel bana insanların çaresizliğinden ve onların duygularının kendisine nasıl geçtiğinden söz etti. “Buradaki her toplantıdan sonra canım sert bir içki çekiyordu,” diye anımsadı. Endel ve yardımcılarının projeye bağlılıkları o yirmi insanı değiştirmişti. Onlar da, topluluktaki diğer Estonlar ve Ruslarla çalışarak nihayet bir NGO kurmuşlar ve kendi liderlerini seçmişlerdi. Endel de danışmanlarıydı.

Klooga grubundaki insanlar arasında sürtüşmeler olduğunda, Endel onları ayrı ayrı ziyaret ederek, söylediklerine kulak vermiş ve dirençleri “yorumlamıştı.” Bir yandan da, grubun başlatmış olduğu sürece olumsuz müdahalelerde bulunmaktan kaçınmaya çalışıyordu. ABD’den CSMHI ekibi olarak üç-dört ayda bir burayı ziyarete gittiğimizde, yalnızca gözlemci konumunda kalıyorduk. Biz yalnızca Endel’e süpervizyon yapıyorduk, aslında süpervizyona pek de gereksinimi olmuyordu. Benden çok daha genç olan bu adamdan çok şey öğrendim. Nihayet, Klooga grubu, daha sonra da NGO’sunun çabalarıyla, Klooga’da bütüncül bir topluluk oluşturuldu ve Estonlarla Ruslar yan yana barış içinde yaşamayı öğrendiler.

Klooga’da çalışmaya başladığımızda, başarı umudumuz yüksek değildi. Köydeki gündelik yaşamın zorlukları, bizim sunabileceklerimizle çözüleceğe benzemiyordu. Ama Klooga’da gerçekleştirenler hepimizi şaşırttı ve büyük sevinçle yanıldığımızı kabul ettik. Klooga halkının ne gelecek için umutları ne de gidecek başka yerleri vardı. Bu yüzden, Klooga grubu, giderek ekibimizi ve Endel’in oradaki varlığını gerçek bir destek kaynağı olarak görmeye başladılar. Onlar için yeniden libidoya sahip olma (libidinalizasyon) şansıydık. Toplumlarının gelişmesi için bizim uzlaştırıcı işlevlerimizi yavaş yavaş içselleştirip kullanabilir oldular. Klinik ortamda da benzeri bir süreç gözlemleriz: Çocuk veya gerilemiş yetişkin bir hasta, yavaş yavaş analistinin ego işlevlerini

ödünç alarak bunları kullanmaya başlar. Klooga'daki insanlar da köylerini temizlemek üzere gruba katıldılar. Bu hiç de kolay bir iş değildi, ama grup olarak büyük emek harcamak onlar için diğer bir libido kaynağı oldu.

Sonraki üç yıl içinde, Klooga'daki Ruslar ve Estonlar bir araya geldiler, politik açıdan donanımlı demokratik bir NGO kurdular. İlk baştaki Klooga grubundan, Rus bir kadın olan Olga Kamişan'ı ilk yöneticileri olarak seçtiler. CSMHI'den aldıkları 50.000 dolarla köyün eski Sovyet kütüphanesini kiraladılar, onardılar ve bir halk eğitim merkezine dönüştürdüler. Erkeği kadını, yaşlısı genci, Estonlar ve Ruslar birlikte enerjilerini bir "yuva" inşa etmeye harcadılar. Kuşkusuz köy halkının sosyal veya eğitsel amaçlarla toplanabilecekleri bir halk eğitim merkezine ihtiyaç vardı, ama Klooga'nın Sovyetler zamanındaki haline duyulan nostaljinin de bu merkezin inşa edilmesinde payı çoktu. NGO'daki Ruslar, düzenli Sovyet ordusu oradayken Klooga'daki yaşamın rahatlığına ve güzelliğine duydukları özlemi açıkça dile getiriyorlardı. Orduevinin ne kadar güzel olduğunu anımsıyorlardı. Klooga'ya ilk taşınan (Tallinn'den) Eston olan Mait Prass da Sovyet askeri lokalinin güzelliğini özlemle anıyordu. Sovyetler'in Estonya'daki son günlerinde, Estonların Klooga'ya gelmelerine izin verilmiş, Mait, köyün harap olmadan önceki güzelliğini görme şansı bulmuştu. Halk eğitim merkezi bir anlamda köyün eski güzelliğini ve düzenini diriltme çabasıydı. Yavaş yavaş merkez herkesin bir şeyler öğrenmeye (bilgisayar, İngilizce ve Estonca kursları açılmıştı) ve oynamaya geldiği bir yer oldu. Çocukların okuldan sonra gidebilecekleri güvenli bir yer vardı artık. Ergenler de orada toplanıyordu. Merkez, ayrıca bütün toplumun bayram kutlamalarına ev sahipliği yapıyordu.

Neyin üzerine odaklanılması gerektiğine hep birlikte karar verme, birlikte çalışmayı öğrenme, bir bina bulma ve bu binanın restorasyonu için gereken bürokratik engelleri aşarak burayı bir halk eğitim merkezine dönüştürme süreci hiç de kolay değildi.

Kişisel veya etnik kimlik çatışmalarının ve başka “gizli” duygu ve düşüncelerin sürece sekte vurduğu zamanlar olmuş ve bunların günyüzüne çıkartılması gerekmişti. Klooga grubundaki katılımcılar başlarda Klooga’daki suç oranının yüksekliğinden çok endişe duyuyorlardı. Bir halk eğitim merkezi açtıktan sonra buraya mobilya ve bilgisayar vs. gibi malzemeler koyarlarsa hırsızların burayı talan edeceklerinden korkuyorlardı. Bu amaçla, *Kaitseliit* üyelerinden bazılarında koruma istemeyi önerdiler.

Kaitseliit’i daha önce hiç duymamıştım, çabucak bu konuda bilgi topladım. *Kaitseliit*, muhafız birliği gibi bir tür Eston milis gücüne verilen addı. Sovyet hükümeti çöktükten sonra, Sovyet ordusundaki Estonlardan bazıları silahlarını teslim etmemişti. Bunun yerine, sanırım Estonya devletinin de rızasıyla, bir tür milis gücü olarak örgütlenmişlerdi. İlk baştaki amaçları, Rusya’nın Estonya’yı işgaline karşı bir tür savunma hattı oluşturmaktı. Anladığım kadarıyla, o günlerde, “yok olmakla” ilgili ortak duygular toplumsal olduğu kadar askeri etkinliklere de yansiyordu. Şimdi, *Kaitseliit* üyeleri her yerdeydi. Atış talimleri yapıyorlar, Estonya yeniden bağımsızlığını kazandıktan sonra belirsizliğin egemen olduğu günlerde beliren mafya örgütlerine karşı koruma hizmeti veriyorlardı.

Klooga grubundaki bazı Eston katılımcılar, “suçlular”dan korunmak için *Kaitseliit*’e başvurmak istiyorlardı, ama yerel Rus üyeler bunu tehditkâr bir hamle olarak görüyordu. *Kaitseliit*, temelinde Rus karşıtı bir örgüttü. Ne var ki, Rus olanlar da dahil olmak üzere, toplumun yardımlarına gereksinimi vardı. Klooga’daki Rusların kendilerini iki iblisten (mafya ve *Kaitseliit*) birini seçmek zorunda hissettiğini seziyordum, bu meselenin duygusal çalkalanmalara yol açacağı belliydi.

1997 Ocağındaki bir ziyaret sırasında CSMHI kolaylaştırıcı grubu, Klooga grubundaki Rus üyelere grup toplantıları sırasında yaşadıkları ikilemi açıkça dile getirmelerini önerdiler. Bu gerçekleştikten sonra hem Ruslar hem de Estonlar bir parça rahatla-

dı. Rusların Kaitseliit'ten hoşlanmaları gerekmiyordu, ama bu koşullar altında bu örgüte güvenmek durumundaydılar, çünkü mafya Kaitseliit'ten bin beterdi. Elbette Estonların suçlulara karşı koruma olarak Kaitseliit'e başvurmak konusunda hiçbir itirazları yoktu.

Klooga grubundan Rusça konuşan bir üye, kurulacak halk eğitim merkezinin organizatörü olmayı ve planlı toplumsal etkinliklerin sorumluluğunu almayı teklif etmişti. Ben oradayken, Klooga grubundakilerin bu kişinin adaylığını önceden tartıştıklarını ve onu bir tür program yöneticisi olarak kabul etmiş olduklarını fark ettim. Bu bir ödündü. Gelecekteki program yöneticisi, etnik Eston veya etnik Rus değil, Rusça konuşan etnik bir Ermeni olacaktı. Ama halk eğitim merkezinde yalnızca gündüzleri kalacaktı, geceyi de binada geçirirse yerel mafya tarafından öldürülebileceğinden korkuyordu. Bu mesele gündeme geldiğinde, Klooga grubundaki üyelerin hiçbirinin, Ermeni üyeden bir kahraman olmasını ya da ölümü göze almasını beklemediği açıklık kazandı. Başlangıç olarak, Kaitseliit'ten bazı görevlilerin karanlık bastıktan sonra binada kalıp burayı koruması planlandı. Klooga grubunun giderek bir çalıştaya dönüştüğünü fark ediyordum. Büyük oranda Endel ve yardımcılarının düzenli ziyaretleri sayesinde elde edilen bu gelişme çok önemliydi. Geçen bölümde de belirttiğim gibi, Sovyet sisteminin içselleştirilmesi, bu sistem altında yaşayan sıradan insanların meseleleri kendi aralarında demokratik tarzda tartışmasına ve bütünlüklerini kaybetmeden uzlaşma yolları bulmasına izin vermemiştir.

Klooga grubu, güvenlik meselesini çözmek üzere CSMHI'nin öğütlerine başvurmadı. Zaten yerel asayiş konusunu bizden çok daha iyi biliyorlardı. Sonradan, beni ve Charlottesville'deki meslektaşlarımı telefon konuşmaları ve mektuplar aracılığıyla habersiz bırakmayan Endel'den öğrendiğim kadarıyla, Kaitseliit konusundaki tartışmanın açılması ve kimlik meselelerinin tartışılması Klooga grubunun üyeleri arasında daha fazla yakınlık yaratmıştı.

Sonunda, grup Kaitseliit'ten yardım almadan, "el ele" çalışmak konusunda fikir birliğine varmıştı. Yeni NGO'larına da bu adı vermişlerdi: "El Ele."

Klooga projemiz sonlandıktan sonra Endel'le yaptığım görüşme bana, 1997 Ocağındaki Klooga ziyaretimizden bir-iki hafta önce, projenin gelecekteki başarısına dair sıradışı bir sınav gerçekleştiğini anlattı. Klooga grubu o sıralarda hâlâ Kaitseliit'ten yardım isteyip istememe konusunu tartışıyordu. Köylerinde yeni gelişmiş olan "yan yana varoluş"a bir örnek olması amacıyla dışarıya, kaldırıma ortak bir Noel ağacı koyup süslemeye karar vermişlerdi. Köylülerin bazıları da katılmış ve üzerinde elli ampül olan bir Noel ağacı süslemişlerdi. Endel'e göre, kendisi de dahil, Klooga'daki herkes endişeliydi. Dışarıda bir Noel ağacı süslemenin bir sınav olduğunu düşünüyorlardı: Ağacın üzerindeki ampüller ertesi gün ya da Noel sezonu boyunca çalınmamışsa, bu, birlikte emek harcayan köy halkının suçlulara karşı zafer kazandığı anlamına gelecekti. Ertesi gün köy halkı heyecanla Noel ağacına koşmuş, ampüller sayılmıştı. Ağaçta kırk dokuz ampül kalmıştı. Herkes rahat bir nefes almıştı, çünkü yalnızca bir ampül çalınmıştı ve "âdet yerini bulsun" türünden yapılmış bu hırsızlık gerçek bir tehdit oluşturmuyordu. Sınavı geçmişlerdi. Bu sınav, birlikte çalışmayı sürdürmek konusunda onları yüreklendirmişti.

Klooga'nın tarihsel nedenlerle de "sıcak" bir yer olduğunu belirtmeliyim. Bir zamanlar "işgalcileri" (Sovyet ordusu) barındırmakla kalmamış, aynı zamanda bir Nazi toplama kampına da ev sahipliği yapmıştı. Biz oradayken, toplama kampından geriye kalan fiziksel işaretler oraya buraya saçılmış birkaç taştan ibaretti, bize söylenmese ne olduklarını anlamazdık. Bu bölgedeki Estonların yalnızca ikisi toplama kampının varlığını anımsıyordu; ne yazık ki onlarla tanışma fırsatım olmadı. II. Dünya Savaşı sırasında Estonlar bölünmüştü: Bir bölümü Nazilerle birlikte savaşırken bir bölümü Sovyetler'in yanında yer almış, geri kalan halk da Eston milliyetçiliğini sürdürmüştü. Estonya yeniden bağımsızlı-

ğını kazandığında, son derece duyarlı meseleler olan bu bölünmelerin üstü örtülmüş, ağza bile alınmaz olmuşlardı. Estonya gibi küçük bir ülke yeniden bağımsızlığını kazandığında, halk kendini “tek bir ulus” olarak görür. Ulusal kimliklerini güçlendirmek üzere kendi aralarındaki farkları en aza indirmeye çalışırlar ve bu arada, dışarıdakilere yaptıkları yansıtmaları da artırırılar. Bu örnekte, Nazilerle birlikte savaşan Estonlar ve onların torunları, Sovyetler’in yanında savaşan Estonlar ve onların soyundan gelenlerle birleşerek “yeni” Eston kimliği oluşturmuşlardı. Büyük olasılıkla bu, azınlıklara yani Ruslara ve Rusça konuşan insanlara yaptıkları yansıtmaları artırmıştı.

CSMHI’nin Estonya’daki psikopolitik diyaloglar dizisi boyunca, II. Dünya Savaşı sırasında Estonlar arasındaki bölünmeyle ilgili meseleler gündeme gelmiş, küçük grupların bazılarında tartışılmıştı. Ne var ki, Klooga’da ne CSMHI ne de Endel II. Dünya Savaşı ile ilgili olayların derinlemesine tartışılabileceği bir ortam yaratmayı başarabilmişti. Etnik meseleler genellikle Klooga grubunun resmi alanının dışında tartışılıyordu, ama önünde sonunda Endel’in haberi oluyor ve bunlarla uğraşması gerekiyordu. Herkes, güvenlik ve ısınma gibi temel sağ kalma gereksinimlerine tarihe olduğundan çok daha fazla odaklanıyordu. Ama geçmişin etkileri alttan alta hissediliyordu. CSMHI ekibinden bir psikanalist Maurice Apprey, Klooga’nın geçmişini araştırmaya başladı. Bir zamanlar bir Nazi toplama kampının bulunduğu bir yer olmasının “zehrini” gün ışığına çıkarıp bunu Endel’le paylaştı. Böylece o da köylülerin bu tür bir yerde yaşamaya karşı olası tepkilerine duyarlı olabilecekti.

Yeni yeni gelişmekte olan Estonya ordusu, Klooga’ya yakın bir tarlayı atış talimleri için kullanmaya başlamıştı. Bu durum, gerek Eston, gerek Rus bütün Klooga halkında ciddi endişe uyandırıyor, çünkü hem kendileri hem de çocukları için bunun gerçek bir tehlike oluşturduğunu düşünüyorlardı. Bu mesele, Klooga’da çalışmaya başladığı sıralarda Endel’in dikkatini çek-

mişti. Sanki satır aralarında, “Biz Estonlar artık bize saldıranlarla özdeşleşebiliriz. Mantığımızla, bugün Klooga’nın Estonya vatandaşlarının ve Eston çocuklarının yuvası olduğunu biliyoruz. Ama zihnimizde burayı hâlâ bir Sovyet askeri üssü olarak görüyoruz. Bu yüzden de durmadan bombalıyoruz,” deniyordu.

Klooga yakınlarındaki bu tarlada askerlerin levazımatı saklamak üzere kullanacağı ya da “bombalayacağı” herhangi bir ev ya da tesis yoktu. Demek ki, Estonya’daki herhangi bir yeri atış talimleri için kullanabilirlerdi. Ama Klooga’yı, artık Rus olmasa da, “Rus köyünü” “bombalamakta” ısrar ediyorlardı. Hemen her gün Klooga yakınlarındaki tarlada açtıkları ağır topçu ateşi de gerçekten tehlikeliydi.

Top mermilerinin düştüğü tarlayı köyden yalnızca beş metrelik toprak bir yol ayırıyordu. Oralarda oynayan çocukların yaralanabileceğinden, hatta ölebileceğinden korkuyorduk. Eston bir köylü, eski traktörüyle kestirme olsun diye tarladan geçerken isabet almıştı. Mucize eseri kurtulmuştu. Başlarda, askeri personel “bomba” atılacağı zaman köylüleri uyarıyordu, ama giderek atış talimini habersiz yapmaya başlamışlardı. Bu da durumu iyice kötüleştirmişti.

Estonyalı yetkililere var olan tehlikeyi doğrudan gösterebilmek üzere bir plan geliştirmemiz gerekiyordu. ABD Bağımsızlık Günü olan 4 Temmuz 1997’de CSMHI, Klooga’da halka açık büyük bir parti düzenledi. (Daha önce Mustvee’de de bir 4 Temmuz partisi düzenlediğimizi anlatmıştım.) Günün anlamını açıklasak da, ABD ve Amerikalıların bağımsızlığı üzerine fazla konuşmadık. İlk psikopolitik diyaloglar dizisine katılmış birkaç Rus ve Eston’u, Rus ve Eston parlamenterlerle ailelerini de. Çoğu Tallinn’de yaşıyordu ve daha önce Klooga’ya hiç gelmemiş olduklarını biliyorduk. Rus büyükelçiliği, en önemli ikinci diplomatını gönderdi. Her durumda sahne hazırdı.

Partiden sonra, konuklarımızı köyün etrafında yürüyüşe çağırarak ve onları top mermilerinin düştüğü tarlayı köyden ayıran.

toprak yola götürdüm. “Bomba” taliminin başlayacağını umuyordum, böylece konuklarımız Klooga’da, “kuşatma” altındaki “sıcak” bir köyde yaşamının nasıl bir şey olduğunu anlayacaklardı. Gerçekten de yoğun saldırganlığın ve karışık duyguların hüküm sürdüğü bir yerdi. Neyse ki çok geçmeden kulakları sağır edecek patlamalar başladı. Atış talimini duymazdan gelmek olanaksızdı, bu Klooga’da yaşayanların her gün neye katlanmak zorunda olduklarının tartışmasız kanıtıydı. Ne ki, bu talimlerin ne kadar tehlikeli olduğunu kendi gözleriyle görmüş olan parlamenter konuklarımız bu konuda ellerinden bir şey gelmeyeceğini düşünüyorlardı. Bir şeyler yapmanın politik olarak zor olması, ortalıkta oynayan Eston çocuklar olsalar da Klooga’nın “düşman” bir yer olarak görülmeye devam etmesiyle ilişkiydi.

O gün partimize gelen parlamenterlerden biri de, Arvo Haug’dü. Haug politikacı olmadan önce psikiyatr olarak çalışıyordu ve özgün psikopolitik diyaloglar dizimizin çok değerli bir üyesi olmuştu. Onun çok hoş birisi olduğunu düşünüyordum. Karısıyla da tanışmıştık, Estonya operasının koro bölümünde baş soprano olan güzel bir hanımdı. Tallinn’deki opera binasında sahne gerisine çağrılışımızı ve sanatçılarla sohbet edişimizi anımsıyorum. Onu daha iyi tanıdıkça, Bayan Haug’un çocukların durumuyla yakından ilgilendiğini öğrendik. “Bombalanan” tarlanın yanından yürüdüğümüz sırada, kocası, “büyük adam” olarak milliyetçi gururunu korumaya çalışırken, onun son derece hu-zursuz olduğunu fark ettim. Bayan Haug’un daha sonra kocasıyla özel olarak konuşacağına inanıyordum. Bununla birlikte, Estonya’ya bir sonraki gidişimizde, Klooga’daki bombalamanın hâlâ devam etmekte olduğunu öğrendik.

Mart 1998’de Estonya’ya ekibimden başka kimse olmadan, tek başıma bir yolculuk yaptım. Bunun nedeni, Endel’le ve yardımcılarıyla daha fazla yüz yüze diyaloglara girmektir. Bana hâlâ Klooga’ya “bombaların” düşmekte olduğu anlatıldı. 24 Mart günü Endel’le birlikte, o zamanlar Klooga’nın da içinde bulun-

duğu Keila bölgesinin en yüksek makamdaki memuru olan Tiit Mae'yi ziyarete gittik. Birilerinin, özellikle de çocukların yaralanıp ölebileceğinden çok korktuğum için, birlikte çalıştığımız yerel örgütlere öneri veya öğüt vermeme şeklindeki genel ilkemizi çiğneyerek Mae'ye, Klooga'nın bombalanmasını durdurma konusunda bize yardımcı olmasını öğütledim. Askeri talimlerin insanları incitmesinin mantıksız olduğunu kabul etti. Uyarı olmadan talime başlamanın ya da insanları ağır silahların gürültüsüne maruz bırakmanın bahanesi olamayacağını söyledi. Ama uzun vadede Mae de bize yardım edemedi. Bundan sonra, Tallinn'deki bazı parlamenterlerle konuşmayı denedim (bazıları, Arvo Haug gibi, ilk diyaloglar dizisine katılmışlardı), ama ne yazık ki Klooga'daki "bombalamanın" durdurulmasına karşı büyük dirençle karşılaştım. Parlamenterlerden biri meseleyi şu şekilde dile getirdi: "Burası artık bize ait. Burada canımız ne isterse onu yaparız. Eston ordusu bizim gurur ve sevinç kaynağımızdır." Estonların Klooga'yı hâlâ Rus olarak görüyor olması beni şaşırtmıştı. Bu görünüş, toplumsal, politik ve askeri meselelerde bilinçdışının gücünü bir kez daha ortaya koymaktadır.

Endel'le aşağılanma psikolojisi ve aşağılanmayı bazen tuhaf, hatta tehlikeli yollardan tersine çevirme arzusu üzerine konuşmalar yaptık. Saldırganla özdeşleşme kavramını²¹³ bile tartıştık. Ümidim, Endel'in öğrendiklerini Klooga NGO'suna aktarıp edginliklerini tersine çevirmelerine yardımcı olmasıydı. Endel, NGO'nun politik bilinçliliğini artırmak ve örgütlenme becerilerini güçlendirmek için çok çalıştı. Daha sonra, meslektaşlarım ve ben, Mait Prass'ın politik bir süreç başlattığım öğrenince çok memnun olduk: Klooga'da oturan yüz kişi, zamanın Eston cum-

213 "Saldırganla özdeşleşme" kavramı ilk olarak Anna Freud tarafından tanımlanmıştı. Bkz. Anna Freud, *The Ego and the Mechanisms of Defense* (New York: International Universities Press, 1939-1946).

hurbaşkanı Lennart Meri'ye mektup göndermişler ve atış talimlerinin durmasını istemişlerdi. ABD'de yaşayan bizler için bu doğal, kolay bir şeydi. Ama, komünizmin boyunduruğunda yaşadıkları sürece bu politik sistemin kurallarını ve kanunlarını özümsemiş olan köylüler için bu muazzam bir adımdı. Bu arada, Tiit Mae de kamu malı olan topraklarda askeri etkinlikleri yasaklayan yerel bir kanun çıkartmıştı. Ancak ordu, bu toprakların kendilerine ait olduğu yanıtını vermişti. Ayrıca, Mait'i Rus ajanı olmakla suçlamışlar, maliye bakanlığına, kendisinin ve karısının bütün mali kayıtlarının incelenmesini emretmişlerdi (saldırganla veya zalimle özdeşleşmeye bir örnek daha). O sıralarda Klooga ulusal boyutta ilgi görmeye başlamıştı. Sonradan, bir televizyon istasyonunun köye muhabirlerini ve kameramanlarını gönderdiğini ve Klooga'daki "bombalama" konusunda büyük gürültü koptuğunu öğrendim. Küçük toplumumuzun, nasıl atak ve girişken olunacağını ve politik ve medyatik baskıları kendi yararına nasıl kullanacağını öğrendiğini görüyorduk. Nihayet, köylüler "bombalamayı" durdurmayı başardılar. Bu sayede, Klooga'nın imgesi saldırganlığın hüküm sürdüğü bir yer olmaktan çıkıp değişmeye başladı.

Gerilemiş Klooga toplumunun yeniden libidoyla dolmasındaki başarımızda beklenmedik, ama çok önem taşıyan etmenlerden de biri de, projemiz hakkında bir belgesel film çekilmesiydi. "Film *vérité*nin babası" olarak tanınan Kanadalı ödüllü film yapımcısı Allan King CSMHI'nin Baltık Cumhuriyetlerindeki çalışmalarıyla ilgilenmiş, 1994 yılındaki psikopolitik diyaloglardan birine katılmıştı. Yıllar süren araştırma, geliştirme ve fon bulma çabalarından sonra Allan, Baltık bölgesine gitmiş ve 1997 yazında Klooga'da yedi hafta geçirerek belgeseli üzerinde çalışmıştı. Sonuçta ortaya, "Ejderin Yumurtası: Yirminci Yüzyılın Enkazı Üzerinde Sağlanan Barış (The Dragon's Egg: Making Peace on the Wreckage of the Twentieth Century)" filmi çıkmıştı. Film, Klo-

oga'da toplum oluşturma sürecine ve CSMHI yöntembilimine canlı örnekler sunar.²¹⁴

Ejderin Yumurtası'nın bir senaryosu ya da anlatıcısı yoktur, yalnızca Klooga Grubu'nun üyeleri birlikte çalışırken, tartışırken, köylerini temizlerken, NGO oluşturma sürecinde sendeleyip sonunda başarılı olurken, yerel bir lider seçerken, halk eğitim merkezini restore ederken ve kendileri ve çocukları için daha iyi bir yaşam ararken yaptıkları toplantılardan, söyledikleri sözlerden ve gerçekleştirdikleri eylemlerden oluşur. Film, Olga Kamişan'ın etnik kimliğiyle (babası, Sovyet ordusunda görev yapan, "Ruslaştırılmış" bir etnik Eston'muş) ilgili içsel çatışmalarını, liderlik rolünü üstlenmesini ve Endel'in yerel çatışmalar olduğu kadar etnik çatışmaları da beceriyle ele almasını dokunaklı biçimde göz önüne serer. CSMHI üyeleri filmde kısaca gözükseler de, film yediden yetmişe o sırada Klooga'da yaşayan insanlar hakkındadır. Benim için, bir yandan insan onuruna dair yürek ısıtıcı öyküler anlatırken, bir yandan da insan doğasının çirkin yanını resmeder.

Filmin yapılması, Klooga'daki sürece çok yararlı bir boyut kattı. Yedi hafta boyunca izlenmek ve filme alınmak Klooga Grubu üyelerinde birilerinin onları umursadığı duygusunu uyandırmıştı. Yaptıklarının bir önem taşıdığını ve fark yaratabileceklerini daha iyi anlamışlardı. Allan, beyaz saçlı, beyaz sakallı iyi yürekli bir adamdır; zayıf ve zinde bir Noel Baba'yı andırır. Köylüler ona güvenmişler, onun kendi mahremiyetlerine girmeye çalıştığı duygusuna kapılmamışlardı.

8 Mart 1999'da, CSMHI'den bazı meslektaşlarımla, Klooga'da restorasyon sonrası çok güzelleşmiş olan Halk Eğitim Merkezi'nde *Ejderin Yumurtası* filminin dünya prömiyerini izlemek üzere Allan ile buluştuk. Merkez, köyün duyduğu gururu sergilemeye hazır, parlak bir mücevher gibiydi. Klooga'da çok sayıda insan

214 Allan King'in *The Dragon's Egg* için bkz. <http://www.allankingfilms.com/dragon-egg.html>.

burayı güzelleştirmek için zaman ve emek harcamışlardı. Köylüler, iç duvarları huzur veren pastel renklere boyamışlardı. Çocukların toplandığı yerlerde duvarlara kaplan ve ağaç resimleri çizilmişti. Yakında başlayacak bilgisayar kurslarının odası hazırды. Büyük salonlardan biri halk dansları için kullanılacaktı. Bundan önce, Klooga'da yaşayan Estonlar ve Ruslar açık alanda ortak bayram kutlamaları yapmışlardı, ama şimdi halk eğitim merkezi onlara soğuk havalarda içeride toplanma fırsatı sunuyordu.

Allan'ın filminin prömiyeri de büyük dans salonunda gerçekleştirilecekti. Allan, ben, CSMHI ekibi, Endel ve ilk Klooga Grubu'ndan bazı üyeler filmin gösteriminden bir saat kadar önce halk eğitim merkezinde buluştuk. O zamana dek binayı, restorasyonu tamamlanmış halde hiç görmemiştik. Bir bir odaları do-laştık, bu binaya ne kadar çok sevgi yatırılmış olduğunu görüp hayran kaldık. Allan, ilk kez anaokulu piyesinde sahneye çıkacak küçük bir çocuk gibi gergindi. Soğuk ve karlı bir geceydi. Ya prömiyere hiç seyirci gelmezse? Ya yalnızca iki-üç kişi gelirse? Seyirciler kendilerini perdede görmeye nasıl tepki verecekler? Allan sürekli dışarıya, karanlığa doğru bakıyor, insanların gelmesini bekliyordu. Ansızın, filmin başlamasına yalnızca on beş dakika kalmışken, Klooga sakinleri karanlıkların içinden belirip yeni halk eğitim merkezine dolmaya başladılar. Bütün iskemleler dolmuş, yenileri getirilmişti. Kendilerini ve yuvaları olan Klooga'ya filmde görmekten duydukları sevinç, başardıklarının gerçek olduğunu onlara kanıtlıyordu, bu toplum onlar sayesinde artık sonsuza dek değişmişti.²¹⁵

215 Klooga, halk eğitim merkezindeki etkinlikler için Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nden (Organization for Security and Cooperation in Europe-OSCE) program fonları aldı. Klooga NGO'su ve halkı, merkezde daha önce düzenlenmesi mümkün olmayacak çeşitli etkinlikler ve gösteriler düzenlediler. Bunlar arasında, çocuklar için okul sonrası etkinlikler, Estonlar ve Ruslar için ortak İngilizce kursları, ergenler ve diğerleri için bilgisayar kursları ve halka açık toplantılar ve bayram kutlamaları vs. sayılabilir.

Klooga'da olanlar, genelde Estonya'da olanların bir simgesidir. Estonya, güçlü bir demokrasiye evrilmiş ve ekonomik olarak serpilmişti. 2003 yazı başlarında, Uluslararası Psikanaliz Derneği şemsiyesi altında birkaç yıl önce kurulmuş olan Doğu Avrupa Psikanaliz Enstitüsü'nün toplantısına katılmak üzere Estonya'ya gittim. Enstitünün öğrencileri Rusya'dan, Baltık Cumhuriyetlerinden ve daha önceleri komünist idare altında olan Doğu Avrupa devletlerinden geliyordu. "Psikanalist adayları" olarak bilinen öğrenciler ve öğretmenleri, ortak dersler için farklı ülkelerde toplanıyorlardı. Bu kez, toplantı Estonya'da küçük bir kent olan Haapsalu'da düzenlenmişti. Ben konuk akademisyen olarak bulunuyordum. Bu toplantının gerçekleştirilmesinde büyük rol oynamış olan Endel resmi psikanalist adaylarından biriydi. Haapsalu'daki toplantıdan önceki gün ve bittikten sonraki gün Tallinn'de kaldım. Burası da 1996 yılında ilk gelişimden bu yana çok değişmişti. Tallinn'in merkezindeki "eski şehir" çok güzel restore edilmişti, sanki bir peri masalından çıkmış gibiydi. Her yer turist kaynıyordu.

Endel, Haapsalu'da oradan oraya koşuşturuyordu, ama bana zaten haberdar olduğum trajik bir olay hakkında daha fazla bilgi verecek zamanı yarattı. Olga Kamişan'ın ergenlik çağındaki oğlu bir trafik kazasında ölmüştü. Allan King filminin "yıldızı" Olga, Klooga'da çok etkili bir topluluk lideri olduğunu kanıtlamıştı. Mart 1999'da Estonya parlamento seçimlerine katılmıştı. Seçilmemişti, ama daha büyük bir politik sürecin parçası olabildiği gerçeği müthiş bir adımdı, birkaç yıl önce kimse bunu hayal bile edemezdi. Onun seçimlerde aday olduğunu işittiğimde, Olga örneğini Klooga'da Ağaç Modeli'nin etkili olduğunun diğer bir kanıtı olarak aldım. Sonra trajedi gerçekleşmişti. Gözlerimi kapadığımda, Allan'ın filminde Olga'nın oğlunu başka gençlerle kızlar hakkında konuşurken görebiliyordum. Endel bana oğlunun ölümünden sonra Olga'nın ne kadar perişan olduğunu ve liderlik rolünü sürdüremediğini anlattı. Halk eğitim merkezi artık işlemini-

yordu. Estonya yeniden bağımsızlığına giderek daha çok uyum sağladıkça, Klooga'da bağımsızlık sonrası "yan yana varoluş"la ilgili kaygılar da ortadan kalkmıştı. Buranın iyi ve kötü yanlarıyla tipik Estonya köylerinden biri haline gelmiş olduğunu anlıyordum.

Haapsalu'daki toplantıdan sonraki gün, Tallinn'in tarihi kısmında tek başıma yürüyüşe çıktım. O gün aklıma sürekli şehrin (ve ülkenin) Sovyetler'in egemenliğindeki uzun yıllar boyunca uğradığı ihmalden sonra yeniden hayata dönmeye çabaladığı sıralarda burada gerçekleştirdiğimiz etkinlikler geliyordu. Bir kafenin yanından geçerken, birkaç yıl önce Arnold Rüütel'i orada kendi başına otururken görüşümü anımsadım. Bir iskemle çekip yanına oturmuştum. O İngilizce konuşmuyordu, ben de ne Estonca ne de Rusça biliyordum. El işaretleriyle anlaşmıştık. Şimdi onun cumhurbaşkanlığı sarayında oturduğunu düşündüm. Ants Paju ve diğerlerini de andım. Psikopolitik diyaloglar dizisine katıldığı sıralarda Tallinn'de Uluslararası ve Toplumsal Çalışmalar Enstitüsü'nün yönetici yardımcısı olan Peeter Vares'i bulmak istedim. Peeter çok hoş bir akademisyendi ve adamlarıyla birlikte, toplantılarımızın düzenlenmesinin ve yapılması gereken bütün pratik işlerin sorumluluğunu üstlenmişti. Onları özlediğimi fark ettim. Jaan Kaplinski ile geçirdiğim zamanları da özlemle andım. Kaplinski, etrafındaki her şeye, çocukluktaki oyuncak ayısından tutun çiftliğindeki topraklara, hatta farklı geçmişlerden gelen insanların ruhlarına bile değer vermeyi bilen, ama aynı zamanda içindeki çocuğu arayan çok ilginç bir şairdi. Klooga'ya gitmek, konuşmadan Olga'nın yanında oturmak istiyordum. Ama hiçbirini görecektim yoktu, çok meşgul olduğu için Endel'i arayıp bana yardımcı olmasını istemeye gönlüm razı gelmedi.

Estonyalı dostlarımın, onlara yaptığımız yatırımların anısına Tallinn'deki eski şehrin meydanına heykellerimizi dikeceklerini söylemelerini anımsayarak kendi kendime güldüm. İşte yıllar sonra oradaydım, Tallinn'deki eski şehrin sokaklarında tek başı-

na yürüyen, kimsenin dikkat etmediği bir adam. Ansızın, psikanalist kimliğim devreye girdi. Analizandlarımın analizleri bittiğinde yaşadığım duyguları yaşamakta olduğumu fark ettim. Analizleri başarılı olmuşsa, kendi özerkliklerine ve kimliklerine kavuşmak üzere anne-babalarından psikolojik olarak ayrılan gençler gibi analizandlarım da beni terk ederdi. Ne var ki, büyüyünce de anne babalarıyla ilişkilerini sürdüren gençlerin aksine, analizlerini başarıyla tamamlamış olan analizandlarım benimle olan yakın ilişkilerinin çoğu yönlerini bastırırlardı. Benimle kurdukları çeşitli bilinçdışı özdeşimler aracılığıyla, yaşamlarının geri kalanında farkında olmadan beni de kendi içlerinde taşırlardı. Benimle temaslarını kopartır, telefon bile etmezlerdi, tam da olması gerektiği gibi. Bunu fark etmek bana kendimi iyi hissettirdi. Bir şekilde, dedim kendi kendime, bu güzel ülkede bir yerlerde tıpkı eski analizandlarımın içinde var olduğum gibi var olmayı sürdüreceğim Estonya da yaşamımın geri kalanında içimde var olmayı sürdüreceğim.

- 11 Eylül, 5, 6, 97, 133, 179, 186, 248, 256, 257, 263
- Aberfan afeti, 147-149
- Abhazya ve Abhazlar, 22, 24, 27, 29, 33, 34, 37-39, 41, 45, 51, 52, 55, 66, 67, 77, 78, 81, 102, 117
- Abhazya Sovyet Cumhuriyeti, 27, Çali bölgesi sorunu, 30, 31, 37-40, 48, 49, 51
- Abse, D. Wilfred, 291
- Acaristan, 22
- Afganistan, 179, 241,
- Ağaç Modeli, 8, 269, 279-281, 289, 292-294, 301, 308, 309, 313, 317, 331, 333, 335, 351
- Ağlayan Baba Anıtı, 187, 190, 191, 197, 280
- Akhtar, Salman, 98, 161, 197
- Aktan, Gündüz, 200, 209
- Alan'lar, 115
- Alatulu, Toomas, 319
- Alexander, Franz, 276
- Allen, Beverly, 254
- Alman Psikanaliz Derneği, 158
- Almanya, 6, 71, 96, 176, Doğu-Batı birleşmesi, 157, 158, 160
- Alparslan (Sultan), 241
- Altın Post (Okros Satismisi), 36, 37, 39, 40, 44, 46, 48, 55, 56
- ABD, 3, 5, 6, 8, 15, 31, 53, 72, 75, 84, 86, 94, 96-98, 106, 114, 118, 133, 140, 146, 163, 165-167, 169, 170, 175, 176, 179, 180, 188, 197, 201, 202, 211, 222, 228, 245, 248, 256, 257, 269, 270, 274, 276, 325, 339, 345, 348, Gürcistan-Güney Osetya ilişkileri, 120, 122, 133, 187, Irak, 106, 140, 179, 256, Sovyetler Birliği, 8, 15, 16, 271, 272
- ABD Barış Enstitüsü (USIP), 274, 275, 278
- Amerika Birleşik Devletler Soykırım Müzesi, 180
- Amerikan II. Dünya Savaşı Yetimler Ağı (AWON), 164, 165, 171-176, 179, 181, 182
- Amerikan Psikiyatri Derneği (APA), 1, 273, 274, 317
- Amir, Yigal, 152-155
- Anadolu, 207, 208, 241
- anal sadizm, 90
- Andropov, Yuri, 33
- Anthony E. James, 290
- Apprey, Maurice, 309, 316, 327, 344

- Apprye, Victor, 333
- Arafat, Yaser, 152, 295
- Arap-İsrail çatışması, 2, 272, 297
- Arap-İsrail diyalog, 7, 274, 286, 288, 294, 317
- Araplar, 4, 16, 21, 241, 243, 256, 273, 300
- Aristoteles, 111
- Arjantin Kirli Savaşı, 100, 142, Pinochet rejimi, 174
- Arlington Ulusal Mezarlığı, 171, 175
- Arnavutluk ve Arnavutlar, 93, 106, 142, 212, 246, 251
- Arndt, Richard, 275
- Ast, Gabriele, 55, 71, 92, 158, 221
- aşağılanmışlık, 44, 50, 87, 127, 210, 230, 231, 238, 242, 248, 304, 306, 336
- Atatürk, Mustafa Kemal, 207, 256
- Atina Üniversitesi, 245
- Austen Riggs Merkezi, 3, 8
- Avner, Falk, 154, 155
- Avrupa Birliği, 247, "şeytanın imparatorluğu", 15
- Avrupa Milli Azınlıklar Yüksek Komiserliği (UNHCR), 318
- Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (OSCE), 350
- Avusturya, 240
- Ayasofya, 280
- Azar, Edward, 275
- Azerbaycan ve Azeriler, 14, 20, 22, Ermenistan depremi (1988), 145
- Azınlık Etno-Kültürel Örgütler Birliği, 321
- Balkan Savaşları, 207, 246
- Barston, Ronald P., 264
- Başıvili, Venera, 116, 118, 121, 123, 126, 130, 188
- Bataan Ölüm Yürüyüşü, 222, 233, 234, 236
- Batı Almanya, 157, 159
- Batum, 110, 115
- Begin, Menahem, 272
- Bekoeva, Irene, 109, 125, 129, 134, 138
- Belarus, (Çernobil sonrası) 146, 148
- Belçika, 175, 176
- Berberaşvili, Zurab, 113, 116
- Berkas, Niyazi, 243
- Berlin Duvarı'nın yıkılması, 157
- Berman, Maureen R., 272
- Bernard, Viola W., 160
- Bila Hora Savaşı, 211
- Bin Ladin, Usame, 256
- Birleşmiş Milletler, 93, 200, 247, 267, 277, Annan Planı, 247
- biyo-sosyal dejenerasyon, 148, 149
- biyo-sosyal rejenerasyon, 147-149
- Bizans İmparatorluğu, 241, 242, 245
- Black, Anne Maloney, 176
- Bocksel, A.A., 236
- Bolşevik Devrimi, 22
- Bosna ve Boşnaklar, 160, 212, 251, 253, 254
- Brandt, Willy, 198
- Brenner, Ira, 59, 210
- Brokaw, Toma, 176
- Buffalo Creek faciası, 146, 147
- Bulgarlar ve Bulgaristan, 246
- Bursa, 249
- Burton, John, 275, 276, 321
- Bush doktrini, 257
- Bush, George H.W., 86
- Bush, George W., 31, 86, 181
- Buss, David M., 263
- Cain, A.C. ve B.S. Cain, 219
- Calhoun, Eleanor, 202
- Campbell, Robert, 195
- Carey, Robert, 289
- Carter Merkezi, 28-30, 185, 279, 318
- Carter, Jimmy, 30
- Casey, Michael, 143

- CIA, 292
- Cohen, Stephen, 275
- Cousins, Norman, 271
- Cronkite, Walter, 272
- Crosby, Harriett, 275
- çaresizlik 6, 33, 44, 49, 57, 59, 62, 69, 87, 94, 99, 106, 126, 160, 162, 163, 210, 222, 230, 232, 234, 235, 238, 239, 242, 303
- Çarli, 55, 56, 66, 75-80, 99
- Çatışma Analizi ve Çözümü Enstitüsü (ICAR), 276
- Çeçen savaşı, 133
- Çek Cumhuriyeti, 284
- Çekoslovakya, 47
- Çernobil kazası, 140, 146
- Çernobil, 146, 148
- Çocuk Yaratıcılığı Sarayı, 118, 120-125, 129-132, 188
- Dağıstan, 20
- Dartmouth Konferansı 271, 277
- Davidson, William, 273
- Del Rosso, Steve, 279, 330
- Denktaş, Rauf, 270
- Depolama, 218-220, İkâme çocuk fenomeni, 55, 219
- deprem diplomasisi, 144
- devşirme, 252, 253
- dışsallaştırma, 17, 205, 228, 234, 236, 301-303, 307, 324
- din moser, 153, 154
- din rodef, 153, 154
- Diver, O., 140
- Dole, Bob, 181
- Dolidze, Amiran, 113, 118-120, 124, 131
- Dorothy, Burlingham, 215
- Drozdek, Boris, 93
- Duntley, Joshua De., 263
- Dünya Sağlık Örgütü, 92
- Eban, Abba, 268, 269, 272, 317
- Ebu Garib, 252
- Eisenhower, Dwight D., 269, Eisenhower-Kruşçef Zirvesi, 271
- El Kaide 133
- Emde, Robert N., 216
- Engels, Friedrich, 265
- Erekle, King, 33
- Erikson, Erik H., 2-5, 16, 236, 261, 262, 267
- Erlich, Shumuel, 140
- Ermenistan ve Ermeniler, 19, 20, 22, 23, 28, 38, 45, 55, 112, 145, 200-210, 336, 342, Ermenistan depremi (1988), 145, Türk-Ermeni ilişkileri, 202, 209
- Esadse, Rezo, 119
- Esalen Enstitüsü, 2, 271
- Estonya, 6, 15, 28, 184, 185, 282-284, 290, 291, 298, 300, 302, 306, 310-312, 314-316, 318-320, 325, 326, 328, 331, 333, 335-338, 340, 341, 343-346, 351, 353, Azınlıklar Üzerine Yuvarlak Masa, 321, Estonya-Rusya projesi, 278, 279, 286
- etnik temizlik, 254, 255
- Faulkner, William, 121
- Felix, Fabri, 243
- Felluce, 106
- Filelfo, Giovanni Maria, 243
- Filipinler, 222, 228, 230, 236
- Filistin ve Filistinliler, 1, 44, 107, 153, 155, 256, 273, 294, 297, 298
- Finlandiya, 216, 298, 325
- Forgy, Jack, 174, 176
- Foulkes, S.H., 290
- Frank, Jerome, 276
- Fransa, 112, 176
- Freedman, Alfred, 273
- Frej, Elias, 297
- French, Thomas, 276
- Freud, Anna, 215, 347

- Freud, Sigmund, 3, 6, 57, 63, 109, 111, 267, 307, 313
- Fromm, Gerard, 3, 8
- Gabaşvili, Manana, 48-52, 54, 56, 67, 68, 113, 116
- Gagra 37-45, 52, 55, 56, 67, 77, 80-84
- Gagribş Oteli, 82, 99
- Gamsahurdiya, Zviad, 26-29, 32, 191
- Garza-Guerreo, A. Cesar, 94
- gayriresmi diploması, 202, 269-275, 277, 279, 287, 289, 294, 313, 317
- Gazzeva, Madina, 122, 123, 132
- General Radyonov, 24, 31
- Girit, 204
- Goldman, Marshall, 272
- Gorbaçov, Mihail, 13-15, 24, 25, 27, 112, 198, 199, 271, 277, 306, 308
- Gori, 108, 113, 117, 118
- göç, göçmen, göçmenler, 34, 62, 94-99, 102, 154, 201, 241, 245, 249
- Göttingen, 157
- Greenspan, Stanley I., 216
- Greer, William, 92, 210, 218
- Grinberg, Léon ve Rebecca, 94, 95, 97, 98
- Ground Zero, 186
- Grunzweig, Emil, 296-298
- Gutman, Roy, 252, 253
- Güney Afrika Gerçek ve Uzlaşma Komisyonu (TRC), 199
- Gürcistan, 6, 21-24, 26-31, 36, 53, 67, 68, 70, 76, 85, 111-114, 116, 117, 133, 160, 179, 191, 193, 289, 329
- Gürcü milliyetçiliği, 22, 112
- Haapsalu, 351, 352
- Haçlı Seferleri, 5, 241, 242
- Hadler, Susan John, 176
- Halakha, 154
- Hallik, Klara, 319
- Halman, Talat, 244
- Hamas, 153
- Hammer, Armand, 272
- Hapsburg İmparatorluğu, 211
- Harris, Max, 244, 294
- Haug, Arvo, 319, 346, 347
- Heath, Sheldon, 218
- Hemingway, Ernest, 121
- Herzfeld, Michael, 245
- Hıristiyanlık, 5, 107, 115, 200, 207, 208, 241-243, 248, 252, 253, Gürcü Ortodoks kilisesi, 21, Rus Ortodokslar, 21, Sırp, 249-255
- Hırvatistan ve Hırvatlar, 4, 100, 160, 179
- Hinckley, John, 297
- Hiroşima, 149
- Hobbes, Thomas, 264
- Hoca, Enver, 142
- Hollanda, 176
- Hollander, Nancy, 142, 174
- Homyakov, Vladimir, 311, 315
- Hopkins, A., 237
- Hopper, Earl, 291
- Hopper, J.W., 138
- Horowitz, Donald, 277
- Hoştarya, Giorgi, 27
- Howell, Margie, 327
- Howell, W. Nathaniel, 265
- Hüseyin, Saddam, 163, 233
- II. Dünya Savaşı, 8, 9, 92, 107, 157, 158, 164-166, 171, 174, 177, 181, 182, 184, 187, 197, 198, 215, 221, 343, 344
- İllariyonov, Vladimir, 20
- İlyas, Aziz, 250
- İmparator IV. Romen Diyojen, 241
- İnsan Gelişimi Vakfı (FDHR), 113-118, 120, 121, 124, 131, 132
- İrak ve Iraklılar, 7, 106, 138, 164, 179, 221, 233, 252, 256, 257, 265
- İran ve İranlılar, 127, 241
- İskandinavya, 319

- İslami Cihad, 153
- İsrail, 1, 6, 113, 140, 152, 154, 256,
İtzak Rabin suikasti, 140, 151-153,
156
- İstanbul, 5, 132, 144, 145, 179, 193,
244, 280, 281
- İtalya, 8, 166, 176, 178
- İtzkowitz, Norman, 142, 212, 241, 319,
327
- İvrya Otel, 33, 34
- İzetbegović, Aliya, 253
- İzmir, 193
- Jacobson, Edith, 16
- Japaridze, Tedo, 28
- Japonya ve Japonlar, 175, 200, 222,
229, 232, 236, 243
- Javakışvili, Jana, 54, 56, 67, 68, 76-78,
80-82, 84, 89, 90, 113, 115, 116,
118, 124, 125, 127, 128, 130, 131
- Jirinovski, Vladimir, 298, 299
- Joan B. Kroc Barış ve Adalet Enstitüsü,
29, 318
- Johnson, Joseph E., 272
- Johnson, Lyndon B., 299
- Jorbenadze, Rezo, 113
- Jordania, Noe (Noah), 31
- Jordania, Recep, 31
- Julius, Demetrios, 95, 273, 275, 289
- Jung, Carl, 111
- Jurcevic, Slavica, 101
- Kafkaslar, 6, 21, 26, 31, 115, 125
- Kai, Erikson, 146, 147
- Kaitseliit, 341-343
- Kallas, Siim, 319
- Kamışan, Olga, 340, 349, 351, 352
- Kanlı Noel, 73
- Kaplan, Robert D., 212
- Kaplinski, Jaan, 319, 333, 352
- Kapp, F., 146
- Karhu, J., 216
- Kāsikāes, 333
- Kasparov, Garry Kimoviç, 14
- Katolik kilisesi ve Katolikler, 100, 200,
244
- kayıp, 25, 43, 48, 58-63, 65, 84, 94, 99,
100, 138-140, 150, 167-170, 182,
186, 190, 194, 196, 202, 207, 210,
214, 219, 221, 242, 248, 249, 251,
304, 313, 314, 336
- Kazakistan, 20
- Kazancakis, Nikos, 204
- Kelman, Herbert, 272, 273, 275
- Kennedy, John F. 140, 151, 299
- Kernberg, Otto F., 16
- Kestenberg, Judith, 210, 219
- Ketagurov, Kosta, 121
- Khundadze, Nodar, 41, 43, 49-53, 69
- Kıbrıs, 6, 14, 44, 72-75, 101-103, 146,
160, 201, 206, 246, 247, Kıbrıslı
Rumlar, 72, 73, 75, 101-104, 114,
148, 245-247, 270, 297, Kıbrıslı
Türkler, 75, 101-105, 114, 149,
150, 183, 247, 270
- Kızıl Haç, 92
- Kızıl Ordu, 22, 184
- Kızılay, 92
- Kilman, G., 140
- kimlik, 2-4, 6, 7, 16, 19, 22-24, 26, 33,
38, 41, 43, 44, 59, 72, 77, 78, 82,
88, 92, 98, 115, 138, 143-145, 156-
160, 162, 168, 192, 202-206, 211,
220, 239, 245, 255, 262, 276, 280,
281, 283, 288, 290, 291, 295, 297,
300, 301, 303, 305, 307, 310, 311,
341, 342, 344, 353
- Kindig, Patricia Gaffney, 175, 176
- King, Allan, 348, 349, 351
- Kitromilides, Paşalis, 245
- Klein, Melanie, 97, 98, 301
- Klooga, 326, 331, 334, 336-352
- Kniefall, 198
- Kobuleti, 115, 116

- Koçiyeva, Inga, 132, 189
Kogan, Ilany, 210
Komünist Parti, 15, 27, 111
komünizm, 24, 26, 32, 33, 118, 248,
325, 348, Doğu Almanya, 157-159
Kononen, M., 216
Kore, 156
Kosigin, Aleksey, 299
Kosova ve Kosova Savaşı, 93, 106, 211,
248-251
Kral IV. David, ("inşaatçı" lakaplı), 21
Kraliçe Tamara (Gürcistan), 21
Kremlin, 111, 308
Krikk, Ly, 327, 331, 334
Kruşçev, Nikita, 111
Kudüs, 107, 241-244, 249
Kudüs İbrani Üniversitesi, 152
Kuopio Tıp Fakültesi, 216
Kuveyt, 6, 163, 164, 221, 265
Kuzey İrlanda, 157
Küba füze krizi, 268, 272
Lakota Kızılderileri, 211
Latin Amerika, 179
Laue, James, 275
Launiala, K., 216
Lazar, Prens, 212, 249-251
Lazareviç, Stefan, 249
Lazarovich-Hrebelianovich, Prens, 202
Lehtonen, Johannes, 216
Lenin 20
Leonid, Brejnev, 112
Lettens, Paul, 319, 331, 334
Levinson, Charles, 272
Lewis, Samuel, 275
Libaridian, Gerard Jinair, 202
Lifton, Robert, J., 146, 149
Lin, Maya Ying, 195
Linne, Walter, 166, 169, 173
Litvanya, 15, 20, 184
Livergnano, 176, 177
Locke, John, 264
Loewald, Hans, 235
Londra, 5, 175, 179, 215, 298
Lunenburg, 166
Lüksemburg, 175, 176
MacFarlane, S. Neil, 25
Machiavelli, Niccolo, 264
Mack, John, 17, 273, 304
Madrid 5, 179
Mae, Tiit, 347, 348
Magnani, Umberto, 177, 178
Mahendran, C., 200
Mahler, Margaret, 16, 98, 168, 215, 216
Makaşvili, Nino, 113, 116, 124, 127,
128, 130, 193
Makedonya, 93
Markides, Kyriakos, 245, 246
Markovic, Marko S., 202, 250
Marx, Karl, 264
Masri, As'ad, 216, 217
Massey Vakfı, 273
McAuliffe, Christa, 140, 146
McCarthy, Joseph, 3
McCarthy, Justin, 207
Megali Idea, 241, 244-248, 281
Mehmet II., Sultan, 243, 244
Meksika, 244
Memorial 44
Mengreller, 40
Meri, Lennart, 319, 320, 348
Mesketler, 23
Mısır, 1, 5
Miloşević, Slobodan, 106, 202, 211,
248, 250, 251, 253, 254
Milutinoviç, Milovan, 253
Minear, Larry, 25
Misselwitz, Irene, 159, 160
Mix, Ann Benett, 172
Mix, Ann Bennett, 171, 176, 181
Mombasa, 5, 179
Montville, Joseph, 2, 198, 267, 273, 275.
289

- Morgenthau, Henry, 277
- Moses, Rafael, 147, 148, 197, 297
- Moses-Hrushovski, Rena, 140, 151, 197
- Motolinia, T. De., 244
- Mott, Charles Stewart, Foundation, 279
- Murat I., Sultan, 249, 252
- Mustamäe, 325-328, 331, 333, 334
- Mustvee, 325, 326, 328, 329, 331, 334, 345
- Müslümanlar, 5, 96, 97, 153, 162, 252, 256
- Nalçık, 125, 128, 130
- Narva, 311, 314
- Nasirov, Yalçın, 14
- Naylon Noel Ağacı, 119
- Naziler, 8, 96, 107, 147, 157, 158, 161, 176, 178, 184, 198, 208, 304, 343, 344
- Neu, Joyce, 28, 29, 185, 283, 310, 318
- Neubaurer, P.B., 71
- NGO (Gayriresmi Organizasyonlar), 19, 30, 258, 261, 269, 324-326, 329, 333, 334, 339, 340, 343, 347, 349, 350
- Nicholson, Harold, 268
- Niederland, William, 73
- Nikolas V., Papa, 242
- No Greater Love* (Daha Büyük Sevgi Yok), 171
- Norveç, 80, 90, 133
- Norveç Sığınmacı Konseyi (NRC), 113, 114, 121
- Ochsner, Jeffrey Karl, 180, 194, 196
- Olinick, Stanley L., 217
- Olson, E., 146
- Osetya, Osetyalılar, 6, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 53, 85, 88, 107-109, 113-118, 120-134, 163, 179, 187-194, 197, Zihin ve İnsan İlişkileri Merkezi (Center For the Study of Mind and Human Interaction), 159
- Oslo Anlaşması, 152
- Osmanlı İmparatorluğu, 202-205, 207, 208, 242, 244-246, 253, 256
- Osterman, J.E., 138
- Ostpolitik, 198
- Ottenberg, Perry, 160
- Öcalan, Abdullah, 206
- ödipal, 70, 79, 141, 169, 174, 265, 266
- Özbek, 19
- Pääkkönen, A., 216
- Paju, Ants, 319-321, 352
- Paldiski, 185, 186, 281, 284, 334-336
- Palonen, Jorma, 165, 166, 176-178
- Parens, Henri, 58
- Parkes, C. Murray, 147, 148
- Pärnu, 185
- Partanen, J., 216
- Paul I. (Rus Çarı), 21
- Peipsi Gölü, 325, 328, 329
- Peressipkin, Oleg, 14
- Pers, 21
- Peterson, D., 263
- Phillips, David L., 144
- Phyllis, Greenacre, 65, 91
- Piaget, Jean, 111
- Piccolomini, Aeneas Sylvius, 242
- Pines, Malcolm, 291
- Platon, 111, 242
- Poe, Edgar Allan, 121
- Politis, Nikolaos G., 245
- Pollock, George, 313
- Polonya, 198
- Polonyadaki yahudiler, 198
- Posttravmatik Stres Bozukluğu (PTSD), 57, 58, 137-139, 147
- Poznanski, E.O., 55, 219
- Prass, Mait, 340, 347
- Pugwash Konferansları, 271
- Purhonen, M., 216
- Rabin, Itzak, 140, 151-154, 156
- Rangell, Leo, 147

- Raviv, A., 140
- Reagan, Ronald, 15, 297
- Redl, Fritz, 160
- Riigikogu, 306, 319, 321, 333
- Robben, Antonius C.G., 100, 101
- Rockwell, Norman, 3
- Rogers, Rita, 271, 273
- Rothstein, David, 299
- Ruanda, 161
- Rus-Pers savaşı, 21
- Rusça Konuşanlar Temsil Kurulu, 321
- Ruslaştırma, 21, 22, 26
- Rusya ve Ruslar, 4, 21, 22, 30, 31, 117, 124, 133, 192, 193, 282-284, 286, 291, 299, 304, 311, 313, 314, 319, 326, 328, 339-341, 350, 351
- Rüütel, Arnold, 290, 306, 308, 319, 335, 352
- rüyalar, 69, 70, 186
- Saakaşvili, Mihail, 29
- Saarikoski, S., 216
- Saathoff, Gregory, 131
- Sadeh, A., 140
- Sağ kalan sendromu, 73
- Saldırganlık, 126, 143, 150, 252, 345
- Sartavi, Issam, 294, 296-298
- Sasani İmparatorluğu, 21
- Saunders, Harold, 15, 267, 271, 273, 275, 277, 325
- Savalaş, Ahmet, 102-105
- Scali, John, 272
- Schiltz, Jim, 175
- Schopenhauer, 111
- Schwoebel, Robert, 242, 243
- Scruggs, Jan C., 195
- Searles, Harold F., 218
- Sebek, Michael, 47, 328
- seçilmiş travmalar, 211, 212, 220, 238-241, 244, 246-248, 250, 251, 253-258, 293, 303-305, 309, 315
- seçilmiş zafer, 303-305
- Sedat, Enver, 1, 272, 273
- Selçuklu Türkleri, 241
- Semyonov, Aleksey, 325
- Sergey, Ivanov, 319, 331
- Shanfield, Stephen D., 25
- Shapiro, Edward, 3, 8
- Sırp lar ve Sırbistan, 4, 106, 160, 202, 211, 212, 248-254
- Sibirya, 314, 319
- Silberstein, O., 140
- Slovak Cumhuriyeti, 284
- Smith, Joseph, 63
- Soguk Savaş, 86, 158, 267, 268, 272
- Sokullu (Sokoloviç) Mehmet Paşa, 253
- Soros Vakfı, 334
- Sovyetler Birliği 2, 14, 15, 17, 19, 20, 22, 24-26, 28, 29, 38, 41, 42, 86, 109, 111, 112, 118, 163, 184, 198, 250, 274, 281, 284, 306, 310, 313, 315, 319, 325, 328
- Sprinzak, Ehud, 152, 153
- Sri Lanka 143
- SSCB Dışişleri Bakanlığı'nın Diploması Akademisi, 13-15, 20, 28
- Stalin, 22, 24, 108, 111-113, 118, 184, 199
- Stein, Howard F., 58
- Stern, Daniel N., 216
- Stewart, S., 236
- Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi (CSIS), 2
- Styron, Willam: *Sofi'nin Seçimi*, 128
- Suarez-Orozco, Marcello M., 101
- Sullivan, Harry Stack, 215
- Sullivan, Tim, 143
- Suriye, 241
- Suudi Arabistan, 256
- Swerdlow, Joel L., 195
- Şaransky, Anatoly, 272
- Şarveladze, Nodar, 54, 66, 74, 78, 79,

- 81, 85, 109-121, 124, 130, 188,
189, 193, 271, 289
- Şevardnadze, Edvard, 28-31, 37, 41, 48,
52, 61, 69
- Taba, 5, 179
- Tähkä, Veikko, 61, 82, 170
- Talvik, Endel, 325-327, 329, 331, 334,
336-339, 342-344, 346, 347, 349-
352
- Tamil Kaplanları, 143
- Tannenbaum, Sam, 175, 176, 179
- Tartu Barış Antlaşması, 314
- Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü, 147
- Terapötik veri toplama, 41
- terörizm, 86, 248, 256, 257
- Teucer, 243
- Thomson, J. Anderson, 35, 138, 263
- Thucydides, 265
- Tichner, J.L., 146
- Tiflis, 23, 24, 28, 29, 31-33, 35, 39, 43,
48, 50, 76, 88, 113, 118, 119, 131,
134
- Tiflis Denizi, 34-36, 38, 39, 42, 44, 47-
49, 52, 53, 55, 67, 69, 76, 77, 78,
80, 81, 83, 84, 89-91, 102, 105,
113, 280
- Tiflis Üniversitesi, 32
- Transkafkasya Federasyonu, 22
- travma, 4-6, 7, 13, 22, 32, 40, 41, 45,
49, 56-59, 62, 63, 75, 84, 88, 90,
99, 117, 124, 126, 129, 130, 137-
142, 146-151, 157, 158, 160, 162-
164, 179, 186-189, 191, 197, 198,
210-214, 219, 220, 221, 225, 228,
231-242, 246-248, 250, 251, 253-
258, 281, 293, 303-305, 309, 315,
317, 329
- Trofimov, Alexandre, 319
- Tshinval, 27, 107-109, 114, 116, 118,
121-124, 126, 128, 130-132, 137,
187-190, 192, 197, 280
- tsunami, 140, 142, 143, 161
- Turmanova, Fatma, 132
- Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu
(TARÇ), 200, 201, 203, 205, 206,
208, 209
- Türk-Yunan Savaşı, 246
- Türkiye, 85, 143-145, 149, 193, 200,
204-206, 208, 241, 244, 246, 256
- Türkler, 72, 102, 143, 144, 150, 201-
203, 205-209, 241-244, 246, 251,
281, 313
- Uluslararası Psikanaliz Derneği (IPA),
351
- UNESCO, 209
- Urbanoviç, Yuri, 13, 20, 28, 29, 31, 34-
36, 116-119, 122, 124, 127, 131,
188, 292, 319, 320
- Urlic, Ivan, 100, 101
- utanç 6, 31, 43, 49, 50, 59, 62, 99, 106,
126, 127, 156, 161-164, 195, 210,
238, 239, 242, 248, 270, 282, 297,
298, 311, 318
- uyum sağlama, 6, 33, 72, 77, 93, 94, 97
- Vaccaro, Tony, 175
- Vahip, Işıl, 193
- Vale, Merthyr, 147-149
- van der Kolk, Bessel, 138
- Vares, Peeter, 331, 352
- Vietnam Gazileri Anıtı, 182, 187, 194-
196, 212
- Vietnam Savaşı, 187, 194-197, 229
- Virginia Üniversitesi, 8, 18, 28, 81, 121,
274, 279, 289
- Viyana Kongresi, 264, 267
- Vogel, Carol, 195
- Vogel, Wolfgang, 272
- Volkan, Elizabeth Palonen, 8
- Volkan, Kurt, 195, 196
- Volkan, Vamık D., 16, 28, 44, 55, 59,
61, 64, 71, 92, 161, 184, 193, 211,

- 212, 217, 218, 221, 241, 263, 267,
275, 294, 304
- Voyvoda, Yuri, 292
- Wagner, Wolf, 160
- Wangh, Martin, 96
- Werdigier, Wolf, 107
- Williams, R.M., 147, 148
- Wilson, John, 93
- Winnicott, Donald, 65, 71, 90, 91
- Wolfenstein, Martha, 140, 168
- Wrangham, Richard, 263
- Yabancı fobisi, 96
- Yanovskaya, Irina, 132
- Yardım Vakfı (PEW), 278, 279, 325,
326, 330
- yas tutma, 6, 54, 60-63, 65, 66, 93-95,
98, 99, 101, 103, 104, 108, 147,
148, 151, 164, 167, 168, 179, 182,
187, 210, 212, 213, 258, 313-315
- Yaşın, Özker, 73, 74
- Yeltsin, Boris, 199
- Young, James, 179, 180
- Young, Kenneth, 242
- Yppärilä, H., 216
- Yugoslavya, 179, 212, 248, 251
- Yunan Kurtuluş Savaşı, 244
- Yunan Ortodoks Kilisesi, 246
- Yunanistan, 96, 143-145, 200, 204,
244-247
- Zamblios, Spyridon, 245
- Zihin ve İnsan İlişkileri Merkezi
(CSMHI), 8, 15, 18, 28, 30, 116,
122, 132, 133, 134, 163, 197, 200,
265, 269, 273, 278-281, 283, 288,
321, 325, 328, 329
- Zintl, Elizabeth, 66, 313
- Zuckerman, Robert, 217
- Zugdidi, 48, 49

ALBÜM

Yuri Urbanoviç yazarla birlikte SSCB Diploması Akademisi'nde ikinci provost Natalia Geraskina ile

Altın Post'taki telefon ve doldurulmuş oyuncak fil

Tiflis Denizi'ndeki Altun Post

Tiflis Denizi'ndeki Gürcü iç sürgün çocuklar

“Vamık'ımızın odası”ndan çıkan baca

Altın Post'un girişı

Yazar ve arli, canlı
bağlantı nesnesi

Amiran Dolidze, Jana ve Nodar Şarveladze Nodar'ın dairesinde

Jana Javakişvili (solda), üç Güney Osetyalı katılımcıyla
birlikte Güney Osetya'da Tshinval'deki
Çocuk Yaratıcılığı Sarayı'nın bahçesinde

Tshinval'deki Çocuk Yaratıcılığı Sarayı

Washington DC'deki II. Dünya Savaşı Anıtı'nın açılışında
AWON üyeleri ellerinde altın yıldızlarla

Vilnius, Litvanya'da "Sıcak bir Yer"

Demetrios Julius, Harold Saunders ve yazar Arnold Rüütel (ortada)
ve bir yardımcısıyla birlikte

Ly Krikk ve Endel Talvik

Estonya, Klooga'da bir apartmanın girişı

Klooga'da eski Sovyet askeri kütüphanesi

Tallinn, Estonya

Endel bir Eston dansı yaparken

Klooga'da *Ejderin Yumurtası* (The Dragon's Egg) filminin prömiyeri

“ Bu kitap 11 Eylül ya da ‘terörizmle savaş’ hakkında değil. Bunun yerine, ben geniş grup kimliği meseleleriyle ilişkili evrensel öğelere odaklanıyorum. Bunların bazıları bir araya toplandığında, insani trajedilerin gerçekleştiği bir atmosfer yaratırlar. Belli koşullarda, insanoglu “ötekileri” gözünü kırpmadan öldürebilir. Kimlik uğruna, ortak bir terör dalgası başlatabilir ve sonuçları onlarca hatta yüzlerce yıl hissedilecek kitlesel travmalar gerçekleştirebilir. Ötekilerin aşagılanması ve öldürölmesi, buna karışan toplumlarda yeni politik ideolojilerin evrilmesine, var olan kültürel törenlerin zehirlenmesine ve yıkıcı hale dönüştürölmesine, geniş grup kimliğinin değışikliğe uğratılmasına yol açar. kısaca, onlarca belki yüzlerce yıl sonra yeni kitlesel trajedilerin oluşması için zemin hazırlar. Böyle uzun vadeli süreçlerin incelenmesi ve kitlesel travmalar, politik ideolojiler ve yeni trajediler arasındaki bağlantıların araştırılması sayesinde, 11 Eylül sonrası dünyaya taze bir bakış açısıyla bakma fırsatı yaratabiliriz ve uluslararası sorunlarımızın bazılarına barışçıl çözümler bulmak için yeni stratejiler geliştirme iznini kendimize verebiliriz. ”

